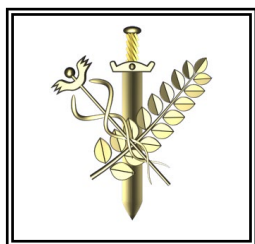

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 3 (82) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.3

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2021

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (п. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 8 від 28.09.2021

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)

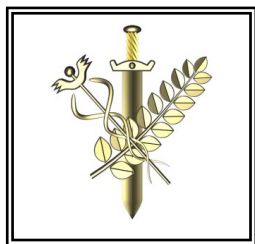
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, *Республіка Узбекистан*)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), *Україна*)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (ХНУВС, *Україна*)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матєя Бєла, *Словаччина*)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, *Україна*)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, *Нідерланди*)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), *США*)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, *Німеччина*)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, *Україна*)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), *Сполучене Королівство*)
В. С. Медведєв, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, *Україна*)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, *Камерун*)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілскі», *Болгарія*)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, *Україна*)
Н. Р. Юнус (кандидат юридичних наук, доцент, Державний ісламський університет імені Сіаріфа Хідаятуллаха Джакарта, *Індонезія*)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, *Словенія*)

- ☞ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☞ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☞ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ☞ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 3 (82) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.3

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Харьков 2021

Журнал относится к категории «Б» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 1 приказа МОН Украины от 17.03.2020 № 409) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 8 от 28.09.2021

Главный редактор: *В. В. Сокуренько*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)
Заместитель главного редактора: *Л. В. Могилевский*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
Ответственный секретарь редколлегии: *С. Е. Абламский*, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

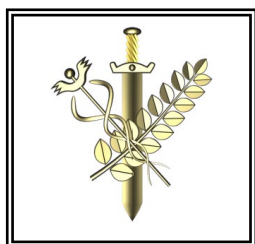
Редакционная коллегия журнала:

Д. Б. Базарова, кандидат юридических наук, доцент (Ташкентский государственный юридический университет, Республика Узбекистан)
А. М. Бандурка, доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
В. И. Барко, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)
О. И. Беспалова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (ХНУВД, Украина)
С. Н. Бортник, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
М. Ю. Бурдин, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
А. Вашко, кандидат юридических наук, доцент (Университет имени Матая Бела, Словакия)
А. Н. Головки, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)
С. Н. Гусаров, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
П. ван Дайне, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)
А. Ди Ронко, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
Е. А. Евдокимова, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
М. А. Клочко, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)
К. фон Лампе, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)
А. Н. Литвинов, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
А. Марковская, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)
В. С. Медведев, доктор психологических наук, профессор (Национальная академия внутренних дел, Украина)
Н. Ч. Нгуиндип, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник (Университет Дшанга, Камерун)
А. Серджи, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
П. Стоянов, доктор наук (коммуникативные технологии), профессор (Юго-Западный Университет «Неофит-Рилски», Болгария)
Д. В. Швеи, доктор юридических наук, доцент, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
Н. Р. Юнус (кандидат юридических наук, доцент, Государственный исламский университет имени Сиарифа Хидаятуллаха Джакарта, Индонезия)
М. Ягер, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ☞ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ☞ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ☞ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☞ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 3 (Vol. 82) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.3

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2021

The journal belongs to the category "B" of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 8 dated from September 28, 2021

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskiy*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

- O. M. Bandurka*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- V. I. Barko*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
- D. B. Bazarova*, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
- O. I. Bezpalo*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- S. M. Bortnyk*, Doctor of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- M. Yu. Burdin*, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- A. Di Ronco*, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
- P. C. van Duyne*, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
- O. M. Holovko*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
- S. M. Husarov*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- M. Jager*, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
- M. Klochko*, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
- K. von Lampe*, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
- O. M. Lytvynov*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- A. Markovska*, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
- V. S. Medvediev*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)
- N. Ch. Nguindip*, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
- A. Sergi*, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
- D. V. Shvets*, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- P. Stoyanov Apostolov*, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University "Neofit Rilski", *Bulgaria*)
- A. Vaško*, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)
- O. O. Yevdokimova*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- N. R. Yunus* (Ph.D., Associate Professor in Constitutional Law, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah Jakarta, *Indonesia*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ **The journal is included into the international scientometrical database "Index Copernicus International"**, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal "Law and Safety" is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

МАНЖАЙ О. В., ПОТИЛЬЧАК А. О., МАНЖАЙ І. А. Процесуальні аспекти роботи з електронними доказами (англ.)	13
БАКУМОВ О. С., МАРЧУК М. І., ГУДЗЬ Т. І., ВЕНГЛІНСЬКИЙ О. О. Інформація: до питання про змістову еволюцію терміна.....	19
БЕЗПАЛОВА О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS»)	29
БОЙКО С. М., ФІЛОНЕНКО В. М. Психологічні передумови реалізації копінг-поведінки поліцейських у контексті адаптивного перфекціонізму.....	38
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю. Ю. Характеристика показників блоку особистісного становлення керівників системи МВС України.....	49
БОЙЧУК С. С. Комплексне дослідження готовності до змін і толерантності до невизначеності у поліцейських корд із різним рівнем життєздатності	58
БОРТНІК О. Г. Легітимні очікування в цивільному судочинстві: традиційне праворозуміння та синергетичний підхід.....	70
БРУСАКОВА О. В., ГЕТМАНЕЦЬ О. П. Модернізація механізму правового забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг	77
ГАРБУЗЮК К. Г. Мета, завдання та функції кадрового забезпечення органів Національної поліції України.....	84
ГОГА А. М. Об'єкт кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, крізь призму визначення об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи	94
ГУСЕВА В. О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення	102
ДЖАФАРОВА О. В., МОРГУНОВ О. А., СОРОЧАН Д. А. Місце Національної поліції України у системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу	113
ЄВДОКІМОВА О. О., ПОНОМАРЕНКО Я. С. Товариськість патрульних поліцейських як ключова професійно важлива компетенція: емпіричне дослідження	122
ЗАЙЦЕВ О. Л., ШИШКА О. Р. Концепція «нікчемність договору» в державних закупівлях	131
ІВАНОВ А. О. Актуальні питання стимулювання праці державних службовців.....	136
КИРЄЄВА І. В., ДЕНИСОВ А. І. Правові основи протидії фінансовому тероризму.....	144
КІКІНЧУК В. В., БЛИК Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства заручника або викраденої людини	152
КОРОБЦОВА Д. В., МІЩЕНКО Л. В. Фінансово-правові засади формування спроможних бюджетів територіальних громад.....	159

КРЕПАКОВА М. Ю.

Зарубіжний досвід правового регулювання адміністративної відповідальності за окремі правопорушення та можливості його застосування в Україні.....166

МЕДВЕДЄВА О. В.

Саморегуляція як контекст критичного мислення у працівників кіберполіції.....173

ПАНОВА О. О., ЩЕРБИНА М. О.

Взаємодія поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству 184

ПІНЧУК Ю. К.

Соціально-правові аспекти формування системи попередження правопорушень серед неповнолітніх 192

СЕЗОНОВ В. С.

Поняття документа в юриспруденції 200

СОКУРЕНКО В. В.

Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення Національної безпеки України 209

ШВЕЦЬ Д. В.

Поленезалежність як характеристика життєдіяльності поліцейських 219

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції.....231

СОДЕРЖАНИЕ

МАНЖАЙ А. В., ПОТЫЛЬЧАК А. А., МАНЖАЙ И. А. Процессуальные аспекты работы с электронными доказательствами (англ.).....	13
БАКУМОВ А. С., МАРЧУК Н. И., ГУДЗЬ Т. И., ВЕНГЛИНСКИЙ А. А. Информация: к вопросу о содержательной эволюции термина (укр.)	19
БЕСПАЛОВА О. И. Обеспечение прав граждан как приоритетное направление деятельности органов полиции в Украине (на примере функционирования информационной подсистемы «CUSTODY RECORDS») (укр.)	29
БОЙКО С. Н., ФИЛОНЕНКО В. Н. Психологические предпосылки реализации копинг-поведения полицейских в контексте адаптивного перфекционизма (укр.)	38
БОЙКО-БУЗЫЛЬ Ю. Ю. Характеристика показателей блока личностного становления руководителей системы МВД Украины (укр.)	49
БОЙЧУК С. С. Комплексное исследование готовности к изменениям и толерантности к неопределенности в полицейских-спецназовцев с разным уровнем жизнеспособности (укр.)	58
БОРТНИК О. Г. Легитимные ожидания в гражданском судочинстве: традиционное правосознание и синергетический подход (укр.)	70
БРУСАКОВА О. В., ГЕТМАНЕЦ О. П. Модернизация механизма правового обеспечения кибербезопасности рынка финансовых услуг (укр.)	77
ГАРБУЗЮК К. Г. Цели, задачи и функции кадрового обеспечения органов Национальной полиции Украины (укр.)	84
ГОГА А. М. Объект уголовного проступка, предусмотренного ст. 132 УК Украины, сквозь призму определения объекта уголовных проступков против жизни и здоровья человека (укр.)	94
ГУСЕВА В. А. Назначение судебно-медицинских экспертиз при расследовании насилия, совершенного в отношении сотрудника правоохранительного органа: проблемы и способы их решения (укр.)	102
ДЖАФАРОВА Е. В., МОРГУНОВ А. А., СОРОЧАН Д. А. Место Национальной полиции Украины в системе субъектов предупреждения и противодействия буллингу (укр.)	113
ЕВДОКИМОВА Е. А., ПОНОМАРЕНКО Я. С. Общительность патрульных полицейских как ключевая профессионально важная компетенция: эмпирическое исследование (укр.)	122
ЗАЙЦЕВ А. Л., ШИШКА А. Р. Концепция «ничтожность договора» в государственных закупках (укр.)	131
ИВАНОВ А. А. Актуальные вопросы стимулирования труда государственных служащих (укр.)	136
КИРЕЕВА И. В., ДЕНИСОВ А. И. Правовые основы противодействия финансовому терроризму (укр.)	144
КИКИНЧУК В. В., БИЛЫК Т. В. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики умышленного убийства заложника или похищенного человека (укр.)	152

КОРОБЦОВА Д. В., МИЩЕНКО Л. В.

Финансово-правовые основы формирования способных бюджетов территориальных общин (укр.).....159

КРЕПАКОВА М. Ю.

Зарубежный опыт правового регулирования административной ответственности за отдельные правонарушения и возможности его использования в Украине (укр.).....166

МЕДВЕДЕВА О. В.

Саморегуляция как контекст критического мышления у работников киберполиции (укр.) 173

ПАНОВА О. А., ЩЕРБИНА М. А.

Взаимодействие полицейского офицера общины со структурными подразделениями Национальной полиции и другими субъектами, осуществляющими мероприятия по предотвращению и противодействию домашнему насилию (укр.) 184

ПИНЧУК Ю. К.

Социально-правовые аспекты формирования системы предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних (укр.).....192

СЕЗОНОВ В. С.

Понятие документа в юриспруденции (укр.).....200

СОКУРЕНКО В. В.

Подготовка кадров для сектора безопасности и обороны как условие обеспечения национальной безопасности Украины (укр.).....209

ШВЕЦ Д. В.

Поленезависимость как характеристика жизнедеятельности полицейских (укр.) 219

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»

Страничка редакции (укр.).....231

CONTENT

MANZHAI O. V., POTYLCHAK A. O., MANZHAI I. A. Procedural Aspects of Handling the Electronic Evidence: The Ukrainian Context	13
BAKUMOV O. S., MARCHUK M. I., GUDZ T. I., VENGLINSKYI O. O. Information: on the Question as for the Meaningful Evolution of the Term (<i>Ukr</i>)	19
BEZPALOVA O. I. Ensuring the Citizens' Rights as a Priority area of Police Activity in Ukraine (on the Example of the Information Subsystem "CUSTODY RECORDS" Functioning) (<i>Ukr</i>)	29
BOIKO S. M., FILONENKO V. M. Psychological Preconditions for the Implementation of the Police Officers' Coping Behavior in the Context of Adaptive Perfectionism (<i>Ukr</i>)	38
BOIKO-BUZYL YU. YU. Block of Personal Formation of the Heads of the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Indicators Characteristics (<i>Ukr</i>)	49
BOYCHUK S. S. Comprehensive Study of the Readiness for Change and Tolerance for Uncertainty in Police Officers of Rapid Response Corps with Different Levels of Resilience (<i>Ukr</i>)	58
BORTNIK O. H. Legitimate Expectations in Civil proceedings: Traditional Legal Understanding and Synergetic approach (<i>Ukr</i>)	70
BRUSAKOVA O. V., GETMANETS O. P. Modernization of the Mechanism of the Financial Services Market Cybersecurity Legal Support (<i>Ukr</i>)	77
HARBUZIUK K. H. The Purpose, Tasks and Functions of the National Police of Ukraine Staffing the Purpose, Tasks and Functions of the National Police of Ukraine Staffing (<i>Ukr</i>)	84
HOHA A. M. The Object of a Criminal Offense under Art. 132 of the Criminal Code of Ukraine, Through the Prism of Determining the Object of Criminal Offenses Against Life and Health of a Person (<i>Ukr</i>)	94
HUSIEVA V. O. Appointment of Forensic Examinations During the Investigation of Violence Against a Law Enforcement Officer: Problems and Ways to Solve (<i>Ukr</i>)	102
DZHAFAROVA O. V., MORHUNOV O. A., SOROCHAN D. A. The Place of the National Police of Ukraine in the System of Subjects for Prevention and Counteraction to Bullying (<i>Ukr</i>)	113
YEVDOKIMOVA O. O., PONOMARENKO YA. S. Sociability of Patrol Police Officers as a Key Professionally Important Competence: an Empirical Study (<i>Ukr</i>)	122
ZAITSEV O. L., SHYSHKA O. R. The Concept of "Void Contract" in Public Procurement (<i>Ukr</i>)	131
IVANOV A. O. Topical Issues of Stimulating the Work of Civil Servants (<i>Ukr</i>)	136
KYRIEIEVA I. V., DENYSOV A. I. Legal Bases for Counteracting Financial Terrorism (<i>Ukr</i>)	144
KIKINCHUK V. V., BILYK T. V. The Identity of the Offender as an Element of Forensic Characteristics of Premeditated Murder of a Hostage or a Kidnapped Person (<i>Ukr</i>)	152

KOROBTSOVA D. V., MISHCHENKO L. V. Financial and Legal Bases for the Formation of Territorial Communities Capable Budgets (<i>Ukr</i>)	159
KRIEPAKOVA M. YU. Foreign Experience of Legal Regulation for Separate Offenses Administrative Liability and the Possibility of its Application in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	166
MEDVEDIEVA O. V. Self-Regulation as a Context of Critical Thinking in Cyberpolice Officers (<i>Ukr</i>)	173
PANOVA O. O., SHERBYNA M. O. Interaction of the Community Police Officer with the Structural units of the National Police and other Entities that Implement Measures to Prevent and Combat Domestic Violence (<i>Ukr</i>)	184
PINCHUK YU. K. Socio-Legal Aspects of Formation of the System of Prevention of Offenses Among Minors (<i>Ukr</i>)	192
SEZONOV V. S. The Concept of a Document in Jurisprudence (<i>Ukr</i>)	200
SOKURENKO V. V. Personnel Training for the Security and Defense Sector as a Prerequisite for Ensuring the National Security of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	209
SHVETS D. V. Field-Independence as a Characteristic of Police Officers' Vital Activity (<i>Ukr</i>).....	219
<i>TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION</i>	
Editorial Board's Notes (<i>Ukr</i>).....	231

UDC 343.1:65.012.8+004

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.01>

OLEKSANDR VOLODYMYROVYCH MANZHAI,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department for Combating Cybercrime;*

 <https://orcid.org/0000-0001-5435-5921>,
e-mail: sofist@ukr.net;

ANTON OLEKSANDROVYCH POTYLCHAK,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Investigative Activities and Crime Detection;*

 <https://orcid.org/0000-0002-0973-1120>,
e-mail: antonpotylchak@gmail.com;

IRYNA ANDRIIVNA MANZHAI,

*Kharkiv University,
Educational Department;*

 <https://orcid.org/0000-0003-2664-4472>,
e-mail: irinamanzhai@gmail.com

PROCEDURAL ASPECTS OF HANDLING THE ELECTRONIC EVIDENCE: THE UKRAINIAN CONTEXT

The article analyzes the procedural aspects of the seizure, recording and analysis of electronic traces of the crime. Some statistical data on persons convicted under Art. 361-363-1 of the Criminal Code of Ukraine. The history of formation of the institute of electronic proofs is considered. The theoretical basis for understanding the essence of electronic evidence is outlined. It is noted the lack of regulation of the issue of working with electronic evidence in criminal proceedings. Some procedural aspects of electronic document review are revealed and some examples are given. The authors believe that the nature of electronic data, the mechanism of their formation allow us to consider them as a separate type of evidence, and the forms of their fixation defined in the current Ukrainian legislation are not perfect at present. It is proved that when working on the network, law enforcement agencies can record only the projection of the original electronic document as a separate case of electronic evidence, and such a projection can not be considered the original. The method of recording electronic evidence in the framework of covert investigative (search) action to remove information from electronic information systems is analyzed. Some bills aimed at normalizing the peculiarities of working with electronic traces of crimes in criminal proceedings are studied.

Key words: *electronic evidence, procedural aspects, forensic aspects, crime prevention, Ukraine.*

Original article

INTRODUCTION. Investigation of modern types of crime by the law enforcement authorities is often accompanied by the need to collect, process and analyze data electronically, which is directly related to the introduction of information technology in all spheres of human life. While working with such data, many issues occur in terms of verifying the integrity of the information, its authorship and the direct analysis of individual parameters of the form and the content of specific information. As a rule, these topical issues are the subject of research of 'digital forensics' – a branch relatively new in Ukraine but widely known abroad. Essentially, it is based on *"the use of scientifically proven methods of preservation, collection, validation, identification, analysis, interpretation, documentation and presentation of digital evi-*

dence derived from digital sources for the purpose of facilitating or furthering the reconstruction of events found to be criminal, or helping to anticipate unauthorized actions shown to be disruptive to planned operations" (Palmer et al., 2001).

Eoghan Casey (2019) emphasizes that the considerable prevalence of digital technologies requires formalization of digital forensics within forensic science, which needs to be adapted to new digital realities in order to avoid becoming obsolete. At the same time, the procedure of collecting has to conform to the general forensic principles for the strengthening of trust in digital evidence. Michael Losavio, Kathryn C. Seigfried-Spellar and John J. Sloan (2016), in turn, point out that although computer technologies provide significant advantages for criminal investigation, they may

cause new risks resulting from improper application of the digital forensics tools.

Eva A. Vincze (2016) notes that digital forensics is facing a number of serious challenges related to the variety of hardware and software, the dispersion of stored information (including the use of cloud technologies), the complex process of data extraction and analysis of the same from a wide range of devices in varying formats, cryptographic transformations by the offenders, and the complexity of training and skills development of the staff for law-enforcement agencies. David Bennett (2012) also mentions high data volatility in mobile devices.

In this context, there is yet another problem that is characteristic of the majority of countries and is still unresolved in Ukraine. It comes to legal norms and the organizational component of law-enforcement activity that do not keep up with the development of technologies. For example, the Cyberpolice has only been fully functional in Ukraine since 2015, and the relevant substantive laws (such as Section XVI of the Criminal Code) have been formally effective since 2001, whereas the danger of so-called ‘computer’ crimes to the public has not been particularly reconsidered, thereby letting the offenders avoid serious punishment. (fig. 1)¹.

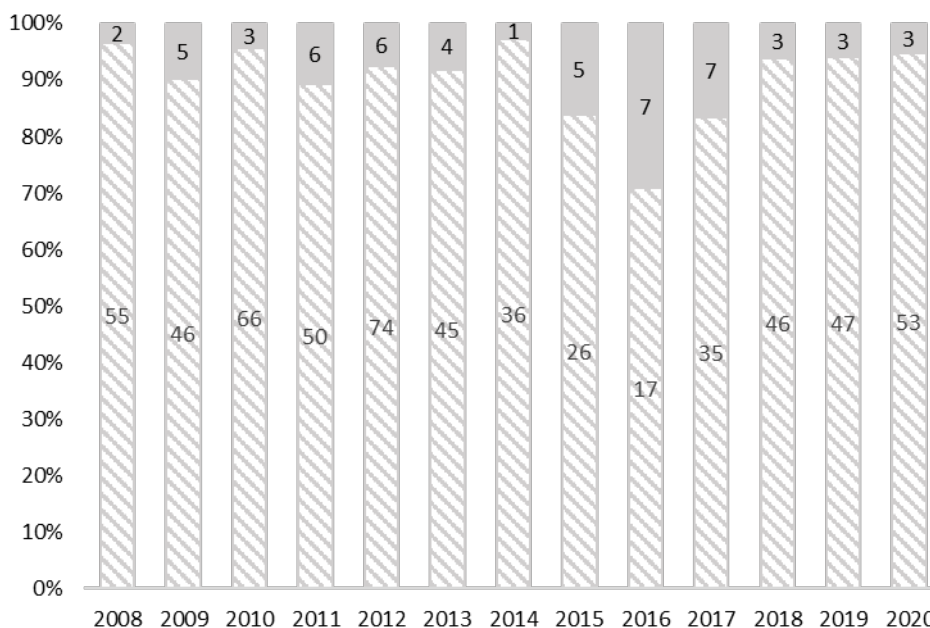

Figure 1. The ratio of sentenced individuals, who have been imposed the certain time imprisonment, to the general number of sentenced (art. 361–363-1 of the Criminal Code of Ukraine)

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. This article serves to highlight the main procedural issues that occur during the seizure, registration and study of electronic traces of the crime and to suggest ways of addressing them.

METHODOLOGY. System analysis was used in the research of the internal structure of electronic evidence and the formation of the order of the processing of certain elements of electronic data. Historical method was used in the study of the development and modification of criminal procedures to the extent applicable to handling of electronic evidence. Comparative method was used during the study of organizational and criminalistic aspects pertinent to handling of the electronic evidence.

RESULTS AND DISCUSSION. Nowadays, there are two main aspects of the problem of how to handle the electronic evidence during the investigation. The first one is related to formalization of electronic evidence, the other one is how to handle their content.

The concept of ‘electronic evidence’ was established for the first time in Ukraine in 2017 and it covered the information in electronic (digital) form containing data about the circumstances that are essential to the case, especially electronic documents (including text documents, graphical images, plans, photographs, audio- and video recordings, etc.), Websites (pages), text, multimedia and voice messages, metadata, databases and other information in electronic form².

¹ Судова статистика // Судова влада України : офіц. сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (accessed 13.07.2021).

² Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного

This game-changing step let resolve several issues concerning the use of evidentiary information in electronic form in civil, economic, and administrative processes. Certain court practices regulating the use of electronic evidence are in place already. In administrative proceedings, courts often rule on the importance of independent certification of electronic evidence¹, meaning the use of an electronic signature², or they just dismiss any digital data that are not properly formalized as evidence³. Unfortunately, the legislators have been mostly ignoring the criminal process where it pertains to regulation of the handling of electronic evidence, thereby causing certain complications in provision of evidence in the course of criminal proceedings to this day.

Among other things, it has to do with the procedural form of admission of the evidentiary information that is saved in electronic form. For example, a situation when a law enforcement officer needs to record information from a multimedia page on the Web. It would be a safe assumption that recording like this shall proceed within the framework of examination procedure set forth in Article 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC)⁴. However, examination of what, exactly?

процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (accessed: 13.07.2021).

¹ Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської обл. від 23.01.2019 : справа № 185/9599/18, провадження № 2-а/185/30/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79377204> (accessed: 13.07.2021).

² Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (accessed: 13.07.2021).

³ Ухвала Харківського окружного адміністративного суду від 16.12.2019 : справа № 520/12545/19, провадження № 520/17656/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86353191> (accessed: 13.07.2021); Рішення Путивльського районного суду Сумської обл. від 24.12.2019 : справа № 584/1572/19, провадження № 2-а/584/20/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86648130> (accessed: 13.07.2021).

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД

Under applicable laws, the subject of examination may be represented by an area or things, items or documents. At the same time, physical evidence or area can hardly be considered as subjects of examination in this case, because physical evidence is a material object (Article 98 CPC). Some scholars tend to treat cyberspace as an area (Манжай, 2019) but it does not mean that the prosecutor's office or the court will think the same way. When it comes to the documents, the Criminal Procedure Code of Ukraine (Part 2 Article 99) indeed specifically mentions data storage devices, but it really refers to devices only. If we are talking about the computer network, what is the data storage device, exactly? One or several hard disks, which can be within any one or several foreign jurisdictions? Or can it be the electromagnetic field that is generated within the network?

The abovementioned issues once again indicate that the content and the procedure of examination of an electronic document are more complicated than examination of its classic analog. First and foremost, it can be explained by the need to follow a certain procedure of data recording and verification. In fact, the latter is mandatory under applicable administrative, commercial and civil codes.

The situation slightly improved in 2017 when legislators rephrased Part 4 Article 99 of the Criminal Procedure Code of Ukraine so that the copy of electronic information would be acknowledged as the original document. At the same time, the process of examination was deliberately complicated by requiring the mandatory involvement of a specialist. Along with this, the definition of the document was left unchanged and is worded through the prism of materiality. Electronic information cannot be perceived without additional processing by computer equipment. Dmytro M. Tsekhan (2013) points out that it has several features of intangible nature. In addition, it is not always possible to fully and structurally copy electronic information from remote servers even with the involvement of an expert. For example, a Website designed using various programming languages (PHP, Python, Java, PERL, Ruby, JavaScript, etc.) will look on the server side differently from the client side where it is displayed in HTML format.

So, the law enforcers can only record a *projection* of a web-page that simply cannot be treated as the original. Perhaps, this is exactly what

---

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (accessed: 13.07.2021).

the legislators meant using the term ‘image’ in Part 2 Article 99 of the Criminal Procedure Code (Yurii Orlov and Serhii Cherniavskiy (2017) suggested an expanded version of this term – ‘electronic image’). When it comes to the possibility of attaching printouts of electronic documents (Книжняк, 2017) to the inspection record, one needs to construe it only as a projection of the original electronic document, which, in this case, can be treated in the same manner as an item and its photograph.

Generally speaking, one should admit that an electronic document is only an isolated instance of electronic evidence (Алексєєва-Процюк, Брисковська, 2018) because electronic information can be much more complicated than data simply recorded in electronic form (like an article typed in a text editor or a Website). If it is, for example, a software product, it is capable of a certain sequence of actions which, in turn, are capable of constantly changing the current situation. This process can only be recorded in the dynamics. After all, will it be correct and logical to treat an artificial intelligence system as a document?

Taking all the foregoing into account, we believe no form of examination currently available is suitable for the recording of electronic evidence in a criminal procedure within this country in a sufficiently conclusive way, for the law enforcement officers have, in fact, to deal with a new subject matter with the form and content different from the classic evidence. In this context, the opinion of Anton V. Stolitni and Inha H. Kalancha appears to be vague. On the one hand, they say that the institution of ‘electronic evidence’ is artificial and, in fact, substitutes the electronic form of evidence documentation, while, on the other hand, they go on about prospects of expanding the sources of evidence through addition of the electronic evidence (Столїтній, Каланча, 2019).

In general evidence theory, one of the evidence classification criteria manifests itself through the evidence (personal and physical) formation mechanism. The principle of distinguishing each specific category of evidence in the current Criminal Procedure Code of Ukraine is more comprehensive. Consequently, the law outlines several sources of the most important evidence (Article 84 of The Criminal Procedure Code): testimony, physical evidence, documents and expert opinions. With all this in mind, electronic evidence quite possibly may comprise yet another element of the evidentiary system.

No amendments to the Criminal Procedure Code in connection with enforcement of the electronic evidence institution are actually mandatory, because legislators made provisions for yet

another way of the electronic evidence recording within the framework of undercover investigative process (detective work) involving the reading of information from electronic data systems in accordance with Part 2 Article 264 of the CPC¹. Despite certain scholars who are thoroughly skeptical about the possibility of the electronic evidence recording in accordance with the described procedure (Малахова, 2017), there are still precedents of procedural documenting of electronic information in this manner.

In fact, this way of recording is logically more correct than the one within the framework of a modern procedure of handling the electronic evidence as documents. However, under the current laws², the information about the fact or methods of the undercover investigation (detective work) is classified as ‘confidential’ and, therefore, the unclassified procedure is artificially made confidential.

In turn, this can lead to other problems concerning the declassification of relevant information or submission of the findings of undercover investigation (detective work) to the court. In fact, the problem of evidentiary value of the procedural documents comprising the basis for the conduct of undercover investigation and withheld from the counsel for the defense on the pre-trial investigation stage in accordance with Article 290 of the Criminal Procedure Code was solved only in autumn of 2019³.

CONCLUSIONS. So how does one proceed today to properly record that kind of electronic evidence? It should be noted that the practice goes both ways described hereinabove, although

¹ Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. Наказом Ген. прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації Держ. прикордонної служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (accessed: 13.07.2021).

² Звід відомостей, що становлять державну таємницю : затв. Наказом СБ України від 12.08.2005 № 440 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05> (accessed: 13.07.2021). Repealed.

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 : справа № 640/6847/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578> (accessed: 13.07.2021).

the relevant records are most frequently made as part of the examination procedure but the trick is to omit the object of examination from the title of the report.

For the time being, the Law Enforcement Committee with the Verkhovna Rada of Ukraine has drafted a motion with a number of amendments and modifications to the Criminal Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Offenses of Ukraine and to the Laws of Ukraine 'On Investigative Activities' and 'On Telecommunications' in the form of a draft bill 'On Amendments and Modifications to Certain Legislative Acts Related to Implementa-

tion of the Convention on Cybercrime Provisions and Enhancement of the Efficient Combating of Cybercrime'. The intention of this draft bill is to unequivocally stipulate that the actions envisaged by Part 2 Article 264 of the Criminal Code of Ukraine are investigative rather than undercover investigative (detective work). If this draft bill is passed, one will be able to proceed with the recording of electronic in a way that is more logical. So far, we have no idea whether or when this draft bill will be passed at all. Moreover, the idea of introduction of the category of electronic evidence to the Criminal Procedural Code found no support during the drafting of the bill.

REFERENCES

1. A Road Map for Digital Forensic Research (August 7–8, 2001) / G. Palmer et al. New York, 2001. 49 p. URL: https://dfrws.org/wp-content/uploads/2019/06/2001_USA_a_road_map_for_digital_forensic_research.pdf (дата звернення: 13.07.2021).
2. Casey E. Interrelations Between Digital Investigation and Forensic Science. *Digital Investigation*. 2019. Vol. 28. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.diin.2019.03.008>.
3. Casey E. Trust in Digital Evidence. *Digital Investigation*. 2019. Vol. 31. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.fsidi.2019.200898>.
4. Losavio M., Seigfried-Spellar K. C., Sloan J. J. Why Digital Forensics is Not a Profession and How It Can Become One. *Criminal Justice Studies*. 2016. Vol. 2. Pp. 143–162. DOI: <https://doi.org/10.1080/1478601x.2016.1170281>.
5. Vincze E. A. Challenges in Digital Forensics. *Police Practice and Research*. 2016. Vol. 17. Pp. 183–194. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2015.1128163>.
6. Bennett D. The Challenges Facing Computer Forensics Investigators in Obtaining Information from Mobile Devices for Use in Criminal Investigations. *Information Security Journal: A Global Perspective*. 2012. Vol. 21, Iss. 3. Pp. 159–168. DOI: <https://doi.org/10.1080/19393555.2011.654317>.
7. Манжай О. В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності. *Право і безпека*. 2019. № 4 (31). С. 215–219.
8. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.
9. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 12–22.
10. Книжняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування кримінальних правопорушень. *Держава та регіони*. 2017. № 4 (58). С. 80–85.
11. Алексеева-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 2. С. 247–253.
12. Столітній А. В., Каланча І. Г. Формування інституту електронний доказів у кримінальному процесі України. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 179–191.
13. Малахова О. В. До питання огляду сторонами кримінального провадження змісту інтернет-сторінок. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 64–69.

Received the editorial office: 16.07.2021

МАНЖАЙ А. В., ПОТЫЛЬЧАК А. А., МАНЖАЙ И. А. ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ С ЭЛЕКТРОННЫМИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВАМИ

Проведен анализ процессуальных аспектов изъятия, фиксации и анализа электронных следов совершения преступления. Проанализированы отдельные статистические данные в отношении лиц, осужденных по статьям 361–363-1 Уголовного кодекса Украины. Рассмотрена история становления института электронных доказательств. Определены теоретические основы понимания сущности электронных доказательств. Отмечена недостаточная урегулированность вопроса работы с электронными доказательствами в уголовном процессе. Раскрыты отдельные процессуальные аспекты осмотра электронного документа и приведены несколько примеров. Указано, что природа электронных данных, механизм формирования позволяют рассматривать их как отдельный вид

доказательств, а определенные действующим украинским законодательством формы их фиксации в настоящее время не являются совершенными. Доказано, что во время работы в сети правоохранительные органы могут зафиксировать только проекцию оригинального электронного документа как отдельного случая электронных доказательств, при этом такую проекцию нельзя считать оригиналом. Проанализирован способ фиксации электронных доказательств в рамках негласного следственного (розыскного) действия по снятию информации с электронных информационных систем. Изучены отдельные законопроекты, направленные на урегулирование особенностей работы с электронными следами преступлений в уголовном процессе.

Ключевые слова: *электронные доказательства, процессуальные аспекты, криминалистические аспекты, противодействие преступности, Украина.*

МАНЖАЙ О. В., ПОТИЛЬЧАК А. О., МАНЖАЙ І. А. ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННИМИ ДОКАЗАМИ

Проведено аналіз процесуальних аспектів вилучення, фіксації та аналізу електронних слідів учинення злочину. Проаналізовано окремі статистичні дані стосовно осіб, засуджених за статтями 361–363-1 Кримінального кодексу України. Розглянуто історію становлення інституту електронних доказів. Акцентовано увагу на тому, що нині існує два основних аспекти поводження з електронними доказами під час розслідування. Перший аспект стосується формалізації електронних доказів, другий – роботи з їх змістом. За допомогою методу системного аналізу вивчено внутрішню структуру електронних доказів та формування порядку опрацювання окремих елементів електронних даних. Окреслено теоретичне підґрунтя для розуміння сутності електронних доказів. Наголошено на недостатній урегульованості питання роботи з електронними доказами у кримінальному процесі. Констатовано, що електронний документ – це лише окремий випадок електронних доказів. Розкрито окремі процесуальні аспекти огляду електронного документа та наведено декілька прикладів. Доведено позицію, що жодна форма огляду на сьогодні не може бути застосована достатньо переконливо у кримінальному процесі України для фіксації електронних доказів, адже правоохоронцям насправді доводиться мати справу з новою сутністю, яка має відмінні від класичних доказів зміст і форму. Зазначено, що природа електронних даних, механізм формування дозволяють розглядати їх як окремий вид доказів, а визначені в чинному українському законодавстві форми їх фіксації нині не є досконалыми. Доведено, що під час роботи в мережі правоохоронні органи можуть зафіксувати лише проекцію оригінального електронного документа як окремого випадка електронних доказів, при цьому таку проекцію не можна вважати оригіналом. Проаналізовано спосіб фіксації електронних доказів під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії зі зняття інформації з електронних інформаційних систем. Вивчено окремі законопроекты, спрямовані на унормування особливостей роботи з електронними слідами злочинів у кримінальному процесі. Наведено авторську позицію щодо загального порядку фіксації окремих видів електронних доказів у сучасних умовах.

Ключові слова: *електронні докази, процесуальні аспекти, криміналістичні аспекти, протидія злочинності, Україна.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Manzhai O. V., Potylchak A. O., Manzhai I. A. Procedural Aspects of Handling the Electronic Evidence: the Ukrainian Context. *Law and Safety*. 2021. No. 3 (82). Pp. 13–18. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.01>.

Citation (APA): Manzhai, O. V., Potylchak, A. O., & Manzhai, I. A. (2021). Procedural Aspects of Handling the Electronic Evidence: the Ukrainian Context. *Law and Safety*, 3(82), 13–18. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.01>.

УДК 342.7

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.02>

ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ БАКУМОВ,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-4003-1974>,
e-mail: 1const.law@gmail.com;

МИКОЛА ІВАНОВИЧ МАРЧУК,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>,
e-mail: marchuk_m_i@ukr.net;

ТЕТЯНА ІВАНІВНА ГУДЗЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-6950-6136>,
e-mail: tetiana1522@ukr.net;

ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ВЕНГЛІНСЬКИЙ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-5924-2811>,
e-mail: wenglinsky@gmail.com

ІНФОРМАЦІЯ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТОВУ ЕВОЛЮЦІЮ ТЕРМІНА

Проаналізовано інформацію як певний термінологічний концепт еволюційного характеру та міждисциплінарного значення. Визначено походження цього терміна та вказано на особливості трансформації його змісту у процесі розвитку людства. Визначено основні підходи до розуміння терміна «інформація» з урахуванням галузевого розмежування наукових знань. Акцентовано увагу на поліваріативному сприйнятті інформації як об'єкта правового регулювання. Доведено, що законодавче визначення терміна «інформація» має представляти державну політику як із погляду загальнообов'язковості, так і з перспективи її відповідності наявному державно-правовому устрою. Наголошено, що в умовах інформаційної гібридної війни, яка на сьогодні відбувається на теренах України, інформація відіграє важливу роль і здатна стати не лише ефективним інструментом організації суспільства, але й вагомим консолідуючим фактором.

Ключові слова: інформація, дані, факти, відомості, знання, повідомлення, концепція, теорія.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У повсякденному житті майже кожен із нас щоденно спілкується з іншими людьми, надсилає листівки, користується все-світньою мережею Інтернет, читає книги, переглядає фільми, надає різноманітні відомості про себе приватним або державним органам. Тобто кожен безперервно сприймає та аналізує все, що бачить, чує, відчуває. Все, що нас оточує: від наукової дисертації і до цінника на товарі – містить у собі певну інформацію. Інформація охоплює нас з усіх боків; уся наша суспільна діяльність є, по суті, діями з обміну інформацією. Саме завдяки здатності людини аналізувати інформацію та на її підставі ухвалювати рішення людство і перейшло від по-

лювання та збирання рослин до польотів у космос і розвитку комп'ютерних наук. Отже, питання змістового наповнення терміна «інформація» та встановлення особливостей його еволюційної трансформації сьогодні набуває основоположного міждисциплінарного значення та потребує серйозного наукового осмислення.

Окремим аспектом, що обумовлює важливість вивчення проблематики інформації в нашій державі, є те, що Україна перебуває у стані постійної інформаційної війни з Росією, яка досить активно й агресивно використовує інформацію як зброю масового ураження проти державної безпеки України.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є науково-теоретичний аналіз змісту терміна «інформація» та розгляд наявних наукових підходів до його визначення. Завданнями статті є з'ясування змістових характеристик терміна «інформація» в різні періоди його еволюції, формулювання авторської думки щодо змістового наповнення терміна «інформація» та надання відповідної оцінки наявним науковим підходам до зазначеного поняття на підставі результатів дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Окремі аспекти інформації як феномена, серед іншого і правового, неодноразово ставали предметом наукового пізнання як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, слід згадати наукові розвідки представників кібернетичної науки К. Шеннона та Н. Вінера, які пов'язували існування інформації з функціонуванням кібернетичних систем і здійсненням процесів керування; О. Харкевича, який першим зробив акцент на фундаментальному характері зв'язку прагматичних властивостей інформації з категорією цілі; М. Богдана, який увів поняття «корисна інформація», та інших. Водночас, попри наявність значної кількості змістовних підходів до розуміння поняття інформації, вона описувалася зазвичай несистемно та без урахування еволюційних трансформацій її змісту, що обумовлює актуальність дослідження для встановлення метричних критеріїв як об'єкта конституційно-правового регулювання.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Наявний на сьогодні масив методів наукового дослідження дав змогу по-новому осмислити проблематику змістової еволюції терміна «інформація» та визначити тенденції його подальшої трансформації з урахуванням глобалізаційного розвитку людської цивілізації, сприяв у досягненні поставленої мети і визначених завдань. Так, у роботі було використано такі засоби сучасної юридичної методології, як формально-юридичний, історико-правовий, системний, логіко-семантичний методи, метод аналізу й синтезу тощо.

Водночас у підґрунтя аналізу природи інформації як багатоаспектного явища було покладено саме діалектичний метод, використання якого дало можливість усебічно осмислити наявні напрацювання в досліджуваній сфері, з'ясувати сутнісні характеристики терміна «інформація» та окреслити напрями його подальшого вдосконалення.

Під час напрацювання відповідних визначень у роботі застосовано такий загальнонауковий метод наукового пізнання, як метод правового моделювання, який дав змогу ар-

гументувати доцільність законодавчого закріплення статусу думки як джерела інформації. Системний метод наукового дослідження дав можливість уявити інформацію як невід'ємну складову буття суспільства і держави, яка має відповідати інтересам останніх.

У процесі дослідження для належного пізнання сутності інформації важлива роль була відведена спеціальним науковим методам. Завдяки формально-юридичному методу обґрунтовано, зокрема, структурні критерії змістової диференціації інформації. Логіко-семантичний метод став у нагоді під час зіставлення категоріального інструментарію різних галузей знань у межах усього дослідження.

Історико-правовий метод дав можливість простежити генезу змістового наповнення терміна «інформація» та виявити специфіку її розуміння представниками різних галузей знань з урахуванням багатогранності та всеохоплюваності поняття інформації як базового для будь-якої науки. Крім того, цей метод дав можливість визначити місце інформації у структурі нашої реальності.

За допомогою порівняльно-правового методу продемонстровано відсутність єдиних підходів до визначення поняття і сутності інформації в наукових розвідках представників кібернетичної науки, філософських поглядах і концепціях, підходах учених-фізиків і математиків.

Емпіричну базу дослідження становлять наукові праці фахівців у галузі кібернетики, математики, філософії, фізики та права. Нормативною основою є закони України, які містять визначення інформації (закони України «Про інформацію» та «Про телекомунікації» тощо). Інформаційну базу наукової статті посилюють довідкові видання за темою дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Незважаючи на широту розповсюдження, поняття інформації дотепер залишається одним із найбільш дискусійних понять у науці, а термін «інформація» може мати різні значення залежно від сфери людського життя, в якій він застосовується. Це зумовлено фундаментальністю та широтою поняття «інформація», оскільки в кожній галузі знань є своя «інформація». Фактично кожною сферою людської діяльності охоплюється певна частина поняття «інформація», вивчається та використовується окремий її бік, певний аспект. Навіть саме визначення інформації також є інформацією, тобто в певному сенсі інформація сама себе визначає, через що виникають певні складнощі у визначенні повного та вичерпного поняття інформації.

Слово «інформація» походить від латинського «*information*», яке перекладається як роз'яснення, викладення. В англomовному середовищі поняття інформація (у написанні «*informacioun*») уперше з'явилося у 1387 р., а сучасного написання набуло лише у XVI ст. До східнослов'янського мовного сегменту це слово прийшло з Польщі у XVII ст. В обіг на території України цей термін увійшов приблизно із середини XX ст. і своїм поширенням найбільше зобов'язаний двом науковим напрямкам: теорії зв'язку та кібернетиці.

До початку промислової революції XIX ст. визначення сутності інформації тривалий час було справою філософів. Саме тому для повного та якісного розуміння змісту поняття «інформація» ми вважаємо необхідним дослідити передусім погляди науки філософії на проблему визначення поняття інформація. Виходячи з філософських поглядів і концепцій, інформація є властивістю всього матеріального, що існує в нашому світі, всіх матеріальних об'єктів Усесвіту. Це визначення має назву «атрибутивна концепція» і розглядається як атрибут усіх матеріальних об'єктів (Урсул, 1993, с. 23). При цьому окремі науковці визначають три базові форми матерії: речовина, яка відображає сталість матерії; енергія, яка відображає рух і трансформацію матерії; інформація, яка відображає структуру, організацію матерії.

Атрибутивний підхід до визначення інформації сформувався наприкінці XIX ст. у результаті діяльності деяких фізиків тих часів, одним з яких був Дж. Максвелл. Він досліджував кількість енергії, необхідної для отримання інформації (наприклад, обсягом в один біт) на атомному рівні. Відповідно до положень зазначеної концепції інформація з'явилася одночасно з появою Усесвіту. У цьому контексті інформація розглядається як міра впорядкованості й структурованості будь-якої матеріальної системи.

Процеси розвитку світу – від Великого вибуху до появи на планеті Земля перших живих організмів – є невід'ємно пов'язаними з наростанням інформаційного вмісту, який об'єктивно існує незалежно від людської свідомості. Ця інформація міститься в усьому, що нас оточує, але для того, щоб її виявити й обробити, потрібні зусилля людського мозку. Наприклад, вугілля містить інформацію про події, що відбувалися мільйони років тому, але лише фахівці здатні її вилучити та розшифрувати.

Функціональна концепція пов'язує появу інформації із зародженням життя. Ідеться про функціонування складних систем, здатних до

самоорганізації, до яких, зокрема, належать живі організми та людина. Однак ми вважаємо, що функціональна концепція це, по суті, звужена атрибутивна концепція, з якої вилучили інформаційні властивості неживої матерії.

Ще більше звузила коло застосування інформації антропоцентрична теорія, згідно з якою інформація існує в людській свідомості. Інформаційна діяльність властива лише людині та відбувається в соціальних системах. На наш погляд, вживання терміна «інформація» в повсякденному житті відбувається саме з антропоцентричного погляду і являє собою дані, якими обмінюються люди. При цьому найбільш повно розумінню сутності інформації відповідає саме атрибутивна концепція, оскільки дійсно всі матеріальні об'єкти, що існують у Всесвіті, містять у собі набір певної інформації, а людина лише вилучає її з об'єкта і трансформує у зрозумілий для неї формат або мову, після чого така інформація перетворюється на дані. Як наголошується в науковій літературі, дані є зареєстрованою інформацією, поданням фактів, понять або інструкцій у форматі, прийнятному для спілкування, інтерпретації або обробки людиною чи автоматичними засобами¹.

Об'єктом активних наукових досліджень інформація стала наприкінці 1940-х рр. Саме тоді термін «інформація» вперше було відображено у працях К. Шеннона (1963), присвячених математичній теорії інформації і теорії передавання даних каналами зв'язку, який спирався на дослідження основ теорії інформації американських інженерів Х. Найквіста й Р. Хартлі.

Науковці К. Шеннон і Н. Вінер сформували кібернетичний підхід до розуміння інформації, в межах якого її існування вони пов'язували з функціонуванням кібернетичних систем і здійсненням процесів управління. Такий підхід заперечує можливість передавання інформації в неживій природі, але допускає можливість її відображення як передумови її виникнення. У неживій природі інформація може передаватися лише за умови, що її елементи утворюють кібернетичну систему. При цьому людина та живі організми розглядаються як види кібернетичних систем.

Водночас досить важко і зазвичай недоречно використовувати запропоноване К. Шенноном конкретне вузьке поняття, яке стосується математичної теорії інформації, в інших

¹ ISO/IEC/IEEE 24765:2010 // Online Browsing Platform : сайт. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec-ieee:24765:ed-1:v1:en> (дата звернення: 17.07.2021).

галузях. Це пов'язано з тим, що науковець зважав лише на синтаксичний (формально-структурний) аспект поняття інформації, не враховуючи семантичного (сміслового) і прагматичного (споживчого, ціннісного) аспектів. Саме тому це поняття не могло ефективно застосовуватися в юриспруденції, оскільки юридичне визначення інформації має враховувати її зміст, що визначає її цінність і робить об'єктом правових відносин.

У подальшому науковий аналіз поняття і сутності інформації став предметом досліджень представників різних галузей знань. Так, у 1960-х роках розробленням методів вимірювання того, в який спосіб різноманіття складу і структурність інформації впливає на її прийом та ефективність обробки для подальшого використання, займався математик, кібернетик і філософ Ю. Шрейдер. Його теорія за своїми вихідними положеннями має суттєві відмінності від положень теорії інформації К. Шеннона.

У теорії Ю. Шрейдера увагу зосереджено на властивостях приймача, який сприймає і накопичує інформацію, а також на оцінюванні її змістового значення, однак питання про канал передавання інформації відступає на другий план.

Видатний український математик і кібернетик академік В. Глушков (1982, с. 34, 46) уважав, що інформація в найбільш загальному її розумінні являє собою міру неоднорідності розподілу матерії та енергії у просторі та часі, міру змін, якими супроводжуються всі процеси, що відбуваються у світі. Тобто інформація дає уявлення про природу та структуру матерії, її впорядкованість і різноманіття. Вона не може існувати поза матерією, а отже, вона існувала й існуватиме вічно, її можна накопичувати, зберігати й обробляти. На нашу думку, ця ідея щодо сутності й розуміння інформації найповніше розкриває суть інформації, визначаючи її місце у структурі нашої реальності. Таке визначення обґрунтовує багатогранність і всеосяжність поняття інформації як базового поняття будь-якої науки.

Інформаційні процеси в живих організмах починає досліджувати і біологія, а точніше нейрофізіологія. Представники цієї науки констатують, що інформація, яка надходить ззовні до організму, сприймається рецепторами та трансформується в сигнали електрохімічної природи, після чого проходить шлях від периферійної нервової системи через центральну нервову систему та потрапляє до головного мозку, який здійснює аналіз та обробку отриманих даних, після чого приймає рішення

та відправляє сигнал у відповідь до м'язів. Інша наука біологічного циклу – генетика – вивчає систему передавання інформації через молекули ДНК, присутні в ядрах клітин живих організмів.

У науці кібернетиці, заснованій Н. Вінером, поняття інформації є центральним. Уважається, що саме він увів це поняття в науковий обіг. Тим не менш, у своїй першій книзі, присвяченій кібернетиці, Н. Вінер (1958) не дає визначення інформації, а лише робить досить розпливчасту заяву про те, що «інформація – це інформація, а не матерія та не енергія». Отже, поняття інформації, з одного боку, розглядається на противагу поняттям «матерія» та «енергія», а з іншого, – ставиться в один ряд з указаними поняттями за ступенем їх спільності та фундаментальності. З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що інформація – це те, що не можна віднести ні до матерії, ні до енергії.

Водночас згідно з визначенням, поданим у словнику Міжнародної організації стандартизації та Міжнародної електротехнічної комісії, інформація – це знання щодо фактів, подій, речей, ідей і понять, які в певному контексті мають конкретний сенс¹.

Також існує думка, що для того щоб інформацією можна було обмінюватися, вона має набути певної форми подання (тобто перетворитися на дані)². Отже, можна дійти висновку, що інформація є насамперед інтерпретацією (змістом) такого подання. Тому фактично вона відрізняється від даних, хоча в неформальному контексті ці терміни вживаються як тотожні.

У Тлумачному словнику з інформатики надано таке визначення інформації: «сукупність знань про фактичні дані і залежності між ними» (Першиков, Савиков, 1995), а також акцентовано на ролі інформації як одного з основних ресурсів, якими користується людина у процесі своєї діяльності.

Як наголошує у своїй роботі О. Харенко (2014, с. 119), дослідник прагматичної концепції інформації, радянський учений, академік О. Харкевич у своїх наукових працях запропонував установити взаємозв'язок між мірою цінності інформації та зміною імовірності

¹ ISO/IEC 2382:2015 // Online Browsing Platform : сайт. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:2382:ed-1:v1:en> (дата звернення: 17.07.2021).

² ISO/IEC/IEEE 24765:2010 // Online Browsing Platform : сайт. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec-ieee:24765:ed-1:v1:en> (дата звернення: 17.07.2021).

досягнення поставленої мети в разі отримання вищезазначеної інформації. У такий спосіб він прагнув пов'язати поняття інформації із цілеспрямованою діяльністю. Науковець першим зробив акцент на фундаментальному характері зв'язку прагматичних властивостей інформації з категорією цілі, яка розуміється як відображення, що випереджають, модель майбутнього результату діяльності.

Іншу думку щодо сутності інформації має М. Богдан, який увів поняття «корисна інформація». Він пов'язував повідомлення з тим, яке завдання вирішує той, хто отримує інформацію, що він знає до отримання повідомлення та як розкриває його зміст. Цей погляд на інформацію має імовірно-алгебраїчну природу та більш загальний характер, аніж підхід О. Харкевича.

Юриспруденція як наука та як сфера людської діяльності безпосередньо взаємодіє з інформацією. Однак і в юриспруденції відсутнє єдине розуміння цього терміна. Так, В. Шульга (2015) визначає інформацію як «документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі». Також науковець вважає інформацією дані, що знайшли власного споживача. На думку Н. Мороз (2016, с. 140), поняття «інформація» об'єднує два різнорідних поняття – відомості й повідомлення, які мають певні властивості, що характеризують їх, і, як наслідок, здатні бути предметами людської діяльності. Водночас І. Саприкіна (2006, с. 46) розглядає терміни «інформація» та «відомості» як синоніми. Аналізується інформація і як «продукт відображення світу у свідомості людини, що існує в реальній дійсності у придатній для сприйняття формі» (Примаков, 2016, с. 24). Отже, наявна відмінність у поглядах науковців указує на проблемний характер цього питання, але при цьому шляхів його вирішення не пропонує.

На перший погляд, найбільш точно визначення інформації має дати українське законодавство, «де інформація має свої різноманітні прояви у суспільних відносинах» (Грицай, Примаков, 2018, с. 45), адже закони, по суті, – це закріплена в певній формі інформація про межі дозволеного та алгоритми діяльності людини й держави. Інформація як об'єкт правовідносин має бути конкретизованою, належним чином організованою, «прив'язаною» до ситуації та до конкретного виду відносин, класифікованою за видами тощо, певним чином «підготовленою» для здійснення з її приводу дій, урегульованих нормами

права (Слінько, 2016, с. 26). Звідси впливає важливість розуміння юристом правильного поняття інформації та вміння працювати з нею, адже робота будь-якого правника – це робота з інформацією.

Узагалі і саме право є інформацією в чистому вигляді – це сукупність відомостей і даних, зафіксованих на матеріальних та електронних носіях. Основним інформаційним елементом права, який лежить у підґрунті більшості законодавчих систем, є правова норма. З погляду інформації, норма права – це певний обсяг відомостей про належні та/або дозволені межі діяльності людини та/або держави в її конкретно взятому аспекті. Норма містить інформацію про умови, в яких такий алгоритм поведінки слід застосовувати, як саме треба діяти або які дії заборонено, і, нарешті, які наслідки за невиконання цього алгоритму дій.

Як зазначає О. Харенко, законодавче визначення терміна «інформація» має представляти державну політику з погляду не лише загальнообов'язковості, а й відповідності цьому устрою в суспільстві – державно-правовому. Дослідник робить висновок, що законодавче визначення терміна «інформація» має відповідати вимогам сьогодення та інтересам нашої держави, оскільки, на відміну від побутового та спеціалізованого рівнів використання, ця дефініція має охоплювати весь спектр можливих значень, а не окрему сферу. Також він слушно зазначає, що державне визначення інформації не має міжнародного значення та всеохоплюючого вичерпного характеру. О. Харенко (2014, с. 120) робить акцент на тому, що на державному рівні ця дефініція має бути насамперед «відображенням функцій держави та її соціального призначення у суспільстві, бути інструментом для захисту прав і свобод людини та громадянина». Тут учений уточнює, що йдеться про поняття інформації, а не про саму інформацію як таку.

Дійсно, з одного боку, законодавче визначення терміна «інформація» має відображати насамперед інформаційні процеси на загальнодержавному рівні та державну інформаційну політику, сприяючи в такий спосіб здійсненню державою своїх функцій. Для досягнення цієї мети закріплене в законі поняття «інформація» мусить найперше відображати основні юридично значущі властивості цього терміна, що, у свою чергу, допомагатиме ефективному правовому використанню зазначеного поняття. Однак як ми побачимо далі, під час розгляду закріпленого в Законі України «Про інформацію» визначення поняття інформації, таке

звуження його змісту може відіграти негативну роль у майбутньому, оскільки встановлює певні межі та обмеження розвитку розуміння терміна та може стати на заваді майбутнім позитивним законодавчим змінам, тим більш, що інформаційна сфера стрімко розвивається в усьому світі, і законодавство має розвиватися відповідно до наявних реалій.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» інформація являє собою *будь-які* відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді¹. У такий спосіб законодавець відносить до змісту інформації «відомості та/або дані», це означає, що для закону важливою є саме інформація, трансформована в певну форму подання, тобто у вищезазначені дані або відомості, а не інформація як знання щодо фактів, подій і речей, які, у свою чергу, не є інформацією в чистому вигляді. Водночас Д. Мінгерс і К. Стендінг у роботі «Що таке інформація? До теорії інформації як об'єктивної та достовірної» обстоюють теорію, відповідно до якої інформація завжди має бути об'єктивною та достовірною. При цьому під «об'єктивною» вони мають на увазі інформацію, яка передається знаками та повідомленнями, існує незалежно від її одержувачів або спостерігачів. Достовірною ж інформація має бути правдивою чи правильною, а також має ґрунтуватися на істині. Якщо ж інформація є хибною, то це не інформація, а дезінформація (Mingers, Stan- ding, 2017, p. 85, 96).

При цьому відповідно до українського законодавства дані – це саме інформація, придатна для автоматизованої обробки електронними обчислювальними пристроями (принаймні таке визначення терміна «дані» надано в Законі України «Про телекомунікації»²). Отже, можна зробити висновок, що дані – це форма інформації, що має технічне значення та належить до сфери використання електронних обчислювальних машин.

Іншим важливим моментом, який впливає із законодавчого визначення, є те, що вказані дані мають бути придатними для збере-

ження на матеріальних носіях або для переносу на електронні носії інформації. Тобто законодавець цікавиться саме придатна для фіксації та зберігання інформація. Таке визначення, на нашу думку, звужує поняття інформації, з одного боку, роблячи його більш конкретним і зручним для використання, а з іншого, – призводить до проблем у його подальшому використанні та може призвести до прогалин у законодавчій базі на основі цього закону.

Законодавче визначення заперечує існування інформації в рослинному і тваринному світах, тим більш, у неживій природі. Тобто закон закріплює можливість створення та іншої роботи з інформацією виключно за людиною, тобто дотримується антропоцентричного підходу до інформації.

У зазначеному контексті М. Корчагін виділяє два недоліки терміна «інформація», визначеного в Законі України «Про інформацію». По-перше, це подання значення через категорію «відомості», по-друге, інформація в законі подається як відомості про «події та явища». Отже, негативом цих обмежуючих термінів є «виключення широкого спектру знань, що безпосередньо не пов'язані з описом навколишнього світу» (Корчагін, 2006).

Дещо розширене визначення поняття інформації подається в Законі України «Про захист економічної конкуренції», відповідно до якого інформація – це відомості в будь-яких формі й вигляді, збережені на будь-яких носіях (зокрема листування, книги, помітки, ілюстрації, карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо, фотографії, голограми, кіно-, відео- й мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості³.

Як і попередні закони, цей нормативний акт також оперує поняттям «відомості» для визначення інформації, але в цьому разі мають на увазі не лише відомості, які було збережено на тих чи інших матеріальних носіях, але й відомості у вигляді пояснення осіб, а також публічно оголошені відомості.

Дещо інше, спеціалізоване поняття інформації надається в Законі України «Про телекомунікації»: інформація – це відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 17.07.2021).

² Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (дата звернення: 17.07.2021).

³ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 17.07.2021).

або нерухомих зображень чи в інший спосіб¹. Аналізуючи це визначення, ми погоджуємося з думкою В. Брижка про те, що в електронному середовищі використовується не інформація в її чистому вигляді, а дані як певний формат закріплення чи обробки та відображення інформації. У цьому разі під даними можна розуміти формалізовані знаково-кодові комбінації, які містять у собі певну інформацію (Брижок, 2011, с. 19).

Запропоноване визначення підтверджує і той факт, що поняття й бачення концепції інформації можуть різнитися залежно від сфери застосування. У цьому разі ми бачимо адаптацію поняття саме до сфери діяльності телекомунікаційних мереж. На нашу думку, існування вузьких спеціалізованих визначень цілком виправдовується тим, що такі дефініції повніше розкривають зміст певного аспекту інформації, оскільки відображати інші сторони та всю повноту поняття в законах, що стосуються лише певної частини інформаційної діяльності, недоречно.

Спробу уніфікувати визначення інформації під універсальні законодавчі потреби зробила дослідниця Ю. Мосенко (2011, с. 46), яка запропонувала таке поняття інформації: «Вираження у будь-якій формі змісту подій, дій та явищ, що існували, існують і будуть існувати у суспільстві, державі та навколишньому середовищі». Ми вважаємо це визначення досить зручним для правничого застосування, оскільки воно є ширшим за законодавче. Водночас тут теж відбувається певне звуження сутності інформації, адже йдеться лише про те, що має бути виражено, і не охоплюється те, що перебуває в наших думках.

Отже, слід погодитись із тим, що відмінність підходів до розуміння інформації пояснюється відсутністю накопичення достатньої кількості наукових уявлень про неї. Водночас відсутність єдиного визначення цього поняття стимулює розвиток наукових уявлень про інформацію. При цьому питання про природу інформації: матеріал вона чи ідеал, залишається спірним (Iaschko et al., 2021, p. 240).

Досить складним залишається питання про доцільність розширення поняття «інформація» на все те, що ще не викладено в будь-якій формі. Тобто постає питання: чи є відомості в голові людини також інформацією, або

вони стають нею лише після оголошення? Навпевно, на сучасному етапі розвитку людства неможливо визначити статус людської думки як форми інформації. З одного боку, законодавче закріплення статусу думки як джерела інформації може стати першим кроком до порушення недоторканності особистого «внутрішнього світу», з іншого, – це необхідно для більш чіткої роботи правника з такими поняттями, як думка, намір і мотив. Аналіз та обробка думки як джерела інформації робиться, наприклад, слідчим під час визначення мотиву злочину або експертом під час проведення судово-психіатричної експертизи.

У питаннях, пов'язаних з інформацією, юриспруденція досить часто перетинається з іншими науками. Так, В. Косс у своїх наукових дослідженнях розглядає інформацію та роботу з нею у правовій площині та пропонує використовувати кібернетичний підхід для вирішення питань державного управління. Наприклад, учений запропонував розділити управління в державі на кризове та звичайне. Це зроблено для того, щоб вирішенням кризових питань не займався той, хто її створив, що могло б призвести лише до її поглиблення. Також учений, виходячи з власного розуміння інформації, розглядав «національну ідею» і вказував на те, що вона по суті є «механізмом зменшення неузгодженості та ентропії в державі» і виступає орієнтиром у діяльності держави. Тобто, з його погляду, національна ідея – це інструмент ефективної організації суспільства як інформаційної системи (Косс, 2005).

На нашу думку, в умовах сьогодення ідеї В. Косса є досить актуальними з огляду на наявність гібридної інформаційної війни на теренах України. Пропаганда расистських ідей в Україні перед стартом чемпіонату Європи з футболу 2012 р., дискредитація європейського вибору шляхом зосередження уваги на проблемах і гомосексуалізмі, лячні сценарії війни з Росією, підтримка антиукраїнської тези про розпад Української держави, поширення концепції держави, що не відбулася в Україні, – це лише незначний перелік елементів інформаційної війни Росії проти нашої держави (Diorditsa et al., 2021, p. 153). Отже, наші вороги використовують інформацію як зброю проти внутрішнього устрою держави, а тому без чіткої національної ідеї як орієнтира для суспільства та держави, без формування й ефективної реалізації державної політики у сфері безпеки інформаційного простору стає досить складно протистояти нападам ворожої пропаганди.

¹ Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (дата звернення: 17.07.2021).

ВИСНОВКИ. Буденне життя кожної людини безпосередньо пов'язано з інформацією. Інформація – це все те, що нас оточує, частиною чого ми самі є. Водночас у наукових колах дотепер не існує єдиного розуміння цього терміна, відсутня системність в описі цього явища, а також рідко враховуються еволюційні трансформації її змісту. Підтвердженням цього факту може слугувати інформаційна війна з Російською Федерацією, яка відбувається в нашій державі з початку 2014 р., адже саме із цього моменту держава-агресор, якою виступає Росія, досить активно й агресивно використовує інформацію як зброю масового ураження проти державної безпеки України.

Поняття і бачення концепції інформації різняться залежно від сфери застосування. Порівнюючи наукові розвідки представників кібернетичної науки з філософськими поглядами і концепціями, підходи вчених-фізиків і математиків до поняття й сутності інформації, ми не спостерігаємо єдиного бачення і розуміння. Крім того, саме поняття інформації, яке з'явилося у XIV ст., набуло сучасного написання лише у XVI ст., а в обіг на території України цей термін увійшов приблизно в середині XX ст.

Кожна наука, виходячи з власного предмета вивчення, пропонує своє визначення змістового наповнення терміна «інформація». З одного боку, це призвело до того, що поняття інформації, запропоноване одними науковцями, не може бути ефективно застосоване в інших науках, зокрема і в юриспруденції, оскільки юридичне визначення інформації має

враховувати її зміст, що визначає її цінність і робить об'єктом правових відносин, з іншого, – з'ясування поняття та сутності інформації стало предметом досліджень представників різних галузей знань.

Важливою категорією інформація стає і для юриспруденції, оскільки через закони фактично закріплюється інформація про межі дозволеного та алгоритми діяльності людини й держави. Норма права як загальнообов'язкове правило поведінки містить у собі інформацію про умови, в яких такий алгоритм поведінки має застосовуватись, як саме треба діяти або які дії заборонено, і, нарешті, про наслідки за невиконання цього алгоритму дій. Законодавче визначення терміна «інформація» має відповідати вимогам сьогодення та інтересам нашої держави, оскільки, на відміну від побутового та спеціалізованого рівнів використання, ця дефініція має охоплювати весь спектр можливих значень, а не окрему сферу. Саме тому з погляду еволюції зазначеного терміна доцільно говорити не стільки про існування вузьких спеціалізованих визначень, скільки про зміст певного аспекту інформації.

Звертає на себе увагу і той факт, що наявне законодавче визначення заперечує існування інформації в рослинному і тваринному світах, а тим більш у неживій природі. Тобто закон закріплює можливість створення та іншої роботи з інформацією виключно за людиною. Це передбачає виключення широкого спектра знань, безпосередньо не пов'язаних з описом навколишнього світу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Брижко В. М. До гносеології категорії «інформація». *Інформація і право*. 2011. № 2 (2). С. 13–20.
2. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / под ред. Г. Н. Поварова. М. : Сов. радио, 1958. 201 с.
3. Глушков В. М. Основы безбумажной информатики. М. : Наука, 1982. 552 с.
4. Грицай І. О., Примаков К. Ю. Адміністративно-правові основи регулювання у сфері масової інформації в Україні : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 256 с.
5. Корчагін М. П. Поняття інформації як цивільно-правової категорії. *Юридичний журнал*. 2006. № 9 (51). С. 51–56.
6. Косс В. Анализ структурной модели государства с позиции новой кибернетики. *Теория и практика управления*. 2005. № 7. С. 9–13.
7. Мороз Н. С. Сутність інформації в контексті загальних принципів інформаційної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 137–142.
8. Мосенко Ю. О. Державна інформаційна політика України: організаційно-правові аспекти здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 220 с.
9. Першиков В. И., Савиков В. М. Толковый словарь по информатике. М. : Финансы и статистика, 1995. 131 с.
10. Примаков К. Ю. Семантичні та правові властивості масової інформації як об'єкту адміністративно-правового регулювання. *Інформація і право*. 2016. № 4 (19). С. 22–28.
11. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 271 с.
12. Слїнько Т. М. Сучасні означення інформації. *Право. UA*. 2016. № 2. С. 23–29.

13. Урсул А. Д. Путь в ноосферу (концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). М. : Луч, 1993. 244 с.
14. Харенко О. В. Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 119–124.
15. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. М. : Иностранная литература, 1963. 829 с.
16. Шульга І. І. Сучасні підходи до трактування поняття інформаційна безпека. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5514> (дата звернення: 17.07.2021).
17. Information as An Object of Legal Regulation in Ukraine / S. Iasechko, A. Ivanovska, T. Gudz et al. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21. No. 5. Pp. 237–242. DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.5.33>.
18. Information interventions as a new dimension of Ukraine's cyber-vulnerability / I. V. Diorditsa, A. A. Telestakova, O. M. Koval et al. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5, No. 2. Pp. 152–166. DOI: <https://doi.org/10.37028/lingcure.v5n2.1337>.
19. Mingers J., Standing C. What is information? Toward a theory of information as objective and veridical. *Journal of Information Technology*. 2018. Vol. 33, No. 2. Pp. 85–104. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41265-017-0038-6>.

Надійшла до редакції: 20.07.2021

**БАКУМОВ А. С., МАРЧУК Н. И., ГУДЗЬ Т. И., ВЕНГЛИНСКИЙ А. А.
ИНФОРМАЦИЯ: К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ ЭВОЛЮЦИИ ТЕРМИНА**

Проанализирована информация как некий терминологический концепт эволюционного характера и междисциплинарного значения. Указано на происхождение этого термина и трансформацию его содержания в процессе развития человечества. Определены основные подходы к пониманию термина «информация» с учетом отраслевого разграничения научных знаний. Акцентируется внимание на поливариативном восприятии информации как объекта правового регулирования. Доказано, что законодательное определение термина «информация» должно представлять государственную политику с точки зрения не только общеобязательности, но и соответствия существующему государственно-правовому устройству. Отмечено, что в условиях информационной гибридной войны, которая сегодня имеет место в Украине, информация играет важную роль и способна стать эффективным инструментом организации общества.

Ключевые слова: информация, данные, факты, ведомости, знания, сообщения, концепция, теория.

**BAKUMOV O. S., MARCHUK M. I., GUDZ T. I., VENGLINSKYI O. O. INFORMATION:
ON THE QUESTION AS FOR THE MEANINGFUL EVOLUTION OF THE TERM**

Information as a certain terminological concept of evolutionary nature and interdisciplinary significance is analyzed. At the same time, given the objectives of the study, it is considered as an object that requires proper legal understanding and appropriate regulatory (primarily constitutional and legal) regulation. The role of information as one of the main resources used by a person in the process of his activity is noted.

The purpose and objectives of the study are to clarify the meaning of the term "information" in different periods of its evolution. The scientific novelty of the study is due to the fragmentary nature of previous studies and involves new knowledge about the periodization of the evolution of the content of the term "information" and the specification of the content of this term in different temporal periods. The urgency and importance of studying the issue of information in our country is emphasized given that Ukraine is in a state of constant information war with the Russian Federation, which is quite active and aggressive in using information as a weapon of mass destruction against the territorial integrity and state security of Ukraine.

The basic approaches to understanding of this term taking into account branch delimitation of scientific knowledge are defined. The importance of the category "information" for jurisprudence is emphasized, because information is actually enshrined in law about the limits of what is allowed and the algorithms of human and state activities.

The tools of modern legal methodology are used in the work, in particular formal legal, historical legal, systemic, logical semantic, method of analysis and synthesis, etc. At the same time, the dialectical method is the basis for the analysis of the nature of information as a multifaceted phenomenon.

Emphasis is placed on the multivariate perception of information as an object of legal regulation. It is argued that the legislative definition of the term "information" should represent public policy not only in terms of generally binding, but also in compliance with the existing state and legal system, which is organically correlated with the need to use a cybernetic approach to public administration.

It is concluded that it is impossible to determine the status of human thought as a form of information in today's conditions, as this may be the first step towards violation of immunity of the personal "inner world" of a human.

Key words: *information, data, facts, news, knowledge, messages, concept, theory.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бакумов О. С., Марчук М. І., Гудзь Т. І., Венглінський О. О. Інформація: до питання про змістову еволюцію терміна. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 19–28. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.02>.

Citation (APA): Bakumov, O. S., Marchuk, M. I., Gudz, T. I., & Venglinskyi, O. O. (2021). Information: on the Question as for the Meaningful Evolution of the Term. *Law and Safety*, 3(82), 19–28. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.02>.

ОЛЬГА ІГОРІВНА БЕЗПАЛОВА,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;*

 <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>,
e-mail: besolgigo@gmail.com

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ
ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ПІДСИСТЕМИ «CUSTODY RECORDS»)**

Охарактеризовано сучасний етап діяльності органів поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян. На прикладі функціонування інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» проаналізовано особливості забезпечення дотримання прав громадян у діяльності поліцейських, недопущення вчинення неправомірних дій як з боку поліцейських, так і щодо самих поліцейських. Розкрито особливості інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS». Опрацьовано процедури підготовки інспекторів з дотримання прав людини. Визначено проблемні моменти, пов'язані з функціонуванням цієї підсистеми, та вироблено пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення національного адміністративного законодавства.

Ключові слова: поліція, поліцейські, права громадян, захист прав затриманих, неправомірні дії, інформаційна підсистема «CUSTODY RECORDS».

Оригінальна стаття

ВСТУП. Важливою передумовою ефективного забезпечення прав і свобод громадян є вироблення та впровадження дієвого механізму їх охорони і захисту. Отже, головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод громадян, що, власне, і визначає спрямованість діяльності всіх без винятку органів державної влади, насамперед правоохоронних. Підтвердженням прагнення України до набуття статусу дійсно правової та демократичної держави є ухвалення у 2015 р. Національної стратегії у сфері прав людини та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Положення вказаних нормативно-правових актів визначають спрямованість нашої держави на об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації¹, підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань².

У системі правоохоронних органів основний обов'язок щодо охорони та захисту прав і свобод громадян покладається на органи Національної поліції. Це знайшло своє безпосереднє відображення у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», де визначено, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних чи соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги³. Варто підкреслити, що від ефективності виконання органами поліції завдання щодо охорони прав і свобод людини, безумовно, залежить і виконання всіх інших завдань, що, у свою чергу, впливає на стан законності та правопорядку в нашій державі.

¹ Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 17.06.2021). Втратив чинність.

² Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015

№ 5/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 17.06.2021).

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата доступу: 17.06.2021).

Останнім часом спостерігається переформування діяльності органів поліції в напрямі соціально-сервісної (або публічно-сервісної) складової, тобто на перший план висувається обов'язок щодо якісного надання публічних послуг у сфері забезпечення публічного порядку та безпеки і гарантування дотримання прав і свобод громадян у діяльності органів поліції. В європейській (і загалом західній) поліцейській таку модель зазвичай називають орієнтованою на права людини або демілітаризованою сервісною службою, яка «набуває легітимності, виконуючи радше правову, ніж політичну функцію» (Центр Разумкова, 2015, с. 4). Отже, зважаючи на оновлення підходів до організації діяльності органів поліції, превалювання в їхній діяльності не каральної, а соціально-сервісної складової, сьогодні надзвичайно важливого значення набуває вдосконалення правового інструментарію виконання тих завдань, що покладаються на органи поліції.

У зв'язку з цим особливу увагу слід приділяти якісній підготовці працівників правоохоронних органів у профільних закладах вищої освіти, ознайомленню їх із ключовими засадами охорони та захисту прав і свобод громадян з урахуванням специфіки діяльності конкретного правоохоронного органу. Під час такої підготовки обов'язково треба не лише враховувати зміни в національному законодавстві, а й брати до уваги позитивний досвід зарубіжних країн щодо організації процесу підготовки поліцейських та функціонування органів поліції, орієнтації їх діяльності на реальне гарантування прав і свобод громадян. У результаті це надасть можливість вивести на якісно новий рівень діяльність органів Національної поліції, що як наслідок має призвести до підвищення рівня довіри населення до роботи цього правоохоронного органу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає в аналізі на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» особливостей забезпечення дотримання прав громадян у діяльності поліцейських, недопущення вчинення неправомірних дій як з боку поліцейських, так і щодо самих поліцейських, а також вироблення пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері. Зважаючи на сформульовану мету, завданнями наукової статті є такі: характеристика сучасного етапу діяльності органів поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян, розкриття особливостей інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS», опрацювання процедури підготовки інспекто-

рів з дотримання прав людини, визначення проблемних моментів, пов'язаних з функціонуванням цієї підсистеми, та вироблення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національного адміністративного законодавства.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Питанням забезпечення прав громадян у діяльності правоохоронних органів присвятили свою увагу такі вчені, як В. Сокурєнко, Д. Швець, В. Уваров (2018), О. Безпалова, С. Онопрієнко, С. Тарасов, Ж. Завальна, М. Старинський (2020), В. Пчелін, Л. Фоміна, Р. Максакова, І. Кубарієв (2019), О. Панова, А. Танько, В. Повідиш, О. Алексєєва (2020), О. Музичук (2010), О. Джафарова (2015), С. Шатрава (2015), І. Михайлишин (2013), Є. Легеза (2017) та ін. Указані науковці ґрунтовно дослідили проблемні питання, пов'язані з особливостями діяльності органів поліції в сучасних умовах, приділивши увагу питанням використання інноваційних форм і методів діяльності, особливостям забезпечення законності та правопорядку в державі, мінімізації ризиків правам і свободам громадян через стрімке поширення наркоманії в суспільстві, методології здійснення контролю (зокрема громадського) за діяльністю правоохоронних органів, процедурам надання послуг органами поліції тощо. Проте, зважаючи на оновлення підходів до організації діяльності органів поліції, превалювання в їхній діяльності не каральної, а соціально-сервісної складової, сьогодні надзвичайно важливого значення набувають наукові дослідження у напрямі вдосконалення правового інструментарію виконання тих завдань, що покладаються на органи поліції, зокрема щодо використання новітніх форм та методів забезпечення прав і свобод громадян органами поліції (одним із яких є створення інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS»). Власне це і зумовлює необхідність проведення відповідного наукового дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Необхідність досягнення поставленої мети зумовила потребу у використанні низки загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів наукового пізнання, що в результаті усвідомлення об'єктивних властивостей гносеологічної взаємодії об'єкта і суб'єкта пізнання надало можливість об'єднати суб'єктивні та об'єктивні аспекти пізнання. За допомогою гносеологічного методу усвідомлено важливість забезпечення прав громадян у роботі поліцейських, а також недопущення необґрунтованих та незаконних звинувачень поліцейських у перевищенні ними владних повноважень. Метод сходження від абстрактного до конкретного

надав можливість усвідомити важливість урахування тих загроз та небезпек для реального гарантування дотримання прав і свобод громадян, що можуть виникнути у результаті діяльності органів поліції та їх посадових осіб, зокрема під час перебування громадян у приміщеннях відділів поліції як затриманих осіб; усвідомити необхідність вироблення комплексу заходів щодо захисту самих поліцейських від необґрунтованих та незаконних звинувачень у перевищенні владних повноважень, катуваннях та психологічному тиску. Використання такого загальнонаукового методу, як аналіз надало можливість окреслити основні переваги запровадження в інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України» інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS». Метод узагальнення надав можливість установити коло тих знань та вмій, які повинні на високому рівні мати поліцейські (зокрема інспектори з дотримання прав людини). За допомогою методів індукції та дедукції обґрунтовано потребу в оновленні підходів до підготовки патрульних поліцейських, поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини (custody-офіцерів), інспекторів чергової служби та слідчих, у процесі якої першочергова увага має приділятися питанням ознайомлення зі стандартами поведінки із затриманими особами та необхідністю їх неухильного дотримання. Використання методу системного аналізу надало можливість охарактеризувати специфіку підготовки інспекторів з дотримання прав людини, зокрема щодо фіксації всіх дій поліцейських стосовно затриманої особи, здійснення контролю та нагляду за станом дотримання прав затриманих осіб, у результаті чого сформульовано ключові моменти, на які обов'язково повинні звертати увагу поліцейські з метою недопущення порушень прав і свобод затриманих громадян та оперативно реагувати на такі порушення. Порівняльно-правовий метод надав можливість сформулювати пропозиції та рекомендації щодо внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, положеннями яких регулюється діяльність патрульних поліцейських, інспекторів чергової служби та слідчих, у частині повноважень щодо роботи з інформаційною підсистемою «CUSTODY RECORDS». Використання обраного арсеналу методів наукового дослідження (системи методологічного забезпечення проведення цього дослідження) надало можливість забезпечити обґрунтованість, якість і наукову та практичну значу-

щість отриманих наукових результатів. Тобто саме методологія дослідження є дієвим і необхідним інструментом пошуку нових знань у процесі такого дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Ефективний стан забезпечення законності та правопорядку в державі залежить від того кола повноважень, якими наділяються органи поліції, та здатності поліцейських надані їм повноваження якісно, обґрунтовано і своєчасно реалізовувати. Поступово здійснювана реформа правоохоронної системи передбачає коригування завдань і функцій правоохоронних органів, зміну ставлення осіб органів правопорядку до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних і державних інтересів (Джафарова, 2015, с. 55). Звісно, що завдання та функції правоохоронних органів, серед іншого і органів Національної поліції, можуть коригуватися відповідно до вимог, що висувуються у конкретний період до цих органів, та з урахуванням загроз і небезпек, які на цей момент стоять на шляху до реального забезпечення законності та правопорядку в державі. Проте це жодним чином не має призводити до применшення важливості та значущості забезпечення поліцейськими прав і свобод громадян; це завдання завжди є пріоритетним для органів поліції.

Для виконання покладених на них завдань працівників поліції наділено широким колом повноважень, окремі з яких можуть порушувати або обмежувати права і свободи громадян, як-от: застосування фізичного впливу та спеціальних засобів, поверхнева перевірка та огляд, проведення затримання та обшуків тощо. Правомірне застосування сили є законним повноваженням поліції, насамперед у зв'язку з тим, що працівники поліції іноді працюють у небезпечних обставинах, і їм доводиться захищати громаду, а також забезпечувати власну безпеку (Чупров, 2016, с. 6). Тобто якщо порушення або обмеження прав і свобод громадян (зокрема права на свободу й особисту недоторканність) з боку поліцейських відбувалося на законних підставах з дотриманням усіх принципів відповідних нормативно-правових актів, його слід визнавати правомірним, а застосування сили – таким, що зумовлено фактом потенційної небезпеки.

Зважаючи на сучасний етап оновлення підходів до організації діяльності органів та підрозділів поліції, важливого значення набуває реальне забезпечення дотримання прав

громадян у діяльності поліцейських, недопущення вчинення неправомірних дій як з боку поліцейських, так і щодо самих поліцейських. Щодня до відділів поліції звертається велика кількість громадян, і у зв'язку з цим діяльність працівників поліції має спрямовуватися водночас на дотримання прав тих громадян, які звернулися до відділу поліції по допомогу, а також тих громадян, які перебувають у відділах поліції як затримані особи. На жаль, письмові форми обліку фактів затримання осіб поліцейськими, що використовуються в органах поліції, не здатні повною мірою забезпечити повноцінний збір, накопичення та аналіз такої інформації.

Як слушно зазначає О. Коріняк (2013, с. 7), захист прав і свобод людини як засаду (принцип) кримінального судочинства необхідно розуміти як зобов'язання державних органів, що здійснюють кримінальне переслідування, і суду визнавати, додержувати, захищати та поновлювати (у разі їх порушення) права, свободи та законні інтереси всіх учасників кримінального провадження. Цей науковець у своїй роботі ґрунтовно аналізує особливості захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві, проте варто наголосити, що захисту своїх прав потребують не лише особи, які перебувають у приміщенні відділу поліції як затримані за вчинення кримінальних правопорушень, аналогічного захисту потребують і особи, затримані в адміністративному порядку та доставлені до відділу поліції. Отже, сьогодні постає питання запровадження більш чітких процесуальних гарантій, які б забезпечили ефективність захисту й дотримання прав, свобод та законних інтересів затриманої особи (Лук'яненко, Юхно, 2016, с. 146).

Крім того, суб'єктом порушення прав і свобод громадян може стати і сама держава (органи державної влади та їх посадові особи). Так, варто звернути увагу, що останнім часом істотно збільшилась кількість повідомлень про факти звинувачень поліцейських у вчиненні неправомірних дій щодо затриманих осіб (зокрема катувань) та відмові поліцейських у наданні допомоги громадянам, які її потребують. А враховуючи те, що довести правдивість або неправдивість таких звинувачень інколи дуже складно (оскільки наразі відсутня система фіксації дій поліцейських та громадян, які перебувають у відділах поліції), виникає нагальна потреба у виведенні діяльності органів поліції на якісно новий рівень за допомогою забезпечення її реальної прозорості і підзвітності шляхом упровадження дієвого механізму контролю за перебуванням осіб у

приміщеннях поліції. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у впровадженні в діяльність органів поліції міжнародних стандартів поведіння із затриманими особами, що надасть можливість на належному рівні створювати умови для реального забезпечення прав і свобод громадян працівниками поліції.

Основними гарантіями, визнаними на міжнародному рівні та спрямованими на запобігання неналежному (жорстокому) поведінню із затриманими особами, є право повідомити про факт свого затримання третю особу, право на доступ до адвоката та право на доступ до лікаря (Белоусов та ін., 2013, с. 15). Створення в органах поліції умов для забезпечення вказаних гарантій є свідченням дотримання в діяльності поліції принципу законності, що передбачено на законодавчому рівні.

Сьогодні з цією метою в діяльність органів та підрозділів поліції активно впроваджується інформаційна підсистема обліку затриманих осіб «CUSTODY RECORDS» в інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України». Головним призначенням такої системи є створення умов для впровадження визнаних на міжнародному рівні стандартів захисту прав затриманих осіб. Новаційними моментами, пов'язаними із запровадженням інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS», є такі:

а) створення реальних умов для проведення із затриманою особою, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, обов'язкового інтерв'ю одразу після її доставлення до органу поліції;

б) забезпечення електронної фіксації всіх дій поліцейських щодо затриманого, зокрема під час переміщення вказаної особи у спеціально відведених для цього приміщеннях відділу поліції протягом усього терміну перебування на території відділу поліції); фіксація вказаної інформації відбувається шляхом унесення відомостей щодо затриманої особи до таких таблиць: «Затримання», «Очевидці затримання», «Фотозображення», «Опитування поліцейського», «Опитування затриманої особи», «Картка затриманого», «Переміщення особи», «Документування особи», «Проведення медичного огляду», «Харчування», «Інформування РЦБВПД (Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги)»; слід зазначити, що фіксація дій поліцейських стосовно затриманої особи відбувається не лише шляхом заповнення вказаних таблиць, також використовується інформація, отримана як із бодікамер поліцейських, які проводили затримання особи в разі наявності для цього

законних підстав, так і внаслідок відеофіксації дій, що відбувались у відділі поліції;

в) створення можливостей для оперативного пошуку інформації про затриманих осіб, які перебувають (перебували) у відділі поліції з моменту їх фактичного затримання;

г) здійснення дистанційного контролю та нагляду з використанням можливостей системи віддаленого відеоконтролю за станом дотримання прав затриманих осіб, а також розгляд їхніх скарг (у разі надходження таких).

Результатом упровадження підсистеми «CUSTODY RECORDS» є створення єдиного електронного дос'є на кожному затриману особу, в якому фіксують усі дії, що відбувалися стосовно затриманої особи, починаючи з причин і підстав її затримання та завершуючи проведенням слідчих дій та направленням особи до ізолятора тимчасового тримання. Створення і постійне своєчасне наповнення такого дос'є надасть можливість забезпечити реальне дотримання основних гарантій, які надаються затриманим особам, зменшити кількість незадокументованих затримань, а також істотно мінімізувати кількість неправдивих і необґрунтованих звинувачень поліцейських у неправомірних діях стосовно затриманих осіб та уникнути конфліктних ситуацій, які здатні негативним чином вплинути на оцінку роботи поліції в цілому.

Передбачається, що функціонування інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» надасть можливість створити умови для підвищення стандартів захисту прав затриманих осіб та поліцейських шляхом:

- зменшення навантаження на поліцейських, задіяних у роботі із затриманими;

- захисту прав поліцейських від неправдивих звинувачень у неправомірних діях щодо затриманих осіб, здійснення дистанційного зовнішнього контролю за дотриманням прав затриманих осіб уповноваженими Управління дотримання прав людини Національної поліції України;

- електронної фіксації всіх дій щодо затриманої особи з моменту її фактичного затримання і до поміщення в слідчий ізолятор або звільнення з-під варті;

- упровадження обов'язкового опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, про обставини і підстави затримання;

- забезпечення контролю за дотриманням прав затриманої особи й унеможливлення контактів із нею осіб, які не мають на це повноважень;

- здійснення автоматизованого повідомлення центрів з надання безоплатної вторин-

ної правової допомоги про факт затримання особи;

- автоматизованого інформування відповідальних осіб про завершення терміну тримання затриманої особи;

- отримання звітів про умови тримання, поводження та забезпечення прав затриманих осіб, стан здоров'я під час їх перебування в органах (підрозділах) поліції (Безпалова, 2020, с. 87).

Отже, можна дійти висновку, що із запровадженням інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» дійсно зроблено перші кроки у напрямі запровадження міжнародних стандартів дотримання прав і свобод осіб, які перебувають як затримані особи в органах поліції. Однак запровадження цієї системи відеомоніторингу висуває на порядок денний важливі завдання щодо здійснення якісної підготовки тих категорій поліцейських, які безпосередньо працюватимуть із системою, а саме: патрульних поліцейських, поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини (custody-офіцерів), інспекторів чергової служби та слідчих. Необхідність удосконалення підходів до підготовки цих категорій поліцейських зумовлюється насамперед тим, що необхідно оновити алгоритми їх дій під час роботи з інформаційною підсистемою «CUSTODY RECORDS», зокрема щодо необхідності постійного здійснення відео- та аудіофіксації дій поліцейських безпосередньо з моменту виникнення підстав для затримання особи.

Ефективність використання вказаної інформаційної підсистеми, безперечно, залежить від спроможності поліцейських грамотно нею користуватися: своєчасно та правильно вносити до таблиць відповідну інформацію, дотримуватися термінів проведення процесуальних дій, проводити опитування та інтерв'ювання затриманої особи, працювати з чутливою інформацією, забезпечувати дотримання принципів приватності та безпеки. Отже, важливого значення набуває процес безпосереднього навчання категорій поліцейських, які безпосередньо працюватимуть із системою, а саме патрульних поліцейських, поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини (custody-офіцерів), інспекторів чергової служби та слідчих. Що стосується таких категорій, як патрульні поліцейські, інспектори чергової служби та слідчі, то вони з інформаційною підсистемою «CUSTODY RECORDS» працюють не у повному обсязі, а лише частково під час реалізації окремих повноважень. Саме на поліцейських, відповідальних за затриманих у

підрозділі поліції та дотримання прав людини (custody-офіцерів), покладається безпосередній обов'язок щодо контролю за дотриманням прав і свобод затриманої особи під час її перебування у приміщенні відділу поліції.

Процес підготовки інспекторів з дотримання прав людини складається з трьох блоків: теоретичного, спеціального, домедичної підготовки і реагування на кризові ситуації.

Під час ознайомлення з теоретичним блоком поліцейські: а) ознайомлюються з міжнародними та національними стандартами захисту прав людини, поводження із затриманими особами; б) вивчають правила особистої безпеки поліцейських під час поводження із затриманими особами та безпекові правила для самих затриманих осіб; в) ознайомлюються із колом завдань інспекторів з дотримання прав людини, системою їх прав та обов'язків; г) вивчають правила роботи з чутливими даними (зокрема з інформацією медичного характеру, приватною інформацією, що не підлягає розголошенню); г) вивчають правила забезпечення дотримання балансу принципів приватності та безпеки. За результатами вивчення матеріалу, що викладається в межах теоретичного блоку, поліцейські отримують ключові знання, необхідні їм для створення належних умов для дотримання прав, що надаються затриманим особам.

Спеціальний блок у системі навчання інспекторів з дотримання прав людини присвячено ознайомленню із процедурою інтерв'ювання затриманої особи та роботою електронної бази. Під час навчання поліцейські ознайомлюються із правилами заповнення всіх карток програмного забезпечення, в які вноситься інформація з моменту реєстрації затриманого до моменту його направлення до ізолятора тимчасового тримання, а також із правилами поводження з чутливою інформацією. До такої інформації належать відомості про всі переміщення затриманої особи в межах відділу поліції; події, що відбулися за її участі в цей час, її харчування та медичне обслуговування (медична картка). Особлива увага приділяється набуттю практичних навичок щодо проведення інтерв'ю (правилам проведення інтерв'ю, переліку питань, які необхідно задати, та їх черговості, комунікативним моментам, володіння якими надасть можливість поліцейському налаштувати затриману особу на конструктивний діалог).

Знання, отримані в межах спеціального блоку, дадуть змогу поліцейським грамотно створити єдине електронне дос'є на кожну затриману особу та внести до нього необхідну

інформацію, за допомогою засобів відео- та аудіофіксації і бодикамер поліцейських здійснити фіксацію фактів затримання особи, перебування її у приміщенні відділу поліції та переміщення по кабінетах відділу поліції (чергова частина, кімната інтерв'ю, кімната (зона) для очікування спілкування зі службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, кімната для конфіденційного побачення з адвокатом, кімната слідчих дій, кімната затриманих), акумулювати та зберігати отриману інформацію.

Що стосується блоку домедичної підготовки і реагування на кризові ситуації, то в його межах поліцейські навчаються здійсненню екстрених заходів домедичної допомоги затриманій особі, яку необхідно надати, вивчають правила поведінки у разі виникнення будь-яких кризових або конфліктних ситуацій як за участі затриманої особи, так і стосовно неї.

Варто зазначити, що проходження інспекторами з дотримання прав людини такої підготовки надасть можливість: а) істотно зменшити кількість випадків порушень прав і свобод людини під час її перебування у приміщенні відділу поліції, незадокументованих затримань, катувань та психологічного тиску на затриманих з боку поліцейських, а також неправомірних звинувачень поліцейських у порушенні прав і свобод затриманих осіб; б) своєчасно попередити випадки суїциду й самоушкодження та оперативно реагувати на інші екстрені випадки.

Упровадження в роботу відділів поліції інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS», безсумнівно, є позитивним кроком у напрямі забезпечення міжнародних стандартів дотримання прав затриманих осіб, які перебувають у відділі поліції. Але, як і будь-яка інша діяльність органів поліції, робота із такою підсистемою обов'язково має бути передбачена на законодавчому рівні. Крім того, в обов'язковому порядку слід внести зміни й доповнення до нормативно-правових актів, положеннями яких регулюється діяльність патрульних поліцейських, інспекторів чергової служби та слідчих стосовно повноважень щодо роботи з інформаційною підсистемою «CUSTODY RECORDS».

Особливої уваги потребує внесення змін до штатної структури відділів поліції у зв'язку із введенням посад поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини (custody-офіцерів), на яких, власне, і покладатиметься контроль за станом дотримання прав затриманих осіб, які перебувають у приміщенні відділу поліції.

Передбачається, що до моменту введення таких посад повноваження custody-офіцерів повинні виконувати інспектори чергової служби, а це, у свою чергу, потребуватиме внесення відповідних змін до їх функціональних обов'язків.

Крім того, важливого значення набуває вироблення алгоритмів взаємодії всіх категорій поліцейських, діяльність яких пов'язано з функціонуванням інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS», що надасть можливість оптимізувати процес внесення необхідної інформації до підсистеми та знизити ймовірність порушень прав і свобод затриманих з боку поліцейських.

Також нагальним питанням є забезпечення захисту даних, що містяться в інформаційній підсистемі «CUSTODY RECORDS», досягти чого можна завдяки використанню новітніх інформаційних технологій, запровадженню системи контролю за процесами збирання та збереження даних, виробленню порядку доступу до персональних даних третіх осіб і запровадженню юридичної відповідальності за несанкціоноване поширення таких даних.

ВИСНОВОК. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що сьогодні відбувається переформатування діяльності органів поліції в напрямі соціально-сервісної складової, тобто на перший план висувається обов'язок щодо якісного надання публічних послуг у сфері гарантування дотримання прав і свобод громадян у діяльності органів поліції. Одним із результатів такої реформи є запровадження в діяльність органів поліції інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS». Ця підсистема враховує міжнародні стандарти поведінки із затриманими особами, що надає можливість працівникам поліції створювати умови для реального забезпечення прав і свобод громадян і мінімізує ймовірність вчинення неправомірних дій як з боку поліцейських, так і щодо самих поліцейських.

Відмінностями інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» від наявних до неї форм контролю за дотриманням прав і свобод громадян у діяльності органів поліції є такі: а) відео- та аудіофіксація всіх дій, які здійснюються щодо затриманої особи у приміщенні відділу поліції (тобто відхід від паперової форми здійснення контролю, яка мала ознаки формалізму), та створення єдиного електронного дос'є на кожну затриману особу; б) проведення із затриманою особою обов'язкового інтерв'ю одразу після її доставлення до органу поліції; в) створення можливостей для оперативного пошуку інформації про затриманих осіб, які перебувають (перебували) у відділі

поліції з моменту їх фактичного затримання; г) здійснення дистанційного контролю та нагляду з використанням можливостей системи віддаленого відеоконтролю за станом дотримання прав затриманих осіб, а також розгляд їхніх скарг.

Упровадження інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» актуалізувало потребу у здійсненні якісної підготовки поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини. У результаті характеристики процесу підготовки інспекторів з дотримання прав людини, який складається з трьох блоків, можна дійти висновку, що під час такої підготовки основна увага приділяється вивченню алгоритмів дій поліцейських щодо недопущення випадків порушень прав і свобод людини під час її перебування у приміщенні відділу поліції, незадокументованих затримань, катувань та психологічного тиску на затриманих з боку поліцейських, попередження випадків суїциду й самошкоджень.

Варто звернути увагу на те, що впровадження інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS» зумовлює необхідність внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, положеннями яких регулюється діяльність патрульних поліцейських, інспекторів чергової служби та слідчих, із визначенням їх кола повноважень щодо роботи з інформаційною підсистемою «CUSTODY RECORDS». Особлива увага має приділятися питанням захисту даних, що містяться в інформаційній підсистемі «CUSTODY RECORDS» і запровадженню системи контролю за процесами збирання та збереження даних.

Також нагальним питанням є розроблення Положення про організацію роботи поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини. Слід звернути увагу, що, крім розроблення вказаного Положення, необхідно внести зміни до штатної структури відділів поліції у зв'язку із введенням посад custody-офіцерів і внести зміни до функціональних обов'язків інспекторів чергової служби.

Зважаючи на те, що з інформаційною підсистемою «CUSTODY RECORDS» працюватимуть різні категорії поліцейських (патрульні, custody-офіцери, інспектори чергової служби, слідчі), необхідно узгодити процедурні питання їх взаємодії та виробити алгоритм їх спільної діяльності.

Перспективними науковими дослідженнями з цієї тематики, на нашу думку, є особливості взаємодії поліцейських, повноваження

яких пов'язано з функціонуванням інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS», та механізм захисту персональних даних, що зберігаються в інформаційній підсистемі «CUSTODY RECORDS».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Безпалова О. І. Перспективні напрями впровадження системи Custody Records в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ // Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 86-88.
2. Белоусов Ю. Л., Гнатюк М. М., Гацелюк В. О., Федорова А. Л. Мінімальні стандарти належного поведіння: аналіз національного та міжнародного досвіду : практич. посіб. / за заг. ред. Ю. Л. Белоусова. Київ : Ваіте, 2013. 170 с.
3. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія. Харків : Діа плюс, 2015. 688 с.
4. Джафарова О. В. Щодо розуміння категорії «публічно-сервісна діяльність» Національної поліції // Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 22 лист. 2016 р.) / МВС України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2016. С. 55-58.
5. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України : інформац.-аналіт. матеріали до Круглого столу «Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ» (м. Київ, 16 квіт. 2015 р.) / Центр Разумкова. Київ, 2015. 56 с.
6. Коріняк О. М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України : монографія / за заг. ред. Г. К. Кожевнікова. Київ : Нац. акад. прокуратури України ; Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2013. 195 с.
7. Легеза Є. О. Концепція публічних послуг: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 511 с.
8. Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2016. 264 с.
9. Михайлишин І. В. Адміністративно-правові засади забезпечення реалізації конституційного права громадян на вільне пересування та вибір місця проживання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 225 с.
10. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 481 с.
11. Чупров В. Моніторинг дотримання прав людини в територіальних органах Національної поліції України (в рамках реалізації національного превентивного механізму). 2-ге вид., виправ. і допов. Київ : Асоціація УМДПЛ, 2016. 146 с.
12. Шатрава С. О. Адміністративні послуги в діяльності органів внутрішніх справ: поняття та класифікація. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. 2015. № 6 (16). С. 104-107.
13. Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Aliksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 77-83. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.8>.
14. Pchelin V., Fomina L., Maksakova R., Kubariyev I. Foreign experience in providing public security and order by police during mass events and the possibility of using it in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2019. No. 2. Pp. 233-246.
15. Sokurenko V., Shvets D., Uvarov V. Predictive competence of police officers in terms of their readiness for innovation activity. *Science and Education*. 2018. No. 3. Pp. 85-91. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-3-11>.
16. State environmental security in national and globalization aspects / O. Bezpalova, S. Onoprienko, S. Tarasov et al. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9, No. 3. Pp. 797-806. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(6\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(6)).

Надійшла до редакції: 21.06.2021

БЕСПАЛОВА О. И. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ ГРАЖДАН КАК ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПОЛИЦИИ В УКРАИНЕ (НА ПРИМЕРЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОДСИСТЕМЫ «CUSTODY RECORDS»)

Охарактеризован современный этап деятельности органов полиции по обеспечению прав и свобод граждан. На примере функционирования информационной подсистемы

«CUSTODY RECORDS» проаналізовані особливості забезпечення дотримання прав громадян в діяльності поліцейських, недопущення скоєння неправомірних дій як з боку поліцейських, так і в стосунку самих поліцейських. Розкриті особливості інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS». Вивчені процедури підготовки інспекторів по дотриманню прав людини. Визначені проблемні моменти, пов'язані з функціонуванням даної підсистеми, і сформульовані пропозиції та рекомендації по удосконаленню національного адміністративного законодавства.

Ключевые слова: *поліція, поліцейські, права громадян, захист прав затриманих, неправомірні дії, інформаційна підсистема «CUSTODY RECORDS».*

BEZPALOVA O. I. ENSURING THE CITIZENS' RIGHTS AS A PRIORITY AREA OF POLICE ACTIVITY IN UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE INFORMATION SUBSYSTEM "CUSTODY RECORDS" FUNCTIONING)

The current stage of police bodies' activity to ensure the rights and freedoms of citizens has been described. It is emphasized that, given the current stage of updating approaches to the organization of police bodies and units, it is important to ensure the observance of citizens' rights in police activities, to prevent illegal actions either by both police officers or toward police officers.

It is established that the main purpose of the information subsystem "CUSTODY RECORDS" is to create conditions for the implementation of internationally recognized standards for the protection of the rights of detainees. On the example of the functioning of the information subsystem "CUSTODY RECORDS" the peculiarities of ensuring the observance of citizens' rights in the activities of police officers, prevention of illegal actions either by both police officers or toward police officers have been analyzed. Features of the information subsystem "CUSTODY RECORDS" have been revealed.

It is established that the introduction of the information subsystem "CUSTODY RECORDS" has highlighted the need for quality training of police officers responsible for detainees in the police department and respect for human rights. As a result of the description of the process of training human rights inspectors, which consists of three blocks, it has been concluded that during such training the main attention is paid to studying the algorithms of police actions to prevent violations of human rights and freedoms during his stay in the police station. detentions, torture and psychological pressure on police detainees, prevention of suicide and self-harm.

Proposals for amendments to regulations the provisions of which govern the activities of patrol police, inspectors on duty, investigators, in terms of determining the scope of their powers to work with the information subsystem "CUSTODY RECORDS" are formulated. It is emphasized the importance of enshrining at the legislative level the procedures for data protection contained in the information subsystem "CUSTODY RECORDS", and the introduction of a system of control over the processes of data collection and storage.

Key words: *police, police officers, citizens' rights, protection of detainees' rights, illegal actions, «CUSTODY RECORDS» information subsystem.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Безпалова О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS»). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 29–37. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.03>.

Citation (APA): Bezpalova, O. I. (2021). Ensuring the Citizens' Rights as a Priority Area of Police Activity in Ukraine (on the Example of the Information Subsystem "CUSTODY RECORDS" Functioning). *Law and Safety*, 3(82), 29–37. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.03>.

СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА БОЙКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології;

 <https://orcid.org/0000-0002-3324-2140>,
e-mail: svet.boyko.76@gmail.com;

ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;

 <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>,
e-mail: volodka@ukr.net

**ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У КОНТЕКСТІ АДАПТИВНОГО ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ**

Репрезентовано результати дослідження психологічних передумов реалізації копінг-поведінки поліцейських у контексті адаптивної форми перфекціонізму. Теоретично обґрунтовано, що типи орієнтацій у важких ситуаціях і тенденції в ухваленні рішень виступають психологічними передумовами здійснення копінг-поведінки. Констатовано, що перфекціонізм в умовах професійного стресу обумовлює амбівалентні психологічні наслідки. Психодіагностичний інструментарій: опитувальники «Переглянута шкала перфекціонізму», «Типи орієнтацій у важких ситуаціях», «Тенденції в ухваленні рішень». Вибірка: першу групу склали 63 поліцейських з адаптивною формою перфекціонізму, другу – 39 поліцейських з його дезадаптивною формою. Емпірично встановлено, що за шкалами «Орієнтація на трудомісткість», «Орієнтація на можливості» та «Сатисфакція» вірогідно більші показники демонструє перша група, тоді як у другій групі більшу вираженість показників зафіксовано за шкалами «Орієнтація на перешкоди», «Орієнтація на втрати» і «Максимізація».

Ключові слова: копінг, перфекціонізм, поліцейські, ухвалення рішень, типи орієнтацій у важких ситуаціях.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Психологічні аспекти поліціювання в умовах урізноманітнення викликів сучасності як у масштабах українського суспільства, так і світу загалом перебувають у фокусі уваги науковців, дослідження яких розгортаються з урахуванням особливостей професійної діяльності поліцейських і вимог до їх особистісних характеристик та разом із цим мають орієнтуватися на використання новітніх напрацювань психологічної науки та практики.

Соціальний сенс професійної діяльності працівників поліції виступає важливою умовою модерних трансформацій у правовому розвитку нашої держави, що вимагає від правоохоронців здатності досконало виконувати службовий обов'язок у ризиконебезпечних умовах у найбільш конструктивний спосіб (Сокурєнко, 2020).

Зарубіжні дослідники відносять поліцейських до представників професій первинного реагування, тобто до фахівців, які першими

відгукуються на виникнення надзвичайних ситуацій, маючи на меті захист громадян, їхнього майна та забезпечення безпеки громад (Arble, Arnetz, 2016). Поліцейські регулярно стикаються зі злочинами та їх жертвами, зі злочинцями, які становлять фізичну загрозу, та з різними травматичними подіями (Ru, Yang, Choi, 2020). Зважаючи на це, працівники поліції стають свідками або учасниками багатьох травматичних чи критичних випадків у межах виконання своїх повсякденних професійних обов'язків, що обумовлює низку негативних фізичних, психофізіологічних та психологічних наслідків, які порушують здоров'я поліціантів, знижують досконалість і результативність їх професійної діяльності й виступають чинником деструкції професійної придатності. Саме це, як зазначають Е. Арбле, А. Догерті та Б. Арнетц (E. Arble, A. M. Daugherty, B. V. Arnetz, 2018), обумовлює надзвичайну значущість емпіричних досліджень стратегій подолання та їх психологічних передумов у

працівників поліції. Думка цих дослідників підтверджується науковими фактами, отриманими у різних країнах, які свідчать, що особливості копінг-поведінки поліціантів більшою мірою пов'язано зі специфікою їх роботи, а не з національними чи соціокультурними умовами (Ryu, Yang, Choi, 2020).

Виходячи з того, що професія поліцейського належить до екстремальних видів діяльності, а її здійснення жорстко підпорядковується вимогам закону та нормам права, проблема досконалого виконання службового обов'язку працівниками поліції у психологічному вимірі актуалізує ще одне дослідницьке питання, а саме внесок перфекціонізму як прагнення до досконалості у функціонування поведінки поліціантів, що долає. Як указують І. Шагарова та В. Нагайцева (2011), в ситуаціях професійного стресу перфекціонізм виступає як особистісний чинник поведінки, що долає. Науковці констатують, що у стресових ситуаціях, які виникають у професійній діяльності, специфіка вияву перфекціонізму окреслює зміст особистісних детермінант реалізації тих чи інших копінг-стратегій.

Наукові напрацювання у царині вивчення перфекціонізму надають можливість концептуалізувати цей психологічний феномен як комплексний конструкт, який передбачає такі ключові його виміри, як спрямованість на досягнення високих стандартів продуктивності та сфокусованість особистості на розбіжностях між запланованими нею стандартами і реально отриманими результатами (Chang, Jain, Reimann, 2021). Емпіричні дані щодо внеску перфекціонізму у функціонування особистості є досить суперечливими. У негативному ракурсі перфекціонізм пов'язують із загостренням трудового стресу (Falco et al., 2020), із нездатністю адекватно оцінювати власні досягнення (Sherry, Stoeber, Ramasubbu, 2016), із посиленням симптомів психологічного дистресу (Eley, Bansal, Leung, 2020), зі схильністю до суїцидів (Smith et al., 2018), дефіцитарністю відчуття психологічного благополуччя (Suh, Gnilka, Rice, 2017), неефективністю соціальної взаємодії (Stoeber et al., 2017) та соціальною тривожністю (Newby et al., 2017), а також розглядають як чинник невротизації особистості (Карпенко, 2016) та предиктор професійного вигорання й формування різних видів залежності, зокрема у працівників поліції (Anshel, 2000), тощо. Водночас науковці встановили, що перфекціоністські прагнення від'ємно корелюють із професійним вигоранням, а також є додатно пов'язаними з працездатністю. Перфекціоністські установки, у свою чергу, не

виявляють жодних зв'язків із працездатністю, але додатно корелюють із професійним вигоранням (Monica, Malini, 2020). Доведено також, що функціональний, конструктивний перфекціонізм виступає чинником формування професійної ідентичності (Кузіна, 2018), є притаманним самоактуалізованим особистостям (Проскурня, 2017), забезпечує академічні досягнення (Madigan, 2019) тощо. Як зазначає М. Аншель (Anshel, 2000), перфекціонізм серед поліцейських можна розглядати як бажану якість, оскільки працівники поліції, які багато очікують від себе відповідно до власних високих стандартів, із більшою імовірністю досягнуть більшого успіху й отримають більше задоволення від результатів своєї діяльності.

Поясненням зазначеної суперечливості виступає неоднорідність феномена перфекціонізму, що відбивається в амбівалентності, яка обумовлює особливості вияву перфекціонізму особистості у двох його формах: адаптивній та дезадаптивній (Slaney et al., 2001).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей функціонування психологічних умов реалізації копінг-поведінки поліцейських у контексті адаптивного перфекціонізму.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань:

- установа особливостей типів орієнтацій у важких ситуаціях у поліцейських з адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом;
- визначення специфіки тенденцій в ухваленні рішень у поліцейських з адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Відповідно до мети і завдань дослідження ми обрали такі психодіагностичні методики та методи математико-статистичної обробки даних:

- для діагностики адаптивного / дезадаптивного перфекціонізму було використано методик «Переглянута шкала перфекціонізму» (Slaney et al., 2001), адаптовану Л. Карамушкою, О. Бондарчук і Т. Грубі (2018), зазначена методика містить 23 пункти, структуровані за трьома шкалами; вимірювання адаптивного перфекціонізму здійснюється за шкалами, що отримали назви «Високі стандарти» й «Організованість та прагнення до порядку»; дезадаптивний перфекціонізм вимірюється із застосуванням третьої шкали, яка відбиває ступінь переживання суб'єктом невідповідності отриманих ним результатів діяльності взятим ним високим стандартам;

- із використанням методики «Типи орієнтацій у важких ситуаціях» (Битюцька, Корнеєв, 2020) було досліджено психологічні

чинники, що визначають спрямованість зусиль суб'єкта в ситуаціях, які розцінюються ним як важкі; ця методика містить 38 тверджень, які передбачають два варіанти відповіді, що надає можливість виявити складові двох типів орієнтації активності у ситуаціях перешкод і труднощів, а саме: орієнтації на зближення з проблемною ситуацією, зокрема орієнтацію на перешкоди та на сигнали загрози, драйв (прагнення до труднощів), зорієнтованість на можливості та орієнтацію на труднощі (ретельність), а також орієнтації на уникнення складних та важких умов, серед яких виділяють орієнтацію на ігнорування труднощів (безтурботність), орієнтацію на втрати (уникнення труднощів) та орієнтацію на зберігання ресурсів (бездіяльність);

– для виявлення типів орієнтацій у важких ситуаціях було застосовано методу «Тенденції в ухваленні рішень» (Misuraca et al., 2015), валідізовану Г. Разваляєвою (2018), яка містить 3 шкали, що охоплюють 23 пункти; першу шкалу «Максимізація» спрямовано на діагностику схильності особистості до надмірно детального аналізу можливих альтернатив рішення та довгого пошуку найкращого з них, друга шкала «Мінімізація» відбиває спрямованість суб'єкта на зберігання ресурсів під час аналізу варіантів рішення та його зорієнтованість на вибір відповідного змісту проблеми рішення з найменшими затратами зусиль та часу без гарантії найкращого шляху її розв'язання, третя шкала «Сатисфакція» надає можливість вимірювати зорієнтованість людини на витрати ресурсів, оптимальних для цієї конкретної ситуації, та схильність обирати якісне рішення, яке не лише відповідає запиту щодо розв'язання проблеми, але й приносить задоволення особі, яка це рішення знаходить.

Для математико-статистичної обробки отриманих даних було застосовано кластерний аналіз за методом k-середніх, який надає можливість виділити групи однорідних об'єктів відповідно до обраної змінної (у цьому разі – ступеня вираженості адаптивного чи дезадаптивного перфекціонізму); t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок з метою порівняння отриманих у дослідженні усереднених показників, які відбивають комплекс кількісних ознак у двох групах.

Дослідження здійснювалось із залученням двох груп працівників патрульної поліції. Першу групу склали досліджувані з адаптивною формою перфекціонізму (63 особи), другу – з його дезадаптивною формою у (39 осіб).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. На початковому етапі до до-

слідження було залучено 316 працівників патрульної поліції зі стажем професійної діяльності від одного до п'яти років. О. Соколов (2021) зазначає, що саме ця стажера група характеризується високою плинністю кадрів, що й обумовило вибір досліджуваних, які відповідають зазначеним межах професійного стажу. За даними кластерного аналізу було сформовано чотири групи досліджуваних. До першої групи (з вираженим адаптивним перфекціонізмом) увійшло 63 особи, до другої (з вираженим дезадаптивним перфекціонізмом) – 39 осіб. Адаптивний перфекціонізм передбачає виражене прагнення до досконалості, дезадаптивний – схильність суб'єкта оцінювати як неприйнятне все те, що, на його думку, є недосконалим. Тобто високі стандарти пов'язуються з адаптивною складовою перфекціонізму, а негативна реакція на розбіжності між планом дій та результатом характеризує його дезадаптивну складову (Comerchero, Fortugno, 2013). Дослідники зазначають, що дезадаптивна складова асоціюється з більшою вираженістю проблемних особистісних характеристик, а саме: надмірної занепокоєності помилками, нав'язливої гострої самокритики, перманентного переживання неадекватності й неспроможності досягати бажаних цілей та прийнятних для себе стандартів, дефіцитарності здатності до міжособистісної та професійної адаптації (Lo, Abbott, 2019). Дезадаптивним перфекціоністам притаманні підвищений рівень тривоги, загострені реакції на невдачі, сприйняття помилок як катастрофічних подій (Malivoire, Kuo, Antony, 2019). Адаптивний перфекціонізм відбивається у позитивно забарвленій емоційності й оптимальній адаптивності та знаходить вираження у прагненні до досконалості без надмірної незадоволеності собою, власною діяльністю, у відсутності схильності до психологічного самопокарання у разі недостатньо високого, на думку самого суб'єкта, результату (Suh, Gnilka, Rice, 2017). Третя і четверта групи не були задіяні на подальших етапах дослідження, оскільки містили досліджуваних, які продемонстрували або недостатню вираженість обох типів перфекціонізму, або «розщепленість», розбалансованість компонентів адаптивного перфекціонізму. Отримані нами результати кластерного розподілу досліджуваних за даними методики «Переглянута шкала перфекціонізму» (Slaney et al., 2001) є досить близькими до результатів кластерного аналізу за методом k-середніх даних, отриманих із використанням цього ж психодіагностичного інструменту, які наводить Н. Ортега (2010) у

своєму дисертаційному дослідженні з проблеми перфекціонізму.

Дослідження психологічних передумов поведінки, що долає, асоційованих із суб'єктивною репрезентацією ситуації, є однією з найсучасніших тенденцій теоретичних та емпіричних досліджень у галузі психології подолання (Бітюцька, Корнєєв, 2020). О. Федоренко зі співавторами акцентує на актуальності вивчення психологічних засобів подолання поліцейськими важких ситуацій, притаманних їх професійній діяльності (Fedorenko et al., 2020). У психологічному розумінні важких життєвих ситуацій увага фокусується не лише на стресогенності події та її негативному емоційному забарвленні, але й на сутності труднощів і тих зусиллях, які супроводжують залученість у цю ситуацію або її уникнення. Особливо важливим є врахування труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру, тобто значущими є як середовищні умови, так і те, яким чином особистість оцінює власну спроможність та готовність задіяти наявні ресурси в реалізацію зусиль для подолання перешкод, що, власне, й формує типи орієнтацій у важких ситуаціях (Бітюцька, Корнєєв, 2020).

У дослідженні типів орієнтацій у важких ситуаціях у поліцейських з вираженим адаптивним (перша група) та дезадаптивним перфекціонізмом (друга група) було встановлено, що зазначені групи демонструють низку відмінностей у досліджуваних характеристиках. Так, показник за шкалою «Орієнтація на трудомісткість (ретельність)» у першій групі ($2,44 \pm 0,07$) є вірогідно більшим порівняно з другою групою ($1,97 \pm 0,14$) за $t = 3,00$, $p \leq 0,01$. Крім того, у першій групі показники за шкалою «Орієнтація на можливості» вірогідно перевищують показники, виявлені у другій групі ($2,39 \pm 0,06$ та $2,06 \pm 0,10$ за $t = 2,83$, $p \leq 0,01$). Відповідно до отриманих відмінностей досліджувані з вираженим адаптивним перфекціонізмом характеризуються більш вираженою захопленістю процесом реалізації діяльності, істотно більшою здатністю до прогнозування високого рівня необхідних результатів і цілеорієнтованістю на їх досягнення, вищою наполегливістю в досягненні поставленої мети у поєднанні зі спроможністю докласти для цього максимальні зусилля. Характерними для представників цієї групи є також виражена налаштованість на позитивний розвиток ситуації разом зі схильністю до планування та аналізу шляхів цілеспрямованого розв'язання проблеми, позитивна емоційна забарвленість процесу й результату досягнення мети, що за складністю оптимально

відповідає вимогам ситуації, і більш розвинута здатність оптимізувати витрати ресурсів без перенавантаження чи зниження якості результату. К. Бітюцька, О. Баханова та О. Корнєєв (2015) емпірично довели, що особливо значущим виступає поєднання точності прогнозу щодо варіантів розгортання ситуації з упевненістю суб'єкта в тому, що очікувані події розвиватимуться відповідно до його припущень, що обумовлює можливість модифікувати діяльність залежно від змін змісту ситуації та умов виконання необхідних дій, що підвищує ефективність зусиль та оптимізує діяльність з подолання труднощів у цілому. У другій групі вірогідно більші показники зафіксовано за шкалами «Орієнтація на перешкоди» ($1,83 \pm 0,05$ та $1,53 \pm 0,12$ за $t = 2,31$, $p \leq 0,01$) та «Орієнтація на втрати (уникнення труднощів)» ($1,69 \pm 0,06$ та $1,43 \pm 0,11$ за $t = 2,08$, $p \leq 0,05$). Отже, респондентам з вираженим дезадаптивним перфекціонізмом притаманні більш виражене відчуття занепокоєння щодо достатньої наявності ресурсів, необхідних для подолання перешкод, істотніша налаштованість на очікування небезпечних подій, протистояння оточення, сфокусованість уваги на пошуку перешкод та активізація зусиль, спрямованих на боротьбу з ними. Вищезазначені характеристики досліджуваних другої групи поєднуються з вищим рівнем тривоги у важких ситуаціях, більшою схильністю очікувати негативного розгортання подій, у зв'язку з чим підвищується імовірність зсуву мети з пошуку засобів вирішення проблеми на збереження ресурсів та усунення тривоги, наслідком чого стає деструкція цілеорієнтованості суб'єкта.

Щодо інших типів орієнтацій у важких ситуаціях за шкалами «Орієнтація на сигнали загрози» ($2,01 \pm 0,06$ та $2,07 \pm 0,04$, $t = 0,69$), «Драйв (прагнення до труднощів)» ($1,67 \pm 0,05$ та $1,72 \pm 0,03$, $t = 0,69$), «Орієнтація на ігнорування труднощів (безтурботність)» ($1,36 \pm 0,08$ та $1,38 \pm 0,02$, $t = 0,24$), «Орієнтація на зберігання ресурсів (бездіяльність)» ($1,40 \pm 0,09$ та $1,43 \pm 0,04$, $t = 0,30$) вірогідні відмінності між групами з вираженим адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом не були встановлені. Слід указати, що за цими шкалами показники, отримані на вибірці працівників поліції, майже не відрізняються від результатів, отриманих авторами методики на загальноцивільній вибірці (Бітюцька, Корнєєв, 2020). Отже, незалежно від форми перфекціонізму поліцейські не виявляють гіпертрофованої тривоги щодо можливої загрозової ситуації, надмірно вираженої

схильності до ризику та мотивації випробування власних можливостей, до ігнорування важких ситуацій та помітного бажання мінімізувати власні зусилля з метою уникнення стресової напруги. Аналіз узагальнених показників типів орієнтацій у важких ситуаціях у поліцейських з адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом засвідчив, що досліджувані групи вірогідно не відрізняються як за типом «Орієнтації на зближення з проблемною ситуацією» ($2,01 \pm 0,10$ та $1,93 \pm 0,07$ за $t = 0,66$), так і за типом «Орієнтації на уникнення складних ситуацій» ($1,40 \pm 0,09$ та $1,48 \pm 0,04$ за $t = 0,81$). Отже, відмінності типів орієнтацій у важких ситуаціях у поліціантів з різною формою перфекціонізму полягають не у кількісній вираженості цих типів, а в якісній специфіці орієнтацій, які відбивають своєрідність суб'єктивної репрезентації важкої ситуації, що обумовлює особливості функціонування передумов реалізації копінг-поведінки представників різних груп.

Уваги заслуговує думка зарубіжних науковців, які підкреслюють, що навички керування стресовими переживаннями та здатність переборювати негативні події, які породжують такі переживання, виступають змістом психологічного подолання. Стратегії подолання передбачають використання суб'єктом когнітивних або поведінкових прийомів, які збагачують особисті ресурси та надають можливість їх гнучко використовувати відповідно до змісту важкої ситуації. Концептуальним виміром категорій подолання є виділення таких узагальнених типів його тенденцій, як наближення та уникнення. Наближення передбачає думки або вчинки суб'єкта після стресової події, метою яких стає нейтралізація її наслідків та отриманого неприємного досвіду. Характерними для такого типу подолання є пізнавальна та емоційна активність, що супроводжується переробкою загрозової інформації та переконструюванням поведінки. Такий тип подолання, як уникнення виражається у відстороненні від важкої ситуації, ігноруванні загрозової інформації або її фільтрації, дистанціюванні від перешкод або запереченні їх актуальності (Anshel, Brinthaup, 2014). Зважаючи на специфічність поліцейської діяльності, дослідники доходять висновку, що визначення пріоритетності тенденцій наближення та усунення тенденцій уникання в поведінці поліціантів, що долає, не може виступати головною метою її корекції. Психологічні програми з формування навичок ефективного подолання мають передбачати необхідність поєднання тенденцій наближен-

ня й уникнення та їх вибірковість на ґрунті врахування різних ситуативних характеристик, виходячи з того, що психологічною передумовою ефективного подолання є оптимальність вибору та правильного використання обох типів копінгів відповідно до ситуації (Anshel, Umscheid, Brinthaup, 2013).

С. Хазова та М. Крилова (2020) на ґрунті емпіричних даних дійшли висновку, що значущим ресурсом активності особистості, що долає, виступає суб'єктивна ментальна репрезентація важких життєвих ситуацій. Саме специфіка сприйняття особистістю важкої ситуації, її інтерпретація та особливості ставлення до змісту труднощів передбачають суб'єктивно забарвлене когнітивне оцінювання різних контекстів такої ситуації, при цьому суб'єктивна репрезентація, на відміну від об'єктивних обставин тієї чи іншої події, є найбільш значущим чинником ухвалення людиною рішення щодо шляхів вирішення проблеми та вибору стратегії поведінки, що долає (Бітюцька, 2007). Т. Корнілова, розробляючи проблему факторів ухвалення особистістю рішень, на ґрунті низки емпіричних досліджень доходить висновку, що система ухвалення рішень являє собою комплекс патернів подолання стресу, пов'язаного з ухваленням складних та загрозових рішень (Корнілова, 2013). Виходячи з того, що науковці серед низки специфічних чинників службової діяльності працівників поліції виокремлюють необхідність швидкого ухвалення рішень у проблемних ситуаціях в умовах обмеженого часу разом із високим рівнем особистої, професійної і соціальної відповідальності за результати та наслідки ухвалених рішень (Лавренко, 2020), ми вважали доцільним вивчити особливості ухвалення рішень поліцейськими у ракурсі обраної для нашого дослідження проблеми.

Ухвалення рішень значною мірою залежить від досвіду суб'єкта, який ухвалює рішення з урахуванням його здатності зіставити поточну ситуацію з минулими важкими ситуаціями, а також досвідом та ефективністю тих рішень, які надали можливість подолати перешкоди. У низці випадків такий процес зіставлення зі зразком надає можливість швидко і точно ухвалювати ефективні критичні рішення. Однак для осіб, які ухвалюють рішення в екстремальних ситуаціях, ухвалення рішень передбачає комбінування адаптивних, потенційно творчих, таких, що ґрунтуються на цінностях і часто унікальних шляхах вирішення проблеми, що стає особливо важливим в умовах критичного обмеження часу (Pieterse, Stiggelbout, Montori, 2019). Фахівці,

які несуть відповідальність за ухвалення рішень в екстремальних умовах, під час критичних інцидентів мусять бути здатними долати невизначеність, перешкоди і труднощі, тиск часу, які поєднуються з необхідністю підзвітності. В екстремальних умовах діяльності необхідність ухвалення рішення досить часто випереджає забезпечення ресурсами, що супроводжується невизначеністю, ризикованістю і мінливістю, які заважають чіткому прогнозуванню імовірних перспектив розв'язання важкої ситуації, що взагалі може не мати аналогів у досвіді професіоналів, які з нею стикаються (Shortland et al., 2020).

Як підкреслює А. Жалкаускайте зі співавторами (2015), специфіка діяльності працівників поліції полягає в тому, що виконання ними службових обов'язків вимагає ухвалення рішень у кризових ситуаціях набагато частіше, ніж у роботі представників інших професійних груп, що виступає одним із чинників стресу й, у свою чергу, вимагає компетентності у виборі оптимальних у конкретній ситуації рішень, яка забезпечує здатність поліцейських у важких ситуаціях діяти відповідно до наявних умов з метою уникнення ухвалення неадекватних рішень (Šalkauskaitė et al., 2015).

І. Клименко (2017) на підставі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел констатує, що навички правоохоронців в ухваленні ефективних рішень сприяють подоланню труднощів та помилок у діяльності поліціантів, що обумовлює поліпшення громадської безпеки у масштабах суспільства та позитивні наслідки у професійному й особистісному сенсі для самих поліцейських. На нашу думку, вивчення проблеми ухвалення рішень у поліцейській діяльності є актуальним і значущим завданням для дослідників, виходячи з думки науковців, які підкреслюють, що особливість процесу ухвалення рішень представниками професій екстремального характеру полягає в тому, що реальні умови діяльності досить часто обумовлюють необхідність вибору однаково непривабливих альтернатив, що загострює стресогенність вибору того чи іншого варіанту рішення для фахівця, який таке рішення ухвалює (Shortland et al., 2019).

Дослідження тенденції в ухваленні рішень у поліцейських з вираженим адаптивним (перша група) та дезадаптивним перфекціонізмом (друга група) виявило, що за шкалою «Максимізація» показник, установлений у другій групі ($18,34 \pm 0,86$), вірогідно перевищує показник, зафіксований за цією шкалою у першій групі ($15,03 \pm 1,11$), за $t = 2,36$, $p \leq 0,01$. За шкалою «Сатисфакція» вірогідно

більший показник було визначено у першій групі ($34,21 \pm 0,79$) порівняно з другою ($28,08 \pm 1,20$), за $t = 4,27$, $p \leq 0,001$. Аналіз результатів, отриманих за шкалою «Мінімізація», не виявив вірогідних відмінностей між групами з вираженим адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом ($27,14 \pm 1,02$ та $29,27 \pm 1,04$ за $t = 1,46$). Отже, респонденти першої групи в ухваленні рішень відрізняються більш істотною тенденцією до сатисфакції, яка відбивається у раціональності уявлень про співвідношення мети і засобів її досягнення, що обумовлює аналіз альтернатив рішення відповідно до бажаного оптимального результату і завершення пошуку після визначення якісного, такого, що відповідає необхідним критеріям, засобу вирішення проблеми й відчуття задоволеності від отримання корисного та ефективного шляху подолання перешкоди. Як було встановлено у дослідженні Л. Паїс та С. Флегвейрас (2016), тенденція до сатисфакції є характерною для працівників патрульної поліції, діяльність яких зосереджується на контролі та моніторингу дорожнього руху та здійснюється в умовах дефіциту часу й інформації та обмежених можливостях щодо її обробки, що потребує спрямованості на досягнення прийняттого рішення, яке задовольняє нагальну потребу у вирішенні наявної ситуації. Для представників другої групи, на відміну від першої, більш характерною виявилася така тенденція в ухваленні рішень, як максимізація, яка виявляється у більш вираженій налаштованості цих досліджуваних на настійливий перебір можливих альтернатив рішення з безкомпромісною впевненістю в досяжності найкращого розв'язання поставлених завдань, що вимагає надвеликих витрат часу й когнітивного навантаження, що виходить за межі раціональної здатності. Як зауважують Р. Мсукара та Б. Фасоло (2018), максимізація являє собою особистісну тенденцію «максимізувати» результати шляхом пошуку найкращого можливого вибору, а не спрямовувати зусилля для здійснення «прийняттого» рішення. У дослідженні, яке провели Н. Шортленд, Л. Томпсон та Л. Елісон (2020), було встановлено, що поліцейські з яскраво вираженою тенденцією до максимізації відчують складнощі в ухваленні рішень, а саме в осмисленні змісту ситуації, рівні готовності до здійснення рішення і тиску часу, необхідного для реалізації дій. Водночас не була підтверджена гіпотеза щодо більшої схильності поліцейських-«максимізаторів» до надмірно повільного ухвалення рішень та уникнення

його вибору. Поясненням цього, на думку авторів, слугує специфіка поліцейської вибірки, залученої для дослідження. Зміст професійної підготовки поліціантів передбачає усвідомлення необхідності ухвалення рішень, і доцільно вдосконалювати програми навчання, спрямовані на корекцію індивідуально своєрідної схильності до максимізації працівника поліції, формування досвіду вибору рішень та навичок подолання установок на пошук численних альтернатив в умовах тиску часу та необхідності діяти.

Визначені нами у поліцейських з адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом показники сатисфізації та максимізації, незважаючи на отримані між групами відмінності, відповідають нормативним показникам, отриманим авторкою методики на вибірці дорослих досліджуваних, що працюють, з вищою та середньо-спеціальною освітою. Прояви тенденції до мінімізації в ухваленні рішень в обох групах працівників поліції також не відрізняються від нормативних даних, отриманих у процесі апробації та валідації використаної нами психодіагностичної методики. Водночас відсутність вірогідних відмінностей у виявах мінімізації між першою та другою групами, задіяними у нашому дослідженні, надає можливість стверджувати, що всі респонденти рівною мірою схильні мінімізувати ресурсні витрати, розглядати обмежений діапазон альтернатив і зупинятися на тих варіантах рішення, які забезпечують розв'язання проблеми, яка не потребує високого рівня якості результатів.

О. Милославська (2021) здійснила емпіричне дослідження, дані якого надають можливість розширити уявлення щодо психологічних виявів тенденцій до ухвалення рішень. Так, було встановлено, що більш виражені тенденції до максимізації та сатисфізації виявляють досліджувані з високим рівнем проактивності, тоді як низький рівень проактивності відбивається у більш істотній тенденції до мінімізації. Г. Разваляєва (2018) виявила, що максимізація та сатисфізація частіше використовуються досліджуваними для вирішення складних завдань, тоді як тенденція до мінімізації пов'язується зі зниженням зусиль для ухвалення менш важливих рішень, що пояснює її негативний зв'язок з готовністю до отримання нового досвіду, раціональним аналізом низки можливих варіантів рішення та інтуїцією і водночас позитивний зв'язок з прокрастинацією.

Отже, отримані у нашому дослідженні результати підтверджують наявність особливо-

стей функціонування психологічних передумов реалізації копінг-поведінки у поліцейських з вираженим адаптивним та дезадаптивним перфекціонізмом.

ВИСНОВКИ. Теоретичний аналіз наукових напрацювань вітчизняних та зарубіжних дослідників довів, що типи орієнтацій у важких ситуаціях і тенденції в ухваленні рішень виступають психологічними передумовами здійснення копінг-поведінки, конструктивність якої обумовлює професійну ефективність та позитивізує особистісну реалізацію працівників поліції. Наведені в науковій літературі факти надають можливість констатувати, що одним з особистісних чинників поведінки, що долає, в умовах професійного стресу, характерного для діяльності працівників поліції, є перфекціонізм, який, з одного боку, виступає важливою умовою досконалого виконання поліціантами службового обов'язку, а з іншого, – обумовлює амбівалентні психологічні наслідки відповідно до його адаптивної чи дезадаптивної форми вияву. Емпіричні дані, одержані у дослідженні психологічних передумов реалізації копінг-поведінки в поліцейських у контексті адаптивного перфекціонізму, доводять, що різні форми перфекціонізму характеризуються якісною специфікою патернів типів орієнтацій і тенденцій в ухваленні рішень у важких ситуаціях. Виражений адаптивний перфекціонізм відбивається у більш вираженій позитивній емоційній залученості у процеси здійснення діяльності, більш розвинутій здатності до антиципування результатів власних дій, які забезпечують високий рівень ефективності виконуваної діяльності, що поєднується із наполегливістю та актуалізованими орієнтаціями на якісне досягнення мети, які обумовлюють готовність докладати максимальні зусилля для виконання поставлених завдань. Свій вираз адаптивний перфекціонізм поліцейських знаходить також у спроможності оптимально використовувати ресурсну базу, що запобігає неефективним рішенням та стресовим перенавантаженням, у позитивних очікуваннях щодо результатів своєї діяльності, у позитивізації емоційних переживань, які супроводжують планування й аналіз засобів подолання перешкод і досягнення мети, визначення рівня складності якої оптимально віддзеркалює реальні обставини діяльності та вимоги наявної ситуації. Водночас віддзеркаленням адаптивного перфекціонізму стають вияви сатисфізації, раціоналізація розуміння балансу мети діяльності та умов її досягнення, розвинута здатність аналізувати варіанти можливих рішень, які забезпечать оптимальну

якість очікуваного результату, і суб'єктивна задоволеність ефективним та корисним рішенням разом зі спроможністю зупинити подальший пошук кращих альтернатив після знаходження конструктивного шляху розв'язання важкої ситуації відповідно до наявних вимог. Специфіка психологічних передумов реалізації копінг-поведінки у контексті дезадаптивного перфекціонізму полягає у виявах тривоги щодо важкої ситуації в цілому та стану ресурсної бази, яка має забезпечувати подолання труднощів, упевненості в негативному розгортанні подій і неодмінно негативних результатах, у недобррозумовості й негативізм оточення, у надмірній зорієнтованості на ймовірні, з погляду суб'єкта, перешкоди, що актуалізує зусилля з протистояння очікуваним неприємностям. Такий патерн характеристик окреслює вищу ймовірність деструктивних змін змісту мети, яка втрачає спрямованість на пошук необхідного рішення та фокусується на зусиллях щодо консервації ресурсів та нейтралізації тривожних переживань, що в цілому може перешкоджати цілеспрямованій діяльності досліджуваних з вираженням дезадаптивним перфекціонізмом, які разом із вищезазначеним більшою мірою наближаються до «максимізаторів» у сфері ухвалення рішень. Отже, ще однією ознакою дезадаптивного перфекціонізму виявилось прагнення до пошуку якнайкращого рішення шляхом деталь-

ного, не завжди раціонального аналізу можливих засобів вирішення проблеми, що знижує ефективність діяльності за умов часового тиску та зростання психологічної втоми від максимізації зусиль з поліпшення бажаного результату.

Результати нашого дослідження, безумовно, не дають вичерпних відповідей на питання, які виникають у межах окресленої проблеми. Разом із цим отримані емпіричні дані актуалізують дослідницьку цікавість щодо вивчення внеску перфекціонізму у функціонування поведінки поліцейських, що долає, та підтверджують доцільність подальших досліджень в обраному напрямі. Перспективною, на нашу думку, є реалізація подальших дослідницьких проєктів, спрямованих на вивчення психологічних передумов реалізації копінг-поведінки працівниками поліції з урахуванням рівнів вираженості різних форм перфекціонізму та розбалансованості складових його адаптивної форми на прикладі фахівців різних поліцейських підрозділів. Отримані у перспективі емпіричні дані мають стати підґрунтям для створення психолого-педагогічних програм, спрямованих на забезпечення оптимальних у психологічному сенсі передумов формування конструктивної копінг-поведінки працівників поліції з урахуванням різноманіття умов їх професійної діяльності та викликів сучасного суспільства.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Битюцкая Е. В. Трудная жизненная ситуация: критерии когнитивного оценивания. *Психологическая наука и образование*. 2007. Т. 12, № 4. С. 87–93.
2. Битюцкая Е. В., Баханова Е. А., Корнеев А. А. Моделирование процесса совладания с трудной жизненной ситуацией. *Национальный психологический журнал*. 2015, № 2. С. 41–55. DOI: <https://doi.org/10.11621/npj.2015.0205>.
3. Битюцкая Е. В., Корнеев А. А. Диагностика факторов копинга: апробация опросника «Типы ориентаций в трудных ситуациях». *Психологический журнал*. 2020. Т. 41, № 1. С. 97–111. DOI: <https://doi.org/10.31857/S020595920007902-8>.
4. Карамушка Л. М., Бондарчук О. І., Грубі Т. В. Діагностика перфекціонізму та трудоголізму особистості: психологічний практикум. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2018. 64 с.
5. Карпенко Є. В. Перфекціонізм як джерело невротизації особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 1 (1). С. 30–37.
6. Клименко І. В. Взаємозв'язки факторів прийняття рішень та життєстійкості у курсантів – майбутніх правоохоронців. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 13. С. 57–66.
7. Корнилова Т. В. Мельбурнский опросник принятия решений: русскоязычная адаптация. *Психологические исследования*. 2013. Т. 6, № 31. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n31/883-kornilova31.html> (дата звернення: 13.06.2021).
8. Кузіна В. Д. Тренінг як засіб розвитку конструктивного перфекціонізму та професійної ідентичності особистості офіцера. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 1. С. 173–181.
9. Лавренко А. В. Проблема копинг-поведення сотрудников полиции при несении службы в условиях профессионального стресса. *Азимут научных исследований: педагогика и психология*. 2020. Т. 9, № 4. С. 339–342. DOI: <https://doi.org/10.26140/anip-2020-0904-0077>.
10. Милославська О. В. Особливості рефлексії та тенденцій до прийняття рішень в осіб із різним рівнем проактивності. *Габітус*. 2021. Вип. 24, т. 1. С. 110–114. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.1.19>.

11. Проскурня А. С. Функціональний перфекціонізм як властивість самоактуалізованої особистості. *Virtus*. 2017. № 17. С. 64–68.
12. Разваляева А. Ю. Апробация опросника «Тенденции в принятии решений» на русскоязычной выборке. *Консультативная психология и психотерапия*. 2018. Т. 26, № 3. С. 146–163. DOI: <https://doi.org/10.17759/cpp.2018260308>.
13. Соколов О. А. Психологічні особливості особистісно-професійної відповідальності поліцейських : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2021. 259 с.
14. Сокуренько В. В. Окремі питання формування особистості сучасного поліцейського // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 берез. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 225–227.
15. Хазова С. А., Крылова М. А. Ментальная репрезентация трудных жизненных ситуаций как ресурс защитно-совладающей активности взрослых. *Вестник Владимирского государственного университета*. 2020. № 43 (62). С. 148–157.
16. Шагарова И. В., Нагайцева В. Г. Перфекционизм как фактор копинг-поведения в профессиональных стрессовых ситуациях. *Вестник Омского университета. Серия: Психология*. 2011. № 1. С. 11–17.
17. Anshel M. H. A conceptual model and implications for coping with stressful events in police work. *Criminal Justice and Behavior*. 2000. Vol. 27, No. 3. Pp. 375–400. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854800027003006>.
18. Anshel M. H., Brinthaup T. M. An exploratory study on the effect of an approach-avoidance coping program on perceived stress and physical energy among police officers. *Psychology*. 2014. Vol. 5, No. 7. Pp. 676–687. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2014.57079>.
19. Anshel M. H., Umscheid D., Brinthaup T. M. Effect of a combined coping skills and wellness program on perceived stress and physical energy among police emergency dispatchers: An exploratory study. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2013. Vol. 28, No. 1. Pp. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11896-012-9110-x>.
20. Arble E., Arnetz B. B. A model of first-responder coping: An approach/avoidance bifurcation. *Stress and Health*. 2016. Vol. 33. Pp. 223–232. DOI: <https://doi.org/10.1002/smi.2692>.
21. Arble E., Daugherty A. M., Arnetz B. B. Models of first responder coping: Police officers as a unique population. *Stress and Health*. 2018. Vol. 34, No. 5. Pp. 612–621. DOI: <https://doi.org/10.1002/smi.2821>.
22. Chang S. S. E., Jain S. P., Reimann M. The Role of Standards and Discrepancy Perfectionism in Maladaptive Consumption. *Journal of the Association for Consumer Research*. 2021. Vol. 6, No. 3. Pp. 402–413. DOI: <https://doi.org/10.1086/714384>.
23. Comerchero V., Fortugno D. Adaptive perfectionism, maladaptive perfectionism and statistics anxiety in graduate psychology students. *Psychology Learning & Teaching*. 2013. Vol. 12, No. 1. Pp. 4–11. DOI: <https://doi.org/10.2304/plat.2013.12.1.4>
24. Eley D. S., Bansal V., Leung J. Perfectionism as a mediator of psychological distress: implications for addressing underlying vulnerabilities to the mental health of medical students. *Medical Teacher*. 2020. Vol. 42, No. 11. Pp. 1301–1307. DOI: <https://doi.org/10.1080/0142159x.2020.1805101>.
25. Falco A., Girardi D., Corso L. D., De Carlo A., Di Sipio A. Does workload moderate the association between perfectionism and workaholism? A longitudinal study. *Journal of Personnel Psychology*. 2020. Vol. 19, No. 4. Pp. 164–173. DOI: <https://doi.org/10.1027/1866-5888/a000253>.
26. Fedorenko O., Dotsenko V., Okhrimenko I., Radchenko K., Gorbenko D. Coping Behavior of Criminal Police Officers at Different Stages of Professional Activity. *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. Vol. 11, No. 2. Pp. 124–146. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>.
27. Lo A., Abbott M. J. Affective, cognitive, and behavioural responses to repeatedly demanding performance expectations across adaptive and maladaptive dimensions of perfectionism. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 2019. Vol. 51, No. 4. Pp. 278–289. DOI: <https://doi.org/10.1037/cbs0000144>.
28. Madigan D. J. A Meta-Analysis of Perfectionism and Academic Achievement. *Educational Psychological Review*. 2019. Vol. 31. Pp. 967–989. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10648-019-09484-2>.
29. Malivoire B. L., Kuo J. R., Antony M. M. An examination of emotion dysregulation in maladaptive perfectionism. *Clinical Psychology Review*. 2019. Vol. 71. Pp. 39–50. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.04.006>.
30. Misuraca R., Faraci P., Gangemi A., Carmeci F. A., Miceli S. The Decision Making Tendency Inventory: A new measure to assess maximizing, satisficing, and minimizing. *Personality and Individual Differences*. 2015. Vol. 85. P. 111–116. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.04.043>.
31. Misuraca R., Fasolo B. Maximizing versus satisficing in the digital age: disjoint scales and the case for “construct consensus”. *Personality and Individual Differences*. 2018. Vol. 121. Pp. 152–160. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.09.031>.

32. Monica B. S., Malini M. S. Workaholic behaviour in police professionals. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*. 2020. Vol. 26, Iss. 2. Pp. 483–488. DOI: <https://doi.org/10.47750/cibg.2020.26.02.064>.
33. Newby J., Pitura V. A., Penney A. M., Klein R. G., Flett G. L., Hewitt P. L. Neuroticism and perfectionism as predictors of social anxiety. *Personality and Individual Differences*. 2017. Vol. 106. Pp. 263–267. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.057>.
34. Ortega N. E. Individual and Family Perfectionism and Its Relationship to Depression, Anxiety, and Self-Esteem among Latino College Students : Ph.D. Dissertation: Counseling Psychology. Pennsylvania, 2010. 124 p.
35. Pais L. G., Felgueiras S. Police decision-making at major events: a research programme. *European Police Science and Research Bulletin*. 2016. Vol. 15. Pp. 67–80.
36. Pieterse A. H., Stiggelbout A. M., Montori V. M. Shared Decision Making and the Importance of Time. *Journal of the American Medical Association*. 2019. Vol. 322, No. 1. Pp. 25–26. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.2019.3785>.
37. Ryu G. W., Yang Y. S. Choi M. Mediating role of coping style on the relationship between job stress and subjective well-being among Korean police officers. *BMC Public Health*. 2020. Vol. 20. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08546-3>.
38. Šalkauskaitė A., Valickas G., Griškeienė R., Rukšėnas O. Policijos pareigūnų sprendimų priėmimas kritinėmis aplinkybėmis. *Kriminologijos studijos*. 2015. No. 3. Pp. 29–58.
39. Sherry S. B., Stoeber J., Ramasubbu C. Perfectionism explains variance in self-defeating behaviors beyond self-criticism: Evidence from a cross-national sample. *Personality and Individual Differences*. 2016. Vol. 95. Pp. 196–199. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.02.059>.
40. Shortland N. D., Alison L. J., Moran J. Conflict: How Soldiers Make Impossible Decisions. Oxford : Oxford University Press, 2019. 248 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190623449.001>.
41. Shortland N., Alison L., Thompson L., Barrett-Pink C., Swan L. Choice and consequence: A naturalistic analysis of least-worst decision-making in critical incidents. *Memory & Cognition*. 2020. Vol. 48, No. 8. Pp. 1334–1345. DOI: <https://doi.org/10.3758/s13421-020-01056-y>.
42. Shortland N., Thompson L., Alison L. Police Perfection: Examining the Effect of Trait Maximization on Police Decision-Making. *Frontiers of Psychology*. 2020. Vol. 11 (1817). DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01817>.
43. Slaney R. B., Rice K. G., Mobley M., Trippi J., Ashby J. S. The almost perfect scale revised. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*. 2001. No. 34. Pp.130–145. DOI: <https://doi.org/10.1080/07481756.2002.12069030>.
44. Smith M. M., Sherry S. B., Chen S., Saklofske D. H., Mushquash C., Flett G. L., Hewitt P. L. The perniciousness of perfectionism: A meta-analytic review of the perfectionism–suicide relationship. *Journal of Personality*. 2018. Vol. 86, No. 3. Pp. 522–542. DOI: <https://doi.org/10.1111/jopy.12333>.
45. Stoeber J., Noland A. B., Mawenu T. W. N., Henderson T. M., Kent D. N. P. Perfectionism, social disconnection, and interpersonal hostility: Not all perfectionists don't play nicely with others. *Personality and Individual Differences*. 2017. Vol. 119. Pp. 112–117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.008>.
46. Suh H., Gnilka P. B., Rice K. G. Perfectionism and well-being: A positive psychology framework. *Personality and Individual Differences*. 2017. Vol. 111. Pp. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.01.041>.

Надійшла до редакції: 15.06.2021

БОЙКО С. Н., ФИЛОНЕНКО В. Н. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РЕАЛИЗАЦИИ КОПИНГ-ПОВЕДЕНИЯ ПОЛИЦЕЙСКИХ В КОНТЕКСТЕ АДАПТИВНОГО ПЕРФЕКЦИОНИЗМА

Представлены результаты исследования психологических предпосылок реализации копинг-поведения полицейских в контексте адаптивной формы перфекционизма. Теоретически обосновано, что типы ориентаций в трудных ситуациях и тенденции в принятии решений выступают психологическими предпосылками осуществления копинг-поведения. Констатируется, что перфекционизм в условиях профессионального стресса обуславливает амбивалентные психологические последствия. Психодиагностический инструментарий: опросники «Пересмотренная шкала перфекционизма», «Типы ориентаций в трудных ситуациях», «Тенденции в принятии решений». Выборка: первую группу составили 63 полицейских с адаптивной формой перфекционизма, вторую – 39 полицейских с его дезадаптивной формой. Эмпирически установлено, что по шкалам «Ориентация на трудоемкость», «Ориентация на возможности» и «Сатисфизация» достоверно большие показатели демонстрирует первая группа, тогда как во второй группе

большая выраженность показателей зафиксирована по шкалам «Ориентация на препятствия», «Ориентация на потери» и «Максимизация».

Ключевые слова: *копинг, перфекционизм, полицейские, принятие решений, типы ориентаций в трудных ситуациях.*

BOIKO S. M., FILONENKO V. M. PSYCHOLOGICAL PRECONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE POLICE OFFICERS' COPING BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF ADAPTIVE PERFECTIONISM

The results of the study of psychological preconditions for the implementation of the police officers' coping behavior in the context of an adaptive form of perfectionism are presented. Based on the theoretical analysis of scientific developments of domestic and foreign researchers, it is proved that the types of orientations in difficult situations and tendencies in decision-making are psychological prerequisites for coping behavior, the constructiveness of which determines professional efficiency and positive personalization of the police officers. It is stated that one of the personal factors of overcoming behavior in conditions of professional stress, characteristic for the activity of the police officers, is perfectionism, which, on the one hand, is an important condition for the perfect performance of police duties, but on the other hand, causes ambivalent psychological consequences in accordance with its adaptive or maladaptive form of expression.

The purpose of the study was to highlight the features of the functioning of the psychological conditions for the implementation of coping behavior of the police officers in the context of adaptive perfectionism. Certain psychodiagnostic techniques were used: the "Revised Perfectionism Scale" questionnaire (Slaney et al., 2001), the "Types of Orientations in Difficult Situations" method (Bitutka, Korneev, 2020) and the "Trends in Decision Making" questionnaire (Misuraca et al., 2015). The study was conducted with the involvement of two groups of patrol police officers. The first group consisted of subjects with an adaptive form of perfectionism (63 people), the second - subjects with a maladaptive form of perfectionism (39 people). It has been empirically proven that in the study of the types of orientations in difficult situations on the scales "Orientation to labor intensity (diligence)" and "Orientation to opportunities" the first group shows probably higher indicators, while in the second group probably higher indicators are recorded on scales "Orientation to obstacles" and "Loss-oriented (avoidance of difficulties)". The study of the trend in decision-making revealed that on the scale "Maximization" the indicator established in the second group is probably higher than the indicator recorded on this scale in the first group. On the «Satisfaction scale», a significantly higher rate was found in the first group than in the second. The prospect of further research is outlined, which is to study the psychological preconditions for the implementation of coping behavior by police officers, taking into account the levels of expression of various forms of perfectionism and imbalance of its adaptive form on the example of specialists from different police departments.

Key words: *coping, perfectionism, police officers, decision making, types of orientations in difficult situations.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бойко С. М., Філоненко В. М. Психологічні передумови реалізації копінг-поведінки поліцейських у контексті адаптивного перфекціонізму. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 38–48. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.04>.

Citation (APA): Boiko, S. M., & Filonenko, V. M. (2021). Psychological Preconditions for the Implementation of the Police Officers' Coping Behavior in the Context of Adaptive Perfectionism. *Law and Safety*, 3(82), 38–48. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.04>.

ЮЛІЯ ЮРІЇВНА БОЙКО-БУЗИЛЬ,

доктор психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;

 <https://orcid.org/0000-0002-1715-4327>,
e-mail: b-byy@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ БЛОКУ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ КЕРІВНИКІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Акцентовано на проблематиці професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України як психологічної складової кадрового забезпечення сектора безпеки і оборони України. На прикладі управлінської ланки органів і підрозділів МВС України наведено результати оригінального емпіричного дослідження показників блоку особистісного становлення в системі професійного й особистісного становлення керівників. У порівняльному аналізі з фахівцями системи МВС України, які не виконують управлінських функцій, дано характеристику блоку особистісного становлення професійного та особистісного становлення керівників системи МВС України, а саме таких показників, як спрямованість, здібності, характер та рефлексія.

Ключові слова: керівник, професійне й особистісне становлення, блок особистісного становлення, спрямованість, здібності, характер, рефлексія.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Важливість вивчення професійного й особистісного становлення представників сектора безпеки і оборони України, зокрема управлінської ланки системи МВС України, зумовлюється тим, що сучасні наукові пошуки мають урахувувати постійне ускладнення та оновлення змісту службової діяльності, зростання ролі людського фактора в умовах нової, технічно й інформаційно насиченої реальності. Керівник системи МВС України має бути особистістю, професіоналом, лідером, який особистим прикладом спрямовує діяльність підлеглого особового складу, готовим до виваженого ризику, ухвалення рішень, саморозвитку тощо. Отже, актуальності набувають дослідження, що стосуються сутнісного наповнення професійного й особистісного становлення керівника, і саме цим аспектам присвячено цю статтю.

Сучасні керівники органів і підрозділів МВС України як суб'єкт управління є і надалі залишатимуться об'єктом наукового пошуку (Бандурка, 1996; Барко, 2003; Кудерміна, 2012; Швець, 2018), бо керівник відіграє провідну роль в управлінні будь-якою організацією, від нього залежать успіх та результати очолюваного колективу, і саме професіоналізм його діяльності та особистість виступають показником завершення процесу професійного й особистісного становлення.

У цій роботі запропоновано бачення показників професійного й особистісного становлення (блок особистісного становлення) кері-

вників системи МВС України. Зазначене є перспективним кроком на шляху до якісного кадрового забезпечення управлінської ланки та становлення керівника сектора безпеки і оборони в сучасних реаліях.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета дослідження – вивчити характеристики блоку особистісного становлення керівників системи МВС України. Завдання дослідження: 1) висвітлити наукові підвалини проблеми професійного й особистісного становлення фахівця; 2) переглянути важливість дослідження професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України; 3) у порівняльному аналізі з фахівцями системи МВС України, які не виконують управлінських функцій, охарактеризувати блок особистісного становлення керівників системи МВС України; 4) розкрити особливості досліджуваного блоку професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У дослідженні, яке проводилось упродовж 6 місяців 2020 р., взяли участь 844 особи, які були об'єднані у дві групи залежно від виконання (385 осіб – експериментальна група, далі – ЕГ) чи невиконання (459 осіб – контрольна група, далі – КГ) управлінських функцій. Усі – чоловіки віком від 17 до 44 років. Кількісний показник вибірки є репрезентативним (генеральна сукупність керівників системи МВС України різного рівня становить близько восьми тисяч осіб, отже, за довірчого рівня ймовірності 0,95;

статистична похибка не перевищує 5 %). Тестування здійснювалося бланковим методом у групах по 10–12 осіб у першій половині дня. Респонденти були вмотивовані попередньою інформацією про психологічне вивчення показників їхнього професійного й особистісного становлення; результати оброблялися за допомогою «ключів» до методик, статистичний аналіз даних проводився за допомогою команди ANOVA (SPSS).

На першому етапі дослідження визначалися характеристики показників професійного й особистісного становлення фахівців системи МВС України (блок особистісного становлення). На другому етапі вивчалися статистично достовірні відмінності характеристик показників професійного й особистісного станов-

лення керівників у порівнянні з працівниками, які не виконують управлінських функцій, для чого було використано процедуру дисперсійного аналізу, а саме однофакторний дисперсійний аналіз за методом Fisher. З метою визначення рівності групових дисперсій застосовано тест Brown-Forsythe. У таблицях результатів зв'язок показано так: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$. На третьому етапі здійснювався психологічний аналіз отриманих емпіричних даних.

Карту емпіричного дослідження професійного й особистісного становлення фахівця (блок особистісного становлення), яка містить конкретні методики діагностики й показники, за якими здійснювався психологічний аналіз, подано в таблиці 1.

Таблиця 1

**Карта емпіричного дослідження професійного й особистісного становлення фахівця
(блок особистісного становлення)**

<i>Компонент</i>	<i>Критерій</i>	<i>Методика діагностики, джерело</i>	<i>Показник</i>
<i>Спрямованість</i> Особистісний напрям спонук діяльності управлінця	Привабливість професійної діяльності	Методика дослідження факторів привабливості професії В. Ядова в модифікації Н. Кузьміної	Індекс задоволеності професією
	Орієнтація професійної діяльності	Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса в адаптації В. Смекали	Спрямованість особистості
<i>Здібності</i> Потенції до управлінської діяльності	Інструменти керівництва	Методика дослідження сильних сторін та професійних обмежень М. Вудкокса та Д. Френсіса	Управлінські здібності
	Хист до управлінської діяльності	Методика діагностики лідерських здібностей Є. Жарікова, Є. Крушельницького	Лідерські здібності
<i>Характер</i> Сукупність рис особистості	Індивідуально-психологічні особливості	Методика визначення типу акцентуацій рис характеру К. Леонгарда, Г. Шмішека	Риси характеру особистості
	Ставлення керівника до самого себе	Опитувальник дослідження самоставлення особистості В. Століна, С. Пантілеєва	Самоставлення особистості
<i>Рефлексія</i> Репрезентація власного внутрішнього світу	Механізм самоаналізу управлінця	Методика визначення рівня рефлексивності А. Карпова, В. Пономарьова	Рефлексія професійної діяльності
	Вектор особистісного розвитку	Методика дослідження готовності особистості до саморозвитку Є. Дендерера	Готовність особистості до саморозвитку

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Основу професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України утворюють діяльність та особистість як базові категорії, що знаходять своє відо-

браження у блоці професійного становлення та блоці особистісного становлення. Кожен блок виявляється в конкретних компонентах і розкривається у відповідних критеріях. Розглядалися такі критерії та компоненти блоку

особистісного становлення: привабливість професійної діяльності, орієнтація професійної діяльності (спрямованість), інструменти керівництва, хист (здібності) до управлінської діяльності, індивідуально-психологічні особливості, ставлення керівника до самого себе (характер), механізм самоаналізу управлінця, вектор особистісного розвитку (рефлексія) – блок особистісного становлення (Бойко-Бузиль, 2020).

Отже, подамо психологічні характеристики показників блоку особистісного становлення керівників системи МВС України у порівняльному аналізі з аналогічними показниками у некерівників.

Індекс задоволеності професією як показник привабливості професійної діяльності фахівців системи МВС України показано в таблиці 2.

Таблиця 2

Рейтинг індексу задоволеності професією у фахівців системи МВС

<i>Керівники</i>	<i>Працівники</i>
0,50 – можливість самовдосконалюватися	0,41 – важливість професії
0,46 – соціальне визнання, повага	0,39 – можливість самовдосконалюватися
0,39 – робота відповідає здібностям	0,37 – велика зарплата
0,38 – важливість професії	0,37 – робота відповідає характеру
0,37 – велика зарплата	0,35 – соціальне визнання, повага
0,29 – робота відповідає характеру	0,30 – робота з людьми
0,26 – робота з людьми	0,26 – робота відповідає здібностям
0,16 – робота вимагає постійної творчості	0,08 – робота вимагає постійної творчості
-0,07 – невеликий робочий день	-0,07 – невеликий робочий день
-0,12 – робота не спричиняє перевтоми	-0,10 – робота не викликає перевтоми
-0,35 – відсутність частого контакту	-0,19 – відсутність частого контакту

У процесі аналізу рейтингу індексу задоволеності професією (таблиця 2) виявилось, що управлінці на перше місце ставлять «можливість самовдосконалюватися у професійній діяльності» (0,50), тобто для керівників виконувана діяльність є тією сферою життя, яка не лише забезпечує фінансову незалежність, але й сприяє їх особистісному розвитку і формуванню навичок, якостей та здібностей. На друге місце вони поставлені «соціальне визнання, повага» (0,46), тобто керівники розуміють, що їхня професія та професійна діяльність обумовлюють їх соціальний статус і повагу оточення. Чинник «робота відповідає здібностям»

(0,39) на третьому місці засвідчує, що індивідуально-психічні властивості керівників достатньою мірою відповідають вимогам професії та професійної управлінської діяльності. Отже, під час розподілу чинників задоволеності професією керівники перші позиції віддають особистісним чинникам, а вже потім – матеріальним, на відміну від некерівників, які на перше місце ставлять соціальний чинник, а саме «важливість професії» (0,41), тобто її цінність і значущість.

Результати піддавалися статистичному аналізу, в таблиці 3 показано значущі відмінності.

Таблиця 3

Показники індексу задоволеності професією у фахівців системи МВС

<i>Шкали індексу задоволеності професією</i>	<i>Керівники</i>	<i>Працівники</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Можливість самовдосконалення	1,5 + 0,67	1,39 + 0,69	5,59	0,018*
Відповідає моїм здібностям	1,39 + 0,72	1,26 + 0,74	6,13	0,013*
Відсутність частого контакту з людьми	0,66 + 0,68	0,81 + 0,7	9,38	0,002*
Можливість досягти визнання, поваги	1,46 + 0,67	1,35 + 0,74	5,13	0,024*

Таблиця 3 демонструє вищі показники в контрольній групі за шкалою «Відсутність частого контакту з людьми» ($F = 9,38$, $p = 0,002$), тобто працівники, які не виконують управлінських функцій, мало переймаються необхідністю соціальних контактів. Разом з тим установлено вищі показники у керівників за шкалами «Відповідає моїм здібностям» ($F = 6,13$, $p = 0,013$), «Можливість самовдосконалення» ($F = 5,59$, $p = 0,018$) та

«Можливість досягти соціального визнання, поваги» ($F = 5,13$, $p = 0,024$). Отже, для управлінців є важливими як частота соціальних контактів, так і їх реалізація та особистісне визнання у виконуваний професійній управлінській діяльності.

Результати дослідження спрямованості фахівців системи МВС України подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Усереднений профіль спрямованості фахівців системи МВС (%)

Групи	Змішаний тип спрямованості	Спрямованість на справу	Спрямованість на спілкування	Спрямованість на себе
Керівники	10,65 %	51,69 %	18,18 %	19,48 %
Працівники	11,98 %	40,74 %	19,17 %	28,1 %

Дані в таблиці 4 свідчать про те, що 51,69 % керівників орієнтуються на досягнення поставлених професійних цілей. Такі управлінці зацікавлені у вирішенні робочих ситуацій та завдань, орієнтуються на якісне їх виконання, на ділову позицію під час взаємодії, вони здатні обстоювати власну думку в інтересах справи. Разом із тим 19,48 % керівників орієнтуються на себе та 18,18 % – на спілкування. Виявилось, що спілкування як установлення соціального взаємопорозуміння найменше цікавить управлінську ланку. Статистичні дані підтвердили поданий вище аналіз. Не встановлено відмінностей за шкалою «Спрямованість на спілкування» ($p > 0,05$). У контрольній групі

виявлено найвищі показники за шкалою «Спрямованість на себе» ($F = 21,06$, $p = 0,000$), а в експериментальній групі – «Спрямованість на справу» ($F = 8,11$, $p = 0,004$), яка є необхідною для поєднання теорії та практики, уміння реалізувати свої плани в реальній професійній діяльності. Отже, керівники системи МВС України орієнтуються на справу, оскільки вони, здійснюючи управлінські функції, насамперед мають бути зацікавленими в ухваленні управлінських рішень для їх реалізації.

Усереднений профіль управлінських здібностей фахівців системи МВС України подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Показники управлінських здібностей фахівців системи МВС

Шкали управлінських здібностей	Керівники	Працівники	F	p
Спроможність керувати собою	6,99 + 2,22	6,16 + 2,02	31,96	0,000***
Наявність чітких цінностей та уподобань	6,29 + 2	5,65 + 2,28	18,06	0,000***
Наявність системи цілей у діяльності	6,72 + 2,36	5,66 + 2,17	45,38	0,000***
Схильність до саморозвитку, зростання	6,6 + 2,18	5,75 + 2,23	31,27	0,000***
Здатність до вирішення проблем	6,66 + 2,26	5,84 + 1,98	31,46	0,000***
Творчий підхід до керівництва	6,37 + 2,13	5,17 + 2,25	62,40	0,000***
Уміння впливати на оточення	6,81 + 2,56	5,89 + 2,17	31,47	0,000***
Розуміння управлінської діяльності	6,17 + 2,14	5,58 + 2,2	15,77	0,000***
Здібності до керівництва підлеглими	7,09 + 2,46	5,92 + 2,26	52,13	0,000***
Здібності та вміння навчати і виховувати	6,94 + 2,52	5,86 + 2,11	45,72	0,000***
Уміння налагоджувати групову роботу	6,47 + 2,54	5,66 + 2,13	25,39	0,000***

Розглядаючи усереднений профіль, у таблиці 5 бачимо, що керівники можуть розподіляти просторово-інтелектуальні ресурси (час, енергію, потенціал) та долати стресові робочі ситуації, про що свідчать високі показники управління собою (6,99 + 2,22). Також управлінці вміють впливати на тих, хто їх оточує (6,81 + 2,56), і на їх рішення, таким чином діючи на користь професійної управлінської діяльності. У керівників очікувано виявлено високі показники здібності керувати (7,09 + 2,46), тобто наявність практичних здібностей у сприянні досягненню результатів діяльності підлеглих.

Не менш цінним є показник уміння навчати та виховувати (6,94 + 2,52), оскільки керівникові дуже важливо та вкрай необхідно розвивати та розширювати можливості не лише свої, а й підлеглого особового складу. Також встановлено відмінності за всіма шкалами на високому рівні достовірності ($p \leq 0,001$). За всіма шкалами вищими показники були у тих, хто виконує керівні функції, тобто в групі, яку сформували управлінці системи МВС.

Профіль прояву лідерських здібностей подано в таблиці 6.

Таблиця 6

Профіль прояву лідерських здібностей фахівців системи МВС

Групи	Виразені слабо	Виразені помірно	Виразені сильно	Схильність до диктату
Керівники	31,43 %	61,30 %	7,27 %	0,00 %
Працівники	56,43 %	41,61 %	1,96 %	0,00 %

Як видно із таблиці 6, 61,30 % керівників мають помірно виражені лідерські здібності, у 31,43 % лідерські здібності виражені слабо й лише у 7,27 % – сильно. У некерівників картина є іншою: 56,43 % респондентів мають слабо виражені лідерські здібності, 41,61 % – помірно виражені й лише 1,96 % – дуже виражені лідерські здібності. Різниця критерію «виражені слабо» за шкалою «Лідерські здібності» в обох групах становить аж 25 %. Разом із тим в обох групах досліджуваних не виявлено респондентів з ознаками схильності до диктату. У керівників виявлено вищі показники за шкалою

«Лідерські здібності» ($F = 64,33$, $p = 0,000$), і це засвідчує, що управлінці мають лідерські якості. Отже, здібності як важливий компонент професійного й особистісного становлення керівників є краще сформованими в управлінців. Керівники мають здібність до управління підлеглими та собою, здатні навчати, впливати, контролювати, вирішувати проблеми і налагоджувати групову роботу. Лідерські здібності притаманні більшості керівників, що свідчить про їх здатність до організаторської діяльності.

Отримані показники усередненого профілю рис характеру подано в таблиці 7.

Таблиця 7

Усереднений профіль рис характеру фахівців системи МВС

<i>Акцентуації характеру</i>	<i>Керівники</i>	<i>Працівники</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Гіпертимність	14,96 + 5,03	13,52 + 4,89	17,85	0,000***
Дистимність	10,62 + 4,35	11,75 + 3,88	16,00	0,000***
Циклотимність	10,15 + 4,65	11,64 + 5,12	19,35	0,000***
Неврівноваженість	9 + 5,76	10,88 + 5,71	22,47	0,000***
Застрягання	12,52 + 3,55	12,37 + 3,75	0,375	0,541
Емотивність	10,97 + 4,15	12,88 + 4,34	41,83	0,000***
Екзальтація	10,9 + 5,43	11,9 + 5,99	6,35	0,012*
Тривожність	7,93 + 6,34	10,2 + 5,45	31,42	0,000***
Педантичність	11,59 + 4,27	11,5 + 4,56	0,081	0,776
Демонстративність	11,97 + 3,76	12,42 + 3,86	2,82	0,093*

Усереднений профіль рис характеру, поданий у таблиці 7, наочно демонструє, що в керівників системи МВС України переважають риси гіпертимності (14,96 + 5,03), які свідчать про підвищений фон настрою в поєднанні з жагою до діяльності; риси застрягання (12,52 + 3,55), для яких характерні помірна товариськість, схильність до повчань інших, інколи занудство та незговірливість; риси демонстративності (11,97 + 3,76), а саме здатність до витіснення, демонстративності поведінки, та риси педантичності (11,59 + 4,27) – інертність, ригідність, застрягання на подіях, що травмували. Отримані дані підлягали статистичному аналізу. Відсутні відмінності за

шкалами «Застрягання» та «Педантичність» ($p > 0,05$). Разом із тим у некерівників виявлено вищі показники за шкалами «Емотивність» ($F = 41,83$, $p = 0,000$), «Тривожність» ($F = 31,42$, $p = 0,000$), «Неврівноваженість» ($F = 22,47$, $p = 0,000$), «Циклотимність» ($F = 19,35$, $p = 0,000$), «Дистимність» ($F = 16,00$, $p = 0,000$) та «Екзальтація» ($F = 6,35$, $p = 0,012$). У керівників встановлено вищі показники за шкалою «Гіпертимність» ($F = 17,85$, $p = 0,000$), що вказує на їх енергійність, мовленнєву активність та ініціативність.

Усереднений профіль самоствалення особистості фахівців системи МВС подано в таблиці 8.

Таблиця 8

Показники самоствалення особистості фахівців системи МВС

<i>Шкали самоствалення особистості</i>	<i>Керівники</i>	<i>Працівники</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
S (інтегральна)	18,44 + 4,53	17,05 + 4,22	21,38	0,000***
Самоповаги (I)	10,14 + 2,87	9,35 + 2,78	16,27	0,000***
Аутосимпатії (II)	9,5 + 2,52	8,83 + 2,28	16,35	0,000***
Очікування ставлення від інших (III)	9,44 + 2,23	8,93 + 2,55	9,57	0,002**
Самоцікавість (шкала IV)	5,75 + 1,69	5,27 + 1,7	16,61	0,000***
Самовпевненість (шкала 1)	5,05 + 1,44	4,72 + 1,46	11,36	0,001**
Ставлення інших (шкала 2)	5,12 + 1,35	4,83 + 1,47	8,59	0,003**
Самоприйняття (шкала 3)	4,95 + 1,41	4,68 + 1,54	6,96	0,008**
Самокерівництво (шкала 4)	4,22 + 1,22	4,19 + 1,33	0,134	0,714
Самозвинувачення (шкала 5)	3,57 + 1,65	3,84 + 1,63	5,67	0,017*
Самоцікавість (шкала 6)	5,21 + 1,56	4,75 + 1,53	18,01	0,000***
Саморозуміння (шкала 7)	3,82 + 1,5	3,55 + 1,36	7,46	0,006**

Серед зазначених шкал (таблиця 8) у керівників переважає шкала I – самоповаги (10,14 + 2,87), яка підтверджує, що управлінці вірять у власні сили та здібності, здатні бути самопослідовними і самокерованими. Найнижчий усереднений бал у керівників отримала шкала VI – самоцікавості (5,75 + 1,69), яка свідчить про те, що управлінці інколи не виявляють безпосередню зацікавленість своїми думками та почуттями, здатні втрачати впевненість у собі і своїх силах. Найвищі показники серед шкал конкретного рівня самоставлення в керівників отримали шкали самоцікавості (5,21 + 1,56), яка відображає близькість до себе, цікавість до власних думок і почуттів, впевненість у своїй цікавості для інших; та ставлення інших (5,12 + 1,35), яка відображає уявлення керівника про себе як про особу, здатну викликати в інших повагу, симпатію та схвалення. Загалом у процесі порівняння керівників та некерівників системи МВС найістотніші відмінності виявлено за шкалою S ($\Delta = 1,4$), тобто керівники є більш передбачуваними щодо ставлення інших до

власного «Я», та за шкалою самозвинувачення ($\Delta = -0,27$), яка розкриває інтрапунітивність, негативні емоції стосовно «Я», тобто керівники менше звинувачують себе через свої промахи, невдачі та недоліки.

Статистичні дані підтвердили цей аналіз. Не встановлено відмінностей у показниках за шкалою «Самокерівництво (4)» ($p > 0,05$). У контрольній групі виявлено вищі показники за шкалою «Самозвинувачення (5)» ($F = 5,67$, $p = 0,017$), а в експериментальній групі – за шкалами «Інтегральний показник загального самоставлення (S)» ($F = 21,38$, $p = 0,000$), «Самоцікавість (6)» ($F = 18,01$, $p = 0,000$), «Самоцікавість (IV)» ($F = 16,61$, $p = 0,000$), «Аутосимпатія (II)» ($F = 16,35$, $p = 0,000$), «Самоповага (I)» ($F = 16,27$, $p = 0,000$), «Самовпевненість (1)» ($F = 11,36$, $p = 0,001$), «Очікуване ставлення до інших (III)» ($F = 9,57$, $p = 0,002$), «Ставлення інших (2)» ($F = 8,59$, $p = 0,003$), «Саморозуміння (7)» ($F = 7,46$, $p = 0,006$) та «Самоприйняття (3)» ($F = 6,96$, $p = 0,008$).

Профіль переважного виду рефлексії фахівців системи МВС України подано в таблиці 9.

Таблиця 9

Показники рефлексії професійної діяльності у фахівців системи МВС

Шкали рефлексії професійної діяльності	Керівники	Працівники	F	p
Ретроспективна рефлексія діяльності	32,17 + 4,84	31,86 + 4,83	0,816	0,366
Рефлексія справжньої діяльності	35,19 + 4,89	33,58 + 4,87	22,56	0,000***
Рефлексія майбутньої діяльності	32,94 + 5,82	31,64 + 5,92	10,34	0,001**
Рефлексія спілкування та взаємодії	34,43 + 4,37	32,28 + 5,43	39,02	0,000***
Загальний показник рефлексивності	113,42 + 10,26	108,71 + 9,96	45,46	0,000***

Як видно з таблиці 9, у керівників переважним видом є рефлексія справжньої діяльності (35,19 + 4,89), або її ще називають актуальною рефлексією. Цей вид рефлексії характеризує процес самоактуалізації та виявлення особистісно-професійних можливостей самим управлінцем. Під час порівняння у групі некерівників виявлено дещо нижчі значення загального показника рефлексії ($\Delta = 0,63$), які свідчать про низький рівень розвитку. Що стосується всіх шкал рефлексивності, то різницю бачимо лише за шкалою рефлексії спілкування та взаємодії ($\Delta = 1,02$). Тобто керівники більше схильні до цілісного сприйняття соціальних об'єктів, вони більш активні та вмотивовані, аніж неуправлінці. Разом із тим не встановлено відмінностей за шкалою «Ретроспективна рефлексія діяльнос-

ті» ($p > 0,05$). Тобто досліджувані однаково вдаються до аналізу і переосмислення свого особистого та професійного досвіду. Статистичний аналіз виявив у керівників вищі показники за шкалами «Загальний показник рефлексивності» ($F = 45,46$, $p = 0,000$), «Рефлексія спілкування та взаємодії з іншими людьми» ($F = 39,02$, $p = 0,000$), «Рефлексія справжньої діяльності» ($F = 22,56$, $p = 0,000$) та «Рефлексія майбутньої діяльності» ($F = 10,34$, $p = 0,001$). Тобто управлінці більш схильні до аналізу себе в професійній діяльності, визначення своїх можливостей та прогалин, а отже, до роботи над помилками.

Показник готовності особистості фахівця системи МВС України до саморозвитку відображено в таблиці 10.

Таблиця 10

Рівень готовності до саморозвитку у фахівців системи МВС (%)

Групи	Низький	Середній	Високий
Керівники	8,83 %	43,64 %	47,53 %
Працівники	16,12 %	43,79 %	40,09 %

Дані, подані в таблиці 10, засвідчують, що керівники мають високий (47,53 %) та середній (43,64 %) рівні готовності до саморозвитку. Працівники розподілилися приблизно так само, лише респондентів з низьким рівнем готовності виявилось на 7,29 % більше, ніж серед керівників.

Аналіз актуальних наукових джерел, що стосуються вивчення проблем професійного й особистісного становлення фахівця, довів, що на сьогодні об'єктом наукового пошуку виступали загальна концепція становлення (Крупський, 2014; Муляр, 2005), особливості становлення фахівців в умовах педагогічної діяльності (Глуханюк, 2005; Vratel et al., 2020), своєрідність процесу становлення соціальних працівників і психологів (Пророк, 2012; Sheremet et al., 2020 та ін.), військових (Колесніченко, Мацегора, Приходько, 2016; Осьодло, 2013), поліцейських (Александров, Охріменко, Дрозд, 2017; Valieiev et al., 2019), однак професійне й особистісне становлення насамперед представників управлінської ланки системи МВС України залишилися поза увагою предметного розгляду науковців, що і стало об'єктом нашого наукового пошуку.

ВИСНОВКИ. За результатами емпіричного дослідження виявлено такі характеристики показників (блок особистісного становлення) професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України: *спрямованість* – керівники самовдосконалюються та повністю реалізуються у своїй діяльності, для них є важливими соціальне визнання та схва-

лення; вони усвідомлюють, що робота має відповідати управлінським здібностям, та орієнтуються на виконання завдань у межах професійної управлінської діяльності, відкладаючи на другий план спілкування як досить якісний інструмент впливу на підлеглий особовий склад; *здібності* – керівники є здібними до управління підлеглими та собою, здатні навчати, впливати, контролювати, вирішувати проблеми і налагоджувати групову роботу, схильні до організаторської діяльності та мають лідерські здібності; *характер* – керівники мало виявляють цікавість до себе, але прагнуть бути цікавими для інших. Вони менше звинувачують себе через невдачі, а шукають відповідальних серед оточення, вони енергійні, активні, прагнуть до діяльності, однак бурхливо реагують на зауваження щодо себе; *рефлексія* – керівникам притаманно аналізувати свою професійну управлінську діяльність і власну особистість, вони готові до саморозвитку, можуть самовдосконалюватися. Доведено, що показники компонентів (блок особистісного становлення) професійного й особистісного становлення представників управлінської ланки відрізняються від аналогічних показників у некерівників якісно-змістовим наповненням, орієнтованим на виконання управлінських функцій.

Перспективи подальших досліджень полягають у наведені та обґрунтованні моделі психологічного забезпечення професійного й особистісного становлення керівників системи МВС України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Александров Д. О., Охріменко І. М., Дрозд О. Ю. Особливості професійно-психологічної адаптації працівників Національної поліції України до правоохоронної діяльності. *Наука і освіта*. 2017. № 11. С. 35–45.
2. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення : монографія. Харків : Основа, 1996. 398 с.
3. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.
4. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Психологія професійного та особистісного становлення керівників системи МВС України : монографія. Харків : ФОРМ Бровін О. В., 2020. 500 с.
5. Глуханюк Н. С. Психологія професіоналізації педагога. 2-е изд., доп. Екатеринбург : Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2005. 261 с.
6. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько І. І. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 281 с.
7. Крупський О. П. Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі : монографія. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. 360 с.
8. Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші книги, 2012. 415 с.
9. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід-суспільство» : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2005. 320 с.
10. Осьодло В. Суб'єктний підхід у психологічному супроводі професійного становлення офіцера. *Психологія особистості*. 2013. № 1 (4). С. 204–213.

11. Пророк Н. В. Професійне становлення практичного психолога : монографія. Київ : Канцлер, 2012. 471 с.
12. Швець Д. В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні : монографія. Харків : Майдан, 2018. 518 с.
13. Future psychologists' readiness to work in conditions of social cohesion in education / M. Sheremet, M. Suprun, D. Suprun et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9, Vol. 9. Pp. 40–48.
14. Short-Term Memory Training of Students during Foreign Language Learning / O. Bratel, M. Kostiuik, S. Bratel et al. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. No. 8, Vol. 4. Pp. 1596–1604. DOI: <https://doi.org/10.13189/ujer.2020.080453>.
15. The job satisfaction of Ukrainian police officers: Condition, structure and key predictors / R. Valieiev, O. Tohochynskyi, V. Pekarchuk et al. *Revista Romaneascapentru Educatie Multidimensionala*. 2019. No. 11, Vol. 1. Pp. 272–286. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/110>.

Надійшла до редакції: 02.07.2021

БОЙКО-БУЗЫЛЬ Ю. Ю. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ БЛОКА ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ СИСТЕМЫ МВД УКРАИНЫ

Акцентируется на проблематике профессионального и личностного становления руководителей системы МВД Украины как психологической составляющей кадрового обеспечения сектора безопасности и обороны Украины. На примере управленческого звена органов и подразделений МВД Украины представлены результаты оригинального эмпирического исследования показателей блока личностного становления в системе профессионального и личностного становления руководителей. В сравнительном анализе со специалистами системы МВД Украины, которые не выполняют управленческих функций, дана характеристика блока личностного становления профессионального и личностного становления руководителей системы МВД Украины, а именно таких показателей, как направленность, способности, характер и рефлексия.

Ключевые слова: *руководитель, профессиональное и личностное становление, блок личностного становления, направленность, способности, характер, рефлексия.*

BOIKO-BUZYLYU. YU. BLOCK OF PERSONAL FORMATION OF THE HEADS OF THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE INDICATORS CHARACTERISTICS

Emphasis is placed on the issue of professional and personal development of the heads of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a psychological component of staffing the security and defense sector of Ukraine. It is stressed that the basis of professional and personal development of the heads of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are activities and personality as basic categories reflected in the block of professional development and personal development block, and each block is identified in specific components and disclosed in relevant criteria. This article presents the second part of the study of professional and personal development of the heads of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, namely the psychological characteristics of the block of personal development through the following components and relevant criteria: orientation - attractiveness of professional activity, direction of professional activity; capability- leadership tools, ability for management; character - individual psychological features, the attitude of the leader to himself; reflection - the mechanism of self-analysis of the manager, the vector of personal development. The study is based on the use of a number of methods of psychological diagnosis, with the help of which during 6 months of 2020 844 people were surveyed, including 385 managers and 459 employees of bodies and departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine who do not perform managerial functions. At the first stage of the study, the characteristics of indicators of professional and personal development of specialists of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine were determined. In the second stage, it was studied statistically significant differences in the characteristics of professional and personal development of managers compared to employees who do not perform managerial functions, for which the procedure of analysis of variance was used, namely one-way analysis of variance by the Fisher method. The Brown-Forsythe test was used to determine the equality of group variances. Statistical analysis of the data was performed using the ANOVA command of the SPSS program. It is proved that the indicators of the components of professional and personal formation of the management differ from similar indicators of non-leaders of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in quality and content,

in particular focus on management functions within professional activities. The obtained empirical data will contribute to the improvement of management theory and practice in the security and defense sector of Ukraine.

Key words: *leader, professional and personal formation, block of personal formation, orientation, abilities, character, reflection.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бойко-Бузиль Ю. Ю. Характеристика показників блоку особистісного становлення керівників системи МВС України. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 49–57. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.05>

Citation: Boiko-Buzyl, Yu. Yu (2021). Block of Personal Formation of the Heads of the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine Indicators Characteristics. *Law and Safety*, 3(82), 49–57. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.05>.

СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ БОЙЧУК,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-2756-5330>,*e-mail: boychuk102@gmail.com***КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ЗМІН І ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ПОЛІЦЕЙСЬКИХ КОРД ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ**

Подано аналіз феноменів «готовність до змін» і «толерантність до невизначеності» у психологічній науці. Мета статті – емпірично дослідити готовність до змін у взаємозв'язках зі складовими толерантності до невизначеності у спецпризначенців із різним рівнем життєздатності. У дослідженні було задіяно такі методики: «Тест життєздатності» (О. Рильська), «Особистісна готовність до змін» (Ролнік, Хезер, Голд, Халл), «Опитувальник толерантності до невизначеності» (С. Баднер), «Шкала загальної толерантності до невизначеності» (Д. Маклейн), «Новий опитувальник толерантності до невизначеності» (Т. Корнілова). Вибірку становили 84 поліцейські Корпусу оперативнораптової дії (КОРД). Результати засвідчили, що спецпризначенці, у яких діагностовано високий рівень життєздатності, спроможні ефективно діяти в умовах невизначеності, приймати зміни та привносити їх у професійну діяльність. Спецпризначенці з низьким рівнем життєздатності відчувають дискомфорт у ситуаціях, які не можуть контролювати, що значно знижує їх результативність.

Ключові слова: *готовність до змін, життєздатність, КОРД, поліцейські спеціальних підрозділів поліції, спецпризначенці, толерантність до невизначеності.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Психологічна готовність до змін виступає не новомодною рисою сучасної людини, а обов'язковою властивістю особистості в умовах мінливого сьогодення. За показником особистісної готовності до змін не лише визначається здатність людини до духовного зростання, а й розкриваються її можливості досягати успіху у професії. Будь-яка професійна діяльність має ознаки невизначеності та непередбачуваності; особливо гостро це простежується у ризиконебезпечних професіях, наприклад у діяльності поліцейських-спецпризначенців. Дослідники-психологи дедалі частіше вивчають питання специфіки толерантності людини до ситуацій невизначеності, які дозволяють характеризувати готовність особистості до змін і рішучих дій. У діяльності поліцейських не є поодинокими випадки складних і напружених ситуацій, які потребують адекватного реагування, що і обумовлює необхідність емпіричного дослідження готовності до змін у взаємозв'язках із показниками толерантності до невизначеності у професійній діяльності поліцейських спеціальних підрозділів поліції.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* роботи є емпіричне дослідження показників готовності до змін у взаємозв'язках зі складовими толерантності до невизначеності у поліцейських спеціальних підрозділів поліції з різним рівнем життєздатності. *Завданнями*

дослідження були такі: 1) теоретично проаналізувати феномен готовності до змін в умовах невизначеності у працях вітчизняних та закордонних учених; 2) визначити рівень життєздатності поліцейських-спецпризначенців для поділу їх на групи; 3) установити взаємозв'язки між показниками особистісної готовності до змін і толерантності до невизначеності у поліцейських спеціальних підрозділів поліції.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. З погляду філософії, зміни в житті відбуваються у циклічний спосіб від народження до смерті. Зміни є природним процесом у житті, однак не всі люди ставляться до них добре. Загалом людям подобається статус-кво, якщо стан, у якому вони перебувають, не є загрозливим або невизначеним. Особливо гостро це питання постає, коли йдеться про введення змін і новацій в організації (Poole, Van de Ven, 2021).

На думку вчених, від того, яким чином люди сприймають зміни в особистому житті, залежатиме прийняття змін у професійній діяльності. Вивчення особистісних змін, на думку Р. Бай, А. Арменакіс та Б. Бернес (2015), дає можливість зрозуміти особливості того, як людина сприйматиме їх у своїй професії.

Провідна дослідниця з окреслених питань Г. Солдатова (2008, с. 10) вважає, що важливою складовою особистісної готовності до змін є толерантність до невизначеності, тобто

витривалість людини щодо непередбачуваних, непрогнозованих ситуацій, здатність ухвалювати рішення тоді, коли невідомі всі факти та можливі наслідки, відчувати позитивні емоції у нових, неструктурованих та багатозначних ситуаціях.

Є. Валіулліна (2019) також наголошує на важливості емоцій у готовності особистості досягати успіху шляхом прийняття змін. На професійному поприщі, на думку авторки, відіграють неабияку роль мотиваційні процеси в разі досягнення позитивних результатів у професії, що спонукає людей змінюватися та вдосконалюватися.

О. Наумцева (2016, с. 55–56) зазначає, що психологічна готовність до змін свідчить про цілеспрямований намір ці дії приймати. Ця думка підтверджує попередні дослідження закордонних учених, адже авторка наголошує на важливості поведінкових реакцій людини у разі змін та нововведень. Дослідниця говорить, що, з погляду диспозиційного підходу (О. Советова, С. Казарян та ін.), готовність до змін варто розглядати як стійку схильність (диспозицію) людини виявлятися у різних життєвих ситуаціях.

За М. Польовою (2017, с. 141), змін неможливо уникнути в умовах сьогодення. Однак варто розглядати питання готовності до змін, урахувавши особливості професійної діяльності людей, оскільки отримані знання щодо особливостей змін в організації здатні забезпечити високоефективних та кваліфікованих працівників, які працюватимуть на високому рівні та при цьому не зазнаватимуть труднощів. Зміни у професії авторка трактує як «формування нового організаційного устрою, адекватного характеру змін зовнішнього середовища». Дослідниця наголошує, що зміни, які відбуваються в організації, прямо впливають на зміни в повсякденному житті людей і відбиваються в цінностях і нормах поведінки.

Під час вивчення готовності до змін М. Польова пропонує спиратися на два підходи: механістичний (моделі К. Левіна, Р. Балок і Д. Баттена та ін.) й органічний (моделі Дж. Коттер, Д. Надлера і М. Ташмена та ін.).

Відповідно до першого підходу зміни в організації сприймаються як жорсткі правила, які детально плануються і пропонуються «зверху», а опір, який може виникнути під час цих змін, легко управляється та піддається контролю. Згідно з механістичним підходом саме ретельне планування і постійний контроль є запорукою успішного прийняття змін, що характеризує цей підхід як найбільш ефективний та дієвий.

Згідно з другим підходом – органічним – організація розглядається як живий організм або відкрита система, яка змінюється під впливом зовнішнього середовища. Люди повинні змиритися зі змінами та прийняти їх, адже вони є не чим іншим, як атрибутом сучасного життя. Успішність цього підходу визначається на усвідомленому розумінні нововведень на всіх рівнях (Полевая, 2017, с. 142).

Авторка дійшла висновку, що найбільш негативним явищем у разі змін є опір, який виявляється з боку людей і заважає успішному їх упровадженню в діяльність. М. Польова (2017, с. 143–144) виділила різні чинники готовності до змін:

- 1) організаційні чинники (залученість, інформованість, підтримка тощо);
- 2) готовність особистості до змін (вікові особливості, рід занять, інтелектуальний статус тощо).

На думку української дослідниці О. Мітрошкіної (2018, с. 53), готовність до змін є ключовою характеристикою особистості у період запровадження інновацій у професійну діяльність. Дослідниця наголошує, що для висококваліфікованого професіонала вміння підлаштуватися до змін і вправно їх використати є необхідною компетенцією сучасного фахівця, особливо якщо він працює з людьми та в умовах великого стресу.

І. Халітова (2016, с. 12) пропонує власні ознаки готовності й неготовності до змін. Ознаками готовності, на думку дослідниці, є наявність передумов для змін, усвідомлення людиною необхідності змін, наявність можливостей, ресурсів і цілей. Ознаками неготовності виступають можливі проблеми, брак ресурсів, негнучкість, зайва бюрократія, конфлікти.

Ми погоджуємося з думкою професорки З. Кісіль (2017, с. 13), яка вважає, що віртуозне поєднання здібностей людини здатне забезпечити успішне виконання професійної діяльності. Науковиця пропонує таку низку ключових чинників, які впливають на ефективність професійного розвитку в умовах змін та невизначеності:

- 1) соціально-професійні фактори (вимоги професії і створення умов для їх успішного здійснення);
- 2) індивідуальні фактори (вміння, знання та навички особи застосувати свої здібності під час виконання професійних обов'язків);
- 3) регулятивні фактори (здатність особистості до саморегуляції у складних та непередбачуваних ситуаціях).

М. Юртаєва та Н. Глуханюк (2017, с. 78) упевнені, що актуальність таких досліджень

продиктована потребами сьогодення вміти своєчасно фіксувати готовність особистості до змін, особливо в ситуаціях невизначеності, небезпечності та ризику, адже отримані знання здатні заповнити прогалини щодо культурного внеску в розвиток особистості та відкриття нових граней сучасного фахівця.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Досліджуваними виступили 84 поліцейські Корпусу оперативно-раптової дії (КОРД). Із застосуванням тесту для вимірювання рівня життєздатності, автором якого є О. Рильська, та за допомогою кластерного аналізу за методом к-середніх за принципом «ближніх сусідів» були сформовані групи з різним рівнем життєздатності. Першу групу (з високим рівнем) склали 28 досліджуваних, до другої групи (з низьким рівнем) увійшло 24 досліджуваних. 32 респонденти із середнім рівнем показника були виключені з подальшого дослідження.

Для діагностики основних компонентів готовності до змін ми задіяли методичку «Особистісна готовність до змін», розроблену Ролнік, Хезер, Голд і Халлом, адаптовану Н. Бажановою і Г. Бардієр. Оригінальну назву методички – PCRS (Personal change readiness survey) – запропонували науковому товариству канадські науковці Ролнік, Хезер, Голд і Халл. Цей психодіагностичний інструмент є найбільш ефективним для діагностування готовності особистості справлятися зі змінами та стресовими ситуаціями. Методика містить 35 питань, які формують сім шкал: пристрасність, винахідливість, оптимізм, сміливість, адаптивність, упевненість і толерантність до двозначності (Чікер, Капустина, Захарова, 2007, с. 322–324).

Для комплексного дослідження толерантності до невизначеності використовувався такий психодіагностичний інструментарій.

«Опитувальник толерантності до невизначеності» С. Баднера в адаптації Г. Солдатової. Містить 16 питань, які формують три шкали: новизна, складність та нерозв'язність. Ці шкали дають можливість побачити специ-

фіку поведінкових реакцій людини на проблему та описують здатність протистояти їй (Солдатова, 2017, с. 94–97).

Методика «Шкала загальної толерантності до невизначеності» Д. Маклейна в адаптації Є. Осіна. Оригінальна назва методички – MSTAT-I (Multiple Stimulus Types Ambiguity Tolerance Scale-I), вона містить 22 запитання, які формують п'ять шкал: ставлення до новизни, ставлення до складних завдань, ставлення до невизначених ситуацій, переважання неоднозначності, толерантність до невизначеності (Осин, 2010).

«Новий опитувальник толерантності до невизначеності» Т. Корнілової. Головна мета – виміряти таку доволі специфічну рису особистості, як толерантність до невизначеності. Вагою перевагою цього опитувальника є те, що його можна застосувати для всіх вікових, соціальних і професійних груп. Опитувальник налічує 33 питання. Авторка впевнена, що цей параметр слід описувати через характеристику трьох її факторів, які формують три відповідні шкали: толерантність до невизначеності (визначається як генералізована риса особистості, яка свідчить про готовність людини до змін та нововведень), інтолерантність (розкриває прагнення до чіткості та впорядкованості в усіх аспектах життя людини), міжособистісна інтолерантність (демонструє намір особистості щодо відкритих та чесних міжособистісних стосунків) (Корнілова, 2013).

Для математико-статистичної обробки було використано кластерний аналіз за методом к-середніх за принципом «ближніх сусідів» і коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ДИСКУСІЯ. Результати досліджень взаємозв'язків особистісної готовності до змін та показників толерантності до невизначеності за опитувальником «Толерантність до невизначеності» С. Баднера в адаптації Г. Солдатової у поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки складових особистісної готовності до змін та показників толерантності до невизначеності (опитувальник С. Баднера в адаптації Г. Солдатової) у поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності (r)

Шкали	Новизна	Складність	Нерозв'язність
Пристрасність	-0,099	-0,180	-0,359*
Винахідливість	0,136	-0,083	-0,137
Оптимізм	0,337*	-0,380*	0,043
Сміливість	0,111	-0,313*	-0,095
Адаптивність	0,222	-0,255	-0,174
Упевненість	0,205	-0,196	-0,115
Толерантність до двозначності	0,161	-0,296	0,006

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

У поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності за шкалою особистісної готовності до змін «Пристрасність» виявлено значущий від'ємний кореляційний зв'язок із показником толерантності до невизначеності «Нерозв'язність» ($r = -0,359$, $p \leq 0,05$).

Отримані дані свідчать, що для досліджуваних цієї групи з підвищенням активності щодо виконуваної роботи, захопленості нею та життєвого тону зменшується тривожність із приводу невирішеності тієї чи іншої проблемної ситуації. Можемо припустити, що високий рівень життєздатності, який визначає психологічну стійкість людини в подоланні кризових ситуацій, надає їй додаткові ресурси та енергію, що якісно впливає на результати роботи.

За шкалою готовності до змін «Оптимізм» встановлено додатний зв'язок за показником толерантності до невизначеності «Новизна» ($r = 0,337$, $p \leq 0,05$) та від'ємний зв'язок за показником «Складність» ($r = -0,380$, $p \leq 0,05$). Із цього випливає, що у спецпризначенців високого рівня життєздатності зі збільшенням віри у власний професійний успіх та позитивний результат збільшується здатність до адекватного реагування на нові обставини в роботі та зменшується сприйняття невизначених ситуацій як складних. Тобто для успішного професіонала, діяльність якого характеризується небезпечністю, особливо важливо бути позитивно налаштованим у складних і невідомих ситуаціях, оскільки від його дій залежить успіх поліцейських операцій.

Тобто для успішного професіонала, діяльність якого характеризується небезпечністю, особливо важливо бути позитивно налаштованим у складних і невідомих ситуаціях, оскільки від його дій залежить успіх поліцейських операцій.

За шкалою готовності до змін «Сміливість» у першій групі встановлено від'ємний зв'язок з показником толерантності до невизначеності «Складність» ($r = -0,313$, $p \leq 0,05$). Можемо сказати, що у спецпризначенців з високим рівнем життєздатності зі збільшенням активного використання свого досвіду та ресурсів під час вирішення проблемних ситуацій зменшується сприйняття цих ситуацій як складних та невирішуваних. Отримані дані є підтвердженням наших теоретичних розвідок щодо того, як уміння особи долати труднощі у професії здатне впливати на сприйняття критичних ситуацій, що дає можливість швидко і правильно реагувати на них та ухвалювати відповідні рішення.

Результати досліджень взаємозв'язків особистісної готовності до змін та показників толерантності до невизначеності за опитувальником «Толерантність до невизначеності» С. Баднера в адаптації Г. Солдатової у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язки складових особистісної готовності до змін та показників толерантності до невизначеності (опитувальник С. Баднера в адаптації Г. Солдатової) у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності (r)

Шкали	Новизна	Складність	Нерозв'язність
Пристрасність	-0,061	0,167	0,168
Винахідливість	-0,218	0,169	-0,382*
Оптимізм	0,174	-0,051	0,087
Сміливість	0,373*	0,020	0,018
Адаптивність	0,010	-0,220	0,169
Упевненість	0,006	-0,148	-0,158
Толерантність до двозначності	0,034	0,159	-0,039

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

У поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності за шкалою готовності до змін «Винахідливість» встановлено від'ємний значущий зв'язок з показником толерантності до невизначеності «Нерозв'язність» ($r = -0,382$, $p \leq 0,05$).

Отримані дані демонструють, що зі збільшенням здатності у поліцейських другої групи віднайти найліпший вихід зі складної ситуації зменшується сприйняття таких ситуацій як невирішуваних. Тобто це підтверджує нашу думку про те, що лише у разі творчого та

креативного підходу до вирішення проблем завдяки вмінню задіяти нові знання та ресурси виникає вміння сприймати ситуації як цілком вирішувани. Це підкреслює необхідність розвитку таких умінь у поліцейських спеціальних підрозділів поліції, які в більшості випадків вимушені діяти невідкладно в умовах невизначеності та небезпеки, дотримуючись відповідних професійних інструкцій.

За шкалою готовності до змін «Сміливість» встановлено додатний зв'язок за показником толерантності до невизначеності

«Новизна» ($r = 0,373$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності зі збільшенням нетипових форм поведінки у стресових ситуаціях підвищується здатність сприймати нові та невідомі обставини як виклики професії, які стимулюють розвиток їх діяльності та сприяють варіативності під час вирішення оперативних завдань. Без сумніву, отримані дані є цілком позитивними, особливо для діяльності поліцейських, однак ці прояви, властиві представникам другої групи поліцейських, не є постійними, а швидше мають епізодичний характер, що дає нам можливість підтвердити припущення стосовно необхідності розвитку такої інтегративної риси у сучасного поліцейського, як життєздатність, яка активізує природні ресурси особистості в будь-яких невизначе-

них ситуаціях – чи то на роботі, чи в повсякденному житті.

Отримані дані за опитувальником «Толерантність до невизначеності» С. Баднера в адаптації Г. Солдатової дали змогу зробити низку цікавих висновків, однак дослідження цього питання потребувало подальших глибоких наукових пошуків. У зв'язку з цим було використано методика «Шкала загальної толерантності до невизначеності» Д. МакЛейна в адаптації Є. Осіна, яка дає можливість ширше поглянути на окреслену проблему. Результати досліджень взаємозв'язків показників особистісної готовності до змін зі складовими толерантності до невизначеності за методикою «Шкала загальної толерантності до невизначеності» Д. МакЛейна в адаптації Є. Осіна у поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Взаємозв'язки показників особистісної готовності до змін та складових толерантності до невизначеності (методика Д. МакЛейна в адаптації Є. Осіна) у поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності (r)

<i>Шкали</i>	<i>Ставлення до новизни</i>	<i>Ставлення до складних завдань</i>	<i>Ставлення до невизначених ситуацій</i>	<i>Переважання неоднозначності</i>	<i>Толерантність до невизначеності</i>
Пристрасність	0,050	-0,032	0,347*	-0,112	0,231
Винахідливість	0,216	-0,009	0,165	0,210	-0,017
Оптимізм	-0,116	-0,133	0,084	0,135	-0,187
Сміливість	0,362*	0,188	0,351*	0,083	0,374*
Адаптивність	0,002	-0,089	0,213	0,095	0,041
Упевненість	-0,103	-0,003	0,241	0,357*	-0,150
Толерантність до	-0,217	-0,139	0,184	0,0004	0,0003

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Аналіз таблиці 3 свідчить, що для спецпризначенців з високим рівнем життєздатності є властивим значущий додатний зв'язок між показником готовності до змін «Пристрасність» і показником толерантності до невизначеності «Ставлення до невизначених ситуацій» ($r = 0,347$, $p \leq 0,05$). Отже, можемо сказати, що для цієї групи поліцейських збільшення енергійності та захопленості роботою супроводжується збільшенням здатності вирішувати невизначені та непередбачувані завдання. Такі дані є позитивним показником у діяльності поліцейського, адже специфіка роботи в поліції вимагає від своїх працівників

повної готовності сприймати нові ситуації, а не уникати їх чи ігнорувати.

За шкалою готовності до змін «Сміливість» встановлено три додатні зв'язки з показниками толерантності до невизначеності «Ставлення до новизни» ($r = 0,362$, $p \leq 0,05$), «Ставлення до невизначених ситуацій» ($r = 0,351$, $p \leq 0,05$) і «Толерантність до невизначеності» ($r = 0,374$, $p \leq 0,05$). Можемо сказати, що з підвищенням у поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності схильності ризикувати, демонструючи при цьому відвагу, безстрашність і рішучість, збільшуються такі показники:

– уміння адекватно сприймати нові обставини та новації;
 – уміння усвідомленого реагування на невизначені ситуації;
 – схильність ризикувати та переходити від плану до рішучих дій у будь-яких невизначених ситуаціях, що характеризує їх як доволі тривожних та менш рефлексивних, що може сприяти швидкому професійному вигорянню.

Результати досліджень взаємозв'язків показників особистісної готовності до змін зі складовими толерантності до невизначеності за методикою «Шкала загальної толерантності до невизначеності» Д. МакЛейна в адаптації Є. Осіна у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Взаємозв'язки показників особистісної готовності до змін і складових толерантності до невизначеності (методика Д. МакЛейна в адаптації Є. Осіна) у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності (г)

<i>Шкали</i>	<i>Ставлення до новизни</i>	<i>Ставлення до складних завдань</i>	<i>Ставлення до невизначених ситуацій</i>	<i>Переважання неоднозначності</i>	<i>Толерантність до невизначеності</i>
Пристрасність	-0,116	-0,263	0,093	-0,343*	0,219
Винахідливість	-0,005	0,127	0,174	-0,071	0,365*
Оптимізм	-0,452*	-0,032	0,025	0,312*	-0,398*
Сміливість	0,001	-0,028	0,179	0,298	-0,198
Адаптивність	-0,058	0,025	-0,059	0,329*	-0,358*
Упевненість	-0,024	-0,083	0,216	-0,007	0,113
Толерантність до	-0,157	0,314*	0,094	0,401*	-0,153

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Аналіз отриманих результатів у групі поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності дав змогу зробити низку цікавих висновків.

За шкалою готовності до змін «Пристрасність» було встановлено від'ємний значущий зв'язок із показником толерантності до невизначеності «Переважання неоднозначності» ($r = -0,343$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що для другої досліджуваної групи поліцейських зі збільшенням завзятості під час несення служби зменшується бажання потрапляти в ситуації, які містять ознаки невідомого. Тобто ця група поліцейських воліє більше працювати, коли знає заздалегідь, що на неї очікує, однак ця обставина є не цілком доречною для поліцейських спецзагонів, які постійно несуть службу в умовах великого ризику та невизначеності.

За шкалою готовності до змін «Винахідливість» було встановлено додатний значущий зв'язок із показником толерантності до невизначеності «Толерантність до невизначеності» ($r = 0,365$, $p \leq 0,05$). Отримані дані є беззаперечним підтвердженням результатів,

отриманих цією групою поліцейських-спецпризначенців за методикою «Толерантність до невизначеності» С. Баднера в модифікації Г. Солдатової. Тобто в ситуаціях, коли у спецпризначенця під час виконання службових завдань збільшується здатність знаходити нові рішення складних ситуацій, задіюючи свої досвід і кмітливість, збільшується здатність діяти в умовах невизначеності та не здаватися перед ними.

За шкалою готовності до змін «Оптимізм» встановлено такі значущі зв'язки з показниками толерантності до невизначеності: від'ємні зв'язки з показниками «Ставлення до новизни» ($r = -0,452$, $p \leq 0,05$) і «Толерантність до невизначеності» ($r = -0,398$, $p \leq 0,05$) та один додатний із показником «Переважання неоднозначності» ($r = 0,312$, $p \leq 0,05$). Отже, у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності з підвищенням віри у власні сили та успіх зменшується здатність до сприйняття нових та невизначених ситуацій і збільшуються схильності до таких ситуацій. Отримані результати містять суперечність, адже, з одного боку, поліцейські цієї групи

прагнуть діяти, коли відомі всі обставини справи, а з іншого, – несвідомо тяжіють до невизначеності в роботі. Можемо припустити, що така неузгодженість у результатах пов'язується з їхньою низькою здатністю протистояти труднощам, але вони прагнуть справляти враження відважної та ризикованої людини.

За шкалою готовності до змін «Адаптивність» встановлено один додатний зв'язок із показником толерантності до невизначеності «Переважання неоднозначності» ($r = 0,329$, $p \leq 0,05$) та один від'ємний з показником «Толерантність до невизначеності» ($r = -0,358$, $p \leq 0,05$). Тобто з підвищенням у поліцейських спеціальних підрозділів поліції, які мають низький рівень життєздатності, адаптивних якостей долати стресові ситуації спостерігається збільшення бажання такі ситуації повторювати та зменшується здатність ризикувати в умовах невизначеності. Інакше кажучи, це говорить нам про неабияке бажання поліцейських цієї групи почуватися добре в таких ситуаціях, проте вони, однак, зазнають певного дискомфорту, коли вимушені стикатися з невизначеністю та неоднозначністю в професійній діяльності. Ми вважаємо, що підвищення у них загального рівня життєздатності дасть цій групі поліцейських-спеціалістів можливість більш гармонійно пристосовуватися до критичних ситуацій та зберігати в них стабільність.

За шкалою готовності до змін «Толерантність до двозначності» встановлено додатні

зв'язки з показниками толерантності до невизначеності «Толерантність до невизначеності» ($r = 0,314$, $p \leq 0,05$) та «Переважання неоднозначності» ($r = 0,401$, $p \leq 0,05$). Отже, отримані результати свідчать, що з підвищенням у цієї групи спеціалістів здатності пристосовуватися до невизначених ситуацій та виявляти терпимість до них збільшується здатність діяти наперекір труднощам і складним завданням та спостерігається виникнення азарту до них. Тобто ми впевнені, що високий рівень толерантності до невизначеності здатен стимулювати у поліцейських готовність виконувати свої професійні обов'язки всупереч усім перепонам та негараздам. Однак ця риса має перебувати на рівні їх особистісної структури, а не мати епізодичний характер, що мотивує нас і далі досліджувати це питання.

Дослідження параметрів готовності до змін у контексті толерантності до невизначеності у поліцейських спеціальних підрозділів поліції дало нам можливість розширити межі окреслених феноменів та спонукало продовжити їх вивчення з використанням «Нового опитувальника толерантності до невизначеності», розробленого Т. Корніловою. Результати досліджень взаємозв'язків особистісної готовності до змін і показників толерантності до невизначеності у поліцейських-спеціалістів з високим рівнем життєздатності (r) подано у таблиці 5.

Таблиця 5

Взаємозв'язки особистісної готовності до змін і показників толерантності до невизначеності (опитувальник Т. Корнілової) у поліцейських-спеціалістів з високим рівнем життєздатності (r)

<i>Шкали</i>	<i>Толерантність до невизначеності</i>	<i>Інтолерантність</i>	<i>Міжособистісна інтолерантність</i>
Пристрасність	-0,233	-0,009	-0,229
Винахідливість	-0,493*	0,106	-0,087
Оптимізм	-0,387*	-0,252	-0,027
Сміливість	-0,444*	-0,120	-0,432*
Адаптивність	-0,381*	-0,215	-0,083
Упевненість	-0,311*	0,187	-0,023
Толерантність до	-0,353*	-0,320*	-0,123

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$

На підставі отриманих даних, продемонстрованих у таблиці 5, ми можемо зробити низку важливих висновків у цьому дослідженні.

За опитувальником Т. Корнілової шкала «Толерантність до невизначеності» від'ємно корелює майже за всіма параметрами готовності до змін, окрім шкали «Пристрасність».

Тобто зі збільшенням когнітивних функцій та поведінкових реакцій в умовах невизначеності у поліцейських з високим рівнем життєздатності зменшуються «Винахідливість» ($r = -0,493$, $p \leq 0,05$), «Оптимізм» ($r = -0,387$, $p \leq 0,05$), «Сміливість» ($r = -0,444$, $p \leq 0,05$), «Адаптивність» ($r = -0,381$, $p \leq 0,05$), «Упевненість» ($r = -0,311$,

$p \leq 0,05$) та «Толерантність до двозначності» ($r = -0,353$, $p \leq 0,05$). Отже, зі збільшенням у респондентів цієї групи устремління до нових та складних завдань, готовності ризикувати та виходити за межі власного комфорту зменшуються здатність до креативності, віра у власний успіх, упевненість у собі, адаптивні властивості пристосовуватися до невизначеності та схильність розглянути ситуацію з різних боків. Отримані результати були очікуваними нами, адже ми розуміємо, що специфіка роботи поліцейських-спецпризначенців вимагає від них готовності виявляти ініціативність і терпимість щодо труднощів, тому може відбуватися і зменшення цих показників готовності до змін, що є цілком нормальним та прогнозованим явищем у нормальному функціонуванні особистості.

За шкалою «Інтолерантність» у групі спецпризначенців з високим рівнем життєздатності встановлено від'ємний зв'язок із показником готовності до змін «Толерантність до

двозначності» ($r = -0,320$, $p \leq 0,05$). Це свідчить, що зі збільшенням у поліцейських цієї групи бажання мати чіткі інструкції та неприйняття невідомих ситуацій зменшується толерантність до непередбачуваних подій та обставин, що є цілком закономірним фактом.

За шкалою «Міжособистісна інтолерантність» у поліцейських-спецпризначенців з високим рівнем життєздатності встановлено від'ємний зв'язок з показником готовності до змін «Сміливість» ($r = -0,432$, $p \leq 0,05$). Можемо говорити, що з підвищенням бажання мати чіткість та контроль у питаннях міжособистісної взаємодії у поліцейських спостерігається зменшення здатності виявляти допитливість і заповзятість під час виконання професійних обов'язків.

Результати досліджень взаємозв'язків особистісної готовності до змін та показників толерантності до невизначеності у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності (r) подано у таблиці 6.

Таблиця 6

Взаємозв'язки особистісної готовності до змін та показників толерантності до невизначеності (опитувальник Т. Корнілової) у поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності (r)

<i>Шкали</i>	<i>Толерантність до невизначеності</i>	<i>Інтолерантність</i>	<i>Міжособистісна інтолерантність</i>
Пристрасність	0,103	-0,011	-0,121
Винахідливість	-0,216	-0,104	-0,354*
Оптимізм	-0,389*	0,040	-0,024
Сміливість	-0,206	-0,085	0,106
Адаптивність	-0,29	-0,162	0,011
Упевненість	0,115	-0,147	0,232
Толерантність до	-0,269	-0,136	0,199

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$.

Аналіз таблиці 6 засвідчив, що у групі поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності встановлено два значущі від'ємні взаємозв'язки за методикою «Особистісна готовність до змін» (Ролнік, Хезер, Голд і Халл) в адаптації Н. Бажанової і Г. Бардієр та «Новим опитувальником толерантності до невизначеності» Т. Корнілової.

За шкалою «Толерантність до невизначеності» виявлено від'ємний зв'язок з показником готовності до змін «Оптимізм» ($r = -0,389$, $p \leq 0,05$). Отримані результати демонструють, що з підвищенням у поліцейських з низьким рівнем життєздатності терпимості до невизначеності в роботі зменшується тенденція сприймати ситуації з позитивного боку – як новий поштовх у кар'єрі або нові можливості професійного зростання.

За шкалою «Міжособистісна інтолерантність» виявлено від'ємний зв'язок з показником готовності до змін «Винахідливість» ($r = -0,354$, $p \leq 0,05$). Отже, зі зростанням бажання контролювати всі етапи комунікації та чіткості в стосунках зменшується здатність ухвалювати неординарні рішення, хоча інколи без них важко обійтися.

Обговорення результатів. Відкритість до досвіду характеризує готовність людини сприймати різні аспекти життя і визначає її як таку, що має широкий кругозір і допитливість; такої думки дотримуються закордонні дослідники М. Баєр та Г. Олдем (2006). Вони підкреслюють, що ті особи, які мають високу відкритість до досвіду, схильні частіше відчувати різноманітність емоцій, мають широкі інтереси, віддають перевагу варіативності та мають

розвинуті цінності, характеризуються як люди, котрі мають високу мотивацію активно шукати новий та різноманітний досвід і постійно шукати незнайомі та нові ситуації.

Українські дослідники дійшли висновку, що в ризикованій діяльності важливо вміти адаптуватися до змін, особливо це стосується працівників поліції, адже саме така риса здатна забезпечити людині успішну професійну реалізацію та конкурентоспроможність, наголошують учені. Однак це можливо у тому разі, якщо поліцейський готовий ці зміни прийняти, інакше існує ризик виникнення внутрішнього конфлікту та заподіяння шкоди службі (Ostapovich et al., 2020).

Особливе значення має готовність особистості до змін та командної роботи у професіях, які передбачають стрес і напруженість. Закордонні дослідники детально аналізують особливості раціональної поведінки через здатність особи передбачити та проаналізувати всі можливі негативні наслідки. Сучасні вчені вважають, що раціоналізація ситуацій допомагає людині здобути необхідні навички для недопущення помилок у роботі й натренувати здатність уникати ситуацій невдач, що за своєю суттю є само по собі ризикованим (Kyle, Aveling, Singer, 2021).

О. Наумцева та О. Клімов (2017, с. 71) у статті «Взаємозв'язок психологічної готовності до організаційних змін і організаційної ідентифікації» встановили, що роль організаційної ідентифікації у формуванні готовності до змін є високою, але неоднозначною. Дослідники впевнені, що на підставі високої оцінки власних ресурсів може виникати готовність особи до будь-яких змін. Варто звернути увагу на проведений вченими експеримент, у процесі якого було встановлено, що від задоволеності роботою залежить готовність працівників до змін і нововведень (Наумцева, Климов, 2017, с. 73).

Не можемо не розглянути думку Р. Шаміонова (2016, с. 28), який акцентує на тому, що невизначеність є нормою сьогодення. Сучасні тенденції в суспільстві вимагають від людей постійної готовності до змін, у зв'язку з чим у них сформувалися такі риси, як толерантність та інтолерантність. Учений пояснює, що під першою розуміється прийняття людиною невизначеності, а під другою – сприйняття її як загрозової та небезпечної. Р. Шаміонов (2016, с. 29) заявляє, що толерантність до невизначеності надає можливість людині зняти напругу в умовах невизначеності та збільшує її адаптивні здібності в таких ситуаціях. Учений говорить, що науковцям варто звертати увагу на дослідження адаптаційної готов-

ності в умовах невизначеності, адже саме вона відповідає за готовність людини сприймати новий досвід, ухвалювати відповідні рішення у складних ситуаціях та актуалізувати власні можливості щодо свого подальшого буття.

Схожі результати отримали Д. Шеперс та Н. Еллемерс (2018), які дійшли висновку, що працівники сприймають будь-які зміни як загрозові, тому необхідно розвивати терпимість до невизначених ситуацій, адже це стимулюватиме готовність працівників до прийняття змін без значних енергетичних втрат для них особисто та фінансових збитків для організації.

Дослідження психологічних та особистісних чинників готовності фахівця до змін, які охоплюватимуть специфіку ресурсів особистості та міжособистісних стосунків, можуть дати ґрунтовні результати й істотно вплинути на вирішення цього питання (Weiner, 2020).

Не менш важливе значення в цьому процесі має організаційна ідентифікація, вважають Ф. Дженський, Н. Егольд і Р. ван Дік (2012). Учені впевнені, що ототожнення себе з організацією дає можливість фахівцю розкрити власні ресурси й завдяки цьому прийняти зміни.

Ця думка підтверджується у працях Я. Пономаренко (2021), яка вважає, що поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників готовності до змін у професійній діяльності поліцейських здатне забезпечити оптимальний рівень адаптаційних здібностей особистості, поліпшити її відносини у колективі та дати їй можливості подальшого професійного зростання.

ВИСНОВКИ. Це комплексне емпіричне дослідження готовності поліцейських спеціальних підрозділів поліції до змін та рішучих дій в умовах невизначеності дало змогу зробити низку суттєвих висновків. Психологічні категорії «готовність до змін» і «толерантність до невизначеності» досить часто виступали об'єктами наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Особливого значення ці поняття набувають, якщо розглядати їх крізь призму життєздатності особистості, оскільки, ми вважаємо, від розвитку її рівня залежить здатність особистості приймати зміни та гармонійно функціонувати в умовах невизначеності, що досить важливо у професіях підвищеного ризику.

Емпіричне дослідження показало, що для групи поліцейських-спеціалістів, які мають високий рівень життєздатності, є характерними здатність сприймати зміни та привносити їх у подальше своє життя. Ця група поліцейських є позитивно налаштованою, коли стикається з кризовими ситуаціями, та здатна вірити у власний успіх щодо врегулювання

проблемного питання чи обставини. Такі поліцейські виявляють сміливість, заповзятість і відчайдушність у ситуаціях, які є складними та непередбачуваними. Вони звикли сприймати такі виклики професії, як поштовх до оволодіння новими знаннями і досвідом. Установлено, що вказаній групі поліцейських-спецпризначенців властиве зменшення показників готовності до змін у ситуаціях, коли вони не здатні виявити терпимість до подій, які не можуть контролювати, що є цілком очікуваним та передбачуваним явищем.

Група поліцейських-спецпризначенців з низьким рівнем життєздатності показала де-що інші результати щодо досліджуваних параметрів. Поліцейські цієї групи схильні меншою мірою виявляти винахідливість під час вирішення складних завдань та віддають перевагу більш зрозумілим і чітким завданням над тими, що мають характер новизни та інноваційності. Налаштованість представни-

ків цієї групи на успіх у таких ситуаціях не завжди допомагає їм справлятися з тривогами та побоюваннями, що вони не зможуть гідно впоратися з проблемою. Вони віддають перевагу справам, які містять ознаки впорядкованості, чіткості та послідовності, що само по собі є гарною рисою, однак специфіка діяльності поліцейського передбачає наявність незапланованих та неочікуваних ситуацій, до яких слід бути готовими, оскільки від того, як вони відреагують на них, залежатимуть результати проведених поліцейських операцій і, найголовніше, життя людей у цілому.

Проведене дослідження не є вичерпним, однак воно здатне трохи відкрити завісу стосовно того, які якості повинні мати поліцейські спеціальних загонів поліції. Тому постає питання проведення подальших наукових розвідок у площині психологічних ресурсів спецпризначенців як ключових предикторів ефективного здійснення професійної діяльності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Валиуллина Е. В. Потребность в достижении успеха и эмоциональность личности. *Концепт*. 2019. № 9. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.24411/2304-120X-2019-12036>.
2. Кісіль З. Р. До питання професійної підготовки працівників правоохоронних органів у сучасних умовах: міжнародний досвід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2017. № 1. С. 12–24.
3. Корнилова Т. В. Новый опросник толерантности – интолерантности к неопределенности. *Психологический журнал*. 2010. Т. 30, № 6. С. 74–86.
4. Мітрошкіна О. В. Специфіка психологічної готовності до змін та особистісної компетентності у працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. *Психологічний часопис*. 2018. № 9 (19). С. 53–67. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2018.9.19>.
5. Наумцева Е. А. Психологическая готовность к организационным изменениям: подходы, понятия, методики. *Организационная психология*. 2016. № 2. С. 55–74.
6. Наумцева Е. А., Климов А. А. Взаимосвязь психологической готовности к организационным изменениям и организационной идентификации. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология*. 2017. № 30. С. 71–75. DOI: <https://doi.org/10.18323/2221-5662-2017-3>.
7. Осин Е. Н. Факторная структура русскоязычной версии шкалы общей толерантности к неопределенности Д. МакЛейна. *Психологическая диагностика*. 2010. № 2. С. 65–86.
8. Полевая М. В. Готовность организации к внедрению изменений. *Финансы: теория и практика*. 2017. № 21 (1). С. 140–144.
9. Пономаренко Я. С. Погляди закордонних вчених на готовність до змін в період професійного становлення // Професійна підготовка поліцейських в Україні: методологія, теорія, практика : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Херсон, 28 трав. 2021 р.) / МВС України, Одеський держ. ун-т внутр. справ. Херсон : Херсон. ф-т Одеського держ. ун-ту внутр. справ, 2021. С. 204–207.
10. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности. М. : Смысл, 2008. 172 с.
11. Халитова И. В. Организационная готовность к изменениям: социально-управленческие механизмы и технология управления : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08. М., 2016. 222 с.
12. Чикер В. А., Капустина А. Н., Захарова А. М. 18 программ тренингов: руководство для профессионалов / под ред. В. А. Чикер. СПб. : Речь, 2007. 368 с.
13. Шамионов Р. М. Соотношение толерантности к неопределенности и адаптационной готовности личности к изменениям. *Вестник Российского университета дружбы народов. Психология и педагогика*. 2016. № 3. С. 28–39.
14. Юртаева М. Н., Глуханюк Н. С. Потенциал исследования конструкта «толерантность к неопределенности» в современной психологии. *Известия Уральского федерального университета*. 2017. Т. 23, № 1 (159). С. 74–80.

15. Baer M., Oldham G. R. The curvilinear relation between experienced creative time pressure and creativity: Moderating effects of openness to experience and support for creativity. *Journal of Applied Psychology*. 2006. No. 91 (4). Pp. 963–970. DOI: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.963>.
16. By R. T., Armenakis A. A., Burnes B. Organizational Change: A Focus on Ethical Cultures and Mindfulness. *Journal of Change Management*. 2015. No. 15 (1). DOI: <https://doi.org/10.1080/14697017.2015.1009720>.
17. Drzensky F., Egold N., van Dick R. Ready for a Change? A Longitudinal Study of Antecedents, Consequences and Contingencies of Readiness for Change. *Journal of Change Management*. 2012. Vol. 12, No. 1. Pp. 95–111. DOI: <https://doi.org/10.1080/14697017.2011.652377>.
18. Kyle M. A., Aveling E. L., Singer S. A Mixed Methods Study of Change Processes Enabling Effective Transition to Team-Based Care. *Medical Care Research and Review*. 2021. No. 78 (4). Pp. 326–337. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077558719881854>.
19. Poole M. S., Van de Ven A. H. The Oxford Handbook of Organizational Change and Innovation. Oxford : Oxford University Press, 2021. 940 p.
20. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer / V. Ostapovich, V. Barko, I. Okhrimenko et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (3). Pp. 120–133.
21. Scheepers D., Ellemers N. Stress and the stability of social systems: A review of neurophysiological research. *European Review of Social Psychology*. 2018. No. 29 (1). Pp. 340–376. DOI: <https://doi.org/10.1080/10463283.2018.1543149>.
22. Weiner B. J. A Theory of Organizational Readiness for Change // Handbook on Implementation Science / ed. by P. Nielsen, S. Birken. Northampton : Edward Elgar Publishing, 2020. Pp. 215–232.

Надійшла до редакції: 10.06.2021

БОЙЧУК С. С. КОМПЛЕКСНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ К ИЗМЕНЕНИЯМ И ТОЛЕРАНТНОСТИ К НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В ПОЛИЦЕЙСКИХ-СПЕЦНАЗОВЦЕВ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ

Представлен анализ феноменов «готовность к изменениям» и «толерантность к неопределенности» в психологической науке. Цель статьи – эмпирически исследовать готовность к изменениям во взаимосвязях с составляющими толерантности к неопределенности у спецназовцев с разным уровнем жизнеспособности. Были использованы: «Тест жизнеспособности» (Е. Рылская), «Личностная готовность к переменам» (Ролник, Хезер, Голд, Халл), «Опросник толерантности к неопределенности» (С. Баднер), «Шкала общей толерантности к неопределенности» (Д. Маклейн), «Новый опросник толерантности к неопределенности» (Т. Корнилова). Выборку составили 84 полицейских Корпуса оперативного-внезапного действия (КОРД). Результаты показали, что спецназовцы с высоким уровнем жизнеспособности могут эффективно действовать в условиях неопределенности, принимать изменения и привносить их в профессиональную деятельность. Спецназовцы с низким уровнем жизнеспособности испытывают дискомфорт в ситуациях, которые не могут контролировать, что значительно снижает их результативность.

Ключевые слова: готовность к изменениям, жизнеспособность, КОРД, полицейские специальных подразделений полиции, спецназовцы, толерантность к неопределенности.

BOYCHUK S. S. COMPREHENSIVE STUDY OF THE READINESS FOR CHANGE AND TOLERANCE FOR UNCERTAINTY IN POLICE OFFICERS OF RAPID RESPONSE CORPS WITH DIFFERENT LEVELS OF RESILIENCE

A comprehensive analysis of "readiness for change" and "tolerance for uncertainty" phenomena in the field of psychological science is presented. Theoretical investigations have shown that the outlined concepts have been widely considered in the works of domestic and foreign scientists. The aim of the work was to empirically study of the readiness for change in the relationship with the components of tolerance for uncertainty in police officers of the special police units with different levels of resilience.

The following psychodiagnostic tools were used in the study: "Resilience test" (O. Rylska), "Personal readiness for change" (Rolnik, Heather, Gold, Hull in adaptation by N. Bazhanova and G. Bardier), "Questionnaire of tolerance to uncertainty" (C. Badner in adaptation by G. Soldatova), "Scale of general tolerance to uncertainty" (D. McLain in adaptation by E. Osin) and "New questionnaire of tolerance to uncertainty" (T. Kornilova). For mathematical and statistical processing, cluster analysis using the method of k-means on the principle of "close neighbors" and

Spearman's rank correlation coefficient were used. The sample consisted of 84 police officers of the Rapid Response Corps (KORD). With the use of the test for measuring the level of resilience, the author of which is O. Rylska, and with the help of cluster analysis by the method of k-means on the principle of "close neighbors", groups with different levels of resilience were formed. The first group (with a high level) consisted of 28 subjects, the second group (with a low level) included 24 subjects. 32 respondents with an average level of the indicator were excluded from further research. During the study, significant relationships were found between the mentioned phenomena in the police groups studied. The results showed that special forces with a high level of resilience are able to act effectively in conditions of uncertainty, accept changes and bring them into professional activity.

They are psychologically stable, enterprising, responsible and prone to perceive problems as a stimulus to development. Special forces with a low level of resilience have a harder time withstanding difficulties at work, because they feel discomfort in situations that they cannot control, which significantly reduces their effectiveness. However, the actions of the police of the second group are clearer, consistent and thoughtful.

Key words: *readiness for change, resilience, KORD, police officers of special police units, riot policemen, tolerance for uncertainty.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бойчук С. С. Комплексне дослідження готовності до змін і толерантності до невизначеності у поліцейських КОРД із різним рівнем життєздатності. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 58–69. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.06>.

Citation (APA): Boychuk, S. S. (2021). Comprehensive Study of the Readiness for Change and Tolerance for Uncertainty in Police Officers of Rapid Response Corps with Different Levels of Resilience. *Law and Safety*, 3(82), 58–69. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.06>.

ОКСАНА ГРИГОРІВНА БОРТНІК,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0001-7816-0387>,

e-mail: bortnikoksana1980@gmail.com

ЛЕГІТИМНІ ОЧІКУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТРАДИЦІЙНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ ТА СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Досліджено легітимні очікування як об'єкт судового захисту в порядку цивільного судочинства та принципи права, яких необхідно дотримуватися під час здійснення процедури. Розуміння зазначених категорій безпосередньо залежить від способу тлумачення та форм права як змістовних і формальних характеристик, що виражають право. Визначено, що захист легітимних очікувань із погляду праворозуміння в межах природної, соціальної концепції права та юридичного позитивізму заважає дотриманню вимог правової визначеності. Підтримано синергетичний підхід, який у поєднанні з тестом на пропорційність як універсальним інструментом тлумачення дає можливість урахувати різноаспектність певних правозастосовних обставин у справі й забезпечити правомірні очікування особи матеріально-правового та процесуального характеру.

Ключові слова: *легітимні очікування, цивільне судочинство, принципи права, типи праворозуміння, юридичний позитивізм, юснатуралізм, соціологічна школа права, синергетичний підхід.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ), підтримуючи внутрішньонаціональний правовий спадок європейських країн, сформулював положення, що певні легітимні очікування особи підлягають правовому захисту, та сформував позицію для інтерпретації вимоги як такої, що має обґрунтовану легітимну підставу, якою є чинне положення законодавства. Тобто закон встановлює норму, а підстава на момент дії цієї норми є «активом», що не охороняється в межах зобов'язальних правовідносин, на який може розраховувати особа як на майбутню правову вимогу. Витоки легітимних очікувань у межах вироблених ЄСПЛ підходів до тлумачення поняття «майно» в контексті ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод пов'язані з захистом майна, що охоплює і реальне майно, й активи, включно з правами вимоги, із посиланням на які заявник може стверджувати, що він має сподівання, які ґрунтуються на законі, стосовно ефективного здійснення свого «права власності»¹. Наприклад, у справі Шмідт проти

Міністра внутрішніх справ лорд Деннінг заявив про відокремлення суб'єктивного права та інтересу від легітимного очікування і на те, що особі буде забезпечено право бути вислуханою судом щодо свого сподівання². Сучасні дослідники відзначають, що легітимні очікування визнаються елементом верховенства права, правової визначеності, але водночас і як принцип, і як об'єкт правового захисту (охорони), що не тотожне суб'єктивному праву або законному інтересу (Беляневич, 2016). Сутність доктрини природного права полягає в тому, що вона розглядає певні права, свободи та інтереси як самоцінні об'єкти правової охорони, а сутність легітимних очікувань убаचाє не у природі відповідного інтересу (зокрема, й невідчужуваності природних прав), а в тому, що вони є наслідком поведінки влади, що визначає причини захисту відповідних сподівань (Магрело, 2013; Reynolds, 2011).

Концепт легітимних очікувань застосовується тоді, коли матеріальне суб'єктивне право відсутнє³, утім очікування особи щодо

¹ Von Maltzan and Others, Von Zitzewitz and Others and Man Ferrostaal and Alfred Topfer Stiftung v. Germany // HeinOnline : сайт. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurcd15&div=251&id=&page=> (дата звернення: 13.07.2021).

² Schmidt and Another v Secretary of State For Home Affairs [1969] 1 All ER 904 // Oxford University Press : сайт. URL: https://learninglink.oup.com/static/5c0e79ef50eddf00160f35ad/casebook_144.htm (дата звернення: 13.07.2021).

³ Doctrine of Proportionality – Legitimate Expectation – Public Accountability // Central Univer-

того, що існує процедура захисту її існуючого або неіснуючого матеріального права, має виправдовуватися. Навіть за відсутності суб'єктивного права легітимне очікування може дати можливість особі звернутися до суду та бути обмеженим переважно правом на справедливий розгляд справи. Існування ж в особі суб'єктивного права призводить до підстав позову, що не мають нічого спільного з легітимними очікуваннями. Однак у зв'язку з тим, що засобами забезпечення ефективного судового захисту є фундаментальне право на справедливий суд, дотримання вимог правової визначеності як загального принципу потребує наявності передбачуваної процедури (наприклад, ефективного способу захисту, зрозумілих критеріїв застосування процесуального засобу, які не допускать довільного тлумачення норм щодо порядку здійснення судової процедури).

Водночас легітимні очікування в матеріальних і процесуальних правовідносинах мають різні акценти, оскільки в останніх правова визначеність та сподівання особи спрямовуються і на відновлення права на мирне володіння «майном», і на дотримання права на справедливий суд, що відображає перехід у площину «захисту законності»¹.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення сутності легітимних очікувань у цивільному судочинстві в межах становлення нового типу праворозуміння в національній правовій системі. Для досягнення цієї мети визначено зміст легітимних очікувань, процесуальні передумови їх захисту, а також реалізацію їх процесуального аспекту. Відповідні положення обумовлюють вибір належних засобів інтерпретації загальноправових явищ, зокрема принципів, які є однією з форм права. Ці способи інтерпретації залежать від багатьох факторів, що обумовлює завдання з визначення способів забезпечення правової визначеності, які залежать від типу праворозуміння, які мають бути визначені в цьому контексті.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблемам визначення сутності й поняття легітимних очікувань у цивілістичній доктрині присвячено праці О. А. Беяневич, М. В. Магрело, Р. А. Майданіка, М. В. Менджул, І. В. Спасибо-Фатєєвої, С. О. Сліпченка, С. І. Шимон, О. С. Яворської та

інших. Водночас предметом їх досліджень легітимні очікування стали як об'єкт здебільшого цивільного права. Положення ж, пов'язані з установленням сутності легітимних очікувань у цивільному процесуальному праві, враховуючи різні типи праворозуміння, не знайшли чіткого визначення в правовій доктрині.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Засади методології дослідження обраної проблеми становлять системний, герменевтичний та аксіологічний підходи; використано загальні, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме діалектичний метод, методи аналізу, синтезу, порівняння, порівняльно-правовий, формально-юридичний та інші. Діалектичний метод дав можливість дослідити правові явища, що є предметом дослідження, в їх взаємозв'язку та дав змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між різними способами інтерпретації загальноправових явищ. Під час використання порівняння зіставлено юридичні явища з метою встановлення схожості чи відмінностей між ними, а також пошуку загального, властивого типам праворозуміння як об'єктам дослідження, особливостей тлумачення положень чинного законодавства в контексті загальних принципів права. Метод аналізу та синтезу дав можливість проаналізувати й систематизувати ознаки легітимних очікувань та основні концепти праворозуміння, які запропоновано в зарубіжній і вітчизняній науковій літературі та міжнародних документах. Системно-структурний метод дав можливість надати структурну характеристику легітимних очікувань у цивільному судочинстві, проаналізувати зміст правових засобів, які дають змогу забезпечити правову визначеність під час здійснення судочинства. Формально-юридичний метод дав можливість простежити взаємозв'язок внутрішнього змісту та форми права як явища дійсності. Завдяки порівняльно-правовому методу проаналізовано інтерпретацію принципу легітимних очікувань у межах різних систем праворозуміння.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Інтереси особи опосередковують різноманітні потреби її життєдіяльності, а їх забезпечення має гарантуватися державою. Засобом реалізації цих інтересів є суб'єктивні права, зважаючи на призначення суб'єктивного права взагалі, що визначається потребою, яку можна задовольнити шляхом його здійснення. Охоронюваний законом інтерес є передумовою реалізації суб'єктивного цивільного права та його метою (Коструба, 2018). У цьому контексті суб'єктивне право та

sity of South Bihar : сайт. URL: https://www.cusb.ac.in/images/cusb-files/2020/el/law/w2/Doctrine%20of%20Proportionality_VI%20Sem.pdf (дата звернення: 13.07.2021).

¹ Там само.

охоронювані законом інтереси співвідносяться як засіб і мета. Зокрема, суб'єктивне право особи на мирне володіння своїм майном, урахувавши можливість установлення допустимих та необхідних обмежень у реалізації цього права, визначається наявністю інтересу в отриманні певного блага, охоронюваного законом. Можливість же захисту легітимних очікувань, які є самостійними об'єктами захисту, є невід'ємним елементом досягнень європейського співтовариства та фундаментальним правовим принципом (Hofmann, Rowe, Türk, 2011), забезпечення якого створює передумови для дотримання вимог верховенства права. Узагальнене бачення легітимних очікувань є таким: звичайне розумне або законне сподівання громадянина не може бути окремим правом, що підлягає реалізації, але неврахування та ненадання належної ваги йому може зробити рішення влади свавільними. Це сподівання може виникнути, якщо є чітка обіцянка, надана державним органом, або якщо через прийняття звичайної практики заявник може обґрунтовано розраховувати на її продовження. Відповідне очікування має бути обґрунтованим (Batra, 2020). Ці положення стосуються і передбачуваності застосування норм цивільного процесуального права.

Конституційний Суд України, аналізуючи складові принципу верховенства права та зазначаючи про правову передбачуваність і правову визначеність, формулює висновок про необхідність останніх для передбачуваності для учасників відповідних правовідносин наслідків своїх дій та впевненості їх у своїх легітимних очікуваннях щодо того, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст і обсяг буде реалізовано (абз. 3 п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2005)¹. У цьому аспекті Конституційний Суд України як

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : від 11.10.2005 № 8-рп/2005 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05> (дата звернення: 13.07.2021).

законотворчий орган не виходить із концепції юснатуралізму, проте визначає положення природно-правової теорії права та залишає простір для судової дискреції, що ускладнено в межах позитивізму, створюючи підстави для порушення правової визначеності. Зокрема, принцип правової визначеності становлять: доступність, непорушність набутих прав; сталість і послідовність правових приписів; доступність правового захисту та судових рішень; незворотність дії закону та неможливість застосування закону, не доведеного до відома суб'єктів належним чином; легітимні очікування, що також охоплюють сподівання розраховувати на сталість чинного законодавства (Опришко, Омельченко, Фастовець, 2002; Шило, Глинська, 2020).

Принцип легітимних очікувань у праві ЄС відображає ідею, що органи державної влади мають дотримуватися не лише правових приписів, а і своїх обіцянок та пробуджених очікувань. Добросовісні суб'єкти права не мають відчувати розчарувань щодо своїх легітимних сподівань. Водночас нові обставини можуть бути достатньою підставою для змін у законодавстві, що можуть спричинити відчуття краху цих сподівань у виняткових випадках. У зв'язку з цим має діяти правило щодо дії закону в часі. Відповідна доктрина має застосовуватися не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру органів публічної влади (Венеційська Комісія Ради Європи, 2017). Особливого значення набуває для особи допустимість захисту легітимного очікування в межах національної правової системи, а також легітимне очікування від держави на забезпечення процедури, у межах якої буде здійснено ефективний захист відповідного очікування або порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права, свободи чи охоронюваного інтересу.

Методологічне підґрунтя для визначення взаємозв'язку правових категорій охоронюваного законом інтересу, забезпечення суб'єктивних прав та захисту легітимних очікувань у контексті забезпечення фундаментальних прав визначається сутністю суб'єктивного права та інтерпретаційними засобами, які надають можливість віднайти в межах правових приписів національної правової системи і шляхи дотримання вимог загальних принципів права.

Визначення можливості захисту легітимного очікування процесуального характеру має певні особливості та складності, обумовлені тим, що цивільне процесуальне законодавство не допускає аналогію закону або права.

Якщо суду надано право визначити ефективний спосіб захисту, який законом або договором не передбачено (ст. 5 ЦПК України), то застосувати процесуальний засіб, необхідний для відправлення правосуддя, але не передбачений процесуальним законодавством, суд не має права.

Водночас порядок здійснення судочинства значною мірою залежить від суду, який вирішує справу, оскільки йому чинним цивільним процесуальним законодавством надано право здійснювати значну кількість процесуальних дій дискреційно. Застосування норм процесуального права має бути підпорядковано меті і завданням цивільного судочинства, а інтерпретаційна діяльність має здійснюватися, враховуючи принципи, між якими може виникнути конкуренція в певній ситуації через відображення конкуруючих приватних та публічних інтересів. Будь-яке втручання в мирне володіння майном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, що надають відповідній фізичній чи юридичній особі розумну можливість представити свою справу перед компетентними органами влади з метою ефективного оскарження заходів, що втручаються у права, гарантовані цим положенням. Для з'ясування того, чи була дотримана ця умова, необхідно комплексно проаналізувати застосовані судові процедури¹, зокрема й легітимні обґрунтовані очікування особи на передбачувану справедливу процедуру покладає на суд обов'язок забезпечити право особи бути вислуханою, а також вирішення справи в розумний строк, остаточність судових рішень.

Також з метою недопущення процесуальних правообмежень і забезпечення легітимних очікувань (Vicente, 2020) має забезпечуватися розумний баланс між приватними та публічними інтересами та застосовуватися тест на пропорційність, критерії якого в загальному вигляді запропоновано у ст. 11 ЦПК України, який має враховувати безліч критеріїв у певній ситуації.

Відповідні питання стосуються передбачуваності тлумачення норм процесуального права, що визначає дотримання вимог право-

вої визначеності. Це стосується підстав застосування норм процесуального права на розсуду суду, враховуючи вимоги принципу пропорційності, який породжує легітимні очікування в учасника судочинства, пов'язані з обґрунтованим, мотивованим застосуванням цих норм, що свідчитиме про те, що аргументи особи були почуті й оцінені незалежним і неупередженим судом. Ці категорії та їх інтерпретаційні механізми не є однозначними в сучасній доктрині та правозастосуванні, що обумовлено насамперед різними типами праворозуміння, в яких відповідні норми та принципи права визнаються джерелами права.

Для досягнення поставленої у статті мети маємо звернутися до аналізу правового позитивізму, юснатуралізму, соціологічного підходу та концепцій, метою яких є намагання їх збалансувати, що є актуальною проблемою в сучасній національній правовій доктрині і системі правозастосування, зважаючи на те, що розвиток держави та права в межах європейської інтеграції й уніфікаційні процеси призводять до перегляду типу праворозуміння. У доктрині права стверджується про неадекватність запропонованого в межах класичної позитивістської теорії права методу заповнення його прогалин шляхом дедукції з абстрактних правових концепцій. З-поміж декількох логічно правильних варіантів обирається один найбільш раціональний із політико-правового погляду. Певне рішення отримується засобами формальної логіки, незважаючи на його змістову справедливість. Цей прийом є провідним напрямом у національній юриспруденції, але приховує реальні прогалини в законодавстві та не може передбачити регулювання всіх можливих питань і створює через це видиму об'єктивність, знімаючи із суддів відповідальність за ухвалені рішення (Гураленко, 2017). Зазначені положення вимагають урахувати сутність наявних концепцій права.

Розуміння права в Україні як країні, де традиційно панував юридичний позитивізм, під час євроінтеграційних процесів у сьогоденні трансформується з урахуванням того, що джерелами права стають принципи, які поступово імплементуються в національний правовий простір через правозастосовні акти, зокрема через рішення ЄСПЛ. Маємо погодитися, що загальні принципи права мають тісний зв'язок із теорією природного права: вони доводять підпорядкування права велінням справедливості в тому вигляді, як остання розуміється в певну епоху й у певний момент (Погребняк, 2011). Загальні принципи

¹ Case of Lekić v. Slovenia (Application no. 36480/07), 11 December 2018 // LawEuro : сайт. URL: <https://laweuro.com/?p=2991> (дата звернення: 13.07.2021); Case of Capital Bank AD v. Bulgaria (Application no. 49429/99), 24 November 2005 // University of Minnesota : сайт. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/research/bulgaria/Capitalbank-en.pdf> (дата звернення: 13.07.2021).

права є засобом перенесення природного права в позитивне (Корецький, 1998). Природне право містить у собі цінності і судження, що є оціночними, а отже, є інтерпретаційними, не мають чітких критеріїв, які б дали змогу відрізнити правильне їх застосування від неправильного. Це положення є однаковою і для норм матеріального, і для норм процесуального права. Суд, зокрема, має оцінювати правозастосування та процедуру вирішення спорів на предмет дотримання справедливості, ураховуючи «вагу» правових інтересів різного характеру, як цього вимагає принцип пропорційності. Юридичний позитивізм для цього не є достатньо гнучким та в межах правозастосування зводиться до правовому скептицизму, коли суддя здатен будь-якої миті відкинути формальні приписи, якщо цього, на його розсуд, вимагають інтереси справи. Ураховуючи це, складно говорити про гарантоване право сторони у справі очікувати на ухвалення певного рішення (Чурносов, 2014).

Звернення до розуміння права в позитивізм та юснатуралізм дає підстави стверджувати, що, попри зазначені недоліки першого, цей тип праворозуміння в певному аспекті є більш передбачуваним порівняно з юснатуралізмом, у якому провідна роль надається правозастосуванню. Водночас позитивізм, ураховуючи негнучкість, не здатен вчасно пристосуватися до індивідуальних особливостей. Відповідні положення обумовлюють звернення до соціологічного підходу у праворозумінні, прихильники якого переносять акцент з абстрактних цінностей і нормативно-правових актів у площину дії права, насамперед у правовідносини та правові рішення, без чого цінності та правові приписи перетворюються на декларації (Козюбра, 2013). Соціологічний підхід покликаний вирішити проблему ефективності правового регулювання, він передбачає існування сформованої суспільної правосвідомості. Це має виключне прикладне значення для формування правових систем держав, які не мають достатнього досвіду в побудові ефективного законодавства (Ковальчук, Хаврук, 2011).

У межах соціологічного підходу у праворозумінні прихильники концепції реалізму цінність права вбачають у вирішенні конкретних справ у душі суспільної користі, спрямуванні судової практики на досягнення моральних ідеалів (зокрема, справедливості) та соціально-психологічному впливі рішень на правосвідомість окремих індивідів (Ковальчук, Хаврук, 2011). Отже, визначальна роль в утвердженні цінності права надається судам,

які здатні забезпечити справедливість (Дробязко, Козлов, 2005). На противагу іншим підходам, у соціологічному праві розглядається як феномен, що утворюється під час людських відносин, що не применшує значення законодавства, а розглядає його буття як одну з форм проявів права. Непоодинокими є випадки, коли положення законодавства не відповідають самій ідеї права, тобто його принципам. Закони є правовими тоді, коли вони адекватно відображають динаміку в суспільстві (Стащенко, 2009). Однак у парадигмі соціальної школи права акценти зміщено у правозастосування, що потребує високого та сталого рівня правосвідомості в певному суспільстві, наразі не характерного для нашої держави. Зазначений підхід по суті демонструється в актах ЄСПЛ. Його підхід є проявом синергетичної парадигми, для якої є характерним урахування не лінійності розвитку суспільних і правових явищ, а їх випадковості та неможливості інтерпретації винятково через закономірність і передбачуваність (Козюбра, 2013; Кучук, 2017).

Якщо аналізувати сутність і захист легітимних очікувань із погляду праворозуміння та правозастосування в межах природної концепції права, юридичного позитивізму та соціальної школи доходимо висновку, що в обох випадках застосування загальних правових принципів насамперед як джерел права та очікувань як об'єктів захисту, навіть у разі балансування інтересів усе зводиться до правового скептицизму та сумнівного дотримання вимог правової визначеності. Водночас маємо погодитися, що національне законодавство дає змогу вирішувати спори, які виникають у певних відносинах, зокрема договірних, і стосуються захисту прав саме за допомогою тих конструкцій, які містяться в національному законодавстві, а концепція легітимних очікувань невинувато обтяжуватиме судову практику в більшості випадків з погляду забезпечення правового порядку та стабільності (Мангушевська, 2015).

ВИСНОВКИ. Сучасні українські правові реалії свідчать, що правова спільнота потребує переорієнтації праворозуміння, відмінного від радикального його сприйняття як сукупності державних приписів та визнання сутності права у його багатоаспектності, доктрина якого відображатиме синергію між нормою права, духом і метою права та правозастосуванням, що стає можливим на засадах поєднання переваг традиційних типів праворозуміння. Із метою визначення оптимального підходу до розуміння процесуально-правових

явищ соціологічний підхід забезпечує інструментарієм, який дає можливість усвідомити правову дійсність крізь призму реалії суспільно-правових явищ. Забезпечення матеріально-правових та процесуальних аспектів легітимних очікувань у цивільному судочинстві має визначатись, ураховуючи непередбачуваність розвитку суспільних відносин та неможливість їх докладного врегулювання на рівні норм права, а також занадто широкий простір для розсуду суду, якщо він керуватиметься принципами як джерелами права. Для запро-

вадження синергетичного підходу, апробованого на транснаціональному рівні, в цьому контексті найбільш прийнятним є інструментарій, запропонований у межах «тесту на пропорційність», що дає можливість збалансувати конкуруючі правові інтереси публічного та приватного характеру методом категоризації та оцінити правообмеження, маючи індивідуальний результат і враховуючи вагу принципів, через які відображаються відповідні легітимні інтереси.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Беяневич О. А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 41–45.
2. Гураленко Н. А. Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Чернівці, 2017. 393 с.
3. Дробязко С. Г., Козлов В. С. *Общая теория права : учеб. пособие*. Мн. : Амалфея, 2005. 464 с.
4. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя». Коментар. Глосарій / Венеційська Ком. Ради Європи ; пер. з англ. С. Головатого. Страсбург : USAID, 2017. 163 с.
5. Ковальчук О., Хаврук В. Цінність права в соціологічному підході до праворозуміння // *Про українське право / за ред. І. Безклубого*. Київ, 2011. С. 103–111.
6. Козюбра М. Праворозуміння: плюралізм підходів і єдність поняття. Чи можливо це? // *Про українське право / за ред. І. Безклубого*. Київ, 2013. С. 6–21.
7. Корецький В. М. «Общие принципы права» в международном праве // *Академічна юридична думка / уклад.: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарчук ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка*. Київ, 1998. С. 261–296.
8. Коструба А. В. Теоретичне розуміння системи правових форм захисту корпоративних відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25, № 1. С. 97–119.
9. Кучук А. М. Практика Європейського суду з прав людини у контексті аксіологічного підходу // *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права : матеріали круглого столу (м. Дніпро, 24 листоп. 2017 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. С. 12–15.*
10. Магнушевська К. Європейському научайтесь, та свого не цурайтесь. *Закон і Бізнес*. 2015. № 44 (1238). URL: https://zib.com.ua/ua/print/119488-citatoyu_z_rishennya_espl_ne_mozhna_zaminyuvati_doslidzhennya.html (дата звернення: 13.07.2021).
11. Магрело М. В. Концепт «законних очікувань» в принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 127–134.
12. Опришко В. Ф., Омельченко А. В., Фастовець А. С. *Право Європейського Союзу. Загальна частина : підручник / відп. ред. В. Ф. Опришко*. Київ : КНЕУ, 2002. 460 с.
13. Погребняк С. П. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 14–25.
14. Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного праворозуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 7–9.
15. Чурносів І. М. *Правовая концепция Рональда Дворкина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2014. 254 с.*
16. Шило О. Г., Глинська Н. В. Роль Верховного Суду в механізмі забезпечення сталості та єдності судової практики: окремі аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 3. С. 157–174.
17. Vatra N. *Doctrine of Legitimate Expectation* // Mondaq : сайт. 10.01.2020. URL: <https://www.mondaq.com/india/constitutional-administrative-law/881956/doctrine-of-legitimate-expectation> (дата звернення: 13.07.2021).
18. Hofmann H. C. H., Rowe G. C., Türk A. H. *Administrative Law and Policy of the European Union*. Oxford : OUP, 2011. 1064 p.
19. Reynolds P. *Legitimate Expectations and the Protection of Trust in Public Officials. Public Law*. 2010. Vol. 2011. Pp. 330–352.

20. Vicente M. N. Property Rights and Legitimate Expectations Under United States Constitutional Law and the European Convention on Human Rights: Some Comparative Remarks. *Comparative Law Review*. 2020. Vol. 26. DOI: <https://doi.org/10.12775/CLR.2020.002>.

Надійшла до редакції: 16.07.2021

БОРТНИК О. Г. ЛЕГИТИМНЫЕ ОЖИДАНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОЧИНСТВЕ: ТРАДИЦИОННОЕ ПРАВОВЗНАНИЕ И СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Исследованы легитимные ожидания как объект судебной защиты в порядке гражданского судопроизводства и принципы права, которые необходимо соблюдать при осуществлении процедуры. Понимание указанных категорий напрямую зависит от способа толкования и форм права как содержательных и формальных характеристик, выражающих право. Определено, что защита легитимных ожиданий с точки зрения правопонимания в рамках естественной социальной концепции права и юридического позитивизма мешает соблюдению требований правовой определенности. Поддержан синергетический подход, который в сочетании с тестом на пропорциональность как универсальным инструментом толкования позволяет учесть разноаспектность определенных правоприменительных обстоятельств в деле и обеспечить правомерные ожидания личности материально-правового и процессуального характера.

Ключевые слова: *легитимные ожидания, гражданское судопроизводство, принципы права, типы правопонимания, юридический позитивизм, юснатурализм, социологическая школа права, синергетический подход.*

BORTNIK O. H. LEGITIMATE EXPECTATIONS IN CIVIL PROCEEDINGS: TRADITIONAL LEGAL UNDERSTANDING AND SYNERGETIC APPROACH

The subject of the study is legitimate expectations as an object of judicial protection in civil proceedings, as well as the principle of law, due to the hope of a person for a procedure in which the state will ensure effective protection of the violated right or legitimate hope for the state promise. Understanding of these categories directly depends on the method of interpretation and priority of certain forms of law as substantive and formal characteristics that express the law.

The study is based on a systems approach. Given the purpose of the study, methods that generally allowed to determine the optimal type of legal understanding were used, which eventually made it possible to solve the problem of finding a tool of interpretation: analysis and synthesis, induction and deduction, formal legal and comparative legal, and other methods.

Arguments are made in favor of the idea that the protection of legitimate expectations in terms of legal understanding and law enforcement within the natural, social concept of law and legal positivism is reduced to legal skepticism and only the probability of compliance with the requirements of legal certainty. The main result of the study is to join a synergetic approach to legal understanding, which provides a complex but clear algorithm for comparing formal and substantive legal phenomena in civil proceedings, which is a multi-stage test of proportionality as a universal tool which provides an opportunity to take into account the diversity of certain law enforcement circumstances in the case, ensuring the legitimate expectations of the person of substantive and procedural nature.

The results of the study can be used in further research to determine the alleged interpretive mechanisms in civil proceedings that have the purpose of the alleged enforcement. This determines the practical significance of the results of the study in the case of application by courts of procedural rules, determined at its discretion.

Key words: *legitimate expectations, civil proceedings, principles of law, types of legal understanding, legal positivism, jusnaturalism, sociological school of law, synergetic approach.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бортнік О. Г. Легітимні очікування в цивільному судочинстві: традиційне праворозуміння та синергетичний підхід. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 70–76. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.07>.

Citation (APA): Bortnik, O. H. (2021). Legitimate Expectations in Civil Proceedings: Traditional Legal Understanding and Synergetic Approach. *Law and Safety*, 3(82), 70–76. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.07>.

ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА БРУСАКОВА,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 6;

 <https://orcid.org/0000-0001-8616-0424>,
e-mail: advokat.brusakova@gmail.com;

ОЛЬГА ПЕТРІВНА ГЕТМАНЕЦЬ,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення господарської діяльності;

 <https://orcid.org/0000-0003-4826-5799>,
e-mail: olga.getmanec12@gmail.com

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Розглянуто основні підходи до протидії загрозам кібербезпеці на ринку фінансових послуг. Запропоновано створити нові та модернізувати вже наявні правові засоби забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг, а також нові спеціальні правові режими для суб'єктів ринку фінансових послуг з метою підвищення рівня кібербезпеки. Наголошено на важливості створення єдиного державного фонду підтримки інноваційного розвитку, що має здійснювати стимулювання залучення інноваційних технологій у фінансовий сектор з метою підвищення рівня кібербезпеки ринку фінансових послуг. Наголошено на важливості створення механізму гарантування державою часткового відшкодування збитків суб'єктам ринку фінансових послуг, завданих унаслідок кібератак.

Ключові слова: кібербезпека, ринок фінансових послуг, економічна безпека, засоби правового забезпечення, спеціальний правовий режим.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Сьогодні, враховуючи стрімкий розвиток цифрових технологій, відбувається активне збільшення ролі інтернет-сегменту ринку фінансових послуг. Епідемія COVID-19 також активно сприяє збільшенню частки інтернет-послуг на цьому ринку. Саме тому питання забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг набуває наразі загальнодержавного значення та стає критичним для національної безпеки. Враховуючи велику кількість кібератак з боку як приватних осіб, так і цілих держав (зокрема у межах гібридних війн), необхідно створити ефективно діючий правовий механізм забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг, що дасть можливість повною мірою захистити вітчизняних суб'єктів ринку фінансових послуг.

Важливим завданням для нашої держави є стимулювання створення, розроблення відповідними науковими установами та впровадження суб'єктами ринку фінансових послуг новітніх інформаційних технологій з метою підвищення конкурентоздатності вітчизняних суб'єктів зазначеного ринку на міжнародних ринках та зниження загроз у сфері кібербезпеки. Особливо важливою є активізація

вітчизняних досліджень інформаційних технологій, враховуючи сучасний стан міжнародних відносин, коли через певні санкції, гібридну війну чи умисне ненадання доступу до певних технологій з метою монополізації ринку дедалі частіше розриваються окремі зв'язки споживачів технологій і виробників. Так, В. Р. Сіденко (2014, с. 92) зазначає, що політика Російської Федерації, спрямована на імпортозаміщення, призвела до неможливості трансферу технологій та інновацій, а також унеможливила передання прав на окремі об'єкти права інтелектуальної власності, що призвело до значних втрат українських товаровиробників. Це явище також посилюється через той факт, що значна кількість вартісних досліджень здійснюється великими холдингами чи транснаціональними корпораціями виключно для себе, оскільки надання відповідного продукту у вигляді новітніх технологій іншим суб'єктам негативно вплине на прибуток.

Слід наголосити, що одним з основних правових засобів забезпечення будь-якої сфери національної безпеки є створення чітких єдиних стандартів. Водночас уже існують міжнародні стандарти інформаційної безпеки

суб'єктів ринку фінансових послуг, тому одним із завдань нашої держави має стати стимулювання відповідних суб'єктів до ухвалення відповідних стандартів на локальному рівні.

Також у світі досить ефективно для досягнення окремих цілей держави наразі використовується такий правовий механізм, як спеціальні правові режими, тому вбачається перспективним використати його для підвищення рівня кібербезпеки на ринку фінансових послуг.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є вироблення авторського механізму правових засобів забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг. Завданнями дослідження є вивчення поглядів науковців щодо правових засобів забезпечення національної безпеки та дослідження вітчизняного законодавства у сфері забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг для його подальшої модернізації.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічна основа дослідження має системний характер, що виявляється у застосуванні різних методів наукового пізнання залежно від конкретних аспектів дослідження. Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод пізнання явищ і процесів. У дослідженні використовувався комплексний підхід, що виявився в застосуванні різних наукових методів залежно від конкретних питань дослідження: порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу положень правових актів України та їх співвідношення, зокрема з метою дослідження повноважень різних державних фондів, що здійснюють стимулювання інноваційного розвитку; системно-структурний метод – для дослідження систематики відносин, пов'язаних із кібербезпекою на ринку фінансових послуг, та їх законодавчого забезпечення з метою знаходження відносин, пов'язаних з кібербезпекою на ринку фінансових послуг, які потребують більш детального й ефективного правового регулювання, та створення пропозицій з модернізації відповідного законодавства; статистичний метод – для аналізу статистики щодо кібернетичних атак у країнах Європи та у Новій Зеландії; логіко-юридичний метод активно застосовувався для формування пропозицій, викладених у дослідженні, та висновків відповідно до мети дослідження з метою створення пропозицій щодо найбільш ефективною модернізації вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють відносини, пов'язані з кіберзахистом суб'єктів ринку фінансових послуг, і створення ефективно діючого механізму забезпечення національної кібербезпеки на ринку фінансових послуг; фор-

мально-юридичний метод широко застосовувався під час аналізу законодавства, розроблення правових засобів забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг з метою запропонування більш ефективного правового забезпечення кібербезпеки на цьому ринку; застосування методу аналогії дало змогу на підставі досвіду інших країн щодо кількості кібератак на суб'єктів підприємницької діяльності зробити висновок про ймовірність збільшення кібератак суб'єктів національного ринку фінансових послуг; метод правового моделювання застосовувався для формування конкретних пропозицій щодо модернізації чинного законодавства України у сфері забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сьогодні однією з головних загроз як національному, так і міжнародному ринку фінансових послуг виступають різні кібератаки. Як доречно зазначають В. В. Боженко, В. В. Койбічук та М. М. Габенко (2021, с. 51), в умовах пандемії COVID-19 населення та суб'єкти ринку фінансових послуг почали більш активно використовувати онлайн-формат для процесів надання та отримання фінансових послуг, однак це підвищило кількість кібератак суб'єктів ринку фінансових послуг та відповідні ризики. За офіційною статистикою, кібернетичних атак у 2020 році зазнали 49 % компаній у Бельгії, 44 % в Іспанії, 41 % у Німеччині, 37 % у Новій Зеландії, 34 % у Франції та 30 % у Великій Британії¹. Слід зазначити, що ці цифри можуть бути нижчими за реальні, оскільки існує певна ймовірність приховування юридичними особами фактів кібератак з метою недопущення певних репутаційних втрат. Із цієї статистики можна дійти висновку, що існує значний ризик здійснення кібератак на суб'єктів ринку фінансових послуг (ураховуючи недостатньо розвинуту систему кіберзахисту та низьку порівняно з країнами ЄС кіберграмотність населення, можна робити прогноз про існування можливості здійснення кібератак на понад 40 % суб'єктів ринку фінансових послуг). Також слід зазначити, що відповідно до Звіту Accenture State of Cyber Resilience (Accenture) за 2019 рік за останні п'ять років загальна кількість кібератак зросла на 65 %².

¹ Share of European firms reporting a cyber attack 2020, by country // Statista : сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/1006664/european-firms-cyberattack-target-reporting/> (дата звернення: 26.06.2021).

² The Cost of Cybercrime: Ninth Annual Cost of Cybercrime Study // Accenture : сайт.

Водночас забезпечення стабільності ринку фінансових послуг (а отже, й захисту його від кіберзагроз), безперечно, є однією з важливих ланок національної економічної безпеки. Для ефективної протидії загрозам національній економічній безпеці у кіберпросторі необхідно створити ефективно діючий правовий механізм протидії таким загрозам. В Україні наразі діють здебільшого обмежувальні засоби у сфері забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг. Тому пропонується зосередити увагу на пошуку стимулюючих (заохочувальних) правових засобів з метою модернізації механізму забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг та підвищення рівня забезпечення національної безпеки в цілому.

Першочерговою ланкою протидії загрозам є їх виявлення. Для ефективного виявлення загроз національному ринку фінансових послуг необхідно створити механізм отримання даних про здійснення кібератак. Важливим фактором має стати закритість такої інформації, щоб суб'єкти ринку фінансових послуг мали можливість повідомляти про здійснення кібератак, не побоюючись зазнати репутаційних втрат через розголошення інформації про вразливість їх комп'ютерних мереж для здійснення кібератак. Також необхідно ухвалити на державному рівні Програму підвищення правової грамотності суб'єктів ринку фінансових послуг, яка має передбачати, зокрема, підвищення правової грамотності відповідних суб'єктів у разі здійснення на них кібератак. Важливість цього зумовлюється також необхідністю розбудови системи ухвалених державою централізованих програм розвитку. Так, Р. В. Яковенко та А. М. Чернега (2012, с. 435) наголошують на факті недостатнього розвитку системи формування, розгляду та затвердження програмних документів на державному рівні. Також відповідні положення мають міститись у Стратегії кібербезпеки України.

Слід зазначити, що наразі в Україні відсутній єдиний центральний орган, що здійснює реалізацію державної політики у сфері кібербезпеки та правоохоронну функцію в цій сфері. Так, у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначаються такі суб'єкти забезпечення кібербезпеки: Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Національний ко-

ординаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, правоохоронні, розвідувальні та контррозвідувальні органи, суб'єкти оперативно-розшукової діяльності, Збройні сили України, інші військові формування, утворені відповідно до закону, Національний банк України, підприємства, установи та організації, віднесені до об'єктів критичної інфраструктури, суб'єкти господарювання, громадяни України та об'єднання громадян, інші особи, які провадять діяльність та/або надають послуги, пов'язані з національними інформаційними ресурсами, інформаційними електронними послугами, здійсненням електронних правочинів, електронними комунікаціями, захистом інформації та кіберзахистом¹. Водночас, урахуовуючи тенденцію до спеціалізації органів, що здійснюють правоохоронну функцію (створення Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань тощо), вважаємо доцільним розглянути можливість створення єдиного органу, що здійснюватиме правоохоронну функцію у сфері забезпечення кібербезпеки. Це дасть можливість централізувати зусилля відповідних детективів і слідчих, що наразі працюють у різних органах, та уникнути розпорошення справ по відповідних органах, а отже, підвищить рівень забезпечення державної кібербезпеки. Також заслуговує на увагу думка, викладена у науковій літературі (Yazlyuk et al., 2018, р. 342) щодо важливості створення єдиного мегарегулятора у фінансовій сфері економіки, що мав би реалізовувати державну політику в економічній сфері.

Також, як зазначає К. Г. Гриценко (2020, с. 276), важливим фактором протидії загрозам у кіберсфері є запровадження суб'єктами ринку фінансових послуг міжнародних стандартів інформаційної безпеки, що дасть можливість оптимізувати витрати на здійснення заходів кіберзахисту, знизити ризики від кібератак та більш ефективно здійснювати заходи політики кіберзахисту як окремого суб'єкта, так і держави в цілому. Цю думку також підтримують

---

¹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 26.06.2021).

В. В. Домарєв та Д. В. Домарєв (2012), наголошуючи на необхідності приведення системи управління інформаційною безпекою банку у відповідність до міжнародних стандартів у разі, якщо банк хоче створити ефективну систему забезпечення кібербезпеки. Про важливість розроблення ефективного механізму організаційного забезпечення для досягнення високого рівня кіберстійкості зазначає і О. А. Криклій (2020), розглядаючи проблематику забезпечення кіберстійкості банків. Тому пропонується створити спеціальний стимулюючий фінансово-правовий механізм заохочення суб'єктів ринку фінансових послуг до запровадження міжнародних стандартів інформаційної безпеки. Механізми запровадження спеціальних правових режимів уже давно широко використовуються у світі та показали свою перспективність. Основними правовими заходами такого спеціального режиму мають стати податкові пільги для суб'єктів фінансового ринку, які запровадили міжнародні стандарти інформаційної безпеки та діяльність яких відповідає цим стандартам. Додатково можна створити відкритий державний реєстр суб'єктів ринку фінансових послуг, діяльність яких відповідає міжнародним стандартам інформаційної безпеки, з метою отримання такими суб'єктами репутаційних переваг та стимулювання запровадження відповідних стандартів інформаційної безпеки. Також доцільною здається думка окремих науковців (Stetsenko et al., 2019) щодо необхідності реєстрації (а отже, і створення окремого реєстру) та ліцензування всіх суб'єктів, що здійснюють операції з електронними грошима (e-money).

Розглядаючи питання забезпечення кібербезпеки банку, К. Г. Гриценко (2020, с. 277) зазначає, що в технологічному аспекті головним фактором, який позитивно впливає на стан забезпечення кібербезпеки банку, є запровадження інноваційних технологій у сфері кіберзахисту. О. М. Шевченко та Л. В. Рудич (2020), розглядаючи проблематику ринку фінансових технологій, також зазначають, що наразі можна констатувати майже повну відсутність проривних ІТ-технологій у фінансовій сфері та в цілому недостатньо ефективний розвиток фінансових технологій в Україні. Н. П. Чорна (2012, с. 41) також уважає недостатність фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, а також зменшення фінансового і матеріального забезпечення наукових закладів та установ чинниками, що стримують розвиток інноваційної діяльності в цілому. Погоджуючись із цим, пропонуємо створити також спеціальний правовий режим стимулю-

вання створення, розроблення та впровадження інноваційних технологій кіберзахисту у сфері фінансового ринку. Насамперед такий спеціальний режим має передбачати податкові пільги для суб'єктів, які що здійснюють діяльність зі створення, розроблення та впровадження окремих інноваційних технологій, що використовуються у сфері кіберзахисту ринку фінансових послуг, а також заходів державного замовлення здійснення діяльності зі створення та розроблення окремих інноваційних технологій, які мають критичне значення для забезпечення національної кібербезпеки в цілому та кібербезпеки ринку фінансових послуг зокрема, а також прямого фінансування відповідних наукових установ. Наразі підтримка відповідних наукових установ може здійснюватись за рахунок спеціальних фондів підтримки інновацій та наукових досліджень. Так, ст. 49 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» містить основні правові засади діяльності й умови роботи Національного фонду досліджень України, завданням якого є підтримка наукових досліджень, інноваційного розвитку та дослідницької інфраструктури, сприяння налагодженню науково-технічного співробітництва та міжнародному обміну інформацією¹. Також здійснює державну підтримку інноваційних проєктів Фонд розвитку інновацій, який фінансує відповідні проєкти на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 року № 1110². Крім того, державне фінансування наукових досліджень та інновацій здійснює Державна інноваційна фінансово-кредитна установа³ на підставі тієї ж Постанови Кабінету Міністрів України від 12 грудня

¹ Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 26.06.2021).

² Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті Міністерству фінансів для забезпечення функціонування Фонду розвитку інновацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 № 1110 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1110-2018-п> (дата звернення: 26.06.2021).

³ Питання Державної інноваційної фінансово-кредитної установи : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2000 № 979 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-2000-п> (дата звернення: 26.06.2021).

2018 р. № 1110¹. Розглядаючи проблематику стимулювання інноваційних лікарських засобів, С. В. Васильєв (2021, с. 25) зазначає, що одним із напрямів удосконалення правового забезпечення є створення окремого підзаконного акта Кабінету Міністрів України, який розмежує компетенцію окремих фондів, що здійснюють підтримки інновацій, з метою уникнення дублювання повноважень та функцій таких фондів, або навіть єдиного фонду підтримки інновацій шляхом об'єднання наявних фондів. Пропонується з метою уникнення розпорошення функцій та надмірної бюрократизації процесу отримання підтримки інноваційних проєктів все ж таки об'єднати наявні фонди і створити єдиний державний Фонд підтримки інноваційного розвитку. Це дасть можливість значно підвищити рівень взаємодії між державним і приватним сектором щодо створення, розроблення та впровадження інноваційних технологій у сфері ринку фінансових послуг і дасть змогу більш ефективно забезпечувати приватних суб'єктів фінансовими ресурсами (що дасть їм можливість поліпшити кадрове й технічне забезпечення), і це відповідно до досліджень Д. В. Дубова (2014, с. 275) має бути одним із провідних напрямів діяльності держави у сфері кібербезпеки.

Окрім стимулювання діяльності суб'єктів, які здійснюють діяльність у сфері створення та розроблення критичних для кібербезпеки ринку фінансових послуг, слід запровадити спеціальний правовий механізм захисту відповідних критичних технологій. При цьому йдеться про велику кількість факторів, яким держава має протидіяти: загрозу саботажу досліджень, технологічний шпіонаж, непрозорість вітчизняного законодавства для інвесторів, правові колізії тощо. Навіть не враховуючи такого фактора, як гібридна війна, у світі спостерігається посилення технологічного шпіонажу навіть союзних держав. Саме тому вкрай важливо створити окремий нормативно-правовий акт, що регулюватиме відносини, пов'язані з інноваційною діяльністю в цілому. Це дасть можливість сконцентрувати всі норми, що регулюють відповідні відносини, в одному документі та значно полегшить правозастосування. Слід зазначити, що проєкт Інноваційного кодексу України було створено та подано на розгляд до Адміністрації Президента у 2011 р. у місті Харкові робочою групою, створеною за розпорядженням Адміністрації Президента України та президії НАПрНУ, однак відповідний документ так і не ухвали-

ли, а отже, відносини продовжують регулюватись нормами, розпорошеними по багатьох нормативно-правових актах. При цьому багато науковців, зокрема Ю. І. Остапенко (2015, с. 62), вже досить давно наголошують на необхідності подальшої кодифікації економічного законодавства та створення спеціальних кодексів, що регулюватимуть основні сфери національної економіки. Іншим варіантом кодифікації норм права, що регулюють відносини, пов'язані з інноваційною діяльністю, є запропонована окремими науковцями модернізація Господарського кодексу України, що полягатиме у виділенні окремої складової Кодексу (наприклад, розділу чи глави «Державна інноваційна політика») з метою створення більш ефективного механізму регулювання відповідних відносин (Задихайло та ін., 2013, с. 111).

Також із метою захисту критичних суб'єктів національного ринку фінансових послуг доцільно створити окремий правовий механізм часткового відшкодування державою збитків, заподіяних критичним суб'єктам ринку фінансових послуг унаслідок кібератак. Такий механізм запропонував А. І. Денисов (2017, с. 129) щодо гарантування державою часткового відшкодування збитків у певних випадках стосовно критичних суб'єктів для національної інноваційної безпеки. Принцип часткової компенсації збитків допоможе зберегти від банкрутства окремі критичні для національного ринку фінансових послуг підприємства, що може бути вкрай важливим для національної безпеки в цілому, враховуючи зростання ризиків кібератак та агресію у віртуальному просторі в умовах гібридної війни.

Для запровадження такого правового механізму часткового відшкодування державою збитків, заподіяних критичним суб'єктам ринку фінансових послуг унаслідок кібератак, необхідно створити спеціальний фонд бюджету України, а також окремий орган, що визначатиме розмір відповідного відшкодування, скласти перелік критичних суб'єктів для ринку фінансових послуг, а також установити критерії, що даватимуть можливість надавати відповідну фінансову допомогу.

Ураховуючи важливість модернізації правового механізму забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг, доцільно створити окремий нормативно-правовий акт, який міститиме основні норми, що регулюють відносини у зазначеній сфері. Це допоможе уникнути розпорошення норм по багатьох окремих нормативно-правових актах і дасть можливість значно полегшити правозастосування як для суб'єктів ринку фінансових послуг, так і

¹ Там само.

для органів державної влади, а також полегшить розуміння відповідних норм потенційних інвесторів, що збільшить перспективи інвестування у суб'єктів ринку фінансових послуг.

ВИСНОВКИ. За результатами дослідження запропоновано цілісний правовий механізм забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг. На основі поглядів науковців і власних досліджень запропоновано такі нові засоби забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг:

1) створення механізму отримання даних про здійснення кібератак і відповідного закритого реєстру з метою більш ефективної протидії таким кібератакам та збору інформації щодо кібератак для подальшого аналізу компетентними державними органами;

2) ухвалення на державному рівні Програми підвищення правової грамотності суб'єктів ринку фінансових послуг;

3) створення єдиного органу, що здійснюватиме правоохоронну функцію у сфері забезпечення кібербезпеки;

4) створення спеціального стимулюючого фінансово-правового механізму заохочення суб'єктів ринку фінансових послуг до запровадження міжнародних стандартів інформаційної безпеки;

5) створення відкритого державного реєстру суб'єктів ринку фінансових послуг, діяльність яких відповідає міжнародним стандартам інформаційної безпеки;

6) створення спеціального правового режиму стимулювання створення, розроблення та впровадження інноваційних технологій кіберзахисту у сфері фінансового ринку;

7) створення єдиного державного фонду підтримки інноваційного розвитку, об'єднавши на його базі інші фонди, що стимулюють інноваційний розвиток;

8) створення окремого правового механізму часткового відшкодування державою збитків, заподіяних критичним суб'єктам ринку фінансових послуг унаслідок кібератак.

Перспективи подальших досліджень полягають у встановленні конкретних правових заходів у межах запропонованих спеціальних режимів у сфері забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг, визначенні окремих загроз кібербезпеці на ринку фінансових послуг і встановленні конкретних правових засобів подолання або ліквідації таких загроз, створенні макетів і проектів нормативно-правових актів, що дадуть можливість ефективно застосовувати запропоновані правові засоби забезпечення кібербезпеки на ринку фінансових послуг.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Боженко В. В., Койбічук В. В., Габенко М. М. Вплив кібершахрайств на фінансову систему на прикладі країн Євросоюзу. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2021. № 2. С. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2021.2-6>.
2. Васильєв С. В. Правові засади державної підтримки створення інноваційних лікарських засобів. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 21–26. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.02>.
3. Гриценко К. Г. Шляхи підвищення ефективності забезпечення кібербезпеки банку. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 274–279. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct45-44>.
4. Денисов А. І. Господарсько-правове забезпечення технологічної безпеки держави : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 232 с.
5. Домарєв В. В., Домарєв Д. В. Управління інформаційною безпекою в банківських установах (теорія і практика впровадження стандартів серії ISO 27k). Донецьк : Велстар, 2012. 146 с.
6. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія. Київ : НІСД, 2014. 328 с.
7. Інноваційне інвестування в Україні: проблеми правового забезпечення : монографія / за наук. ред. Д. В. Задихайла. Харків : Юрайт, 2013. 536 с.
8. Криклій О. А. Теорія та практика забезпечення кіберстійкості банків. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.50>.
9. Остапенко Ю. І. Щодо тенденцій розвитку господарського законодавства України // Актуальні питання цивільного та господарського права : зб. матеріалів круглого столу (м. Полтава, 24 груд. 2015 р.) / редкол.: А. П. Гетьман, Н. О. Гуторова та ін. Полтава, 2015. С. 61–62.
10. Сіденко В. Деградація економічних відносин України та Росії: що далі? *Національна безпека і оборона*. 2014. № 5/6. С. 92–96.
11. Чорна Н. П. Галузеві фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. *Економічний часопис – XXI*. 2012. № 11/12. С. 40–42.
12. Шевченко О. М., Рудич Л. В. Розвиток фінансових технологій в умовах цифровізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.61>.
13. Яковенко Р. В., Чернега А. М. Інноваційна діяльність в Україні: проблеми та перспективи. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22. С. 434–439.

14. Basic principles of financial markets regulation and legal aspects of the legislative requirements / B. Yazlyuk, A. Guley, R. Brukhanskyi et al. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15, No. 1. Pp. 337–349. DOI: [https://doi.org/10.21511/imfi.15\(1\).2018.28](https://doi.org/10.21511/imfi.15(1).2018.28).

15. Financial and legal regulation of electronic money circulation in developed countries / S. Stetsenko, O. Yu. Syniavska, M. L. Shelukhin et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22. Spec. Iss. 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Financial-and-Legal-regulation-of-electronic-money-circulation-in-developed-countries-1544-0044-22-SI-2-377.pdf> (дата звернення: 26.06.2021).

Надійшла до редакції: 29.06.2021

БРУСАКОВА О. В., ГЕТМАНЕЦ О. П. МОДЕРНИЗАЦІЯ МЕХАНІЗМА ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕННЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТІ РЫНКА ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Рассмотрены основные подходы к противодействию угрозам кибербезопасности на рынке финансовых услуг. Предложено создать новые и модернизировать уже существующие правовые средства обеспечения кибербезопасности на рынке финансовых услуг, а также новые специальные правовые режимы для субъектов рынка финансовых услуг с целью повышения уровня кибербезопасности. Подчеркнута важность создания единого государственного фонда поддержки инновационного развития, который должен осуществлять стимулирование привлечения инновационных технологий в финансовый сектор с целью повышения уровня кибербезопасности рынка финансовых услуг. Подчеркнута важность создания механизма гарантирования государством частичного возмещения убытков субъектам рынка финансовых услуг, причиненных в результате кибератак.

Ключевые слова: кибербезопасность, рынок финансовых услуг, экономическая безопасность, средства правового обеспечения, специальный правовой режим.

BRUSAKOVA O. V., GETMANETS O. P. MODERNIZATION OF THE MECHANISM OF THE FINANCIAL SERVICES MARKET CYBERSECURITY LEGAL SUPPORT

Due to the rapid development of digital technologies, the role of the Internet segment of the financial services market is actively increasing. That is why the issue of cybersecurity in this market is now gaining national importance and is becoming critical to national security. The methodological basis of the study is systemic, and the study used a comprehensive approach, which is manifested in the use of different methods of scientific knowledge depending on specific aspects of the study. The methodological basis of the study is the dialectical method of phenomena and processes cognition. In particular, the comparative legal method, the system and structural method, the statistical method, the logical legal method, the formal legal method and the method of analogy were used.

The main scientific approaches to counteracting cybersecurity threats in the financial services market are considered. It is proposed to create new and modernize existing legal means to ensure cybersecurity in the financial services market. Emphasis is placed on the need to create a mechanism to stimulate entities engaged in the creation and development of information technology used in the financial services market, and a mechanism to protect such technology. It is proposed to create new special legal regimes for financial services market participants in order to increase the level of cybersecurity. The importance of creating a single state fund to support innovative development is emphasized, which should stimulate the involvement of innovative technologies in the financial sector in order to increase the level of cybersecurity of the financial services market. It is proposed to create a mechanism for the state to guarantee partial compensation to financial market entities for losses caused by cyber attacks, and to form a separate state body that will determine the amount of compensation, compile a list of critical entities for the financial services market, and establish criteria that will provide appropriate financial assistance. The importance of adopting a separate legal act, which will contain the basic rules governing relations in the field of cybersecurity of the financial services market, is emphasized.

Key words: cybersecurity, financial services market, economic security, legal remedies, special legal regime.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Брусакова О. В., Гетманець О. П. Модернізація механізму правового забезпечення кібербезпеки ринку фінансових послуг. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.08>.

Citation (APA): Brusakova, O. V., & Getmanets, O. P. (2021). Modernization of the Mechanism of the Financial Services Market Cybersecurity Legal Support. *Law and Safety*, 3(82), 77–83. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.08>.

КОСТЯНТИН ГЕННАДІЙОВИЧ ГАРБУЗЮК,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 2;

 <https://orcid.org/0000-0002-6714-5074>,

e-mail: 180471@i.ua

**МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

На підставі аналізу поглядів учених розкрито загальнотеоретичні підходи до сутності поняття «мета». Розглянуто положення норм чинного законодавства, яке закріплює правові засади кадрового забезпечення в поліції, на основі чого з'ясовано, що метою кадрового забезпечення органів Національної поліції України є формування якісного кадрового складу кваліфікованих професіоналів, здатних належним чином виконувати завдання поліції в межах визначених посадових функцій відповідно до конкретних потреб цього органу. Установлено сутність і зміст поняття «завдання кадрового забезпечення органів Національної поліції України», а також зауважено, що за своїм змістом вони мають різноманітний характер: організаційний, соціальний, економічний тощо. Аналіз норм чинного законодавства дав можливість виокремити й охарактеризувати ключові функції кадрового забезпечення органів Національної поліції України.

Ключові слова: *кадри, кадрове забезпечення, Національна поліція, мета, завдання, функції.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. У 2015 р. на території нашої держави було створено новий правоохоронний орган – Національну поліцію України, що стало надважливим кроком у напрямі реформування всього правоохоронного сектора нашої держави. Такий центральний орган виконавчої влади увібрав у себе найбільш позитивні практики функціонування органів поліції у провідних державах Європи, а також змінив філософію діяльності правоохоронних органів. Водночас реформаційні зміни зумовили необхідність формування нових підходів до роботи з персоналом поліції, у зв'язку з чим розвиток кадрового забезпечення цього органу є одним із найбільш важливих, а отже, і пріоритетних завдань законодавця. Узагалі проблема кадрового забезпечення в межах діяльності різних підприємств, установ та організацій, зокрема органів Національної поліції, становить особливий інтерес для науковців, у зв'язку з чим аналізується на рівні підручників, навчальних посібників, монографій, дисертацій та окремих наукових статей. Проте, незважаючи на вказані аспекти, стан дослідження кадрового забезпечення органів Національної поліції України загалом можна визначити як досить низький. Такий висновок пов'язано із тим, що зазначена проблема аналізується в наукових роботах не прямо, а опосередковано, у контексті інших дотичних проблематик. З огляду на це важливим за-

вданням законодавця є створити належні правові й організаційні умови для належного кадрового забезпечення цієї інституції. Разом із тим практика свідчить, що у зазначеній сфері залишається низка проблем, які потребують негайного вирішення, чого можна досягти серед іншого шляхом здійснення комплексних наукових розробок у цьому напрямку.

Варто зауважити, що кадрове забезпечення є комплексною та складною діяльністю, що має змішаний юридичний зміст. Унаслідок особливого об'єкта – працівників поліції, які виступають виконавцями державної правоохоронної функції, забезпечення останніх перебуває на стику адміністративної і трудової галузей права. Проте, враховуючи той факт, що зміст кадрового забезпечення становлять відносини, пов'язані саме із трудовою, а не адміністративною діяльністю поліцейських, найбільш правильним є віднесення останньої саме до трудо-правової галузі. Кадрове забезпечення в органах Національної поліції має особливе функціональне значення, що, на наш погляд, пов'язано передусім із правовим статусом поліцейських та поліцією в цілому, а також покладеними на це правоохоронне відомство завданнями. Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII установлює, що Національна поліція України – «центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення

охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку»¹. Указаний вище нормативно-правовий акт також окреслює ключові завдання поліції, які полягають у наданні поліцейських послуг за такими напрямками, як створення та забезпечення організаційних умов для захисту законних прав, свобод та інтересів громадян, а також публічної безпеки і правопорядку всередині країни, запобігання та протидія злочинності, надання допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги².

З огляду на зазначене вище можемо констатувати, що кадрове забезпечення органів Національної поліції України – це врегульована законодавством, виражена у відомчих організаційно-розпорядчих актах процедурна діяльність керівництва поліції, яку спрямовано на формування кадрового складу поліції, проведення систематичної і комплексної роботи з кадрами поліції (поліцейськими), а також щодо забезпечення їх трудового процесу та реалізації всього масиву наданих їм трудових прав, забезпечення професійної підготовки поліцейських, а також дисципліни їх службової діяльності. Таке визначення підтверджує комплексність указанного вище поняття, що досягається не лише через теоретичні особливості цієї категорії, але й велику кількість зовнішніх практичних аспектів. Робота з кадрами Національної поліції України не відбувається хаотично, невпорядковано, а поділяється на спеціальні діяльнісні відрізки, в кожному з яких виявляються її головні завдання та цілі.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* наукового дослідження полягає у тому, щоб, спираючись на аналіз наукових поглядів учених і норм чинного законодавства України, встановити мету, а також з'ясувати завдання та функції кадрового забезпечення органів Національної поліції України. З огляду на вказану мету сформульовано *завдання* статті, серед яких з'ясувати загальнотеоретичний зміст поняття «мета», а також здійснити аналіз наукових підходів і норм чинного законодавства щодо цього питання; охарактеризувати коло завдань, які виконує кадрове забезпечення в органах поліції, відповідно до сформульованої

мети; узагальнити теоретичні підходи до з'ясування функцій кадрового забезпечення, а також сформулювати власну думку щодо переліку відповідних функцій.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу цього наукового дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. Так, застосування діалектичного методу дало змогу розглянути проблеми в динаміці, визначити їх сутність та встановити взаємозв'язки з іншими проблемами і суспільними явищами. Використання логіко-семантичного методу дало змогу сформулювати авторське бачення щодо визначення таких понять, як «мета», «завдання» та «функції». Метод документального аналізу було застосовано для того, щоб розкрити положення норм чинного законодавства, в яких закріплюються сутність і зміст кадрового забезпечення в органах Національної поліції України. Методи систематизації та класифікації було застосовано для виділення переліку основних завдань і функцій кадрового забезпечення органів поліції в нашій державі. Ці та інші методи і підходи наукового дослідження застосовувались взаємопов'язано і дали змогу вийти на нові наукові та практичні ідеї. Застосовано і метод моделювання, насамперед для визначення послідовності, алгоритму й можливих варіантів правозастосування. Під час підготовки статті було використано й низку інших загальних і спеціальних методів, використання яких дало змогу комплексно підійти до розв'язання окреслених вище завдань.

Нормативно-правову основу цієї статті становлять нормативно-правові акти різної юридичної сили, норми яких спрямовано на регулювання діяльності Національної поліції України взагалі, а також процесу кадрового забезпечення цього центрального органу виконавчої влади зокрема. Теоретичною основою праці стали напрацювання вчених із галузі трудового й адміністративного права, які займалися проблематикою кадрового забезпечення в органах державної влади взагалі та в Національній поліції зокрема. Окрім того, було використано напрацювання фахівців з інших галузевих дисциплін: теорії держави і права, соціології, філософії, психології тощо. Емпіричну основу дослідження становлять узагальнення практичної діяльності органів Національної поліції та її структурних підрозділів у досліджуваній сфері, а також довідкові та періодичні видання. Окрім того, автор використовує власний досвід роботи у правоохоронних органах, зокрема в кадрових підрозділах правоохоронних органів України.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 17.07.2021).

² Там само.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що ця робота є однією із перших спроб комплексно, на підставі аналізу наукових поглядів учених та норм чинного законодавства з'ясувати мету, а також окреслити коло й охарактеризувати завдання та функції кадрового забезпечення Національної поліції України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Починаючи наукове дослідження, насамперед варто зазначити, що стан нормативно-правового регулювання кадрового забезпечення органів поліції положеннями актів трудової галузі права можна визначити вкрай низьким. Так, зазначені документи становлять загальну основу регулювання трудових відносин у поліції, тоді як у межах відомчої нормативної бази цьому питанню присвячено лише окремі положення підзаконних актів. На нашу думку, така ситуація потребує виправлення, адже невідповідність загальної нормативної бази спеціальній породжує численні юридичні прогалини, внаслідок яких трудові права працівників поліції можуть порушуватись. Виправлення цього негативного фактора ми бачимо у ухваленні окремого документа, спрямованого на регулювання саме трудової діяльності працівників поліції. Зазначений документ має стати базовим спеціальним юридичним джерелом регулювання всіх без винятку трудових правовідносин, які виникають в діяльності працівників поліції та становлять предмет кадрового забезпечення. Основою такого закону варто визначити Конституцію, КЗпП України та інші загальнотрудові акти. Окрему увагу в положеннях закону варто приділити визначенню мети, завданням та функціям кадрового забезпечення поліції.

Далі, на нашу думку, слід з'ясувати загальнотеоретичний зміст поняття «мета». Так, академічним Словником української мови (Білодід та ін., 1973, с. 683) мета визначається як те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль. Саме прагнення, на яке націлене здійснення кадрового забезпечення, являє собою його мету. В наукових дослідженнях мета кадрового забезпечення прослідковується в основному як елемент самого визначення поняття кадрового забезпечення. Розглянемо деякі визначення поняття кадрового забезпечення, які містять вказівку на його спрямованість.

На думку К. Л. Бугайчука (2019, с. 128), кадрове забезпечення органів Національної поліції слід тлумачити як основу на нормативно-правових актах різної юридичної сили цілеспрямовану, комплексну систематичну діяльність уповноважених органів та підроз-

ділів поліції, а також їх посадових осіб, метою якої є створення правових та організаційних умов для комплектування останніх професійними та якісними кадрами й супровід їх діяльності з метою забезпечення оптимальної побудови та розвитку організаційних структур, ефективної організації діяльності суб'єктів публічного адміністрування, якісної розробки, ухвалення та реалізації управлінських рішень у системі Національної поліції України. Саме виділені автором спрямування діяльності уповноважених підрозділів Національної поліції та їх посадових осіб на здійснення кадрового забезпечення вочевидь визначають мету такої діяльності.

А. К. Мосумова (2021, с. 44) під кадровим забезпеченням розуміє перш за все сукупність дій, яка спрямована на формування чисельності та якісного складу працівників, їх адаптацію, мотивування, навчання, оцінювання і розвиток, що забезпечить ефективне виконання цілей та завдань установи (організації). З економічної точки зору, поняття «кадрове забезпечення» доцільно визначати як рівень відповідності між кількісним і якісним трудовим потенціалом, що користується попитом на ринку праці в конкретний момент часу, і діяльністю установ і організацій, що забезпечують відповідні технології підготовки та рекрутування кадрів (система багаторівневої загальної та професійної освіти, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрових служб організацій та інших інституціональних структур). Авторка наголошує на необхідному взаємозв'язку потреб у професійних кадрах із насиченням цих потреб, що має будуватися на основі відповідності названим потребам.

Схожої думки дотримується і В. О. Зозуля (2017), яка до мети кадрового забезпечення відносить наповнення штатних одиниць державних органів відповідними за професією та кваліфікацією кадрами, а також організацію діяльності з кадрами, підтримання їх професійного зростання та захисту. В. М. Тетеря (2016, с. 18) до мети кадрового забезпечення Національної поліції відносить забезпечення функціонування поліції як цілісної системи на відповідному професійному рівні, досягнення найбільш раціонального ступеня використання кадрів та мобільності персоналу, соціальний захист і мотивацію кадрів.

П. О. Комірчий (2019, с. 137) метою кадрового забезпечення публічної служби у правоохоронній сфері держави називає «забезпечення функціонування державного управління соціальними, технічними, біологічними об'єктами, яке здійснюється в умовах ринкової

економіки з урахуванням демократичних заasad побудови нашої держави з пріоритетним забезпеченням прав, свобод та законних інтересів особи, шляхом наповнення організаційних структур системи державного управління відповідними за професією та кваліфікацією кадрами, створення у них мотивації до ефективної праці, організації їх ефективного використання, професійного та соціального розвитку, досягнення раціонального ступеня мобільності персоналу, а також їх соціального захисту». Дослідник, вочевидь, акцентує на досягненні певних результатів такої діяльності.

Отже, підсумовуючи розглянуті погляди авторів, метою кадрового забезпечення органів Національної поліції можна назвати формування професійного кадрового складу органів поліції, а також організаційне забезпечення його якісної професійної діяльності, спрямоване на ефективне виконання поставлених перед Національною поліцією завдань.

Мета кадрового забезпечення є безпосередньо пов'язаною з необхідністю виконання певних обумовлених нею завдань. Саме поняття завдання тлумачиться як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити. Тобто завдання кадрового забезпечення органів Національної поліції України – це певні окремі елементи, результати діяльності, спрямовані на досягнення єдиної мети.

Розглядаючи висвітлення завдань кадрового забезпечення у правовій літературі, слід наголосити на неоднорідності поглядів авторів із цього питання. Так, О. Н. Ілюшина (2020) виділяє такі основні завдання формування регіональної системи кадрового забезпечення: «перспективне вивчення потреб ринку праці у фахівців; облік співвідношення потреби регіону в робочій силі і джерел її забезпечення; створення умов для залучення кадрових ресурсів у регіональну систему; формування стійких зовнішніх зв'язків, покликаних забезпечити своєчасну взаємоузгоджену притоку фахівців у сферу відповідної діяльності; якісне оновлення структури, змісту і технологій професійної освіти; розвиток системи перенавчання працівників, що вивільняються, і незайнятого населення та інші». Вона не називає повний перелік завдань кадрового забезпечення, а лише виокремлює ті, які, на її погляд, є основними.

На думку В. О. Зозулі (2017), до основних завдань кадрового забезпечення належать такі: планування кадрових потреб, підвищення авторитетності державної служби, підготовка

кадрів, формування резерву та робота з ним, прийняття на державну службу, розстановка кадрів, оцінювання результатів діяльності службовців, підвищення рівня професійної компетенції державних службовців, перепідготовка службовців, припинення державної служби, соціальне забезпечення та запобігання старінню кадрів. Усі перелічені завдання можна звести до трьох основних: прийняття на державну службу, проходження державної служби і припинення державної служби.

Підсумовуючи погляди стосовно завдань кадрового забезпечення, слід зазначити, що більшість авторів до них відносить прогнозування та планування кадрових потреб, залучення та підготовку кадрів. Окремі автори наголошують на включенні до завдань кадрового забезпечення соціальної роботи з кадрами, а також припинення трудових функцій працівників.

К. М. Рудой (2015, с. 66) усі завдання суб'єктів підготовки кадрів для органів Національної поліції України поділяє на три групи: 1) виробничі, які конкретизують мету їх діяльності (підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів); 2) соціальні, спрямовані на створення належних умов навчання, соціального, речового та грошового забезпечення; 3) економічні, що встановлюють обов'язок закладів освіти раціонально використовувати державні кошти, що виділяються на підготовку кадрів. Перелічені завдання властиві й іншим суб'єктам кадрового забезпечення органів Національної поліції, зокрема виробничі обумовлюються їх конкретними повноваженнями в цій сфері, соціальні впливають з обов'язків щодо належного професійного й особистого розвитку працівників органів Національної поліції і забезпечення реалізації передбачених законодавством соціальних гарантій; економічні пов'язано з ефективним використанням бюджетних коштів, що виділяються для здійснення конкретних функцій суб'єктами кадрового забезпечення органів Національної поліції.

Завдання кадрового забезпечення органів Національної поліції безпосередньо пов'язуються з функціями як засобами реалізації цих завдань. Тлумачний словник визначає функцію як явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; робота когось, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. Отже, у підґрунтя функцій кадрового забезпечення органів Національної поліції, вочевидь, покладено коло діяльності, яку реалізують суб'єкти кадрового забезпечення. Наприклад,

на думку К. М. Рудого (2015, с. 66), функції суб'єктів підготовки кадрів для органів Національної поліції є напрямками практичної їх діяльності з реалізації поставлених перед ними завдань, а саме: підготовка кадрів на базі повної загальної середньої освіти за відповідними сферами діяльності; перепідготовка кадрів, які мають вищу освіту не за профілем роботи відповідного органу Національної поліції, де вони бажають працювати; підвищення кваліфікації працівників органів Національної поліції; проведення наукових досліджень з актуальних питань правоохоронної діяльності; підготовка науково-педагогічних кадрів за відповідними спеціальностями, вивчення особливостей проходження служби в окремих підрозділах органів Національної поліції, профорієнтаційні заходи з учнями шкіл, ліцеїв, гімназій та інших загальноосвітніх навчальних закладів, а також з іншими особами, які мають право вступу до закладів вищої освіти. Слід погодитися з думкою про те, що функції та завдання кадрового забезпечення є тісно пов'язаними. Суб'єкти підготовки кадрів для органів Національної поліції спрямовують свою діяльність насамперед на виконання обмеженого кола завдань з комплексу завдань, які стоять перед кадровим забезпеченням органів Національної поліції.

Розглянемо загальні питання щодо функцій суб'єктів кадрового забезпечення органів Національної поліції, що не стосуються конкретних суб'єктів.

У деяких дослідженнях (Серьогін, Сороко та ін., 2015, с. 179–180) функції кадрового забезпечення виокремлюються безпосередньо у змісті цього пропонованого авторами поняття як певні напрями його реалізації. Автори Енциклопедії з державного управління визначають кадрове забезпечення як здійснювану в процесі управління діяльність, змістом якої є забезпечення органів, установ і їх підрозділів необхідним контингентом осіб, які відповідають певним вимогам, інформацією про них, а також упровадження науково обґрунтованих методів добору, розстановки, професійного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів, стимулювання їхньої роботи, правового регулювання трудової діяльності та надання правового захисту працевлаштованим. С. О. Шатрава (2018, с. 86) визначає кадрове забезпечення органів Національної поліції як вид внутрішньоорганізаційної управлінської діяльності, яку врегульовано нормами адміністративного законодавства, відомчими й організаційно-розпорядчими актами МВС України і Національної поліції України, що полягає у проведенні

роботи з кадрами, яка охоплює їх професійну підготовку, добір та розстановку, просування по службі, перепідготовку та підвищення кваліфікації, заохочення та застосування дисциплінарних санкцій, а також оцінювання якості службової діяльності працівників поліції. Перелічені авторами заходи фактично розкривають основні елементи кадрового забезпечення як комплексного явища, об'єднаного єдністю мети.

На думку О. Н. Люшиної (2018), функції являють собою один з елементів механізму кадрового забезпечення, що виявляються в окремих напрямках роботи з кадрами (персоналом). До таких функцій, на погляд авторки, найбільш доцільно відносити створення правових та організаційних умов для комплектування професійними кадрами, навчання та підвищення кваліфікації кадрів, сприяння впровадженню новітніх методів і форм роботи з кадрами, розвитку ділових та моральних якостей працівників, сприяння у працевлаштуванні випускників, балансування потреби в кадрах на підставі прогнозів стратегічного розвитку регіонів і підготовки фахівців у вищих, моніторинг ринку праці, аналіз результатів діяльності регіону щодо його кадрового забезпечення, вирішення соціально-побутових проблем працівників, питань надання встановлених чинним законодавством пільг та допомоги тощо. Отже, авторка не дає повного переліку тих напрямів діяльності, що вичерпують зміст кадрового забезпечення.

М. О. Маланчій та О. М. Ставицький (2017) до функцій, які виконуються як у межах кадрового забезпечення, так і в межах управління взагалі, відносять відбір, розстановку, просування співробітника, а також його атестацію. Більш широке коло функцій кадрового забезпечення порівняно з попередніми авторами пропонує А. П. Перов (2017, с. 85). На його погляд, «кадрове забезпечення виконує функції планування (визначення кількості працівників та ступеня їх підготовки), залучення та підготовки кадрів, добору та розстановки кадрів, встановлення правових засад проходження державної служби, роботу з резервом, соціалізацію, професійний розвиток, оцінювання показників діяльності, оплати праці, мотивації, соціального забезпечення кадрів, роботу з ветеранами. Такий перелік елементів функціональної структури кадрового забезпечення автор пояснює тим, що це дійсно комплексне явище, яке має значну сферу дії та виконує велику кількість функцій». Схожої думки дотримується і П. В. Євдокимов (2020, с. 30–31).

Під функціями кадрового забезпечення В. М. Тетеря (2018, с. 11) пропонує розуміти «окремі напрями роботи з персоналом Національної поліції: 1) відбір та залучення кваліфікованих кадрів; 2) аналіз стану роботи щодо кадрового забезпечення; 3) розподіл кадрів за їх функціональними обов'язками та професійними вміннями; 4) впровадження нових технологій, методів та форм роботи з кадрами; 5) створення резерву персоналу; 6) атестація кадрів; 7) планування потреб у забезпеченні кадрами; 8) облік та попередження правопорушень кадровим складом поліції; 9) допомога у вирішенні соціальних проблем».

Із вищезазначеного видно безпосередній зв'язок функцій кадрового забезпечення з його змістом і структурою, яку вчені визначають як функціональну структуру. В. О. Зозуля (2017) пропонує такий перелік функцій кадрового забезпечення органів державної влади: розроблення планів роботи з кадрами, визначення щорічних потреб у кадрах для державних органів, формування замовлення на підготовку майбутніх державних службовців, підвищення кваліфікації державних службовців, аналіз кадрового складу державних органів, розроблення та впровадження дієвої системи формування кадрового резерву відповідно до щорічних потреб, контроль за відповідністю кандидатів установленим вимогам, залучення кваліфікованих кадрів шляхом систематичного оновлення системи відбору та запровадження інноваційних технологій, забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, оцінювання результатів діяльності державних службовців, здійснення соціального захисту службовців, розроблення систем удосконалення відбору, розстановки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, соціального захисту державних службовців, розроблення систем відбору кадрів відповідно до вимог сьогодення, розроблення систем заохочень (мотивацій) як необхідної складової їх ефективної діяльності та підвищення авторитетності державної служби шляхом проведення профорієнтаційних заходів серед населення держави. Отже, В. О. Зозуля (2017) визначає достатньо широке коло функцій кадрового забезпечення, що охоплює найрізноманітніші напрями діяльності, які стосуються і кадрового забезпечення органів Національної поліції.

Підсумовуючи зазначені погляди, можна зробити висновок, що під функціями кадрового забезпечення доцільно розуміти основні напрями діяльності суб'єктів його здійснення.

Більшість авторів не називає кола функцій, які вони вважають такими, що вичерпують зміст кадрового забезпечення. Разом із

цим кількість функцій кадрового забезпечення залежить від деталізації дослідниками тих напрямів діяльності, які реалізують суб'єкти кадрового забезпечення. До основних функцій кадрового забезпечення органів влади відносять такі: аналіз кадрової політики, добір та підготовка кадрів, розподіл кадрів, прийняття на роботу (державну службу), організація забезпечення проходження служби, зокрема стимулювання, соціального захисту, підтримання професійної якості працівників (державних службовців), зокрема через застосування дисциплінарних процедур, післядипломної освіти тощо, та припинення державної служби.

Специфіка функцій кадрового забезпечення органів Національної поліції обумовлюється особливостями нормативно-правової регламентації цієї державної служби, яка, у свою чергу, має особливий трудово-правовий характер та у загальному вигляді являє собою здійснювану поліцейськими професійну діяльність, що полягає в реалізації ними своїх владно-управлінських повноважень, які, зокрема, визначаються нормами Закону України «Про Національну поліцію», а також Дисциплінарним статутом поліції України.

На підставі аналізу положень закону можна визначити специфіку функцій кадрового забезпечення органів Національної поліції. У підґрунті кадрового забезпечення лежить діяльність щодо залучення, супроводження та звільнення з посади поліцейського. Головною умовою початку трудових відносин особи в органах Національної поліції є укладення контракту про проходження служби в поліції – це письмовий договір, що укладається між громадянином України та державою, від імені якої виступає поліція, для визначення правових відносин між сторонами. Цьому факту передують реалізація дослідження потреб органів Національної поліції у певних кваліфікованих кадрах, профорієнтація серед населення, насамперед випускників закладів середньої освіти, та добір кандидатів. Відповідно до Типового порядку проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади конкурс на службу в поліції та/або на зайняття вакантної посади проводиться в центральному органі управління поліцією і в її територіальних (зокрема міжрегіональних) органах (закладах, установах) з метою добору осіб, здатних професійно виконувати повноваження поліції та посадові обов'язки за відповідною вакантною посадою¹.

¹ Типовий порядок проведення конкурсу на службу до поліції та/або зайняття вакантної посади : затв. Наказом МВС України від 25.12.2015

Важливе місце серед інших функцій кадрового забезпечення органів Національної поліції посідає професійне навчання поліцейських. Воно відповідно до «Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції» складається з: «1) первинної професійної підготовки; 2) підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; 3) післядипломної освіти; 4) службової підготовки – системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності»¹.

Варто також зауважити, що забезпечення дотримання службової дисципліни також є функцією кадрового забезпечення органів Національної поліції. Відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України «службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі і гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу»². Ефективними засобами забезпечення дотримання службової дисципліни є заохочення та дисциплінарне стягнення.

Указаний вище Дисциплінарний статут визначає, що «заохочення є засобом підтримання службової дисципліни, що полягає у відзначенні поліцейського за успішне виконання ним обов'язків, а також за інші заслуги перед державою та суспільством. Заохочення застосовуються до поліцейських на підставі сукупної оцінки професійних якостей, результатів службової діяльності, ступеня службової активності, ініціативності та стану дотримання службової дисципліни на підставі подання про заохочення»³.

№ 1631 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0050-16> (дата звернення: 17.07.2021).

¹ Там само.

² Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 17.07.2021).

³ Там само.

Дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків⁴. Окрім того, законодавець підкреслює, що «дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер та не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони»⁵.

За певних підстав здійснюється припинення служби поліцейського, а саме це може відбуватись: «1) за закінченням строку контракту; 2) через хворобу – за рішенням медичної комісії про непридатність до служби в поліції; 3) за віком – у разі досягнення встановленого для нього цим Законом граничного віку перебування на службі в поліції; 4) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів; 5) через службову невідповідність; 6) у зв'язку із реалізацією дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зі служби, накладеного відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України» тощо⁶.

Припинення служби в органах Національної поліції не завжди виключає припинення функцій кадрового забезпечення органів Національної поліції щодо звільненої особи. Деякі з кола колишніх працівників поліції мають право на отримання пенсій і право на медичне обслуговування. Зокрема, відповідно до Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС право на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС мають громадяни України, серед яких законодавець виділяє «колишніх поліцейських, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, які були звільнені зі служби за станом здоров'я, за віком, у зв'язку зі скороченням штату; колишніх працівників міліції, звільнених зі служби в органах внутрішніх справ за віком, хворобою або вислугою років» тощо⁷. Така функція кадрового

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : Наказ МВС України від 03.06.2016 № 462 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16> (дата звернення: 17.07.2021).

забезпечення, як соціально-економічна підтримка осіб, звільнених з Національної поліції, відповідно до вимог чинного законодавства виконує роль соціальної гарантії діяльності працівників органів Національної поліції України та є своєрідним стимулом до належного виконання працівниками поліції своїх посадових обов'язків як засобу забезпечення соціальної стабільності після закінчення служби.

ВИСНОВКИ. Отже, узагальнюючи викладений вище матеріал, можемо констатувати, що метою кадрового забезпечення органів Національної поліції України є формування якісного кадрового складу кваліфікованих професіоналів, здатних належним чином виконувати завдання поліції в межах визначених посадових функцій та відповідно до конкретних потреб цього центрального органу виконавчої влади. Мета кадрового забезпечення реалізується у визначених завданнях.

У свою чергу, завдання кадрового забезпечення органів Національної поліції України можна сформулювати як певні заздалегідь визначені результати діяльності уповноважених на здійснення кадрового забезпечення суб'єктів, вирішення яких має призвести до досягнення єдиної мети. Завдання кадрового забезпечення органів Національної поліції України за своїм змістом мають різноманітний характер: організаційний, соціальний, економічний тощо. За спрямованістю вказані вище завдання поділено на такі: а) прогностично-планові (вивчення попиту органів Національної поліції на певних фахівців, планування способів його задоволення); б) рекрутингово-підготовчі (залучення осіб, які мають можливості та бажання працювати в органах Національної поліції, забезпечення їх професійної підготовки); в) супровідні завдання (забезпечення умов для підтримання та підвищення якості професійної діяльності працівників); г) соціально-забезпечувальні (належне забезпечення соціальних гарантій працівників Національної поліції); ґ) організаційні, що охоплюють завдання з належного документального оформлення зарахування на

роботу в органах Національної поліції, підготовку та післядипломну освіту й закінчення трудової діяльності в органах Національної поліції.

Завдання є нерозривно пов'язаними з функціями кадрового забезпечення органів Національної поліції України, під якими слід розуміти основні напрямки діяльності уповноважених суб'єктів, серед яких виявлення потреби органів Національної поліції у певних кваліфікованих кадрах, залучення осіб до роботи в органах Національної поліції, проведення конкурсного відбору кандидатів на службу в органах Національної поліції, організація навчання, підтримка рівня професійної майстерності працівників органів Національної поліції України шляхом їх направлення на необхідні види реалізації післядипломної освіти, а також організація службового зростання на основі оцінювання якості виконання службової діяльності працівників Національної поліції України, соціальний захист працівників органів Національної поліції, виховна діяльність, що охоплює застосування дисциплінарних заходів заохочення та стягнень, звільнення зі служби в поліції та соціально-економічна підтримка осіб, звільнених з Національної поліції, відповідно до вимог чинного законодавства.

Отже, завершуючи це наукове дослідження, слід констатувати, що мета, завдання та функції кадрового забезпечення органів Національної поліції є безпосередньо пов'язаними між собою. Зокрема, для реалізації мети кадрового забезпечення органів Національної поліції України є необхідним виконання завдань як визначених результатів належної реалізації низки функцій, що обумовлюють напрями діяльності уповноважених на реалізацію спеціальних заходів суб'єктів кадрового забезпечення органів і структурних підрозділів досліджуваного у роботі центрального органу виконавчої влади. Наведений у статті перелік завдань та функцій кадрового забезпечення дає чітке уявлення про сутність, зміст і ключове призначення його здійснення в межах Національної поліції України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бугайчук К. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 125–131.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: С. М. Серьогін, В. М. Сороко та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6: Державна служба. 524 с.
3. Євдокимов П. В. Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 237 с.
4. Зозуля В. О. Ефективне кадрове забезпечення – складова демократичного врядування. *Державно-управлінські студії*. 2017. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/deruprs_2017_2_18.pdf (дата звернення: 17.07.2021).

5. Избаш К. С., Славінська І. В. Сучасний стан кадрового забезпечення персоналу органів і підрозділів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 165–168. URL: http://lsei.org.ua/1_2021/41.pdf (дата звернення: 17.07.2021).
6. Люшина О. Н. Теоретико-методологічні основи кадрового забезпечення курортно-туристичного регіону: сутність, структура, особливості // *Scientific World* : сайт. 02.08.2018. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer30/1072.pdf> (дата звернення: 17.07.2021).
7. Комірчий П. О. Кадрове забезпечення публічної служби у правоохоронній сфері: поняття та правові вимоги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 41, т. 2. С. 134–137.
8. Маланчій М., Ставицький О. Засади кадрового забезпечення в правоохоронній сфері. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadpsdu_2017_1_14.pdf (дата звернення: 17.07.2021).
9. Мосумова А. К. Кадрове забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування : дис. ... д-ра філософії : 074. Харків, 2021. 241 с.
10. Перов А. П. Завдання кадрової політики в Україні та забезпечення державних органів ефективними держслужбовцями. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 83–89.
11. Рудой К. М. Кадрове забезпечення органів внутрішніх справ України як суб'єктів міжнародної безпеки. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 62–68.
12. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4: І–М. 840 с.
13. Тетеря В. М. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення Національної поліції України на регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 23 с.
14. Тетеря В. М. Сутність, значення та особливості кадрового забезпечення поліції на регіональному рівні в контексті реформи Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2, ч. 3. С. 184–189.
15. Шатрава С. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1. С. 83–87.

Надійшла до редакції: 19.07.2021

ГАРБУЗЮК К. Г. ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОРГАНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

На основе анализа взглядов ученых раскрыты общетеоретические подходы к сущности понятия «цель». Рассмотрены положения норм действующего законодательства, которое определяет правовые основы кадрового обеспечения в полиции, на основе чего выяснено, что целью кадрового обеспечения органов Национальной полиции Украины является формирование качественного кадрового состава квалифицированных профессионалов, способных должным образом выполнять задачи полиции в пределах определенных должностных функций в соответствии с конкретными потребностями данного органа. Установлены сущность и содержание понятия «задачи кадрового обеспечения органов Национальной полиции Украины», а также отмечено, что по своему содержанию они имеют разнообразный характер: организационный, социальный, экономический и т. п. Анализ норм действующего законодательства позволил выделить и охарактеризовать ключевые функции кадрового обеспечения органов Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: кадры, кадровое обеспечение, Национальная полиция, цель, задачи, функции.

HARBUZIUK K. H. THE PURPOSE, TASKS AND FUNCTIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE STAFFING

Based on the analysis of scientific views and current legislation, it was found that the purpose of staffing the National Police of Ukraine is to form a staff of qualified professionals capable of performing police tasks properly within certain job functions and in accordance with the specific needs of this central executive body. It is emphasized that the goal of staffing is achieved through solving a certain range of tasks.

It is proved that the task, in the context of this issue, is most appropriate to understand as certain predetermined results of the activities of the authorized personnel of the police, the solution of which should lead to the achievement of a common goal. It is substantiated that the direction of the above tasks is most appropriate to divide into the following: a) prognostic and planned (study of the demand of the National Police for certain specialists, planning ways to

meet it); b) recruitment and training (involvement of persons who have the ability and desire to work in the National Police, providing their training); c) accompanying tasks (providing conditions for maintaining and improving the quality of professional activity of employees); d) social security (proper provision of social guarantees for employees of the National Police); e) organizational, covering the tasks of proper documentation of enrollment in the National Police, training and postgraduate education and completion of employment in the National Police. It is argued that the tasks are inextricably linked to the staffing functions of the National Police of Ukraine. The analysis of scientific views of scientists allowed to state that the latter should be understood as the main activities of authorized entities, including identifying the needs of the National Police in certain qualified personnel, involving people in the National Police, competitive selection of candidates for service in the National Police bodies, organization of training, support of professional skills of employees of the National Police of Ukraine by directing them to the necessary types of postgraduate education, as well as the organization of career growth based on quality assessment of employees of the National Police of Ukraine, social protection, educational activities that include the application of disciplinary measures of encouragement and punishment, dismissal from the police service and socio-economic support of persons dismissed from the National Police, in accordance with the requirements of current legislation.

Key words: *personnel, staffing, National police, purpose, tasks, functions.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гарбузюк К. Г. Мета, завдання та функції кадрового забезпечення органів Національної поліції України. *Право і безпека*. 2021. № 3. С. 84–93. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.09>.

Citation (APA): Harbuziuk, K. H. (2021). The Purpose, Tasks and Functions of the National Police of Ukraine Staffing. *Law and Safety*, 3(82), 84–93. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.09>.

АРТЕМ МИХАЙЛОВИЧ ГОГА,

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ;
відділення поліції № 10 Дніпровського районного управління поліції
Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області*

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 132 КК УКРАЇНИ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Проаналізовано різноманітні підходи до визначення об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, крізь призму кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи. Висвітлено проблемні питання обраної тематики, що стосуються неузгодженості об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, з іншими кримінальними проступками проти життя і здоров'я особи. Наголошено на необхідності виключення із Кримінального кодексу України ст. 132 та розширення змісту диспозиції ст. 182 таким кримінально-протиправним діянням, як розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Ключові слова: *кримінальний проступок, об'єкт кримінального проступку, розголошення відомостей, здоров'я особи, честь, гідність.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Комплексне дослідження понять «об'єкт кримінального правопорушення» та «об'єкт кримінального проступку» має дуже велике значення для кримінально-правової науки. Розкриття сутності об'єкта кримінального проступку є складним і суперечливим, оскільки воно лежить у площині філософії та права.

Кожне кримінальне правопорушення завжди посягає на певний об'єкт, заподіює йому шкоду або створює загрозу її заподіяння. Як один із чотирьох елементів складу злочину об'єкт дає можливість визначити суспільно-політичну сутність кримінального правопорушення і з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки. Крім цього, об'єкт кримінального правопорушення дає змогу певним чином класифікувати кримінальні правопорушення за ступенем тяжкості, оскільки чим важливішим є об'єкт, тим небезпечнішим є кримінальне правопорушення, тим суворішим є покарання, а отже, тим пріоритетнішою має бути кримінально-правова охорона цього об'єкта (Александров та ін., 2004).

На практиці встановлення об'єкта будь-якого кримінального правопорушення дає змогу з'ясувати соціально-правову сутність скоєного кримінального правопорушення і його соціально небезпечні наслідки, виявити межі правової норми, що сприяє правильній кваліфікації злочинного діяння, відокремленню його від супутніх кримінальних правопорушень, а також відокремленню криміналь-

них проступків від злочинів. Явище об'єкта кримінального проступку стосується як правотворчості, так і діяльності правоохоронних органів. Ступінь надійності теоретичного фундаменту для вирішення багатьох проблем як загальної, так і спеціальної частин кримінального права залежить від його визначення.

Слід зазначити, що вчення про об'єкт кримінального проступку є одним із найскладніших і найсуперечливіших інститутів кримінально-правової доктрини. У сучасних умовах європейської інтеграції України, руху до стандартів реальної демократії і соціально орієнтованої ринкової економіки, що ґрунтується на принципах верховенства права та забезпечення прав і свобод людини та громадянина, надзвичайно важливо побудувати якісно нову систему права шляхом подальшого реформування законодавства, зокрема кримінального. Зрозуміло, що політичні процеси, які відбувались і відбуваються в Україні останніми роками, не можуть не впливати на інститут кримінального законодавства загалом і на вчення про об'єкт кримінального проступку зокрема.

Особливого значення ця проблема набула останнім часом з огляду на ухвалення нового КК України 2001 р., тому що визначення поняття, структури та ієрархії об'єктів кримінального правопорушення є фундаментом для побудови й можливого подальшого вдосконалення нового кримінального законодавства.

Крім того, слід зазначити, що з ухваленням Закону України «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII¹ та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ухваленням Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень”» від 17 червня 2020 р. № 720-IX² була ухвалена нова редакція КК України, відповідно до якої всі суспільно небезпечні діяння тепер мають назву «кримінальне правопорушення», які, у свою чергу, поділяються на кримінальні проступки та злочини. Так, кримінальні проступки у кримінальному праві України є певною новелою, що зумовлює необхідність проведення комплексного аналізу об'єкта кримінальних проступків, особливо проти життя і здоров'я особи, адже на конституційному рівні закріплено, що особа, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю держави³. Викладене підтверджує актуальність дослідження деяких аспектів визначення об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я.

Оскільки питання визначення поняття «об'єкт кримінального проступку» є одним із найскладніших у теорії кримінального права і породжує доктринальні спори, визначення об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, в контексті дослідження об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи взагалі є диску-

сійним з огляду на коло суспільних відносин, на які вказаний кримінальний проступок посягає.

У зв'язку з викладеним у статті пропонується розглянути основні підходи до визначення об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, зіставляючи його з іншими кримінальними проступками проти життя і здоров'я особи, сформулювати власний висновок та надати пропозиції стосовно вирішення цього питання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цієї статті є аналіз різноманітних підходів до визначення об'єкта розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, тобто кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, в порівнянні з іншими кримінальними проступками проти життя і здоров'я особи.

Мети можна досягти, якщо вирішити такі завдання: комплексно дослідити об'єкт кримінального проступку, проаналізувати об'єкт кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, розробити порівняльну характеристику об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, в зіставленні з об'єктом інших кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи, узагальнити дослідження та виробити шляхи вдосконалення зазначеної норми.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Дослідження поняття «об'єкт кримінального проступку» як складової об'єкта кримінального правопорушення було предметом дослідження багатьох учених ще задовго до появи сучасного законодавства. Визначенню об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, присвячено не надто багато наукової літератури, адже вказане суспільно небезпечне діяння було криміналізоване лише в 1991 р. Зокрема, окресленому питанню присвячено праці таких учених, як П. Андрушко, В. Балабко, О. Горпинюк, С. Гринчак, І. Кирилук, Ю. Шопіна та Г. Чеботарьова.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методи дослідження були зумовлені специфікою теми, мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження. Під час виконання дослідження були використані сучасні методи наукового пізнання. Дослідження проводилося з використанням низки загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, *діалектичний метод*, який є загальним методом пізнання, використовувався для пояснення цілої низки явищ, під час розгляду причинного зв'язку, визначення змісту і правової природи об'єкта кримінальних проступків

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 07.08.2021).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17.06.2020 № 720-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20> (дата звернення: 07.08.2021).

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 07.08.2021).

взагалі й об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи, а саме передбачених ст. 132 КК України. *Порівняльно-правовий метод* застосовувався для комплексного дослідження законодавства щодо кримінальних проступків проти життя і здоров'я та розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, тобто кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України. Зокрема, виявлено спільні та відмінні положення їх об'єктів. *Системно-структурний метод* сприяв дослідженню об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, крізь призму визначення об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи. *Догматичний метод* дав можливість проаналізувати розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби з метою виявлення в зазначеному кримінальному проступку проти життя і здоров'я недоліків та формування конкретних пропозицій щодо вдосконалення досліджуваної кримінально-правової норми з огляду на її відповідність об'єкту кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи. За допомогою *юридичного (догматичного) методу* та *методу системного аналізу* розглянуто об'єкт складу кримінального правопорушення проти життя і здоров'я особи, передбаченого ст. 132 КК України, виявлено недоліки положення цієї кримінально-правової норми та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчої регламентації досліджуваного кримінального проступку. *Метод узагальнення* використовувався під час опрацювання результатів аналізу емпіричної бази та поглядів учених. Указані методи застосовувались у сукупності, що сприяло досягненню поставленої мети і визначених завдань.

Нормативною базою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закони України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про інформацію», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Комплексності й системності підходу до вивчення об'єкта кримінального проступку проти життя і здоров'я, передбаченого ст. 132 КК України, сприяло ознайомлення з літературою інших наукових галузей: філософії, загальної теорії права та кримінології.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. На початку дослідження варто зазначити, що склад кримінального правопорушення має суттєве значення для кримінального права, оскільки згідно з чинним кримінальним законодавством (ч. 1 ст. 2 КК України) єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом¹. Крім цього, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України відсутність складу кримінального правопорушення є підставою для закриття кримінального провадження. Отже, варто визначити, що саме слід розуміти під складом кримінального правопорушення. Оскільки чинне законодавство України не містить визначення поняття «склад кримінального правопорушення», вважаємо доречним розглянути доктринальні підходи до його визначення. Крім цього, беручи до уваги, що кримінальний проступок є одним із видів кримінального правопорушення, вважаємо за доцільне досліджувати об'єкт кримінальних проступків проти життя і здоров'я крізь призму об'єкта кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи.

Перш ніж переходити до визначення об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я, розглянемо інтерпретаційні підходи до визначення сутності об'єкта кримінального проступку в загальному розумінні. Так, у 2011 р. відомий правник В. Балабко назвав складом кримінального проступку сукупність ознак, указаних у кримінальному законі, що характеризують конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Крім цього, в кожному складі кримінального проступку виділяють такі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, як об'єкт, об'єктивна сторона (об'єктивні ознаки), суб'єкт і суб'єктивна сторона (суб'єктивні ознаки). У своїй єдності ці об'єктивні та суб'єктивні ознаки й утворюють юридичний склад кримінального проступку.

Аналізуючи вищевикладене, слід зазначити, що першим у системі елементів складів

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.08.2021).

кримінального проступку є об'єкт, адже він дає змогу усвідомити соціальну та юридичну природу посягання, характер і ступінь його суспільної небезпечності, визначає межу дії кримінально-правової норми і сприяє правильній кваліфікації діяння, а також його відмежуванню від суміжних складів кримінальних проступків (Кирилюк, 2012).

Із цього приводу слушно згадати думку А. Трайніна (1941), який вважає, що кримінальних правопорушень, які ні на що не посягають, у природі не існує. І саме те, на що посягає особа, вчинюючи злочинне діяння, у доктрині кримінального права визнається об'єктом кримінального правопорушення.

Свідомо не вступаючи в полеміку щодо питання про сутність об'єкта кримінального проступку, зазначимо, що різноманітні його концепції у вітчизняній юридичній літературі досліджено досить ґрунтовно, додамо лише, що останнім часом серед представників кримінально-правової доктрини найбільшу підтримку мають дві концепції об'єкта кримінального проступку: одні науковці розуміють під ним поставлені під кримінально-правову охорону суспільні відносини, а інші наполягають на необхідності визнання об'єктом кримінального проступку цінностей, які охороняються кримінальним законом (Колос, 2018).

Отже, враховуючи викладене, на нашу думку, подальше дослідження окресленої проблематики слід здійснювати, беручи за основу саме ідею тих учених, які до об'єкта кримінального проступку відносять суспільні відносини, оскільки є такі кримінальні проступки проти життя і здоров'я особи, зокрема і кримінальний проступок, передбачений ст. 132 КК України, де об'єктом виступають саме вони, а не цінності, аргументацію чого подано нижче.

У кримінально-правовій доктрині, спираючись на триступеневу класифікацію об'єктів за «вертикаллю», виділяють загальний, родовий і безпосередній об'єкти кримінального проступку.

На дослідженні першого виду об'єкта – загального, на нашу думку, зупинятись не варто, оскільки він не породжує спірних питань, а доктринальні підходи до його визначення є єдиними. Зокрема, до загального об'єкта варто відносити сукупність усіх суспільних відносин, які поставлено під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність (Шалгунова та ін., 2019). Тобто таким об'єктом є всі суспільні відносини, посягання на які тягне кримінальну відповідальність у разі наявності інших елементів складу кримінального проступку.

Щодо родового об'єкта кримінального проступку варто зазначити, що він охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, які внаслідок цього мають охоронятися єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм (Тацій, 2013). Варто додати, що одним з основних призначень родового об'єкта кримінального проступку є те, що він дає можливість здійснити класифікацію всіх кримінальних правопорушень і, відповідно, сприяє ефективній законотворчості.

На підтвердження викладеного слід зауважити, що побудова Особливої частини Кримінального кодексу України здійснювалася саме за принципом поділу кримінально-правових норм за родовим об'єктом, яких станом на зараз налічується 20 різновидів, тобто існує 20 розділів Особливої частини КК України.

Проте, аналізуючи стан національного правотворення в царині кримінального права, П. Андрушко (2012) дійшов невтішного висновку, що однією з негативних особливостей внесення змін і доповнень до КК України, яку навряд чи можна назвати його вдосконаленням, є неузгодженість з об'єктом. Із такою думкою слід погодитися, що ми і зазначимо в нашому дослідженні.

Так, для підтвердження цього судження, а також для того, щоб наші пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства України, отримали відповідне підтвердження, візьмо за приклад доктринальні підходи до визначення об'єкта такого кримінального проступку, як розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, який міститься в розділі II Особливої частини КК України, чим законодавець визнає родовим об'єктом вказаного кримінального проступку життя та/або здоров'я особи, і з чим ми не можемо погодитися, підтверджуючи це аргументами, побудованими на комплексному дослідженні поглядів науковців.

Загалом деякі вчені до об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я відносять тілесну недоторканість (Цвігун, 2020), однак, на нашу думку, таке визначення є надто широким. Тому пропонуємо вважати таким об'єктом безпосередньо життя або здоров'я (фізичне, психічне, соціальне та духовне) особи.

Що ж стосується кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, варто наголосити на тому, що він характеризується формальним складом, тобто вважається

закінченим з моменту вчинення суспільно-небезпечного діяння, в цьому разі – дії. У такому разі суспільно-небезпечні наслідки, що можуть виникнути внаслідок вчинення вказаної в диспозиції дії, не охоплюються диспозицією досліджуваної статті й мають кваліфікуватися в сукупності з іншими відповідними статтями.

Зокрема, ми бачимо, що суспільно-небезпечною дією в цьому кримінальному проступку відповідно до диспозиції ст. 132 КК України є розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. У цьому разі, як слушно, на нашу думку, зазначає у своїй праці 2020 р. Ю. Шопіна, таке розголошення безпосередньо не загрожує ні життю, ні здоров'ю особи.

Так, наприклад, досить схожим за своєю суттю є злочин, передбачений ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці». Із диспозиції вказаної статті ми також бачимо, що суспільно-небезпечним діянням є дія у вигляді розголошення, однак, на відміну від кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, вказаний злочин характеризується матеріальним складом, тобто для того, щоб він вважався закінченим, мають настати суспільно небезпечні наслідки: «якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки». Отже, ми бачимо, що в цьому разі розголошення відомостей, що становлять лікарську таємницю, посягають на життя або здоров'я особи. Тому законодавець правильно розмістив кримінально-правове діяння в розділі кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи.

На підтвердження викладеного варто згадати підходи й інших учених до визначення об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, яких, сьогодні, на жаль, не надто багато.

Так, одна група вчених поділяє думку законодавця та повністю підтримує те, що до родового об'єкта розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби слід відносити суспільні відносини проти життя або здоров'я, адже, відштовхуючись від предмета вказаного кримінального проступку – відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, особа посягає саме на здоров'я, тобто вчиняє такі дії з метою

спричинити шкоду життю чи здоров'ю особи (Гринчак, 2019).

Інша ж група вчених вважає, що родовим об'єктом кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують права громадян на недоторканність його особистого і сімейного життя, закріплені Конституцією України (ст. 32)¹.

Крім того, О. Горпинюк (2011) вважає доцільним відмовитися від часткової криміналізації порушень приватних таємниць, передбачених у чинному КК України, шляхом виключення з КК України статей 132, 145 і 168, натомість вона пропонує розширити зміст диспозиції ст. 182 КК України, передбачивши в ній відповідальність за порушення недоторканності інформації з обмеженим доступом про особу, а також внести в цю статтю інші зміни та доповнення, а саме узгодити назву ст. 182 КК України з її змістом і викласти так: «Порушення недоторканності інформації про особу».

На нашу думку, зазначена вище думка заслуговує на увагу, адже відомості про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби відповідно до ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» є лікарською таємницею², що, у свою чергу, належить до конфіденційної інформації, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інформацію» до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження³.

Також у доповіді Національної тристоронньої соціально-економічної ради зазначаються основні принципи протидії ВІЛ/СНІДу у сфері праці, одним з яких є забезпечення конфіденційності, тобто дотримання умови

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 07.08.2021).

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 07.08.2021).

³ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 07.08.2021).

нерозголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби¹. Так, ми бачимо, що проєкт стратегії з протидії ВІЛ/СНІДу у сфері праці теж відносить розголошення таких відомостей до конфіденційності інформації.

Тому ми бачимо, що пропозиції О. Горпинюк стосовно виключення з КК України ст. 132 та розширення змісту диспозиції ст. 182 КК України є дійсно слухними та заслуговують на окрему увагу, а в разі, якщо таке розголошення спричинить відповідну шкоду життю чи здоров'ю особи, наслідки слід кваліфікувати за відповідними статтями кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я.

У контексті викладеного слід згадати думки авторів навчального посібника «Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи», які відносять до об'єкта кримінального проступку проти життя і здоров'я особи, передбаченого ст. 132 КК України, суспільні відносини, які забезпечують нерозповсюдження інформації про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на СНІД, та його результатів (Гришук та ін., 2019). Отже, В. Гришук та інші підтримують ідеї вищезазначених вчених і не відносять здоров'я і життя до об'єкта досліджуваного кримінального правопорушення.

Крім цього, за правилами кваліфікації В. Топчія (2017) ст. 132 КК України є спеціальною статтею порівняно зі ст. 145 КК України «Розголошення лікарської таємниці», оскільки вона охоплює ширше коло питань, що можуть бути лікарською таємницею. Указане ще раз підтверджує доцільність віднесення до об'єкта кримінального проступку проти життя і здоров'я саме суспільних відносин стосовно охорони конфіденційної інформації.

Також у контексті викладеного вважаємо за доцільне проаналізувати безпосередній об'єкт кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України.

Аналіз юридичної літератури дає підстави для висновку про відсутність одностайної думки фахівців щодо змісту безпосереднього об'єкта у складі кримінального правопору-

шення, передбаченого диспозицією ст. 132 КК України. Узагалі ж безпосередній об'єкт слід поділяти на основний і додатковий. Додатковий безпосередній об'єкт, у свою чергу, поділяється на додатковий обов'язковий (зазнає шкоди в будь-якому разі під час скоєння цього злочину) та додатковий факультативний (може зазнавати або не зазнавати шкоди в разі скоєння цього злочину) (Андрушко, 2012).

Так, на думку Ю. Шопіної (2019), основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 132 КК України, є встановлений порядок надання інформації про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, тобто права і свободи громадян. Звідси ми бачимо, що основний безпосередній об'єкт стосується суспільних відносин щодо поширення інформації, тобто кримінальний проступок, передбачений ст. 132 КК України, Ю. Шопіна відносить до інформаційних кримінальних правопорушень. Додатковий обов'язковий об'єкт учена взагалі не виділяє. Ми теж вважаємо, що в досліджуваному кримінальному проступку додатковий обов'язковий об'єкт відсутній. Що ж стосується факультативного додаткового об'єкта, то ним можуть виступати життя, здоров'я, честь і гідність особи тощо.

На підтримку викладеного можна згадати думки інших учених. Так, наприклад, деякі з них під безпосереднім об'єктом розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби розуміють такі феномени, як право громадянина на недоторканність приватного життя, особисту таємницю (Чеботарьова, 2011), право громадянина на недоторканність особистого життя і на конфіденційність інформації про особу (Андрианов и др., 2018) або суспільні відносини, що забезпечують захист права громадян на конфіденційність інформації стосовно особистого життя.

ВИСНОВКИ. Отже, резюмуючи проведене нами дослідження, побудоване на аналізі доктринальних підходів до визначення об'єкта розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, тобто кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, крізь призму визначення об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи, ми можемо зробити висновок, що й досі, попри, так би мовити, законодавчо визначений об'єкт досліджуваного кримінального проступку, в

¹ Національна стратегія тристороннього співробітництва з протидії ВІЛ/СНІДу у сфері праці на 2012–2017 роки : затв. на засіданні Нац. тристороння соц.-економ. ради 20.02.2012 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS19345> (дата звернення: 07.08.2021).

царині кримінально-правової доктрини відсутній єдиний, уніфікований підхід до його визначення. Станом на зараз тривають дискусії стосовно визначення родового об'єкта, серед іншого й відповідного розміщення досліджуваної кримінально-протиправної дії у Кримінальному кодексі України. Під час проведення дослідження окресленої проблематики, ми з'ясували, що об'єктом кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи є безпосередньо життя і здоров'я (фізичне, психічне, соціальне та духовне) особи. Що ж стосується розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ми дійшли висновку про недоцільність його віднесення до розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» Кримінального кодексу України, основою якого є такий об'єкт, як життя і здоров'я, оскільки в цьому разі простежується неузгодженість об'єктів кримінальних проступків. Найбільш вдалим, на нашу думку, підходом є визначення родового об'єкта кримінального проступку, передбаченого ст. 132 Кримінального кодексу Укра-

їни, як суспільних відносин, що забезпечують права громадян на недоторканність його особистого життя. При цьому, провівши порівняльно-правовий аналіз чинного законодавства України щодо визначення конфіденційної інформації, можемо зазначити, що до родового об'єкта розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби варто відносити суспільні відносини стосовно захисту конфіденційної інформації про особу. Безпосереднім об'єктом, на нашу думку, є право громадян на конфіденційність інформації про особисте життя. Додатковий обов'язковий об'єкт відсутній, а факультативним можуть виступати життя, здоров'я, честь і гідність особи тощо. Крім того, ми підтримуємо думку вченої О. Горпинюк стосовно виключення з КК України ст. 132 та розширення змісту диспозиції ст. 182 КК України таким кримінально-протиправним діянням, як розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред В. В. Топчія ; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 896 с.
2. Андрушко П. П. Особливості кримінально-правової політики в Україні після набрання чинності КК України 2001 року // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голова ред.), В. І. Борисов (заст. головного ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 97–105.
3. Балабко В. В. Окремі аспекти визначення предмета злочинів, вчинених медичними працівниками проти життя та здоров'я особи // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20–21 травн. 2011 р.) / редкол.: Г. Є. Болдари, А. О. Данілевський, О. О. Дудоров та ін. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренко, 2011. С. 48–53.
4. Горпинюк О. П. Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 19 с.
5. Гринчак С. В. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи в сфері медичної діяльності. *Форум права*. 2019. № 4. С. 15–26. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3240916>.
6. Гришук В. К., Луцький Т. М., Пасека О. Ф., Самарчук М. В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти особи : навч. посіб. у схемах. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 64 с.
7. Кирилюк І. В. Злочинність у сфері охорони здоров'я: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 22 с.
8. Колос С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 196–200.
9. Кримінальне право (Загальна частина) : навч. посіб. / С. А. Шалгунова, О. С. Скок, Т. В. Шевченко та ін. ; за заг. ред. С. А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. 296.
10. Кримінальне право України. Загальна частина / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 3-тє, перероб. та допов. Київ : Юрид. думка, 2004. 352 с.
11. Проблемы квалификации преступлений : монография / В. К. Андрианов, Е. В. Кобзева, Д. А. Мелешко и др. ; под ред. К. В. Ображиева, Н. И. Пикурова. М. : Проспект, 2018. 464 с.
12. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–144.
13. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М. : Юрид. Узд-во НКЮ ССР, 1941. 158 с.
14. Цвігун Д. Особливості кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 328–334.

15. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності : монографія. Київ : КНТ, 2011. 616 с.

16. Шопіна Ю. Об'єкт злочинів, передбачених статтями 131, 132, 134, 139–145 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42, т. 2. С. 115–119.

17. Шопіна Ю. Об'єктивна сторона злочинів, передбачених статтями 131, 132, 134, 139–145 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 288–294.

Надійшла до редакції: 09.08.2021

ГОГА А. М. ОБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 132 УК УКРАИНЫ, СКВОЗЬ ПРИЗМУ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТА УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ ПРОТИВ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА

Проанализированы различные подходы к определению объекта уголовного проступка, предусмотренного ст. 132 УК Украины, сквозь призму уголовных проступков против жизни и здоровья человека. Рассмотрены проблемные вопросы выбранной тематики, касающиеся несогласованности объекта уголовного проступка, предусмотренного ст. 132 УК Украины, с прочими уголовными проступками против жизни и здоровья человека. Подчеркнута необходимость исключения из Уголовного кодекса Украины ст. 132 и расширения содержания диспозиции ст. 182 таким уголовно-противоправным деянием, как разглашение сведений о проведении медицинского освидетельствования на выявление заражения вирусом иммунодефицита человека либо иной неизлечимой инфекционной болезни.

Ключевые слова: *уголовный проступок, объект уголовного проступка, разглашение ведомостей, здоровье человека, честь, достоинство.*

НОГА А. М. THE OBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE UNDER ART. 132 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, THROUGH THE PRISM OF DETERMINING THE OBJECT OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST LIFE AND HEALTH OF A PERSON

Various approaches to defining the object of disclosure of information about the medical examination to detect infection with human immunodeficiency virus or other incurable infectious disease, i.e. a criminal offense under Art. 132 of the Criminal Code of Ukraine, are analyzed through the prism of criminal offenses against life and health of a person. The problematic issues of the chosen subject concerning the inconsistency of the object of the criminal offense provided by Art. 132 of the Criminal code of Ukraine, with other criminal offenses against life and health of the person are highlighted. To achieve the goals and objectives of the study, a number of modern general scientific and special methods of scientific cognition were used, such as dialectical, comparative law, system structural, dogmatic, legal (dogmatic) and generalization method. These methods were used together, which contributed to the achievement of the goal and defined tasks. In addition, the study is based on the analysis of domestic regulations governing criminal relations in the field of protection of life and health and confidentiality of information, such as the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and other laws of Ukraine. According to the results of the study, for the first time it was proposed to define the object of disclosure of information about a medical examination for human immunodeficiency virus or other incurable infectious disease as a public relationship to protect confidential information about the person, which is confirmed by the study. The thesis on the need to exclude Article 132 from the Criminal Code of Ukraine and expand the content of the disposition of Art. 182 of the Criminal code of Ukraine with such criminally illegal act, as disclosure of information about a medical examination to detect infection with human immunodeficiency virus or other incurable infectious disease is investigated. These results of the study are confirmed by scientific arguments based on a comparative legal study of scientific approaches to defining the object of the outlined criminal offense and analysis of the legal norms of current domestic law.

Keywords: *Criminal offense, object of criminal offense, disclosure of information, personal health, honor, dignity.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гога А. М. Об'єкт кримінального проступку, передбаченого ст. 132 КК України, крізь призму визначення об'єкта кримінальних проступків проти життя і здоров'я особи. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 94–101. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.10>.

Citation (APA): Hoha, A. M. (2021). The Object of a Criminal Offense under Art. 132 of the Criminal Code of Ukraine, Through the Prism of Determining the Object of Criminal Offenses Against Life and Health of a Person. *Law and Safety*, 3(82), 94–101. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.10>.

ВЛАДА ОЛЕКСАНДРІВНА ГУСЕВА,*доктор юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки;* <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>,*e-mail: v.guseva989@ukr.net***ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПРАЦІВНИКА
ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Проаналізовано слідчо-судову та експертну практику щодо кримінальних проваджень, розпочатих у зв'язку з учиненням насильства щодо працівника правоохоронного органу. На підставі цього аналізу визначено можливості судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, а також визначено типові помилки, яких допускаються слідчі під час їх призначення під час розслідування. Установлено, що типовими помилками є такі: призначення декількох експертиз для вирішення тих само питань, неправильне визначення виду експертизи, ненадання достатніх медичних даних, необхідних експерту для вирішення низки питань, зокрема матеріалів кримінальних проваджень, несвоєчасне призначення судових експертиз і некоректна постановка запитань експертові. Дано окремі рекомендації щодо усунення визначених типових помилок.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, судово-медична експертиза, правоохоронний орган, насильство, слідчі помилки.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Досить поширеними серед кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності є погрози або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 Кримінального кодексу (далі – КК) України). У 2016 р. обліковано 967 кримінальних проваджень за вказаною категорією злочинів, у 2017 р. – 1 115, у 2018 р. – 817, у 2019 р. – 821, у 2020 р. – 909, упродовж січня – серпня 2021 р. – 592 кримінальних провадження¹. Зазначене актуалізує питання здійснення ефективної протидії злочинам згаданого виду, адже процес їх розслідування ускладнюється багатьма факторами. По-перше, метою їх вчинення є бажання перешкодити працівникові правоохоронного органу здійснити його професійну діяльність. По-друге, переважно це кримінальне правопорушення вчиняється у сукупності з іншими, серед яких найпоширенішим є опір працівнику правоохоронного органу (ч. 2 ст. 342 КК України). Аналогічна практика існує і в інших країнах світу. Наприклад, у США за період із 2012 по 2017 рр. при-

близко 303 500 офіцерів пройшли лікування з приводу несмертельних травм, 53 % яких були пов'язані з опором (Tiesman et al., 2020). По-третє, методика розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів вітчизняні вчені комплексно не досліджували, у зв'язку з чим низка питань залишається дискусійною, а деякі – взагалі не вирішено. Отже, під час розслідування насильства, вчиненого щодо працівників правоохоронних органів, на слідчих покладається обов'язок щодо з'ясування вагомого комплексу обставин та вирішення численної кількості тактичних завдань.

До таких завдань, зокрема, належать: тяжкість спричиненого потерпілому тілесного ушкодження, давність його заподіяння, механізм спричинення тощо. Вирішити ці завдання можна шляхом призначення та проведення судово-медичної експертизи. Слід наголосити, що кримінальним процесуальним законодавством передбачено, що встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень зобов'язує слідчого або прокурора призначати експертизу (п. 2 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України).

Слідчі мають усвідомлювати, що призначенню експертизи має передувати стадія підготовки, на якій треба встановити основні обставини справи, визначити перелік матеріалів, які

¹ Статистична інформація // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 26.08.2021).

слід направити на дослідження експертів, а також правильно сформулювати запитання, що будуть винесені на вирішення експерта.

Правильне призначення судово-медичної експертизи є гарантією проведення об'єктивного судово-медичного дослідження, забезпечує надання правильної правової оцінки події, що сталася, а також у цілому надає можливість провести швидке та повне розслідування. Водночас помилки слідчих під час розслідування та призначення судової експертизи можуть призвести до унеможливлення вирішення згаданих завдань і встановлення об'єктивної істини у провадженні, а це недопустимо. Зазначені обставини обґрунтовують необхідність здійснення наукового аналізу окремих теоретичних проблем, зокрема дослідження сучасних можливостей судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з учиненням насильства щодо працівників правоохоронних органів, а також помилок, що трапляються у слідчій практиці під час їх призначення, та визначення можливих шляхів їх вирішення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є вивчення судово-слідчої та експертної практики щодо розслідування насильства, вчиненого стосовно працівників правоохоронних органів, для визначення типових помилок, яких допускаються слідчі під час призначення судово-медичних експертиз, і можливих шляхів їх вирішення.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- дослідити та проаналізувати слідчо-судову та експертну практику розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів;

- установити типові слідчі помилки, що трапляються під час призначення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, та визначити можливі шляхи їх вирішення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення поставленої мети використано спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. Метод системного аналізу надав можливість проаналізувати слідчу, судову й експертну практику, а також теоретичні напрацювання вчених для визначення типових помилок слідчих, які ті допускають під час призначення судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Порівняльний метод забезпечив можливість зіставлення матеріалів кримінальних проваджень

та визначення на підставі цього типових моделей, яким відповідають кримінальні провадження досліджуваної категорії у зв'язку із заподіянням потерпілим тілесних ушкоджень. Порівняльно-правовий метод надав можливість проаналізувати положення чинного кримінального процесуального законодавства та окремих підзаконних нормативно-правових актів і на підставі цього запропонувати закріпити окремі положення на законодавчому рівні, зокрема щодо різновидів судових експертиз. Системно-структурний метод надав можливість визначити типові помилки слідчих, установити їх взаємозв'язок між собою та причини, що сприяли їх появі. Метод прогнозування надав можливість визначити найбільш оптимальні шляхи вирішення типових помилок слідчих, зокрема сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та організації бінарних занять для слідчих органів досудового розслідування та судово-медичних експертів, що практикують.

Статистичні методи (групування, аналіз кількісних показників) застосовувались для узагальнення та опрацювання статистичних звітів, матеріалів слідчої, судової та експертної практик.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. За 2019 р. у Єдиному реєстрі судових рішень було розміщено 217 вироків за обвинуваченням у вчиненні погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), у 2020 р. – 318, за період січень–серпень 2021 р. – 276¹. Питома вага тих вироків, що засуджують винних саме за вчинення насильства (частини 2, 3 ст. 345 КК України), становить 89 %. Ми встановили, що працівникам правоохоронних органів заподіюють переважно легкі тілесні ушкодження, рідше – середньої тяжкості й тяжкі. За результатами нашого аналізу встановлено, що судово-медичні експертизи призначались у всіх досліджуваних нами провадженнях. У середньому кількість призначених судово-медичних експертиз сягала від однієї до двох, рідше – трьох.

Перш ніж переходити до визначення типових помилок слідчих, пропонуємо розкрити можливості судово-медичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку із вчиненням насильства щодо працівників правоохоронних органів, та особливості їх призначення.

¹ Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 26.08.2021).

Порядок проведення судово-медичної експертизи живих осіб урегульовано Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи та Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Обидва документи були затверджені у 1995 р., і хоча окремі положення піддаються критиці як судово-медичними експертами (Кривда, Плевинскис, 2019, с. 123), так і юристами (Senyuta et al., 2020, р. 160–161), наразі це єдині директивні документи Міністерства охорони здоров'я України, якими повинні керуватися судово-медичні експерти під час проведення судово-медичних експертиз живих осіб.

Судово-медичні експертизи живих осіб у кримінальних провадженнях відіграють вагому роль. Зокрема, вони є важливим чинником, що обумовлює створення правових передумов для відшкодування фізичної шкоди здоров'ю (Ivanov, 2021). Предметом їх дослідження є визначення комплексу питань щодо виду отриманих тілесних ушкоджень, їх кількості, характеру та локалізації, давності та послідовності заподіяння, визначення їх ступеня тяжкості тощо.

Судово-медична експертиза живих осіб на етапі підготовки та призначення складається з винесення постанови про призначення експертизи з визначенням переліком питань, встановлення особи та забезпечення її прибуття до експертної установи, надання матеріалів для ознайомлення з обставинами провадження, надання медичної документації щодо особи, яка направляється на експертизу, та складання експертного висновку (Гусева, 2020, с. 279).

Методикою проведення судово-медичної експертизи живих осіб передбачено, що на стадії безпосереднього її проведення за певних умов з метою встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень судово-медичний експерт проводить медичне обстеження потерпілих¹. У злочинах досліджуваної нами категорії таке обстеження має вагоме значення, адже саме під час нього виявляється та фіксується переважна більшість тілесних ушкоджень, що належать до категорії легких. Крім того, під час визначення давності тілесних ушкоджень судово-медичний експерт здійс-

нює огляд з метою дослідження певних закономірностей у розвитку хворобливих процесів і загострених ушкоджень у людини з урахуванням індивідуальних властивостей організму (Гусева, 2021, с. 294).

Також необхідність здійснення медичного обстеження потерпілого обумовлюється тим, що лікарі або працівники швидкої медичної допомоги рідко описують виявлені тілесні ушкодження на потерпілому (синці, садна, подрипини тощо). І хоча ступінь тяжкості тілесних ушкоджень у випадках політравми з наявністю кількох поєднаних ушкоджень оцінюється за характером найтяжчого ушкодження (Сокол, Ольховський, Колесніченко, 2020, с. 43), це не виключає необхідності встановлення та дослідження інших тілесних ушкоджень. Уважаємо, що своєчасне проведення медичного огляду під час здійснення судово-медичної експертизи надає можливість зафіксувати окремі тілесні ушкодження та дати їм відповідну оцінку.

Ефективність проведення судово-медичних експертиз певною мірою залежить від правильно сформульованих запитань. Ми підтримуємо думку вчених, які наголошують, що законність та обґрунтованість підсумкових висновків судово-медичного експерта залежить як від доброякісності й повноти матеріалів, зібраних під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій і переданих експерту, так і від правильності поставлених запитань (Загородній, 2018, с. 175).

Найчастіше під час проведення судово-медичної експертизи у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, вирішується низка типових питань, серед яких:

- 1) ступінь тяжкості тілесних ушкоджень;
- 2) кількість, характер, розташування і походження тілесних ушкоджень;
- 3) давність нанесення тілесних ушкоджень;
- 4) послідовність нанесення тілесних ушкоджень;
- 5) взаємне розташування потерпілого і підозрюваного під час нанесення тілесних ушкоджень, наявність слідів боротьби;
- 6) визначення знаряддя, яким нанесено тілесні ушкодження;
- 7) ступінь втрати працездатності (Загородній, 2018, с. 178).

Аналогічні питання є типовими і для судово-медичних експертиз, що призначаються під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної нами категорії.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та висновків експертів, складених за результатами проведення судово-медичної

¹ Правила судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень : затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 19.08.2021).

експертизи стосовно потерпілого – працівника правоохоронного органу, надає змогу узагальнити типові помилки, яких допускаються слідчі та які унеможливають якісне проведення судово-медичних експертних досліджень, серед яких:

- 1) ненадання достатніх медичних даних, потрібних експерту для вирішення низки питань;
- 2) неповідомлення експерту важливих даних, установлених під час розслідування, та ненадання матеріалів кримінальних проваджень;
- 3) несвоєчасне призначення судових експертів;
- 4) некоректна постановка запитань експертові;
- 5) призначення кількох експертів для вирішення тих само питань та неправильне визначення виду майбутньої експертизи.

Пропонуємо розглянути більш детально кожен із згаданих проблем та визначити можливі шляхи їх вирішення.

1. Ненадання достатніх медичних даних, потрібних експерту для вирішення питань, визначених у постанові про призначення судової експертизи

Кримінальним процесуальним законодавством гарантовано, що експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також ставити питання щодо предмета й об'єктів дослідження учасникам кримінального провадження¹. Як свідчить аналіз слідчої та експертної практики, досить часто слідчі ігнорують клопотання експертів про надання додаткових матеріалів та у відповідь надсилають листа з інформацією про те, що всі отримані матеріали під час розслідування попередньо були направлені на дослідження. Зважаючи на те, що експертам заборонено збирати матеріали для проведення експертизи за власною ініціативою², а слідчі не вживають заходів, необхідних для їх отримання, експерти не можуть надати відповіді на питання, які були поставлені на їх вирішення. Імовірно, підхід слідчих, за якого вони не вживають низку процесуальних заходів, спрямованих на збирання медичної документації, складеної стосовно потерпілого у зв'язку з отриманням ним тілесних ушкоджень, та не

повідомляють потерпілому про необхідність здійснення додаткових обстежень (наприклад рентгену, комп'ютерної чи магнітно-резонансної томографії тощо), можна пояснити їх великою завантаженістю. Однак хочемо наголосити, що це недопустимо, адже таким чином слідчі нехтують положеннями чинного законодавства щодо проведення повного й об'єктивного розслідування.

Необхідність вилучення та направлення на дослідження експерту медичної документації обумовлюється тим, що вона є важливою гарантією належного здійснення правосуддя у разі нападів чи інших травм. При цьому принципи документування мають передбачати: 1) здійснення детальної фіксації перебігу хвороби та подальшої судово-медичної експертизи; 2) забезпечення складення під час експертизи письмової діаграми тіла та фотографічної документації (Раупе-Джеймс, 2016, р. 235).

На підставі викладеного пропонуємо визначити перелік матеріалів, які слід одразу витребувати з лікувальної установи на початковому етапі розслідування і передати судово-медичному експерту на дослідження. До них, зокрема, належать:

- медична карта стаціонарного хворого (форма 003/о);
- карта хворого денного стаціонару поліклініки, стаціонару вдома (форма 003-2/о);
- медична карта амбулаторного хворого (форма 025/0);
- листок непрацездатності;
- акт констатації біологічної смерті (форма №017/о);
- талон амбулаторного пацієнта (форма №025 – 6/о);
- виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого (форма №027/о);
- консультативний висновок спеціаліста (форма №028/о);
- повідомлення про травму невинного характеру (форма №092/о);
- лікарське свідоцтво про смерть (форма №106/0);
- супровідний листок станції швидкої медичної допомоги (форма №114/о) тощо (Загородній, 2018, с. 175);
- рентгенологічні знімки;
- знімки та диски з комп'ютерною та магнітно-резонансною томографією;
- фотознімки тілесних ушкоджень тощо.

Надані документи мають бути високої якості та містити відповідні об'єктивні відомості, що підтверджують діагноз (Сокол, 2020, с. 106). Водночас слід наголосити, що проведення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.08.2021).

² Там само.

судово-медичної експертизи живих осіб лише за медичними документами (історією хвороби, індивідуальною картою амбулаторного хворого тощо) здійснюється у виняткових випадках і лише за наявності справжніх повноцінних документів, що містять вичерпні дані про характер ушкоджень, їх клінічний перебіг та інші необхідні відомості. У виняткових випадках дозволяється використовувати копії та виписки, засвідчені підписом лікаря й печаткою медичного закладу¹.

Окрему увагу слід приділити показанням лікарів, медичних працівників та інших свідків, які містять дані медичного характеру. У разі виявлення відсутності у медичних документах суттєвих відомостей, які б додатково підтвердили окремі факти про характер тілесних ушкоджень чи механізм їх заподіяння, можна допитати лікарів або працівників служби екстреної медичної допомоги, і навіть якщо ці відомості судово-медичний експерт не врахує, їх до уваги може взяти суд під час розгляду справи у суді.

У разі проведення освідування за участю лікаря або судово-медичного експерта на вивчення експертів також слід направляти протокол слідчої (розшукової) дії та фотознімки отриманих ушкоджень. У разі, якщо потерпілому було заподіяно велику кількість тілесних ушкоджень, вважаємо, що експерту слід направляти всі матеріали кримінальних проваджень, а за неможливості – належним чином завірені їх копії.

Ненадання достатніх медичних даних, необхідних експерту для проведення експертизи, також трапляється у разі, коли обстежуваний відмовився від додаткового огляду чи явки на повторне обстеження. Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень передбачено, що судово-медичному експертові слід утриматись від встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень у випадках, якщо вказані факти позбавляють його змоги правильно оцінити характер ушкодження, його клінічний перебіг і кінець². Отже, проведення додаткових медичних досліджень за певних обставин є обов'язковою умовою успішного проведення судово-медичної експертизи, й у

разі надходження клопотання експерта про їх здійснення слідчий має повідомити про це потерпілого.

Уважаємо, що ненадання експерту необхідної медичної документації для здійснення дослідження може призвести до: 1) невстановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні; 2) неправильної кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння; 3) отримання висновку експерта, який суперечитиме іншим обставинам справи (наприклад, спростування факту наявності тих тілесних ушкоджень, механізм заподіяння яких продемонстрували свідок чи потерпілий); 4) неправильної оцінки висновку експерта та показань учасників кримінального провадження під час судового розгляду. Тобто фактично це може призвести до появи юридично значущих наслідків, здатних вплинути на реалізацію завдань кримінального провадження, що неприпустимо під час розслідування.

2. Неповідомлення експерту важливих даних, установлених під час розслідування, та ненадання копій матеріалів кримінальних проваджень

Ми встановили, що насильство щодо працівників правоохоронних органів переважно вчиняється під час реалізації правоохоронцями їх професійних обов'язків, тобто безпосередньо під час виконання ними своїх службових обов'язків. При цьому в більшості випадків потерпілими є працівники патрульної поліції. Екіпування останніх містить у собі різні предмети, серед яких окремі можуть мати доказове значення. Ми маємо на увазі відеозаписи з боді-камер, адже іноді з їх допомогою може бути зафіксований механізм спричинення тілесних ушкоджень потерпілим. Однак слідчі недооцінюють значення цих відеозаписів у вирішенні питань, що належать до компетенції судово-медичних експертів.

Як приклад можна навести кримінальне провадження від 30 листопада 2020 р. № 12020050390002843, що розглядалось Краматорським міськрайонним судом Донецької області. Відповідно до встановлених обставин справи патрульні поліцейські та старший інспектор відділу превенції виїхали на виклик за повідомленням про вчинення домашнього насильства. Громадянин К., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, заподіяв тілесні ушкодження старшому інспектору відділу превенції, а саме: наніс один удар правою ногою у праву ногу потерпілого, що було зафіксовано на відеозаписах з боді-камер патрульних поліцейських. Під час розслідування слідчий ані протоколи огляду відеозаписів, ані

¹ Правила судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень : затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 19.08.2021).

² Там само.

самі відеозаписи на дослідження експерту не надав¹.

В іншому провадженні, що розглядалось Дарницьким районним судом м. Києва, слідчий також не надав відеозаписи з камер відеонагляду, розташованих на місці події, на яких було зафіксовано, що обвинувачений на мотоциклі HONDA VRS 400 здійснив наїзд та протягнув кілька метрів за собою до проїжджої частини патрульного поліцейського².

Ми вважаємо, що у разі надання на дослідження експертам відеозаписів у вказаних провадженнях останнім простіше було б зробити висновок про механізм заподіяння тілесних ушкоджень, чи відповідає він тому, який зафіксовано на відеозаписах чи у протоколах слідчих дій, а також експерти могли б спростувати можливість отримання виявлених тілесних ушкоджень у потерпілих за інших обставин чи у більш пізній строк, тобто можливості їх отримання у побутових умовах або за обставин, не пов'язаних з подією злочину, були б визначені як малоймовірні.

Крім того, на дослідження експерту слід направляти і протоколи слідчих експериментів, проведених за участю потерпілих, свідків та підозрюваних. Щоб забезпечити можливість максимально повного встановлення обставин заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень, вважаємо, що попередньо до участі в них як спеціалістів можна залучити судово-медичних експертів, які зможуть поставити додаткові питання, відповіді на які будуть оцінюватись під час проведення експертизи.

У певних випадках доцільно також надавати копії протоколів допиту працівників правоохоронних органів, адже у них можуть бути зафіксовані істотні відомості, необхідні для вирішення питань щодо видів, кількості та механізму заподіяння тілесних ушкоджень. Зокрема, це може бути інформація про одяг та екіпірування, що були на потерпілому в момент заподіяння тілесних ушкоджень (наявність бронежилетів, касок тощо), адже в судо-

вій практиці трапляються випадки, коли потерпілий у процесі слідчого експерименту продемонстрував механізм заподіяння ударів у ділянку грудної клітини, однак під час судово-медичної експертизи їх наявність у згаданій ділянці була спростована. У подальшому під час оцінювання отриманого висновку експерта сторона захисту піддала сумніву його та показання потерпілого, і лише під час проведення додаткових допитів потерпілого та експерта було встановлено, що тілесні ушкодження в ділянку грудної клітини не були заподіяні через наявність бронежилета на потерпілому. Крім того, екіпірування, зокрема бронежилети, можуть істотно вплинути на мобільність поліцейських, можуть сприяти ризику травмування та зменшенню здатності виконувати професійні завдання (Schram et al., 2020). Також вагоме значення під час проведення судово-медичної експертизи має інформація про взуття, що було на нападникові в момент заподіяння ним ударів ногами.

Підсумовуючи розгляд цієї помилки, слід наголосити, що відомості, які мають значення для проведення судово-медичної експертизи, обов'язково слід відображати в описовій частині постанови про призначення судово-медичної експертизи. За таких умов отримані висновки експертів не будуть піддані сумнівам під час їх оцінювання стороною захисту та судом.

3. Несвоєчасне призначення судових експертів

Під несвоєчасним призначенням судових експертів ми розуміємо як передчасне, так і тривале затягування моменту призначення експертизи. Під передчасним призначенням експертизи слід розуміти ту, яка передуює завершенню лікування потерпілого або його реабілітації. За таких умов слідчі не враховують, що за період перебування особи на лікуванні медики можуть скласти додаткові документи або здійснити додаткові обстеження, які також мають направлятися на дослідження експертів. Наслідком дострокового призначення експертизи (до моменту отримання різної медичної документації) може бути визнання судом висновку експерта неналежним доказом. Крім того, за умов втрати особою працездатності передчасне призначення судово-медичної експертизи (до відновлення працездатності) може призвести до того, що потерпілий не зможе прибути на медичне обстеження до судово-медичного експерта у місячний строк, а це взагалі призведе до унеможливлення проведення експертизи.

Затягування моменту призначення судової експертизи також слід уникати, адже легкі

¹ Вирок Краматорського міськрайонного суду Донецької обл. від 21.04.2021 : справа № 234/119/21, провадження № 1-кп/234/531/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96479773> (дата звернення: 19.08.2021).

² Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 20.07.2021 : справа № 753/12581/20, провадження № 1-кп/753/1492/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98473542> (дата звернення: 19.08.2021).

тілесні ушкодження спричиняють швидкі, скороминучі наслідки, наявність яких може бути спростована під час пізнього проведення експертизи.

Отже, ще під час з'ясування фактичних обставин справи слідчий має визначити найбільш оптимальний строк призначення судово-медичної експертизи. За необхідності для правильного його визначення слідчий може проконсультуватися з експертом.

4. Некоректна постановка запитань експертові

Під час формулювання запитань експерту необхідно дотримуватися низки простих правил: 1) запитання слід формулювати чітко, просто й однозначно; 2) запитання мають відповідати компетенції як конкретного експерта, так і експертної установи в цілому; 3) перелік запитань у постанові мусить мати логічну послідовність (Зиненко, Сергеева, 2021, с. 44). Під некоректною постановкою запитань експертові ми розуміємо неповне, нечітке та неоднозначне їх формулювання, а також постановку таких питань, вирішення яких виходить за межі компетенції судово-медичних експертів.

На підставі аналізу експертної практики доходимо висновку, що досить часто слідчі ставлять питання, які за своєю суттю є правовими. Наприклад, до таких належать питання про наявність причинно-наслідкового зв'язку між відтвореним механізмом заподіяння тілесних ушкоджень учасником слідчого експерименту та виявленими у потерпілого тілесними ушкодженнями. Хоча законодавець виключає можливість вирішення питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України), слідчі все одно роблять такі помилки.

5. Призначення декількох експертиз для вирішення тих само питань та неправильне визначення виду майбутньої експертизи

Зазначені помилки можуть робитися як самостійно, так і в комплексі, однак розглядати їх, на нашу думку, слід комплексно, адже вони мають спільну першопричину, тобто обумовлюються й тими ж самими обставинами.

Під час розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів обставини щодо заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень та їхнього стану складаються відповідно до таких трьох ситуацій: 1) працівникові правоохоронного органу заподіяно переважно легкі тілесні ушкодження, у зв'язку з чим той не звертався до медичних закладів з метою отримання медичної допомоги; 2) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження, але він отримав медичну допомогу від служби

екстреної медичної допомоги або амбулаторно у медичному закладі; 3) працівникові правоохоронного органу заподіяно тілесні ушкодження, він перебував на стаціонарному лікуванні у медичному закладі, можливо, були хірургічне втручання або переломи тощо.

Перша ситуація є найпростішою, оскільки за таких умов, як свідчить аналіз слідчої та судової практики, призначається одна судово-медична експертиза – первинна. Установлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень відбувається під час медичного обстеження потерпілого та не потребує здійснення додаткових оглядів чи очікування загоєння окремих ран для встановлення давності їх отримання та ступеня втрати працездатності потерпілим.

Водночас у разі невирішення визначених у постанові запитань, які потребують спеціальних медичних знань, під час проведення первинної судово-медичної експертизи слідчі призначають додаткові судово-медичні експертизи або ж повторні експертизи. Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи. Повторною є експертиза, під час якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз)¹.

Додаткові та повторні експертизи призначаються і під час розслідування кримінальних проваджень досліджуваної нами категорії, в яких ситуації склалися відповідно до двох сценаріїв, визначених нами раніше. Під час розслідування таких ускладнених ситуацій кількість судово-медичних експертиз сягає двох і більше.

Відсутність вирішення окремих питань під час проведення первинної експертизи може бути результатом допущення слідчими помилок, визначених нами раніше. Водночас у разі призначення повторних і додаткових експертиз слідчі не вказують про це у своїх

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. Наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 19.08.2021).

постановах. У науковій літературі це пов'язують із відсутністю відповідних положень про класифікацію судових експертиз у джерелах кримінального процесуального законодавства. Ми вважаємо, що такий стан справ негативно впливає на перебіг розслідування, адже у разі призначення повторних експертиз передбачено їх доручення іншим експертам, проте керівники доручають їх проведення попереднім експертам через те, що слідчі не зазначили у постанові, що ухвалили рішення про необхідність здійснення повторної експертизи.

Також слід наголосити, що рішення про призначення повторних судово-медичних експертиз слідчі ухвалюють у таких випадках: 1) складений експертом висновок належить до категорії імовірних, тобто є таким, у якому однозначно не вирішено питання, які потребують спеціальних знань та які вже винесли на вирішення експерта; 2) є обґрунтовані сумніви у компетентності експерта (Щербаківський, 2015, с. 205); 3) експерту задоволено відвід у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 83 КПК України, у зв'язку з наявністю обставин, передбачених ст. 79 КПК України.

Необхідність додаткових судових експертиз обумовлюється тим фактом, що, призначаючи первинні експертизи, слідчі не мають усієї інформації, яка може вплинути на перебіг судових експертиз. До такої інформації належать відомості про: 1) погіршення стану здоров'я потерпілого, звернення його до медичного закладу та отримання медичної допомоги; 2) механізм заподіяння тілесних ушкоджень, відображений у протоколах слідчих (розшукових) дій або зафільмований на відеозаписах з камер відеонагляду, розташованих на місці події; 3) знаряддя заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Також за результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень доходимо висновку, що слідчі недооцінюють значення комплексних судово-медичних експертиз, які проводяться експертними комісіями. Чинним законодавством передбачено, що залежно від характеру експертизи до складу комісії можуть входити як лише фахівці в галузі судово-медичної експертизи, так і фахівці інших медичних (серед іншого й фахівці медико-соціальних експертних комісій Міністерства охорони здоров'я) і немедичних спеціальностей. За своїм процесуальним становищем усі вони під час проведення експертизи є експертами¹.

¹ Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи : затв. Наказом МОЗ України від

Аналіз слідчої практики свідчить, що випадки, в яких доцільно було призначити комісійну судово-медичну експертизу під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу, є непоодинокими, однак попри це слідчі не ухвалювали рішень про їх призначення. Як приклад можна навести кримінальне провадження від 30 серпня 2019 р. № 12019210010002538, що розглядалось Тернопільським міськрайонним судом Тернопільської області. Відповідно до обставин справи обвинувачений наніс один удар кулаком правої руки у праву ділянку обличчя старшого лейтенанта поліції, чим спричинив останньому тілесні ушкодження у вигляді синця правої виличної ділянки, який за ступенем тяжкості належить до легких тілесних ушкоджень. Водночас під час розслідування слідчий установив, що потерпілий звертався за медичною допомогою, і йому було поставлено діагноз «закрита черепно-мозкова травма, струс головного мозку». У подальшому експерту надавались на дослідження медичні документи, однак у висновку він зазначив, що згаданий діагноз не підтверджено об'єктивними клінічними даними та подальшим динамічним спостереженням і тому він не підлягає експертному оцінюванню під час визначення виду, механізму виникнення та ступеня тяжкості тілесного ушкодження².

Схожу справу досліджував авторський колектив вітчизняних учених, який дійшов висновку, що оцінювання особливостей черепно-мозкової травми має здійснюватися під час проведення комплексної судово-медичної експертизи, до участі в якій слід залучати лікарів-нейрохірургів. Науковці наголосили, що необхідність використання спеціальних медичних знань є основним підґрунтям під час надання висновків (Плетенецька та ін., 2021, с. 543). Отже, виникають сумніви щодо об'єктивної оцінки події, що сталася та яка розглядалася у згаданій судовій справі.

Розглянуті помилки, на нашу думку, обумовлюються низьким рівнем професійної компетентності слідчих, яким доручається

17.01.1995 № 6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95> (дата звернення: 19.08.2021).

² Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської обл. від 03.08.2021 : справа № 607/503/2021, провадження 1-кп/607/503/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98951292> (дата звернення: 19.08.2021).

досудове розслідування. Ми не вимагаємо наявності у слідчих спеціальних медичних знань, проте наголошуємо, що у разі наявності суперечностей або неузгодженості висновків з іншими матеріалами справи слідчі можуть звертатися за консультаційною допомогою спеціалістів. Саме така форма взаємодії є досить ефективною та не потребує вжиття низки процесуальних заходів, адже консультації можуть бути як письмовими, так і усними.

Підбиваючи підсумки розгляду цієї помилки, хочемо зауважити, що неодноразове призначення судових експертиз для вирішення тих само питань призводить до затягування строків розслідування та надмірного завантаження судових експертів. Зазначене, на нашу думку, є недопустимим, а тому його слід викоренити з практики слідчих органів досудового розслідування.

Отже, враховуючи, що раніше ми розглянули детально кожну із визначених проблем, пропонуємо зупинитись на найбільш оптимальних способах їх вирішення.

Усі виокремлені нами помилки обумовлено неправильним або недостатнім розумінням слідчими можливостей судово-медичних експертиз та методичних особливостей їх призначення і проведення. Ми вважаємо, що усунути ці помилки можна шляхом організації спільних занять слідчих разом із судовими експертами. Тематику таких занять слід присвятити дослідженню положень чинного законодавства, теоретичних напрацювань вчених, а також аналізу окремих кримінальних проваджень з метою визначення помилок слідчих, допущених ними під час призначення судово-медичних експертиз, та на цій основі формувати в слідчих навички формулювання чітких, повних і конкретних запитань, визначення оптимальних строків призначення експертиз, матеріалів, необхідних для здійснення дослідження, тощо.

Окремо слід наголосити на важливому значенні консультаційної допомоги судово-медичних експертів, яка має передувати моменту складання постанови, а в окремих випадках має здійснюватися під час проведення (у разі отримання клопотань експертів) та після завершення судово-медичних експертиз (для правильного оцінювання отриманого висновку). Перед призначенням судово-медичної експертизи слідчий може отримати консультацію щодо виду експертизи, яку слід призначити, складу комісії, якій слід доручити проведення судово-медичної експертизи, коректного формулювання запитань, які слід поставити на вирішення експерта, необхідних

матеріалів, які слід направити разом із постановою про призначення експертизи.

Під час проведення експертизи слідчий повинен контролювати своєчасне прибуття підекспертного на медичне обстеження, вживати відповідних заходів у відповідь на заявлене клопотання експерта, зокрема у разі необхідності здійснення додаткових обстежень (наприклад, отримання контрольного рентгенологічного знімка для оцінювання тривалості розладу здоров'я та ступеня зникнення хворобливих змін) тощо.

За результатами проведення первинної експертизи слідчий може отримати консультацію з метою з'ясування неможливості вирішення окремих запитань, що були поставлені ним, і того, яких заходів слід ужити для подальшого їх вирішення під час проведення додаткової судової експертизи.

Із метою забезпечення своєчасного призначення судових експертиз та недопущення затягування строків досудового розслідування, на наш погляд, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві слід передбачити відповідальність за довготривале їх непризначення за наявності достатніх підстав. Крім цього, вважаємо, що на законодавчому рівні також слід закріпити визначення додаткової, повторної та комісійної експертиз і зобов'язати слідчих визначати вид судової експертизи у постановках про їх призначення.

ВИСНОВКИ. У практичній діяльності слідчих під час розслідування насильства щодо працівників правоохоронних органів, зокрема під час призначення судово-медичних експертиз, досить поширеними є різноманітні помилки. До типових помилок слідчих ми віднесли такі:

- 1) ненадання достатніх медичних даних, необхідних експерту для вирішення низки питань;
- 2) неповідомлення експерту важливих даних, установлених під час розслідування, та ненадання матеріалів кримінальних проваджень;
- 3) несвоєчасне призначення судових експертиз;
- 4) некоректна постановка запитань експертові;
- 5) призначення декількох експертиз для вирішення тих само питань та неправильне визначення виду майбутньої експертизи.

Ми визначили, що найбільш ефективними способами усунення цих помилок є забезпечення проведення систематичного навчання зі слідчими за участю практикуючих судово-медичних експертів. До того ж вирішення

окремих проблем потребує внесення відповідних змін у чинне кримінальне процесуальне законодавство. Запропоновані рекомендації втілюють авторський погляд на досліджені

проблеми, водночас хочемо наголосити, що досліджувана проблематика потребує консолідованих зусиль учених та здійснення подальших ґрунтовних досліджень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : У справі, 2020. 452 с.
2. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.
3. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 242 с.
4. Зиненко Ю. В., Сергеева О. В. Проблемы назначения комиссионных судебно-медицинских экспертиз по фактам ненадлежащего оказания медицинской помощи. *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*. 2021. № 2 (18). С. 38–46. DOI: <https://doi.org/10.24412/2587-9820-2021-2-38-46>.
5. Комплексна судово-медична оцінка особливостей черепно-мозкової травми з ушкодженням на голові: випадок з практики / А. О. Плетенецька, Г. А. Зарицький, А. В. Легедза та ін. // *Scientific community: interdisciplinary research : 2nd International Scientific and Practical Conference (Hamburg, 26–28 January 2021)*. Hamburg : Busse Verlag GmbH, 2021. Pp. 538–544.
6. Кривда Г. Ф., Плевинскис П. В. О необходимости пересмотра и уточнения критериев и терминологии, применяемых в правилах судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений. *Клінічна та експериментальна патологія*. 2019. Т. 18, № 2 (68). С. 120–124.
7. Сокол В. К. Причины невстановления ступеня тяжести телесных ушкоджень у пострадавших з автотравмою за результатами первинних судово-медичних експертиз. *Вісник медичних і біологічних досліджень*. 2020. № 3 (5). С. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.11603/bmbr.2706-6290.2020.3.11307>.
8. Сокол В., Ольховський В., Колесніченко В. Стосовно питання про встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень при відкритих переломах нижніх кінцівок. *Актуальні проблеми сучасної медицини*. 2020. № 6. С. 41–51. DOI: <https://doi.org/10.26565/2617-409X-2020-6-06>.
9. Шевчук В. Проблеми формування та удосконалення криміналістичних методик // *Challenges in Science of Nowadays : Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (Washington, 16–18 July 2020)*. Washington : EnDeavours Publisher, 2020. Pp. 119–127.
10. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
11. Ivanov D. The importance of a forensic expertise for the establishment and compensation of harm caused by criminal punished actions: Issues of theory and practice. *SSRN Electronic Journal*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3860415>.
12. Payne-James J. J. Injury, fatal and nonfatal: Injury documentation. *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*. 2016. Vol. 4. Pp. 235–241. DOI: <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-800034-2.00218-4>.
13. Resistance-related injuries among law enforcement officers: Addressing the empirical gap / H. M. Tiesman, S. Konda, J. Grieco et al. *American Journal of Preventive Medicine*. 2020. Vol. 59, Iss. 6. Pp. 231–238. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.05.015>.
14. Senyuta I., Orlyuk O., Buletsa S., Ivanchulynets D. Forensic Medical and Forensic Psychiatric Examination: Some Issues of Legal Regulation. *Georgian Medical News*. 2020. No. 2 (299). Pp. 158–163.
15. The effects of body armour on mobility and postural control of police officers / B. Schram, R. Orr, B. Hinton et al. *Journal of Bodywork and Movement Therapies*. 2020. Vol. 24, Iss. 3. Pp. 190–194. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbmt.2020.03.001>.

Надійшла до редакції: 27.08.2021

ГУСЕВА В. А. НАЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКИХ ЭКСПЕРТИЗ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НАСИЛИЯ, СОВЕРШЕННОГО В ОТНОШЕНИИ СОТРУДНИКА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РЕШЕНИЯ

Проанализирована следственно-судебная и экспертная практика по уголовным производствам, возбужденным по факту совершения насилия в отношении сотрудника правоохранительного органа. На основании анализа определены возможности судебно-медицинских экспертиз по уголовным производствам указанной категории, а также определены типичные ошибки, допускаемые следователями при их назначении в ходе расследования. Установлено, что типичными ошибками являются назначение нескольких

експертиз для рішення одних і тих же питань, неправильне визначення виду експертизи, непередбачення достаточних медичних даних, необхідних експерту для рішення ряду питань, в тому числі матеріалів кримінальних виробств, несвоєчасне призначення судових експертиз і некоректна постановка питань експерту. Дані окремі рекомендації по усуненню визначених типових помилок.

Ключевые слова: *кримінальне правопорушення, судово-медична експертиза, правоохоронний орган, насильство, слідчі помилки.*

HUSIEVA V. O. APPOINTMENT OF FORENSIC EXAMINATIONS DURING THE INVESTIGATION OF VIOLENCE AGAINST A LAW ENFORCEMENT OFFICER: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE

The aim of the study was to identify common mistakes made by investigators during the appointment of forensic examinations in criminal proceedings initiated in connection with the commission of violence against law enforcement officers, and possible ways to solve them. To achieve this goal, special research methods were used, namely: the method of system analysis, comparative legal method, system and structural and forecasting method, as well as statistical methods, including methods of grouping and analysis of quantitative indicators. It has been established that forensic examinations play an important role in the investigation of violence against law enforcement officers. It is determined that the subject of forensic examination of living persons (establishing the severity of injuries) is to determine a set of issues regarding the type of injuries, their number, nature and location, age and sequence of infliction, determining their severity etc. It is established that on average during the investigation of crimes of this category two examinations are appointed.

On the basis of the performed analysis the possibilities of forensic medical examinations in criminal proceedings of the specified category are defined, and also the typical mistakes which investigators make at their appointment during investigation are identified. The scientific position is substantiated that the typical mistakes are: appointment of several examinations to address the same issues, incorrect definition of the type of examination, failure to provide sufficient medical data needed by the expert to address a number of issues, including criminal proceedings, late appointment of forensic examinations, incorrect posing questions to the expert. Recommendations for preventing certain mistakes are formulated.

It is emphasized that the most effective ways to eliminate the typical mistakes of investigators are to provide systematic training with investigators with the participation of practicing forensic experts. It is proved that the solution of certain problems is possible only by making appropriate changes in the current criminal procedure legislation.

Key words: *criminal offense, forensic medical examination, law enforcement body, violence, investigative mistakes.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гусєва В. О. Призначення судово-медичних експертиз під час розслідування насильства щодо працівника правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 102–112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>.

Citation (APA): Husieva, V. O. (2021). Appointment of Forensic Examinations During the Investigation of Violence Against a Law Enforcement Officer: Problems and Ways to Solve. *Law and Safety*, 3(82), 102–112. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>.

ОЛЕНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА ДЖАФАРОВА,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;*

 <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>,
e-mail: olenadzharova@gmail.com;

ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ МОРГУНОВ,

*доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 3;*

 <https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>,
e-mail: Tspsfp1976@gmail.com;

ДМИТРО АНАТОЛІЙОВИЧ СОРОЧАН,

*Харківський національний університет внутрішніх справ;
e-mail: dmitrijsorocan98@gmail.com*

МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Наголошено, що держава гарантує непорушність прав і свобод людини та громадянина. Для їх забезпечення на уповноважені органи, зокрема Національну поліцію, покладається обов'язок підтримання правопорядку, захист прав, свобод та законних інтересів. Серед інших суб'єктів реагування у разі настання випадків булінгу в закладах освіти виокремлено територіальні органи Національної поліції України. Аргументовано, що органи поліції посідають головне місце серед суб'єктів запобігання та протидії булінгу, адже на вказані органи покладено як первинне реагування на факти вчинення булінгу та його припинення, так і подальше сприяння притягненню порушника до юридичної відповідальності. Акцентовано, що значних змін потребує як система освіти, так і адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції щодо запобігання та протидії булінгу.

Ключові слова: *Національна поліція, запобігання, протидія, система, законодавство, реагування, суб'єкт, булінг, дискримінація, насильство, агресія, цькування.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Питання системи суб'єктів запобігання та протидії булінгу в Україні має неоднозначний характер. З одного боку, вона є досить широкою, з іншого, – відсутнє чітке законодавче регулювання цього питання. Відповідно, існує велика проблема порядку взаємодії суб'єктів запобігання і протидії булінгу між собою, що негативно впливає на спільні цілі та завдання вказаної діяльності. Саме запобігання та протидія булінгу в реаліях сьогодення українського суспільства є пріоритетним напрямком у боротьбі із цим явищем, рівень якого щодня невпинно зростає. Основними перепонами в ефективній взаємодії Національної поліції з різними суб'єктами запобігання та протидія булінгу є приватно-публічний аспект вказаного явища, міжгалузевий характер зазначеної діяльності та велика кількість організаційних зв'язків.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* цієї роботи є дослідження місця Національної поліції України в системі суб'єктів запобі-

гання і протидії булінгу та перспективних напрямів удосконалення порядку взаємодії між ними. Указана мета досягається через виконання таких *завдань*: проведення порівняльно-правового аналізу Закону України «Про Національну поліцію», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» і Закону України «Про освіту» та визначення чіткої системи суб'єктів запобігання і протидії булінгу, розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення організації взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами запобігання та протидії булінгу в Україні. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні системи суб'єктів запобігання і протидії булінгу та перспективних напрямів удосконалення порядку взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами у зазначеній сфері на підставі комплексного аналізу національного законодавства, відомчих підзаконних актів і наукових досліджень з різних сфер за вказаною тематикою.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Окремі питання системи суб'єктів запобігання та протидії булінгу були предметом досліджень таких учених, як Г. Алексєєнко, І. Білодід, А. Ведернікова, В. Гарашук, Ю. Градова, О. Дручек, Д. Заброта, О. Іваній, І. Іщенко, С. Константінов, С. Крисюк, К. Плутницька, Н. Прибиткова, О. Шуміло та інші. Прагнення нашої держави до європейського рівня захисту прав і свобод громадян, зокрема у сфері здійснення освітнього процесу, призвели до значних змін у законодавстві щодо захисту від психологічного, фізичного, економічного й сексуального насильства, що вчиняється стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи.

Водночас у науковій публіцистиці з'являються наукові праці, присвячені формуванню педагогічних та організаційних засад проведення програм Street Law юридичними клініками на основі узагальнення світових підходів та безпосередньо досвіду юридичних клінік України та європейських країн. Основний акцент їх діяльності, як правило, робиться на методах донесення інформації, її засвоєнні, виробленні власних навичок розуміння і застосування норм прав, серед іншого з питань запобігання та протидії булінгу (Czernicki et al., 2017; Riabovol, Chernik, Shatrava, 2017; Riabovol et al., 2019).

Водночас тема місця Національної поліції України в системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу є малодослідженою, акцентують на цьому питанні здебільшого педагоги та психологи. Дослідження вказаних науковців сприяли вдосконаленню адміністративно-правових засад діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії булінгу, а також підвищили ефективність її нормативно-правової регламентації. Однак визначенню місця Національної поліції України в системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу уваги у працях цих учених було приділено недостатньо, оскільки вказані питання розглядалися досить вузько, в межах загальної правової проблематики. Крім цього, потреба у проведенні цього дослідження зумовлюється значним оновленням національного законодавства у вказаній сфері.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методами цього дослідження виступають як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Усе це разом забезпечує системність підходу до вказаного дослідження та комплексне вивчення питання щодо системи суб'єктів запобігання і протидії булінгу. Під час дослідження системи суб'єктів запобігання та протидії булінгу було використано такі загальні методи

наукового пізнання, як порівняння, аналіз, спостереження і дедукція. Вони і стали інструментом для визначення конкретного матеріалу для дослідження. Також застосовувалися спеціальні методи, такі як системний, порівняльно-правовий, історико-правовий, структурно-функціональний, логіко-семантичний і формально-логічний. Системний метод було використано для окреслення системи суб'єктів запобігання та протидії булінгу. Порівняльно-правовий метод використовувався для дослідження правового регулювання суміжних галузей, зокрема сфери протидії домашньому насильству. Історико-правовий метод надав можливість проаналізувати ступінь розвитку правових засад забезпечення Національною поліцією України завдання із запобігання та протидії булінгу в навчальних закладах. Структурно-функціональний метод надав змогу дослідити порядок організації діяльності системи суб'єктів запобігання та протидії булінгу, зокрема Національної поліції, що передбачає аналіз питань здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності підрозділами ювенальної превенції. За допомогою логіко-семантичного методу було з'ясовано місце Національної поліції в системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу. Формально-логічний метод використовувався як спосіб наведення аргументів і подання висновків та пропозицій з удосконалення й адаптації національного законодавства щодо проблеми запобігання та протидії булінгу в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сьогодні проблема булінгу стала досить поширеним явищем. У багатьох країнах світу серед підлітків продовжують розповсюджуватися прояви жорстокості, агресії та психологічного тиску. Цькування в школі має надзвичайно негативні наслідки в майбутньому, залишаючи психологічні травми на все життя, що в подальшому може виражатися в неспроможності батьків, які в дитинстві зазнали булінгу, будувати повноцінні відносини з іншими людьми та виховувати власних дітей. Отже, зараз у нашій країні існує гостра потреба у визначенні заходів протидії цьому явищу та встановленні відповідальності за булінг на законодавчому рівні (Миськевич, 2019). І. В. Іщенко (2019, с. 119), у свою чергу, зазначає, що поширення булінгу спричинює серйозні психологічні та фізичні наслідки, провокує скоєння повнолітніми протиправних вчинків і породжує суспільний резонанс, що перетворює це явище на загальносоціальну проблему.

Для ефективного запобігання та протидії булінгу необхідно створити чітку систему

суб'єктів реалізації цих завдань. Наразі на рівні законодавчих актів не встановлено вичерпного переліку відповідних суб'єктів. Указаний перелік закріплено лише в наказі Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28 грудня 2019 р. № 1646, де зазначається, що суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти є служба освітнього омбудсмена, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи місцевого самоврядування, керівники та інші працівники закладів освіти, засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган і територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України¹.

Слід погодитися з твердженням А. О. Козін (2019), що згаданий перелік заслуговує на увагу, але водночас він обмежується виключно питанням реагування на випадки булінгу, тоді як протидія цьому явищу є, на погляд автора, більш широкою діяльністю, до якої залучено одразу декілька щаблів управлінської ієрархії.

Отже, уже першою проблемою стає відсутність законодавчого акта, який чітко встановлює перелік суб'єктів запобігання та протидії булінгу в Україні. Якщо провести аналогію із запобіганням та протидією домашньому насильству, то тут законодавець більш ґрунтовно підійшов до вказаного питання. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено достатньо розгалужену систему суб'єктів, на які покладається обов'язок здійснення заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

Стаття 6 вказаного законодавчого акта, суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, називає такі: 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) інші органи та установи, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; 4) громадяни України, іноземці та особи без

громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах².

Цей само Закон містить перелік органів, що є спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а саме: 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, серед іншого їх структурні підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству³.

На підтвердження вищезазначеному в монографічних дослідженнях звертається увага на те, що на законодавчому рівні дійсно слід дати правову оцінку цьому негативному соціальному явищу, визначити основні поняття, закріпити відповідну систему суб'єктів та учасників запобігання і протидії цьому негативному явищу, а також визначити повноваження поліції щодо превенції булінгу серед дітей, урегульованість взаємодії суб'єктів запобігання та протидії булінгу, дієві заходи превентивного, зокрема примусового характеру (Іщенко, 2019). Урегульованість зазначених питань, на думку І. В. Іщенка, слід відобразити в окремому Законі України «Про ювенальну превенцію», в межах якого і треба закріпити відповідну систему суб'єктів протидії та запобігання булінгу, серед іншого і повноваження Національної поліції як одного із стратегічних напрямків діяльності.

І. В. Скакун (2020, с. 51) відзначає позитивні зміни, зроблені в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Разом з органами державної влади та місцевого самоврядування, які створюються для забезпечення та підтримання порядку, а також створення належних і комфортних умов проживання осіб на території країни,

¹ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20> (дата звернення: 21.06.2021).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 21.06.2021).

³ Там само.

серед суб'єктів протидії та запобігання домашньому насильству виділено також громадян та юридичних осіб незалежно від форми власності. Отже, законодавець зробив акцент на тому, що у вказаній ситуації, яка склалася навколо питання щодо протидії домашньому насильству, виявлення та викоренення його проявів є не лише справою органів державної влади і місцевого самоврядування, а й кожного громадянина. На думку автора, такий підхід до вирішення вказаної проблеми є найбільш обґрунтованим, адже домашнє насильство в усіх його формах і проявах має дуже латентний характер, а постраждали особи постійно замовчують те, що стали жертвами кривдників, а тому лише за допомогою громадськості правоохоронні органи можуть ефективно вживати передбачених чинним законодавством заходів, спрямованих на протидію домашньому насильству.

Розпочинати аналіз системи суб'єктів запобігання та протидії булінгу та місця в ній Національної поліції варто з визначення змісту терміна «суб'єкт».

Так, Р. С. Мельник (2010, с. 359) у межах дисертаційного дослідження звертає увагу, що термін «система» характеризується значною кількістю ознак, проте для з'ясування його сутності необхідно концентрувати увагу лише навколо найбільш визначальних для цього випадку, коли йдеться про цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних елементів системи, пов'язаність системи із середовищем, ієрархічність системи.

У науковій літературі приділяють увагу дослідженню системи суб'єктів через розкриття основних її складових, що в сукупності дає повне уявлення про реалізацію покладених на відповідних суб'єктів повноважень у відповідній сфері суспільних відносин. Так, О. В. Трофіменко (2021, с. 205) зазначає, що система суб'єктів сектора безпеки і оборони на сьогодні лише формується на підставі європейських стандартів безпеки та містить у собі багаторівневу конструкцію останніх, яка являє собою взаємозалежну та взаємообумовлену сукупність суб'єктів публічного та приватного права, наділених публічно-владною компетенцією та правовим інструментарієм щодо прогнозування, запобігання, виявлення та протидії ризикам національної безпеки та забезпечення безпекостійкості об'єктів критичної інфраструктури. Ураховуючи вказане, відповідні суб'єкти запобігання та протидії булінгу повинні діяти у відповідності до законодавчо визначеної компетенції з урахуванням певних форм та методів діяльності, що

становить відповідний адміністративно-правовий інструментарій.

А. О. Козін (2019) у своєму дослідженні визначає, що суб'єкт – це універсальна категорія, яка позначає певну особу, індивіда або колектив, що характеризується єдністю. Своєю чергою, у правовій галузі терміном «суб'єкт» позначається учасник правовідносин, інакше кажучи, індивід (фізична або юридична особа), який має набір прав та обов'язків і вступає на основі цього з іншими суб'єктами в суспільні відносини. Науковець доходить висновку, що суб'єктів протидії булінгу (цькування) в Україні можна охарактеризувати як фізичних та юридичних осіб, які на підставі наданих їм законом прав та обов'язків є учасниками суспільних відносин, що виникають у сфері реалізації діяльності із протидії булінгу (цькування). Таке визначення є логічним і правильним з погляду вищевказаних теоретичних положень, однак у ньому не йдеться про один важливий аспект зазначених суб'єктів – ознаку їх системності. Система передбачає не просту сукупність елементів, а впорядковане угруповання останніх, що ґрунтується на тісному взаємозв'язку. Так, лише в сукупності система являє собою цілісне утворення, при цьому кожен її елемент має значний рівень самостійності.

Окремо варто зауважити, що наказ МОН України від 28 грудня 2019 р. № 1646 закріплює не систему суб'єктів запобігання та протидії булінгу, а просто перелік суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти, а розділ V «Запобігання та протидія булінгу (цькування) в закладі освіти» вказаного наказу закріплює лише, що діяльність щодо запобігання та протидії булінгу (цькування) в закладі освіти має бути постійним системним процесом, спрямованим на визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів запобігання виникненню булінгу (цькування) та/або потенційних ризиків його виникнення, виявлення булінгу (цькування) та/або потенційних ризиків його виникнення, визначення та реалізацію необхідних заходів, способів і методів вирішення ситуацій булінгу (цькування) та/або усунення потенційних ризиків його виникнення¹. Також він визначає, що діяльність щодо

¹ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти ґрунтується на таких принципах: недискримінації за будь-якими ознаками, ненасильницької поведінки в міжособистісних стосунках, партнерства та підтримки між педагогічним (науково-педагогічним) колективом закладу освіти і батьками (законними представниками) малолітнього чи неповнолітнього здобувача освіти, особистісно орієнтованого підходу до кожної дитини, розвитку соціального й емоційного інтелекту учасників освітнього процесу, гендерної рівності, участі учасників освітнього процесу в ухваленні рішень відповідно до положень законодавства та установчих документів закладу освіти¹.

Отже, головні завдання щодо запобігання та протидії булінгу прописано лише для закладів освіти, а не всього переліку суб'єктів реагування (запобігання та протидії), що негативно впливає на ефективність указаної діяльності. Це ще раз доводить необхідність ухвалення окремого законодавчого акта щодо запобігання та протидії булінгу в Україні.

Н. Г. Протасова (2012, с. 14) пропонує в основу системи учасників протидії булінгу (цькуванню) в Україні покласти дві групи уповноважених суб'єктів, а саме органи державного управління освітою та правоохоронні органи – Національну поліцію. В організаційно-функціональній структурі державного управління освітою виділяються три рівні: 1) вищий – Кабінет Міністрів України, який забезпечує реалізацію засад державної освітньої політики, здійснює контроль цього процесу; 2) центральний – Міністерство освіти і науки, яке бере участь у формуванні державної освітньої політики, розробляє концепції, прогнози та проекти цільових державних програм розвитку, пропозицій і доповнень до законодавчих актів і здійснює контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти; 3) місцевий – органи влади Автономної республіки Крим, місцеві держадміністрації, які відповідають за реалізацію державної освітньої політики на території відповідної адміністративної одиниці, готують і вносять на розгляд відповідної ради проекти бюджетних витрат на освіту, здійснюють управління закладами освіти та координують роботу інших структур влади щодо реалізації державних і регіональних програм розвитку освіти.

Аналогічної думки дотримується О. Д. Коломоєць. Науковець, класифікуючи суб'єктів

здійснення попередження та протидії домашньому насильству за рівнем їх компетентності у вказаному питанні, поділяє їх на відповідні рівні: перший (органи й установи, прямо визначені чинним законодавством, для яких ця функція є однією з головних у їхній діяльності), другий рівень (працівники органів та установ, що за родом своєї діяльності можуть фіксувати прояви вказаного явища та передавати вказану інформацію спеціально уповноваженим органам для здійснення належного реагування) і третій рівень (неурядові організації, діяльність яких спрямовано на захист прав і свобод людини, факультативну допомогу потерпілим) (Коломоєць, 2012).

А. О. Корнійченко (2021, с. 164) доводить, що під системою суб'єктів запобігання булінгу в Україні слід розуміти впорядковану, взаємоузгоджену, функціонально визначену сукупність суб'єктів (органів державної, муніципальної влади, громадських організацій, інших недержавних утворень тощо), до повноважень яких належить запобігання булінгу, зокрема шляхом здійснення як заходів превентивного характеру, так і тих, які спрямовано на безпосередню протидію вчиненню булінгу в Україні. До головних ознак вказаної системи належать структурованість, упорядкованість, узгодженість, взаємодійність, функціональність і цілісність. У цілому можна погодитись із цим визначенням системи суб'єктів запобігання булінгу, але з поправкою, що насправді основний аспект слід робити на органи публічної влади, серед іншого органи Національної поліції, основним напрямком діяльності яких є саме запобігання та протидія булінгу.

Водночас Є. Ю. Соболю та А. О. Корнійченку (2020, с. 213) у межах праці «До питання визначення системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні» запропонували систему суб'єктів запобігання булінгу, що складається з двох груп: профілактичні та протидіючі. У свою чергу, до першої групи мають належати лише ті суб'єкти, які займаються профілактикою вчинення булінгу, а до другої – суб'єкти, до повноважень яких належить реагування шляхом вчинення конкретних дій на прояви булінгу. Водночас науковці не зосереджують увагу на особливостях діяльності зазначеної системи суб'єктів та не дають конкретики щодо віднесення суб'єктів до зазначених груп. Але можемо припустити, що органи Національної поліції, виконуючи свої повноваження, реалізують як профілактичні, так і протидіючі заходи цьому негативному явищу.

Отже, наявна «система» суб'єктів запобігання та протидії булінгу потребує свого

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>
(дата звернення: 21.06.2021).

¹ Там само.

переосмислення та розроблення детальної багаторівневої класифікації, яка в подальшому підвищить ефективність указаної діяльності.

Серед уповноважених суб'єктів запобігання та протидії булінгу, а саме правоохоронних органів, провідне місце посідає Національна поліція України.

Наказ МОН України від 28 грудня 2019 р. № 1646 визначає, що серед інших суб'єктом реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти є територіальні органи (підрозділи) Національної поліції України¹.

Д. В. Власенко правильно зауважує (2019, с. 5), що органи Національної поліції України є чи не найголовнішим державним органом, на посадових осіб якого покладено обов'язок щодо розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення у більшості галузей суспільних правовідносин у державі, отже, адміністративно-юрисдикційна діяльність для Національної поліції України є визначальною за такими ознаками, як суб'єктний склад (оскільки органи та посадові особи Національної поліції України є суб'єктами владних повноважень), об'єкт адміністративно-юрисдикційної діяльності (широка сфера суспільних відносин у різних галузях управління), зміст адміністративно-юрисдикційної діяльності (що полягає в нормативно забезпеченому праві органів та посадових осіб Національної поліції України застосовувати до правопорушників заходів адміністративного примусу).

Закон України «Про Національну поліцію» закріплює такі завдання поліції: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидія злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги². Безпосередньо зазначений закон не встановлює конкретних повноважень поліції щодо запобігання та протидії булінгу.

До загальних повноважень, які прямо чи опосередковано можуть впливати на запобігання та протидію булінгу, можна віднести такі: 1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання

вчиненню правопорушень; 2) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, ужиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) ужиття заходів з метою виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень, припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; 4) здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; 5) у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ухвалення рішень про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання; 6) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі³.

Слід погодитися з Д. В. Власенком (2019, с. 166), який зазначає, що складається враження, ніби законодавці нашої країни спеціально уникають конкретики та чіткості під час формулювання законодавчих норм. Аналізуючи норми п. 17 ст. 23 профільного поліцейського Закону України, незрозуміло, що саме повинні робити співробітники поліції стосовно різних категорій дітей (дітей-сиріт, дітей, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі, бездоглядних та дітей, позбавлених батьківського піклування). Законодавець оперує абстрактними поняттями та змушує осіб, які читають указану норму, шукати якісь роз'яснення і тлумачення в інших нормативних актах. Виникає необхідність уточнити, який саме відділ, департамент чи управління поліції відповідає за вищевказану категорію дітей, яким чином відбувається контроль та як саме в нашій країні здійснюється вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності тощо.

Дослідниця К. О. Пісоцька (2020, с. 117) акцентує на тому, що запорукою ефективного функціонування будь-якого нормативно-правового акта є постійне вивчення його прогалин, удосконалення механізму застосування та впровадження нових показників оцінювання ефективності. Унаслідок реформування органів міліції та створення нового органу

¹ Там само.

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.06.2021).

³ Там само.

правопорядку – Національної поліції – були утворені підрозділи ювенальної превенції. Головним завданням нового підрозділу є захист прав і законних інтересів дітей, а також постійне розширення та поглиблення змісту законодавства у сфері захисту прав дітей.

Позитивним моментом є доповнення Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044, щодо порядку взяття дітей на профілактичний облік, а саме у пп.7 п. 10 зазначено, що взяттю на профілактичний облік підлягає дитина, яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу. Аналогічно підставами для зняття дитини з профілактичного обліку є відсутність випадків учинення булінгу (цькування) впродовж року після останнього такого факту¹.

І. В. Скакун (2020), досліджуючи прояви домашнього насильства, зауважує, що непоодинокими є випадки, коли самі діти, особливо у підлітковому віці, виявляють агресію до своїх близьких родичів, а також однолітків. Саме органи ювенальної превенції покликані здійснювати протидію вказаним явищам з метою не лише притягнення дитини-кривдника до юридичної відповідальності (у разі досягнення віку юридичної відповідальності певного виду), а і сприяння викорененню такої поведінки дитини шляхом застосування заходів виховного характеру та контролю за їх виконанням. Автор зазначає, що для дітей-кривдників, у яких не до кінця сформувалися правосвідомість і моральні принципи, саме реагування підрозділів ювенальної превенції на їх протиправну поведінку може стати вирішальним у подальшому, адже саме вказані

органи вже з молодого віку особи формують у її свідомості стереотип невідворотності покарання за вчинення протиправних дій.

ВИСНОВКИ. Найбільшу роль у запобіганні та протидії булінгу відіграють саме органи державної влади (Національна поліція), які з метою виконання вказаних завдань уповноважені на застосування різних заходів, серед іншого превентивних і примусових. Але не варто забувати, що булінг як суспільне явище зачіпає широке коло суспільних відносин і різні сфери життя. Тому на всі суб'єкти, яких нормативно закріпили як систему органів запобігання та протидії булінгу, покладено обов'язок вчиняти відповідні дії щодо зменшення його проявів. Також слід зазначити, що ефективною протидією може бути лише у разі якісної взаємодії та чіткого розмежування компетенції всіх суб'єктів у сфері запобігання та протидії булінгу. Наявна «система» суб'єктів запобігання та протидії булінгу потребує свого переосмислення і розроблення детальної багаторівневої класифікації, яка в подальшому підвищить ефективність вказаної діяльності.

Загалом система суб'єктів запобігання та протидії булінгу в Україні – це коло фізичних та юридичних осіб, до повноважень яких належить реалізація відповідних заходів із протидії булінгу (цькуванню). Пропонується класифікувати суб'єктів запобігання та протидії булінгу за ступенем їх компетентності: перший рівень – органи й установи, для яких ця функція є однією з головних; другий рівень – працівники органів та установ, які можуть фіксувати ознаки булінгу та інформувати відповідні органи реагування; третій рівень – громадські організації, які захищають права і свободи людини.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Власенко Д. В. Національна поліція України: адміністративно-правові аспекти формування і розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 255 с.
2. Державне управління у сфері освіти: конспект лекцій з дисциплін нормативної частини магістерської програми за спеціальністю «Державне управління у сфері освіти» / авт. кол.: Н. Г. Протасова, С. В. Крисюк, Т. О. Лукіна та ін. ; за заг. ред. Н. Г. Протасової. Київ : НАДУ, 2012. 60 с.
3. Іщенко І. В. Адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 305 с.
4. Козін А. О. До характеристики системи суб'єктів протидії булінгу (цькуванню) в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 5, т. 2. С. 113–118.
5. Коломоець О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 23 с.
6. Корнійченко А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу в Україні : дис. ... д-ра філософії : 12.00.07 (081 – Право). Кропивницький, 2021. 270 с.

¹ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017№ 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 21.06.2021).

7. Мельник Р. С. Система адміністративного права України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 417 с.
8. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2019. № 1 (166). С. 18–22.
9. Пісоцька К. О. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 1 (30). С. 117–121.
10. Скакун І. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Київ, 2020. 248 с.
11. Соболев Є. Ю., Корнійченко А. О. До питання визначення системи суб'єктів запобігання булінгу в Україні // Запорізькі правові читання : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19–20 трав. 2020 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломовець. Запоріжжя : Гельветика, 2020. С. 211–213.
12. Трофіменко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної прикордонної служби України як суб'єкта сектору безпеки і оборони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 244 с.
13. Pedagogical foundations of providing high-quality street law lessons by law clinics: Ukrainian and Polish experience / F. Czernicki, A. Halaj, S. Shatrava et al. *Science and Education*. 2017. Iss. 6. Pp. 23–30. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-6-4>.
14. Riabovol L., Chernik S., Shatrava S. Forming 9th grade school students' subject skills in law. *Science and Education*. 2017. Iss. 8. Pp. 23–33. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-8-3>.
15. Riabovol L., Harust Yu., Dzhafarova O., Sobol Ye. Students' scientific activity as a component of the lawyers' professional training. *Asia Life Sciences Supplement*. 2019. No. 21 (2). Pp. 21–44.

Надійшла до редакції: 25.06.2021

ДЖАФАРОВА Е. В., МОРГУНОВ А. А., СОРОЧАН Д. А. МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ СУБЪЕКТОВ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ БУЛЛИНГУ

Отмечено, что государство гарантирует незаблемость прав и свобод человека и гражданина. Для их обеспечения на уполномоченные органы, в частности на Национальную полицию, возлагается обязанность поддержания правопорядка и защиты прав, свобод и законных интересов. Среди субъектов реагирования в случае наступления случаев буллинга в учебных заведениях выделены территориальные органы Национальной полиции Украины. Аргументировано, что органы полиции занимают главное место среди субъектов предупреждения и противодействия буллингу, ведь на указанные органы возложены как первичное реагирование на факты совершения буллинга и его прекращение, так и дальнейшее содействие привлечению нарушителя к юридической ответственности. Акцентировано, что значительные изменений требуют как система образования, так и административно-правовые основы деятельности Национальной полиции по предотвращению и противодействию буллингу.

Ключевые слова: Национальная полиция, предотвращение, противодействие, система, законодательство, реагирование, субъект, буллинг, дискриминация, насилие, агрессия, травля.

DZHAFAROVA O. V., MORHUNOV O. A., SOROCHAN D. A. THE PLACE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS FOR PREVENTION AND COUNTERACTION TO BULLYING

One of the areas of ensuring the rights of the child is to create a favorable environment for education, training, development and an effective system to ensure the realization of his or her rights. Bullying has become a common way of self-affirmation in schools. Sometimes participants in the educational process violate not only the norms of morality, but also the legal norms, for the violation of which there is legal liability. The aim is to study the place of the National Police of Ukraine in the system of subjects for prevention and counteraction to bullying and promising areas for improving the order of interaction between them. The scientific novelty of the study is that on the basis of a comprehensive analysis of national legislation, departmental bylaws and research in various fields on this topic, it was identified a system of subjects to prevent and combat bullying and promising areas for improving the interaction of the National Police with other entities in this area.. It was found that the bodies of the National Police of Ukraine are perhaps the most important state body, whose officials are obliged to consider and resolve cases of administrative offenses in most areas of public relations in the country. It is determined that the main tasks for preventing and combating bullying are prescribed only for educational institutions, and not for the entire list of subjects of response (prevention and

counteraction), which negatively affects the effectiveness of these activities. This proves once again the need to adopt a separate piece of legislation to prevent and combat bullying in Ukraine. It is emphasized that the issue of the system of subjects for prevention and counteraction to bullying in Ukraine is ambiguous. On the one hand, it is quite broad, on the other hand, there is no clear legislative regulation on this issue. Therefore, there is a big problem in the order of interaction of the subjects for prevention and counteraction to bullying with each other, which negatively affects the common goals and objectives of this activity. It was found that the prevention and counteraction of bullying in the realities of today's Ukrainian society is a priority in the fight against this phenomenon, the level of which is constantly growing. It is established that the main obstacles in the effective interaction of the National Police with various actors to prevent and combat bullying are the private and public aspect of this phenomenon, the intersectoral nature of this activity and the large number of organizational links. It is determined that the main problem is the lack of legislation that clearly establishes the list of subjects to prevent and combat bullying in Ukraine. It is emphasized that the specific focus of the juvenile prevention units activities, related to work with children (victims and child abusers), determines the unique interpretation of the functions performed by these units in this area.

Key words: *National Police, prevention, counteraction, system, legislation, response, subject, bullying, discrimination, violence, aggression, harassment.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Джафарова О. В., Моргунов О. А., Сорочан Д. А. Місце Національної поліції України в системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 113–121. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.12>.

Citation (APA): Dzhafarova, O. V., Morhunov, O. A., & Sorochan, D. A. (2021). The Place of the National Police of Ukraine in the System of Subjects for Prevention and Counteraction to Bullying. *Law and Safety*, 3(82), 113–121. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.12>.

ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА ЄВДОКІМОВА,

*доктор психологічних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;*

 <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>,
e-mail: elena25eva@gmail.com;

ЯНА СЕРГІЇВНА ПОНОМАРЕНКО,

*кандидат психологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології;*

 <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>,
e-mail: posokhova1992@gmail.com

**ТОВАРИСЬКІСТЬ ПАТРУЛЬНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК КЛЮЧОВА
ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА КОМПЕТЕНЦІЯ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Зроблено теоретичний огляд феномена товариськості як ключової професійно важливої компетенції працівників поліції. Метою статті є емпіричне дослідження особливостей психологічної структури товариськості патрульних поліцейських із різним рівнем комунікативного контролю. У дослідженні було задіяно «Методику діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера, за допомогою якої ми розподілили досліджуваних на дві групи: з низьким (14 осіб) та високим (25 осіб) рівнями комунікативного контролю. Загальна чисельність вибірки становила 46 патрульних поліцейських. Для діагностики основних компонентів товариськості було використано «Тест суджень вивчення товариськості особистості» О. Крупнова. Отримані факти свідчать, що у поліцейських першої групи існують певні труднощі в реалізації товариської поведінки, а в поліцейських другої групи товариськість сформувалася як основний компонент їх професійної діяльності.

Ключові слова: *компетенції, комунікативний контроль, патрульні поліцейські, працівники поліції, професійна діяльність, товариськість.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Обсяг прикладних досліджень у галузі юридичної психології, що зростає, зосереджується на якості виконання службових обов'язків працівниками правоохоронних органів, особливо поліцейськими. Дослідників хвилюють питання професійної компетентності правоохоронців та ефективності виконання ними службових завдань. Напрацювання вчених свідчать, що істотний відсоток робочого часу у професії поліцейського припадає на його комунікативний аспект діяльності. Спілкування з громадянами, свідками подій, імовірними жертвами злочину та підозрюваними відіграє пріоритетну роль, оскільки від якості цього процесу залежить результат їх поліцейської діяльності. Довіра населення до поліції формується не лише через професіоналізм поліцейських, а й завдяки їхній відкритості, доброзичливості, небайдужості, вмінню повернути до себе людину та бажанню дійсно допомогти. Окреслені параметри простежуються у такому феномені, як товариськість, яка і виступила об'єктом нашого дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета роботи* – емпірично дослідити особливості психологічної структури товариськості патрульних поліцейських із різним рівнем комунікативного контролю.

Завданнями дослідження були: 1) здійснити теоретичний огляд психологічної літератури за темою товариськості й комунікабельності та її ролі у професійній діяльності працівників поліції; 2) визначити рівень комунікативного контролю у професійній діяльності поліцейських патрульної служби для розподілу їх на групи; 3) установити специфіку прояву товариськості у патрульних поліцейських під час виконання професійних завдань.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Наукові пошуки особливостей комунікації у працівників поліції ми розпочали з вивчення специфіки соціального інтелекту (Євдокімова, Пономаренко, 2018) та емоційного інтелекту (Євдокімова, Пономаренко, 2019) у поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності. Під час дослідження стосовно важливості розвинутого

соціального інтелекту (Євдокімова, Пономаренко, 2018) у процесі комунікації поліцейських ми дійшли висновку, що соціальний інтелект виступає особистісним ресурсом у здійсненні професійної діяльності, оскільки надає можливість поліцейським правильно зчитувати й інтерпретувати вербальні сигнали та реакції свого співбесідника, що істотно поліпшує виконання поліцейських завдань. Отримані результати показали, що поліцейські, які мають високий рівень комунікативної толерантності, менше помиляються в аналізі розмови, ефективніше адаптуються у невизначених ситуаціях та схильні до швидкого ухвалення рішень на підставі отриманої інформації, на відміну від поліцейських із низьким рівнем комунікативної толерантності.

Вивчення прояву емоційного інтелекту в поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності (Євдокімова, Пономаренко, 2019) ґрунтувалося на розкритті конфліктної складової у професійному спілкуванні поліції, оскільки службова діяльність часто передбачає взаємодію з криміналітетом та агресивно налаштованими громадянами, що істотно ускладнює виконання професійних обов'язків і вимагає наявності відповідних професійних знань та умінь для ведення діалогу. Ми вважаємо, що на успішність комунікації впливає низка суттєвих якостей, які повинен мати поліцейський, а саме: товариськість, психологічна та емоційна стійкість, співпереживання і здатність почути свого партнера по спілкуванню. Емпірично було доведено, що поліцейські з високим рівнем комунікативної толерантності є більш успішними в комунікації, яка характеризується складністю та містить конфліктну складову, оскільки вони краще розуміють і тлумачать емоції людей, зчитують їхні міміку й жести, що говорить про доволі розвинуті когнітивні здібності.

На думку М. Кумарасамі зі співавторами (2016), важливими компетенціями, які відрізняють висококваліфікованого працівника поліції, є наявність у нього когнітивних здібностей та розвинутого емоційного інтелекту. Незважаючи на важливість когнітивного інтелекту, емоційний інтелект вчені визначають здебільшого як пов'язаний із загальним виконанням роботи в поліцейських органах. Дослідники пишуть, що люди з високим емоційним інтелектом є більш адаптивними до робочого місця і можуть краще справлятися з труднощами на роботі та стресом, що зменшує шанси зазнати вигорання.

Однак розрідженість досліджень, що висвітлюють корисність емоційного інтелекту,

виявилася значущою для виявлення успіху під час та після навчання поліцейських, наголошує А. Ебрагім (2018). Учений мотивує це тим, що характер роботи в поліції вимагає людських контактів із громадянами чи колегами, і тому для поліцейських важливо ефективно спілкуватися та налагоджувати добрі стосунки в командах і поза поліцейською організацією. Цього можуть досягти високоемоційні інтелектуальні поліцейські, здатні ідентифікувати поведінку й емоції та знати, як поводитися за будь-яких обставин, наприклад, стикаючись з агресивними особами.

М. Калашникова та Е. Максимова (2016) у дослідженні стійкості працівників поліції до стресових ситуацій дійшли висновку, що на цю властивість впливає досвід роботи в поліції. Дослідниці встановили, що поліцейським зі стажем роботи від 4 до 10 років більшою мірою властиві товариськість, розвинуті інтелектуальні здібності, емоційна та психологічна стійкість, нормативність і регламентованість поведінки, дипломатичність у комунікації, здатність до саморегуляції та самоконтролю, сміливість, висока стійкість до стресу та невизначених ситуацій, на відміну від поліцейських, які працюють у поліції менше 4 років.

товариськість як особливу М. Гарсія та М. Тегелаарс (2019) також наголошують на важливості вивчення товариськості як одного з ключових параметрів соціальної взаємодії. Учені розуміють форму спілкування, в якій індивіди взаємодіють на підставі досягнення своїх інтересів та вподобань, отримуючи при цьому задоволення.

Дуже важливо забезпечити працівникам поліції умови, які дадуть їм змогу почуватись у безпеці та захищеними під час виконання різноманітних професійних завдань, особливо це стосується випадків, коли може відбуватись ескалація конфлікту. Поліцейським необхідно мати відповідний набір фахових компетенцій, що допоможе їм знімати власну напругу та надавати якісні послуги громадянам, особливо якщо це стосується випадків екстреного реагування на злочини, пов'язані з домашнім та сексуальним насильством, адже кваліфіковані, відкриті й доброзичливо налаштовані працівники поліції здатні не лише допомогти людині у скруті, а і підвищити рівень довіри до правоохоронної системи в цілому (Lamin, Teboh, 2016).

Західні дослідники схиляються до думки, що товариськість визначає кількість і якість соціальних взаємодій. Деякі з них уважають, що товариськість відображає прагнення людини до встановлення дружніх і близьких стосунків,

щоб не почуватись самотніми, або як здатність людини розпізнавати емоції та реагувати на них. Учені цілковито впевнені, що існують певні труднощі у вимірюванні цього конструкту (Boswell et al., 2020).

Якісні й кількісні параметри вимірювання товарищескості потребують ґрунтовного вивчення, оскільки вони здатні істотно вплинути на розуміння важливості та сенсу, які люди отримують під час встановлення відносин та комунікації. Закордонні колеги впевнені, що якісні та кількісні характеристики товарищескості можна отримати шляхом застосування суб'єктивних або об'єктивних методів дослідження, оскільки кожен із них має свої недоліки й переваги. Наприклад, комунікабельність можна виміряти через кількість взаємодій, а товарищескість – через аналіз їх якості. Важливо розуміти, що товарищескість – це усвідомлення та розуміння сенсу розмови, інакше кажучи, кількість соціальних контактів не є показником товарищескості, лише якість і позитивне враження від взаємодії свідчать про товариську особистість (Slatcher, Selcuk, 2017).

Аналіз актуальних теоретичних та емпіричних розвідок надав нам змогу зорієнтуватися та визначитися у власному дослідженні окресленого питання на представниках соціономічної професії – поліцейських. Зрозуміло, що кількісні характеристики їх взаємодії є доволі високими і цілком обґрунтованими через вимоги діяльності, однак лишаються доволі мало вивченими якісні параметри таких взаємодій, а саме специфіка товарищескості. Ми вважаємо за необхідне дослідити прояв товарищескості серед працівників патрульної служби, оскільки саме їх часта взаємодія з населенням формує імідж поліції та довіру населення до неї.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вибірку досліджуваних склали 46 патрульних поліцейських. Діагностування проводилося перед заступленням на чергування (вечірня зміна 18:00). Дослідження здійснювалося на базі Управління патрульної поліції міста Краматорська Департаменту патрульної поліції МВС України. Для поділу патрульних поліцейських на групи ми застосували «Методику діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера. Методика була розроблена американським психологом, вона містить 10 питань, які надають можливість визначити рівні самоконтролю в спілкуванні: високий, середній та низький (Райгородский, 2001, с. 558–559).

Ми поділили патрульних поліцейських на дві групи: з низьким та високим рівнем комунікативного контролю. Першу групу склали

досліджувані з низьким рівнем комунікативного контролю в кількості 14 осіб, до другої групи увійшли слухачі з високим рівнем комунікативного контролю у кількості 25 осіб. 7 респондентів із середнім рівнем показника було виключено з подальшого дослідження.

У нашому дослідженні високий рівень самоконтролю в комунікаційному процесі свідчить, що патрульний поліцейський добре володіє собою, стежить за тим, що і як він говорить, керує своїми емоціями та раціонально підходить до розмови. Недоліком високого рівня є нестійкість позиції «Я», відсутність схильності до непередбачуваності та непрогнозованих ситуацій. Низький рівень комунікативного контролю передбачає відкритість у спілкуванні та безпосередність, що є позитивними якостями для пересічної людини, однак не для поліцейського, в якого невимушеність розмови може лише зашкодити, адже професійне спілкування поліцейських у більшості випадків є регламентованим та офіційним.

Для діагностики основних компонентів товарищескості було використано «Тест суджень вивчення товарищескості особистості» О. Крупнова. Автор пропонує відповісти на 140 питань, які розкривають особливості прояву товарищескості в процесі спілкування. У опитувальнику наведено 140 запитань, на кожне з яких слід відповідати одним із семи варіантів відповідей. Виходячи з показників, малюється профіль значень за рівнем вираженості змінних, поділених на дві групи: гармонічні (ергічність, стеничність, інтернальність, соціоцентричність, предметність, операційні труднощі) та агармонійні (аергічність, астенічність, екстернальність, егоцентричність, поінформованість, суб'єктність, емоційні труднощі) (Крупнов, Новикова, Шляхта, 2017).

Для математико-статистичної обробки було використано кластерний аналіз за методом k-середніх. Кількісна обробка результатів здійснювалася за допомогою t-критерія Стьюдента.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Результати дослідження компонентів товарищескості у патрульних поліцейських із різним рівнем комунікативної толерантності подано в таблиці 1.

Результати, подані в таблиці 1, засвідчили, що за динамічним компонентом товарищескості «Ергічність» у поліцейських з низьким рівнем комунікативного контролю показник становив $37,5 \pm 0,32$, з високим рівнем – $37,94 \pm 0,44$. Вірогідних відмінностей у прояві цієї властивості не виявлено. Тобто можемо сказати, що для обох груп поліцейських рівною мірою властиві прояви надмірного розумового

та фізичного навантаження. Для патрульних із різним рівнем комунікаційного контролю є характерним прагнення до спілкування та міжособистісних стосунків. Однак ми вважаємо, що поліцейські з високими показниками конт-

ролю більш схильні краще справлятися з професійним навантаженням, пов'язаним зі спілкуванням, адже цей процес потребує значних енергозатрат і ресурсів, брак яких пришвидшує виникнення втоми та виснаження.

Таблиця 1

Компоненти товариськості у патрульних поліцейських із різним рівнем комунікативного контролю ($M \pm m$)

Показники товариськості особистості		Поліцейські з низьким рівнем комунікативного контролю	Поліцейські з високим рівнем комунікативного контролю	t	P
Компоненти	Змінні				
Динамічний	Ергічність	37,5 ± 0,32	37,94 ± 0,44	0,81	–
	Аергічність	30,83 ± 0,86	32,05 ± 0,65	1,13	–
Емоційний	Стенічність	42,16 ± 0,91	36,55 ± 0,82	4,58	0,001
	Астенічність	36,66 ± 0,75	31,38 ± 0,63	5,39	0,001
Регуляторний	Інтернальність	46,83 ± 0,67	44,01 ± 0,74	2,83	0,05
	Екстернальність	45,66 ± 0,57	44,61 ± 0,68	0,93	–
Мотиваційний	Соціоцентричність	45,5 ± 0,58	47,66 ± 0,72	2,34	0,02
	Егоцентричність	44,33 ± 0,92	44,61 ± 0,87	0,22	–
Когнітивний	Осмиленість	45 ± 0,64	44,44 ± 0,52	0,68	–
	Поінформованість	13,5 ± 0,99	13,27 ± 0,78	0,18	–
Продуктивний	Предметна сфера	43 ± 0,91	41,22 ± 1,02	1,3	–
	Суб'єктна сфера	18,33 ± 0,84	17,5 ± 0,99	0,64	–
Рефлексивно-оціночний	Операційні труднощі	14,66 ± 1,01	10,05 ± 0,91	3,39	0,01
	Емоційні труднощі	13,5 ± 0,79	11,55 ± 0,81	1,72	–

У динамічному компоненті комунікабельності «Ергічність», яка свідчить про ініціативність у процесі спілкування та активність у встановленні знайомств, дещо перевищує «Аергічність», яка за своєю суттю є показником протилежних характеристик, тобто відображає орієнтованість особистості на бажання бути наодинці, особливо у стресових ситуаціях. Можемо з упевненістю сказати, що для обох груп патрульних рівною мірою властиві схильності до усамітнення під час вирішення проблеми, що надає їм змогу віднайти рішення та адаптуватися до неї. За шкалою «Аергічність» показник у поліцейських із низьким рівнем комунікативного контролю становив $30,83 \pm 0,86$, у поліцейських із високим рівнем комунікативного контролю дорівнював $32,05 \pm 0,65$. Можливо, ці обставини можна

аргументувати необхідністю поліцейського виконувати передові вимоги, що висуваються до поліцейського у розвинутих країнах світу, адже суспільство сприймає його як уособлення найкращих особистісних якостей і рис, як активного, успішного та кваліфікованого захисника порядку і закону, що само по собі змушує поліцейських відповідати таким уявленням та виявляти їх під час несення служби. Постійний контроль і бажання бути кращим призводять до виникнення надмірного емоційного навантаження, що і провокує у поліцейських бажання інколи побути наодинці та відпочити від спілкування.

Емоційний компонент комунікабельності патрульних поліцейських свідчить про те, що в більшості випадків вони отримують задоволення у процесі спілкування, радіють, коли

можуть допомогти у вирішенні проблемної ситуації, та щиро тішаться з приводу успішного виконання своїх професійних обов'язків. За перемінною «Стенічність» у поліцейських із низьким рівнем комунікативного контролю середній показник зростає ($42,16 \pm 0,91$) порівняно з поліцейськими з високим рівнем комунікативного контролю ($36,55 \pm 0,82$) за $p \leq 0,001$. Можна сказати, що у поліцейських першої групи спостерігається більш висока працездатність, здатність до тривалої неперервної діяльності. Проте за перемінною «Астенічність», яка характеризується підвищеною втомлюваністю, виснаженням, нестійкістю і порушенням настрою, у них показник теж зростає ($36,66 \pm 0,75$) порівняно з поліцейськими з високим рівнем комунікативного контролю ($31,38 \pm 0,63$) за $p \leq 0,001$. Отримані результати надають можливість говорити про емоційну нестабільність представників першої групи, які мають низький комунікативний контроль, що, у свою чергу, підвищує ризик виникнення емоційного або фізичного виснаження і може стати причиною професійного вигорання.

У регуляторному компоненті товариськості інтернальна регуляція майже не відрізняється від екстернальної у числовому складі, проте у поліцейських із низьким рівнем комунікативного контролю ($46,83 \pm 0,67$ та $45,66 \pm 0,57$ відповідно) вона дещо перевищує показники групи поліцейських із високим рівнем комунікативного контролю ($44,01 \pm 0,74$ та $44,61 \pm 0,68$ відповідно). У представників першої групи порівняно з поліцейськими другої групи спостерігається зростання за перемінною «Інтернальність» – $p \leq 0,05$. Виходячи з таких показників, можна припустити, що поліцейські першої групи в разі успіху вважають це особистим досягненням, а в разі невдачі звинувачують зовнішні обставини, за яких вони діють імпульсивно, вважаючи марним докладати зусилля для налагодження та підтримання контактів з оточенням. У поліцейських другої групи ці змінні менш виражені та більш урівноважені між собою, що говорить про вищу емоційну та психологічну стійкість.

У мотиваційному компоненті товариськості є значно вираженими і соціоцентрична, й егоцентрична спрямованості з деяким переважанням першої. До того ж спостерігається зростання за перемінною «Соціоцентричність» у поліцейських із високим рівнем комунікативного контролю ($47,66 \pm 0,72$) порівняно з поліцейськими з низьким рівнем ($45,5 \pm 0,58$), $p \leq 0,02$. Це пояснюється тим, що

поліцейські другої групи, які мають високий рівень комунікативного контролю, прагнуть якомога швидше налагодити дружні стосунки з оточенням, виявити турботу про інших, сприяти вирішенню проблем, що постають перед ними. За перемінною «Егоцентричність» показники обох груп майже збігаються ($44,33 \pm 0,92$ та $44,61 \pm 0,87$ відповідно). Отже, товариськість для обох досліджуваних груп патрульних поліцейських є своєрідним засобом досягнення матеріального благополуччя, тобто вона надає їм можливість задовольняти власні потреби та бажання. Отримані дані є абсолютно прогнозованими, адже для будь-якої нормальної людини зовсім природним є бажання протиставляти інтереси особистого характеру всім іншим, однак це не свідчить про егоїзм та індивідуалізм. Це показник швидше демонструє нам здатність обстоювати власні інтереси по службі для встановлення свого авторитету серед колег та заради успішної адаптації у професії.

Когнітивний компонент товариськості у патрульних поліцейських представлено високими показниками за перемінною «Осмисленість» ($45,0 \pm 0,64$ та $44,44 \pm 0,52$ у першій та другій групах відповідно). Тобто більша частина патрульних поліцейських усвідомлює, що товариськість відіграє важливу роль у виконанні професійних завдань та може істотно поліпшити результати їх роботи.

За перемінною «Поінформованість» показники у першій та другій групах становили $13,5 \pm 0,99$ та $13,27 \pm 0,78$ відповідно, і це свідчить про те, що деякі поліцейські сприймають товариськість поверхово, тобто вони в деяких професійних ситуаціях не можуть відрізнити, де прояв товариськості з боку свого партнера по спілкуванню, а де маніпуляція, щоб уникнути покарання й відповідальності, інколи не можуть відмежувати цю якість від інших. Рішенням цієї проблеми є проведення відповідних комунікативних тренінгів, спрямованих на розвиток здатності діагностувати мову свого співбесідника та робити відповідні висновки із процесу комунікації в цілому, що неабияк важливо у цій професійній групі.

Високі показники продуктивного компонента товариськості діагностовано в обох групах патрульних поліцейських за перемінною «Предметна сфера» – $43,0 \pm 0,91$ та $41,22 \pm 1,02$ відповідно. Отримані дані говорять, що поліцейським із різним рівнем комунікативного контролю рівною мірою властиві здатності до саморозвитку та самовираження. Поліцейські першої та другої груп упевнені, що постійне вдосконалення своїх професійних

навичок є не лише запорукою успіху у професії, а й нагальною потребою кожного представника поліції.

Рефлексивно-оціночний компонент товариськості засвідчив істотну розбіжність перемінної «Операційні труднощі» у групі поліцейських із низьким рівнем комунікативного контролю відносно групи з високим рівнем комунікативного контролю $14,66 \pm 1,01$ та $10,05 \pm 0,91$ за $p \leq 0,01$. Тобто у поліцейських першої групи спостерігається часте виникнення труднощів, пов'язаних з особливостями побудови комунікації у складних та напружених ситуаціях, на відміну від другої групи, представники якої мають більшу здатність керувати собою в таких ситуаціях. Безумовно, такі труднощі знижують рівень задоволеності поліцейських своїми навичками спілкування та результатами роботи відповідно. Однак за перемінною «Емоційні труднощі» рефлексивно-оціночного компоненту для обох груп рівною мірою характерна схильність перекидатися відповідальність за свої невдачі в комунікації на зовнішні обставини, що є не дуже добрим показником, оскільки специфіка роботи в поліції передбачає вміння справлятися з різними ситуаціями незалежно від обставин та настрою. Показники у першій і другій групах поліцейських становили $13,05 \pm 0,79$ та $11,55 \pm 0,81$ відповідно. Ми впевнені, що недостатній рівень товариськості провокує виникнення емоційних труднощів у працівників патрульної служби, адже мати високі показники комунікабельності не є гарантією успіху в цьому процесі, оскільки вони потребують постійного вдосконалення і тренувань, що мотивує нас на подальше дослідження цього питання та розроблення відповідних практичних рекомендацій.

Обговорення результатів. Більшість науковців узагальнено визначає товариськість як індивідуальну комунікативну психодинамічну характеристику індивіда, яка виражається через усвідомлення прагнення людини до контактів та соціальної взаємодії. Як наслідок людина під час розмови почувається невимушено, справляє враження легкої та відкритої доброзичливої людини, при цьому розуміє мотиваційну спрямованість розмови та кінцеву її мету.

Сучасні дослідники активно вивчають питання якісної наповненості ефективного фахівця, особливо якщо професія характеризується частими контактами з людьми. Так, О. О. Водоласька та С. М. Цуркан (2020) впевнені, що в діяльності, яка потребує постійних контактів з людьми, товариськість виступає однією з основних професійно важливих якостей

особистості, але з урахуванням інших компонентів комунікативності.

Не є винятком наукові пошуки вчених, які прагнуть дізнатися, якими саме якості мусить мати працівник поліції, щоб бути максимально ефективним та результативним для суспільства, при цьому дбаючи про власні психологічний стан і добробут. Здатність поліцейського справлятися з труднощами може виникати через успішне його входження у професійне середовище (Shvets et al., 2020).

Особливо важливо зазначити, що вміння поліцейських використовувати знання та навички для своєчасної діагностики агресивно налаштованих правопорушників є запорукою їх успішної професійної діяльності та необхідною професійною компетенцією. Українські дослідники встановили, що існує набір рухів, жестів та поз, а також мовленнєві реакції, які передують нападу. Із цього випливає необхідність опанування відповідних навичок інтерпретації отриманої усної чи друкованої інформації у службовій діяльності ще під час навчання в поліцейському виші. Для набуття таких навичок та компетентностей треба застосовувати відповідні ситуаційні завдання у період професійної підготовки, спрямовані на вирішення практичних завдань. Особливою умовою підготовки висококваліфікованих кадрів є дотримання педагогічних умов, принципів та концептуальних підходів (Bondarenko et al., 2020).

До ключових компетентностей працівників підрозділів кримінальної поліції відносять комунікативні здібності, оскільки специфіка роботи слідчих передбачає володіння навичками міжособистісного спілкування, особливо під час проведення допитів свідків, потерпілих, підозрюваних і засуджених, співбесіди з експертами та роботи з конфіденційними та іншими джерелами інформації. Учені вважають, що комунікабельність становить 40 % годин робочого часу поліцейських (Ostapovich et al., 2020).

Цікавими є дослідження О. Колесніченко, Я. Мацегори та І. Приходько (2019), які зазначають, що військова товариськість виявляється через взаємну повагу партнерів по спілкуванню одне до одного, їх відкритість, турботу і щирість, однак варто враховувати інтереси всіх учасників взаємодії.

Ми впевнені, що прояв товариськості поліцейських у службовій діяльності та в особистому житті здатен сформувати у них стійку позицію щодо подолання труднощів та стресу на роботі, оскільки якість стосунків прямо впливає на їх благополуччя. Дослідження

О. Борисюк (2021, с. 42) продемонстрували, що у молодих офіцерів поліції однією з найбільш виражених характеристик виступає товариськість, яка, на думку вченої, спроможна підвищувати їх здатність до самоуправління та встановлення позитивних відносин у колективі.

ВИСНОВКИ. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що у поліцейських з низьким рівнем комунікативного контролю більш виражені агармонійні змінні: аергічність, астенічність, екстернальність, суб'єктна сфера, операційні та емоційні труднощі. Можемо сказати, що для цієї групи патрульних поліцейських є характерним бажання уникати спілкування в ситуаціях, коли це можливо, особливо якщо вони не налаштовані на розмову, оскільки впевнені, що успіх цього процесу залежить від зовнішніх обставин та умов. Для прояву товариськості для першої групи потрібен поштовх, оскільки вони віддають перевагу усамітненню, а не вимушеній бесіді з товаришем. Тобто у поліцейських з низьким рівнем комунікативного контролю краще виражено здібності до невимушеної та легкої бесіди, ніж у поліцейських із високим рівнем, однак вони не схильні до прояву ініціативи до спілкування та встановлення контактів. Ми вважаємо, що такі результати пов'язано з тим, що ця група не до кінця розуміє роль товариськості у процесі спілкування, тому й виникають надмірна тривога та дискомфорт у ситуаціях, коли їм доводиться вступати в контакт із незнайомими людьми. Звісно, ця група виконує свої обов'язки незалежно від того, отримують вони задоволення від спілкування чи

ні, однак вони більше схильні до емоційного виснаження та перевтоми у ситуаціях активної комунікації.

У поліцейських з високим рівнем комунікативного контролю більш яскраво виражено динамічний (ергічність та аергічність), емоційний (стенічність, астенічність), регуляторний (інтернальність, екстернальність) та мотиваційний (соціоцентричність, егоцентричність) компоненти товариськості. Отже, патрульні поліцейські цієї групи отримують задоволення від процесу спілкування, часто самі виявляють ініціативу, вміють налагоджувати стосунки та чудово себе контролюють в складних та проблемних умовах спілкування. Прояв товариськості у цій групі поліцейських зумовлюється необхідністю відповідати вимогам професії та бути максимально ефективними в суспільстві. Вони усвідомлено виявляють товариськість для досягнення успіху в роботі, налагодження добрих стосунків з колегами та для набуття професійного досвіду, що допомагає їм удосконалювати свої професійні знання, навички та здібності у вирішенні складних завдань.

Вивчення особливостей прояву товариськості у професійній діяльності патрульних поліцейських надає можливість активізувати роботу щодо подальшого емпіричного вивчення цієї необхідної компетенції особистості поліцейського для розроблення дієвих практичних рекомендацій для поліпшення психологічної складової в роботі з діючими працівниками поліції та в період їх професійної підготовки і перепідготовки.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Борисюк О. М. Психологічні особливості особистісного компоненту управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 1 (59). С. 36–43.
2. Водолазська О. О., Цуркан С. М. Особливості товариськості як професійно-важливої якості особистості // Проблеми сучасної психології особистості : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 квіт. 2020 р.). Одеса : ФОП Бєлий А. Є., 2020. С. 177–185.
3. Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Комунікативна толерантність поліцейських в контексті вивчення їх емоційного інтелекту. *Право і безпека*. 2019. № 2 (73). С. 101–108. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.16>.
4. Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Соціальний інтелект поліцейських в контексті їх комунікативної толерантності. *Право і безпека*. 2018. № 1 (68). С. 31–38. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.1.04>.
5. Калашникова М. М., Максимова Э. В. Исследование психологических механизмов регулирования деятельности, осуществляемой в напряженных условиях. *Наука и бизнес: пути развития*. 2016. № 3 (57). С. 49–52.
6. Крупнов А. И., Новикова И. А., Шляхта Д. А. Комплексные исследования свойств личности: теория и практика : учеб. пособие. М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2017. 217 с.
7. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків : Нац. акад. Нац. гвардії України, 2019. 308 с.
8. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учеб. пособие. Самара : БАХРАХ-М, 2001. 672 с.

9. A review and preview of developments in the measurement of sociability / N. Boswell, J. Cao, W. J. Torres et al. *Bulletin of the Menninger Clinic*. 2020. No. 84 (1). Pp. 79–101. DOI: https://doi.org/10.1521/bumc_2020_84_05.
10. Ebrahim A. A. Personality Profile of High Performing Police Officers // Paper presented at the Singapore Conference on Applied Psychology (June 21–22, 2018). Singapore.
11. Formation of the Professionally Significant Skills and Competencies of Future Police Officers during Studying at Higher Educational Institutions / V. Bondarenko, I. Okhrimenko, I. Tverdokhvalova et al. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. No. 12 (3). Pp. 246–267. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.3/320>.
12. García M., Tegelaars M. Sociability. *The Wiley-Blackwell encyclopedia of urban and regional studies*. 2019. No. 4. Pp. 1880–1884.
13. Kumarasamy M. M., Pangil F., Isa M. F. The effect of emotional intelligence on police officers' work-life balance: The moderating role of organizational support. *International Journal of Police Science & Management*. 2016. No. 18 (3). Pp. 184–194. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461355716647745>.
14. Lamin S., Teboh C. Police social work and community policing. *Cogent Social Sciences*. 2016. No. 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.1080/23311886.2016.1212636>.
15. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer / V. Ostapovich, V. Barko, I. Okhrimenko et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (3). Pp. 120–133.
16. Slatcher R. B., Selcuk E. A social psychological perspective on the links between close relationships and health. *Current Directions in Psychological Science*. 2017. No. 26 (1). Pp. 16–21. DOI: <https://doi.org/10.1177/0963721416667444>.
17. The New Police Training System: Psychological Aspects / D. Shvets, O. Yevdokimova, I. Okhrimenko et al. *Postmodern Openings*. 2020. No. 11 (1). Pp. 200–217. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>.

Надійшла до редакції: 17.06.2021

ЕВДОКИМОВА Е. А., ПОНОМАРЕНКО Я. С. ОБЩИТЕЛЬНОСТЬ ПАТРУЛЬНЫХ ПОЛИЦЕЙСКИХ КАК КЛЮЧЕВАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ: ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Осуществлен теоретический обзор феномена общительности как ключевой профессионально важной компетенции работников полиции. Целью статьи является эмпирическое исследование особенностей психологической структуры общительности патрульных полицейских с разным уровнем коммуникативного контроля. В исследовании была задействована «Методика диагностики оценки самоконтроля в общении» М. Снайдера, с помощью которой мы распределили исследуемых на две группы: с низким (14 человек) и высоким (25 человек) уровнями коммуникативного контроля. Общая численность выборки составила 46 патрульных полицейских. Для диагностики основных компонентов общительности был использован «Тест суждений изучения общительности личности» А. Крупнова. Полученные факты свидетельствуют, что у полицейских первой группы существуют определенные трудности в реализации общительного поведения, а в полицейских второй группы общительность сформирована как основной компонент их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: компетенции, коммуникативный контроль, патрульные полицейские, работники полиции, профессиональная деятельность, общительность.

YEVDOKIMOVA O. O., PONOMARENKO YA. S. SOCIABILITY OF PATROL POLICE OFFICERS AS A KEY PROFESSIONALLY IMPORTANT COMPETENCE: AN EMPIRICAL STUDY

The psychological analysis of the concept of "sociability" in the field of legal psychology is revealed, which is defined by researchers as a conscious act in communication, aimed at establishing friendly and trusting relationships. The purpose of the article is an empirical study of the psychological structure of the sociability of patrol police officers with different levels of communicative control. The study involved M. Snyder's "Diagnostic Methodology for Assessing Self-Control in Communication", with the help of which we divided the subjects into two groups: with low and high levels of communicative control. The first group consisted of subjects with a low level of communicative control in the number of 14 people, the second group included students with a high level of communicative control in the number of 25 people. 7 respondents with an average level were excluded from further research. O. Krupnov's "Test of judgments of the personality sociability studying" was used to diagnose the main components of sociability. For mathematical and statistical processing, cluster analysis using the k – means method was used. Quantitative processing of the results was carried out using Student's t-test.

The obtained facts show that the police officers of the first group have some difficulties in the implementation of friendly behavior, and the police officers of the second group have the sociability formed as a major component of their professional activities. That is, police officers with a low level of communicative control have a better ability to have a casual and easy conversation. The first group needs a boost to be sociable, as they will prefer solitude rather than a forced conversation with a friend. Police officers with a high level of communicative control enjoy the communication process, often take the initiative, know how to build relationships and control themselves well in difficult and problematic communication conditions. The manifestation of sociability in this group of police officers is due to the need to meet the requirements of the profession and be as effective as possible in society.

Key words: *competencies, communicative control, patrol policemen, police officers, professional activity, sociability.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Товарицькість патрульних поліцейських як ключова професійно важлива компетенція: емпіричне дослідження. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 122–130. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.13>.

Citation (APA): Yevdokimova, O. O., & Ponomarenko, Ya. S (2021). Sociability of Patrol Police Officers as a key Professionally Important Competence: an Empirical Study. *Law and Safety*, 3(82), 122–130. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.13>

ОЛЕКСІЙ ЛЕОНІДОВИЧ ЗАЙЦЕВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;
 <https://orcid.org/0000-0001-9530-3941>,
e-mail: zal2007zal@ukr.net;

ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ ШИШКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;
 <https://orcid.org/0000-0002-1396-0508>,
e-mail: sesh131213@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ «НІКЧЕМНІСТЬ ДОГОВОРУ» В ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЛЯХ

Проаналізовано шляхи виникнення та закріплення у процедурі публічних закупівель інституту нікчемного договору. Узагальнено наукові напрацювання, присвячені дослідженню питань щодо нікчемності договорів у різних галузях права України. Установлено й охарактеризовано основні концептуальні суперечності між нікчемним договором у публічних закупівлях та цивільно-правовою доктриною нікчемного правочину. Критично проаналізовано поняття «нікчемність договору» в державних закупівлях через його аналіз та зіставлення з розумінням нікчемного правочину в цивільному праві України. Запропоновано основні (незмінні) умови визнання договору нікчемним у державних закупівлях. Сформульовано узагальнене поняття нікчемного договору в державних закупівлях.

Ключові слова: тендер, публічні закупівлі, договір, договір про закупівлю, істотні умови договору про закупівлю, нікчемність договору про закупівлю.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Якість будь-якої системи права залежить від рівня правової визначеності норм, що становлять її основу. При цьому важливим фактором стабільності права є належна встановленість і визначеність кожного його елемента, повнота і несуперечність. Це сприяє досягненню мети правового регулювання. Проте не всі елементи права мають належне правове визначення в нормах позитивного права. Іноді деякі з них не збігаються з основними концептуальними підходами, що вказує на певну проблему системного характеру (Шишка, 2018, с. 105). Однією з проблем належної правової визначеності є норми, якими вноrmовується визнання договору нікчемним у державних закупівлях.

Варто почати з того, що правова модель недійсних правочинів у цивільному праві України хоча на перший погляд і здається досить зрозумілою та нормативно впорядкованою, але досі продовжує приховувати безліч теоретичних і практичних проблем. Із цього приводу варто нагадати, що ще з часів римського права одним із дискусійних питань було і досі залишається визначення юридичної природи недійсних правочинів та їх місця в си-

стемі юридичних фактів. Цивільний кодекс України використовує поняття «нікчемність» 61 раз і в цьому він є єдиним щодо його праворозуміння. Так, відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України правочин є недійсним, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин).

Водночас законодавство у сфері державних закупівель намагається використовувати механізм, опрацьований цивілістами, за допомогою передбачення та закріплення в тендерному праві поняття «нікчемність договору». На етапі виникнення інституту закупівель, а саме в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо підготовки і проведення Міжнародного тендеру з розв'язання проблеми перетворення об'єкта "Укриття" Чорнобильської АЕС в екологічно безпечну систему» від 12 серпня 1993 р. № 604-р. про недійсність договору взагалі не згадувалося. Однак уже в наступному акті, який запровадив закупівлі у внутрішніх відносинах України, а саме у Постанові Кабінету Міністрів України «Про організацію та проведення торгів (тендерів) у сфері державних закупівель товарів (робіт, послуг)» від 28 червня 1997 р. № 694 тричі

використовувалося поняття «результати не-дійсних торгів» (Зайцев, 2017). Фіналом ре-цепції механізму «недійсності» стало ухвален-ня 19 вересня 2019 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про публічні закупівлі” та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних за-купівель» № 114-IX¹, який містить у собі теж три згадування про «недійсність», але лише у значенні нікчемного договору, що значно зву-жує можливості у правозастосовній діяльності.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Ме-тою* статті є критичний аналіз концепції «нік-чемність договору» в державних закупівлях, а також виявлення в нормах законодавства про публічні закупівлі алогізмів, що прямо суперечать нормам цивільного законодавства про нікчемний правочин. *Завдання* статті – уза-гальнити основні концептуальні суперечності між нікчемним договором у законодавстві про публічні закупівлі та цивільно-правовим нік-чемним правочином.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Науковий потенціал дослідження проблем недійсних правочинів у публічних правовідносинах не зменшується і сьогодні. В Україні серед дисертаційних досліджень на цю тематику можна виділити кандидатські дисертації В. О. Кучер (2005) «Нікчемні правочини», О. П. Білан (2021) «Пра-вочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади в цивільно-му законодавстві України», І. В. Руцак (2012) «Правочини, що порушують публічний поряд-ок, і їх недійсність», В. І. Жекова (2006) «Пра-вочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України», О. В. Пе-рової (2010) «Недійсність правочину, який порушує публічний порядок». Результатом наукового пошуку у сфері публічних за-купівель стали дисертаційні дослідження О. Л. Юдіцького (2013) «Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти», Я. В. Петруненко (2013) «Господарсь-ко-правові основи державних закупівель в Україні», А. О. Олефіра (2014) «Господарське-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров'я», М. С. Письменної (2018) «Методологія та організація аналізу і

контролю закупівель за державні кошти», А. О. Сошникової (2015) «Теоретичні засади здійснення публічних закупівель» та О. Ю. Ку-репіної (2020) «Правове регулювання публіч-ної закупівлі вугілля для соціально значущих об'єктів», у яких започатковано вирішення проблем державних закупівель. Поряд із цим завдання, що в них вирішувалися, перебували поза межами цивільного права, а саме на пе-рехресті економічної науки з державним управлінням, господарським та адміністративним галузями права. Все це обумовило спробу вирішення практичних проблем кон-цепції «нікчемності договору» в державних закупівлях крізь призму цивільно-правового аналізу нікчемного правочину.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У статті було використано загальнонаукові та спе-ціальні наукові методи пізнання правових явищ, а саме порівняльно-правовий, історич-ний, формально-логічний, діалектичний та інші методи.

Порівняльно-правовий метод було викори-стано для визначення спільних та відмінних рис недійсних договорів у сфері закупівель і загальноцивілістичних недійсних правочинів. За допомогою історичного методу продемон-стровано генезу поняття «недійсний договір» і законодавчого регулювання та правозасто-совної практики в недійсних правочинах. Формально-логічний метод був використаний для аналізу понятійного апарату та змісту чин-ного законодавства, яке регулює недійсні пра-вочини та недійсні договори. Діалектичний ме-тод надав можливість розглянути проблеми застосування цивільно-правових наслідків учи-нення недійсних правочинів та недійсних до-говорів у сфері публічних закупівель.

Наукова новизна результатів дослідження має похідний характер, оскільки є подальшим розвитком ідей авторів, які на основі комплекс-ного дослідження, але з погляду цивілістичної науки здійснюють аналіз проблематики ци-вільно-правового регулювання процедури здійснення публічних закупівель, результатом чого є запропоновані нові наукові положення та пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері публічних закупівель.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Оскільки п. 1 ст. 36 Закону України «Про публічні закупівлі»² (далі – Закон)

¹ Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодав-чих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель : Закон України від 19.09.2019 № 114-IX // База даних (БД) «Законо-давство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20> (дата звернення: 06.07.2021).

² Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 06.07.2021).

закріплює, що договір про публічну закупівлю укладається відповідно до приписів Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України з урахуванням особливостей, визначених саме цим Законом, дозволяємо собі одразу поєднати визначення договору про закупівлю, що міститься у п. 5 ст. 1 Закону, та визначення договору, передбаченого ч. 1 ст. 626 ЦК України, завдяки чому отримуємо третє, в якому договір про закупівлю – домовленість між Замовником та Учасником (більшою кількістю сторін), спрямована на встановлення, перехід або припинення майнових прав та обов'язків, що укладається за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає набуття права власності на майно, надання послуг, виконання робіт (Зайцев, Ясечко, 2021).

Відповідно до ст. 43 Закону договір про закупівлю є нікчемним у разі:

1) якщо замовник уклав договір про закупівлю до/без проведення процедури закупівлі / спрощеної закупівлі згідно з вимогами Закону;

2) укладення договору про закупівлю, який відрізняється від змісту тендерної пропозиції / пропозиції за результатами електронного аукціону (зокрема, ціни за одиницю товару) переможця процедури закупівлі / спрощеної закупівлі або узгодженої ціни пропозиції учасника у разі застосування переговорної процедури, крім випадків визначення грошового еквівалента зобов'язання в іноземній валюті та/або випадків перерахунку ціни за результатами електронного аукціону в бік зменшення ціни тендерної пропозиції / пропозиції учасника без зменшення обсягів закупівлі;

3) укладення договору в період оскарження процедури закупівлі в Антимонопольному комітеті України;

4) укладення договору з порушенням строків, тобто не раніше ніж через 10 днів з дати оприлюднення в електронній системі закупівель повідомлення про намір укласти договір про закупівлю, але не пізніше ніж через 20 днів з дня ухвалення рішення про намір укласти договір про закупівлю відповідно до вимог тендерної документації та тендерної пропозиції переможця процедури закупівлі; у разі обґрунтованої необхідності строк для укладання договору може бути продовжено до 60 днів (Zaitsev et al., 2021).

Легальне визначення нікчемного правочину міститься у ч. 2 ст. 215 ЦК України, відповідно до якої правочин є нікчемним, якщо його недійсність встановлено законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом непотрібне. Водночас слід пам'ятати, що в

цивільному законодавстві (ст. 204 ЦК України) існує презумпція правомірності правочину, і він вважається правомірним, тобто дійсним, доти, доки його недійсність не буде встановлено судом.

Нікчемний правочин вважається недійсними за самим фактом його укладення з моменту укладення незалежно від бажання сторін, подання позову чи рішення суду – це «мертворождені правочини». Головна їх відмінність від оспорюваних полягає в тому, що сторони та треті особи не мусять отримувати рішення суду, щоб застосувати наслідки визнання правочину недійсним, але у випадках, установлених ЦК України, нікчемний правочин може бути визнано судом дійсним (Zaitsev et al., 2020).

До вичерпного переліку нікчемних правочинів у цивільному праві належать такі:

1) антисоціальні (такі, що суперечать за своїм змістом цивільному законодавству і моральним засадам суспільства);

2) правочини, недійсні через недотримання запропонованої законом форми;

3) укладені малолітніми особами за межами своєї дієздатності;

4) правочини з недієздатними;

5) вчинення правочину без дозволу органу опіки і піклування, якщо це прямо передбачено законодавством;

6) правочини, які порушують публічний порядок (Кройтор та ін., 2016).

Аналізуючи зміст ст. 43 Закону та ч. 2 ст. 215 ЦК України, можемо зробити попередній висновок про те, що договір про закупівлю є нікчемним, якщо він порушує публічний порядок.

Аналогічно це питання вирішується і у судовій практиці. Так, у постанові Восьмого апеляційного адміністративного суду від 14 травня 2021 р., справа № 460/8484/20, поряд з іншими порушеннями зазначено, що тендерна документація замовника не відповідає вимогам Переліку формальних помилок, затвердженому Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – Мінекономіки) від 15 квітня 2020 р. № 710 (далі – Наказ № 710), зареєстрованому у Міністерстві юстиції України 29 липня 2020 р. під № 715/34998, чим порушено вимоги п. 19 ч. 2 ст. 22 Закону України «Про публічні закупівлі», а отже, закупівля UA-2020-08-18-002304-b вважається закінченою з моменту укладення договору про закупівлю, а саме з 26 жовтня 2020 р., то внесення будь-яких змін до тендерної документації чи зміна ухвалених рішень щодо процедури проведення

публічної закупівлі з боку позивача не є можливими, отже, договір визнається нікчемним.

Аналіз нікчемного договору про закупівлю крізь призму недійсного правочину в теорії права дає можливість віднести їх до групи неправомірних дій. У цьому разі і нікчемні договори про закупівлю, і недійсні правочини як неправомірні факти належать до однієї категорії юридичних фактів, зважаючи на використання концепції «нікчемність» стосовно обох цих категорій. Однак під час віднесення недійсних правочинів до правопорушень необхідно враховувати діалектичну єдність обов'язкових елементів правопорушення: заподіяння шкоди, неправомірності дії, правового зв'язку між неправомірною дією та завданою шкодою і вини порушника. Визначення цивільного правопорушення саме через сукупність об'єктивних та суб'єктивних елементів міцно закріпилося в науці цивільного права. Тобто якщо недійсний правочин містить у собі всі елементи цивільного правопорушення, він належить за правовою природою до цивільного правопорушення. Відсутність якогось з елементів складу правопорушення в разі вчинення недійсного правочину (наприклад, протиправності, вини чи шкоди) свідчить про неможливість кваліфікації його як правопо-

рушення, проте для визнання його недійсним достатньо лише однієї об'єктивної ознаки – його невідповідності нормам цивільного законодавства. Для нікчемного договору про закупівлю теж достатньо лише однієї об'єктивної ознаки – його невідповідності нормам закону. Тому пропонуємо визначення *нікчемного договору про закупівлю* як такого, що порушує публічний порядок, укладається з недотриманням процедури, передбаченої у законі, й унеможливорює визнання його в судовому порядку дійсним.

ВИСНОВКИ. Отже, правочин, учинений із порушенням загальних вимог, які є необхідними для його чинності, належить до неправомірних дій, а отже, до правопорушень. Проте, незважаючи на недійсність правочину, з погляду об'єктивного права, за певних умов такі правочини можуть визнаватися судом дійсними, оскільки не порушують конкретних суб'єктивних прав інших осіб, не завдають шкоди, не містять ознаки протиправності тощо. Для нікчемного договору про закупівлю не передбачено судовий порядок визнання його чинним, тому порушення процедури укладення договорів про закупівлю, безумовно, тягне визнання його нікчемним, незважаючи навіть на факт його укладання та виконання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Білан О. П. Правочини, які порушують інтереси держави і суспільства, його моральні засади, у цивільному законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2021. 18 с.
2. Жеков В. І. Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с.
3. Зайцев О. Л. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток тендерного права // Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток вітчизняного права : матеріали всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 24 лют. 2017 р.) / редкол.: В. П. Маковій та ін. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 72–74.
4. Зайцев О. Л., Ясечко С. В. Договір про публічні закупівлі з погляду приватного права. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 139–140.
5. Курепіна О. Ю. Правове регулювання публічної закупівлі вугілля для соціально значущих об'єктів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2020. 200 с.
6. Кучер В. О. Нікчемні правочини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2005. 16 с.
7. Олефір А. О. Господарсько-правове забезпечення державних закупівель в сфері охорони здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2014. 27 с.
8. Перова О. В. Недійсність правочину, який порушує публічний порядок : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 18 с.
9. Петруненко Я. В. Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2013. 20 с.
10. Письменна М. С. Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти : автореф. дис. ... д-ра економ. наук : 08.00.09. Одеса, 2018. 43 с.
11. Руцак І. В. Правочини, що порушують публічний порядок, і їх недійсність : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2012. 223 с.
12. Сошникова А. О. Теоретичні засади здійснення публічних закупівель. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 221–226.
13. Цивільне право України : навч. посіб. : у 2 ч. / за заг. ред. В. А. Кройтора, О. Є. Кухарева, М. О. Ткалича. Запоріжжя : Гельветика, 2016. Ч. 2. 384 с.
14. Шишка О. Р. Рівень правової визначеності концепту цивільного права як гарантія правової безпеки та стабільності права: до постановки проблеми // Безпека як правовий концепт : виступи учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квіт. 2018 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Київ : Ліра-К, 2018. С. 105–111.

15. Юдіцький О. Л. Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2013. 18 с.

16. Legal nature of invalid transactions / O. Zaitsev, V. Kroitor, A. Isaiev et al. *Systematic Reviews in Pharmacy*. 2020. Vol. 11, No. 11. Pp. 533–536.

17. The Necessity to Adapt the Public Procurement Contract to Private Law (Eu Law) / O. Zaitsev, T. Maslennykova, V. Kravchuk et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Iss. 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-necessity-to-adapt-the-public-procurement-contract-to-private-law-eu-law-10840.html> (дата звернення: 06.07.2021).

Надійшла до редакції: 09.07.2021

ЗАЙЦЕВ А. Л., ШИШКА А. Р. КОНЦЕПЦІЯ «НИЧТОЖНОСТЬ ДОГОВОРА» В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПКАХ

Проанализированы пути возникновения и закрепления в процедуре публичных закупок института ничтожного договора. Обобщены научные наработки, посвященные исследованию вопросов о ничтожности договоров в различных отраслях права Украины. Установлены и охарактеризованы основные концептуальные противоречия между ничтожным договором в публичных закупках и гражданско-правовой доктриной ничтожной сделки. Критически проанализировано понятие «ничтожность договора» в государственных закупках путем его анализа и соотнесения с пониманием ничтожной сделки в гражданском праве Украины. Предложены основные (постоянные) условия признания договора ничтожным в государственных закупках. Сформулировано обобщенное понятие ничтожного договора в государственных закупках.

Ключевые слова: тендер, публичные закупки, договор, договор о закупке, существенные условия договора о закупке, ничтожность договора о закупке.

ZAITSEV O. L., SHYSHKA O. R. THE CONCEPT OF "VOID CONTRACT" IN PUBLIC PROCUREMENT

The way of origin and consolidation in the public procurement procedure of the institute of a void contract, which was first formulated as "the result of invalid bidding", is analyzed.

The scientific developments devoted to the issues of voidness of transactions and scientific research in the field of public procurement in Ukraine are summarized.

The author's definition of the procurement contract is given: it is an agreement between the Customer and the Participant (more parties), aimed at establishing, transferring or terminating property rights and obligations, which is concluded as a result of the procurement procedure and provides for ownership of property services or works.

The grounds for declaring the procurement contract null and void are listed, namely: concluding a procurement contract before or without the procurement procedure, concluding a procurement contract that differs from the content of the tender offer / offer based on the results of the electronic auction; concluding an agreement during the period of appealing the procurement procedure to the Antimonopoly Committee of Ukraine; concluding a contract in violation of the terms.

The main conceptual differences between a void contract in public procurement and the civil law doctrine of a void transaction are established and characterized. The main difference from void transactions is that the parties and third parties do not have to obtain a court decision to apply the consequences of declaring a transaction invalid, but in cases established by the Civil Code of Ukraine, a void transaction may be recognized by a court as valid.

The notion of "void contract" in public procurement is critically analyzed through the prism of understanding and essential conditions of general civilization of invalid contract, as it is not possible to recognize such a contract valid in court.

The definition of a void contract in public procurement as one that violates public order, is concluded in violation of the procedure provided by law, and makes it impossible to recognize it valid in court.

Key words: tender, public procurement, contract, procurement contract, essential terms of the procurement contract, voidness of the procurement contract.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Зайцев О. Л., Шишка О. Р. Концепція «нікчемність договору» в державних закупівлях. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.14>.

Citation (APA): Zaitsev, O. L., & Shyshka, O. R. (2021). The Concept of "Void Contract" in Public Procurement. *Law and Safety*, 3(82), 131–135. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.14>.

АНТОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ ІВАНОВ,*кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики;* <https://orcid.org/0000-0003-2269-9062>,*e-mail: ivanov_a_o@meta.ua***АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**

Акцентовано увагу на тому, що одним з актуальних і нагальних питань реформування в Україні державного управління в цілому та інституту державної служби зокрема є вдосконалення механізму стимулювання праці державних службовців. На підставі аналізу чинного законодавства визначено основний напрям розвитку системи стимулювання праці державних службовців в Україні. Розглянуто погляди дослідників на розуміння сутності стимулювання праці та його співвідношення із такими суміжними явищами, як мотивація і заохочення. Звернено увагу на проблемні моменти законодавчого регулювання стимулювання праці державних службовців і визначено можливі кроки щодо покращення його дієвості.

Ключові слова: державне управління, державний службовець, стимулювання службово-трудової діяльності, мотивація працівників, заохочення державних службовців.

Оглядова стаття

ВСТУП. За роки незалежності в Україні була запроваджена ціла низка реформ різного масштабу та складності. Однак з-поміж них окреме місце посідає адміністративна реформа, що вирізняється особливою тривалістю і багатоаспектністю. Започаткована ще наприкінці 1990-х років Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» (далі – Концепція), вона триває і зараз. Успіхам, недолікам і проблемам цієї реформи присвячено десятки наукових досліджень, круглих столів, науково-практичних конференцій, громадських обговорень тощо, втім чимало важливих питань, порушених у Концепції, а також проголошених у ній цілей, завдань і напрямів перетворень у сфері державного управління так і залишаються не вирішеними та не реалізованими належним чином, що визначає необхідність подальшого науково-теоретичного опрацювання окремих проблем державного управління (Хаджирадева та ін., 2020; Гусаров, 2020). Одним із таких проблемних і безсумнівно актуальних питань є стимулювання праці державних службовців, на чому акцентується увага як в останніх наукових дослідженнях (Щегорцова, 2018; Якименко, 2016; Слоньовський, 2018), так і в офіційних документах, присвячених концептуальним і стратегічним засадам розвитку державного управління, зокрема інституту державної служби. Посередній рівень якості та ефективності діяльності

державних службовців, зокрема у сфері надання адміністративних послуг, досить високий рівень корупції, нехтування службовою етикою та дисципліною обумовлюються серед іншого слабкою мотиваційною складовою державної політики у сфері державної служби. Проблеми ж формування та реалізації механізму мотивації службово-трудової діяльності, у свою чергу, пояснюються, зокрема: відсутністю єдиного підходу до розуміння сутності і співвідношення «мотивації», «заохочення» та «стимулювання»; розглядом зазначених питань у межах лише однієї галузі права (переважно трудового) або ж з погляду теорії управління персоналом, наслідком чого стає відсутність консолідованої наукової думки; однобічний підхід (насамперед з боку офіційної влади) до розуміння мотивації праці, яка зводиться до грошового забезпечення державних службовців. З огляду на це у представленій статті на підставі аналізу наукових ідей та норм чинного законодавства зроблено спробу визначити недоліки сучасного підходу до організації механізму стимулювання праці державних службовців, а також запропоновано власне бачення загального курсу щодо вирішення цієї проблеми.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначити деякі проблемні моменти стимулювання праці державних службовців і можливі шляхи їх вирішення. Для досягнення поставленої мети планується

виконати такі *завдання*: проаналізувати науково-теоретичні та законодавчі засади стимулювання праці державних службовців; визначити умови та фактори, що негативним чином впливають на функціонування механізму стимулювання праці державних службовців; окреслити напрями і сформулювати пропозиції щодо покращення дієвості системи стимулювання праці державних службовців.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У статті використано такі методи: порівняльний аналіз – для вивчення та співставлення існуючих наукових позицій щодо розуміння сутності і значення стимулювання та мотивації праці, виокремлення їх спільних і відмінних аспектів; формально-юридичний – для висвітлення стану і проблем законодавчого регулювання стимулювання праці державних службовців, для з'ясування офіційного підходу до стимулювання праці державних службовців та бачення владою шляхів і перспектив його подальшого вдосконалення та розвитку; системно-структурний – для обґрунтування зв'язку і ролі стимулювання, мотивації та заохочення як інструментів впливу на якість, ефективність і результативність службово-трудової діяльності державних службовців; синтез та узагальнення – для формулювання пропозицій щодо покращення та розвитку механізму стимулювання праці державних службовців в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Вдосконалення та розвиток механізму державного управління України передбачає суттєве підвищення якості й ефективності функціонування державних інституцій, на чому прямо акцентовано увагу у відповідних офіційних документах, у яких визначено ключові ідеї та політико-правові засади реформування системи державного управління в нашій державі. Так, у Концепції адміністративної реформи в Україні, затвердженій Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. № 810/98, зазначено таке: «Важливим чинником виходу із трансформаційної кризи українського суспільства є створення сучасної, ефективної системи державного управління. Наявна в Україні система державного управління залишається в цілому неефективною, вона еkleктично поєднує як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися у період незалежності України. Ця система є внутрішньо суперечливою, незавершеною, громіздкою і відірваною від людей, внаслідок чого існуюче державне управління стало галь-

мом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ»¹. Саме тому метою адміністративної реформи було проголошено поетапне створення такої системи державного управління, яка забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальною стабільністю, культурою та демократією, що надасть їй можливість стати впливовим чинником у Європі та світі. Ця система державного управління має бути підконтрольною народові, прозорою, побудованою на наукових принципах та ефективною². Одним із першочергових завдань адміністративної реформи було визначено формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління³. З моменту запровадження зазначеної Концепції минуло вже більше двох десятиліть, а питання ефективності державного управління і досі визначаються як особливо гострі та нагальні, яскравим підтвердженням чому є положення Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування державного управління України» від 21 липня 2021 р. № 831-р. Зокрема, у вказаній Стратегії відзначено, що належне врядування є одним з основних факторів конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки та передумовою європейської інтеграції. Для забезпечення ефективної діяльності Кабінету Міністрів України щодо формування державної політики в різних сферах необхідно створити професійну, результативну, ефективну та підзвітну систему центральних органів виконавчої влади. Зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, покращення якості надання адміністративних послуг і забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій підвищують позиції держави в міжнародних рейтингах, а також мають велике значення для підвищення рівня довіри громадян і бізнесу до держави⁴. Планується, що реалізація зазначеної

¹ Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98 // База (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98> (дата звернення: 01.08.2021).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету

Стратегії сприятиме розбудові ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формуватимуть державну політику та успішно її реалізовуватимуть для сталого розвитку держави¹.

Проблеми ефективності системи державного управління України, які не втрачають своєї актуальності вже не одне десятиліття, обумовлюються цілою низкою умов та факторів і не в останню чергу – недоліками механізму стимулювання праці державних службовців, адже державні інституції – штучні утворення, що не мають власної волі, а отже, якість та ефективність їх діяльності прямим і значним чином обумовлюються станом виконання державними службовцями своїх посадових завдань, функцій та відповідних повноважень. На важливості вирішення питань стимулювання праці державних службовців зверталася увага ще у 1998 р. у згаданій вище Концепції адміністративної реформи, йдеться про цю проблему і у Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки.

Окремо слід згадати Концепцію реформування системи оплати праці державних службовців, затверджену Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування системи оплати праці державних службовців та затвердження плану заходів з її реалізації» від 27 травня 2020 р. № 622-р, положення якої спрямовано на покращення стимулювання праці через державних службовців шляхом зміни системи та підходів до регулювання оплати праці у сфері державної служби². При цьому у процесі реалізації цієї Концепції планується вирішити такі суттєві проблеми: «непрозорість та складність структури заробітної плати державних службовців; відсутність юридично визначеного механізму планування і розподілу фонду оплати праці між державними органами; доступність інформації про отриману державними службовцями заробітну плату; наявність внутрішньої різно-

манітної системи розподілу фонду оплати праці, що є основою для можливих корупційних ризиків та зловживань, зокрема встановлення стимулюючих надбавок у «ручному режимі» (без наявності чітких критеріїв для такого встановлення), а також використання премій для автоматичного збільшення заробітної плати, а не як інструменту стимулювання ефективного виконання завдань; відсутність класифікації посад державної служби (за рівнем відповідальності, складності роботи, обсягом навантаження, а також за функціональними типами посад з урахуванням вимог до них)³.

Підтримуючи обраний владою курс на вдосконалення та розвиток механізму впливу на працю державних службовців із метою підвищення її якості й ефективності, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що основний наголос при цьому робиться на перегляді підходів до оплати праці державних службовців, тобто на матеріальних стимулах. Однак не менш важливими є інструменти нематеріального стимулювання службово-трудової діяльності, які переважно залишаються поза увагою офіційної влади. Зведення проблем стимулювання праці державних службовців лише до неправильного підходу до організації оплати їх праці суттєво звужує інструментарій їх спонукання до високоякісної та високоефективної службової діяльності. Ця ситуація обумовлюється насамперед відсутністю чіткого розуміння того, що являє собою стимулювання праці, яке досить часто зводиться лише до стимулюючих грошових виплат (Іншин, 2018) або ототожнюється із заохоченням чи мотивацією державного службовця (Швець, 2017; Самійленко, 2019). Проте хоча ці явища (тобто стимулювання, заохочення та мотивація) і є пов'язаними між собою, логічно доповнюють та розвивають одне одного, втім не можуть ототожнюватися, оскільки між ними існують певні відмінності.

Про важливість розрізнення понять мотивації та стимулювання йдеться в дослідженнях цілої низки дослідників. Так, наприклад, А. О. Климчук та А. М. Михайлов (2018), висвітлюючи зміст понять «мотивація» та «стимулювання», зауважують, що друге, на відміну від першого, має переважно зовнішній характер, тобто стимулювання передбачає зовнішній вплив на службовця. У свою чергу, мотивація більшою мірою має внутрішній характер і пов'язується не стільки із зовнішнім спонуканням працівника, скільки з його внутрішнім бажанням щось робити, чогось досягати.

Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p> (дата звернення: 01.08.2021).

¹ Там само.

² Про схвалення Концепції реформування системи оплати праці державних службовців та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 № 622-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-p> (дата звернення: 01.08.2021).

³ Там само.

У цілому погоджуючись із цією думкою, зауважимо, що хоча мотиви і мають внутрішній характер, однак їх формування в особи досить часто відбувається саме під впливом зовнішніх факторів, зокрема внаслідок правильного стимулюючого впливу. Спільність же між поняттями «мотивація» та «стимулювання» полягає в тій спільній меті, яку вони переслідують або на досягнення якої їх спрямовано. Такою спільною метою є досягнення певного результату, який може полягати в ефективному управлінні підприємством і підвищенні його інноваційної діяльності. Взаємодія мотивів і стимулів, як підкреслюють А. О. Климчук та А. М. Михайлов, є тим інструментом, який дає можливість реалізувати потреби працівника в найбільш доцільний для нього спосіб – завдяки реалізації своїх здібностей, а також дає можливість керівникові формувати систему стимулювання праці персоналу, поєднавши в такий спосіб в одне ціле цілі ефективного управління та підвищення інноваційної діяльності промислового підприємства та мету трудової активності працівника (Климчук, Михайлов, 2018, с. 229).

О. М. Шовгеля звертає увагу на те, що погляди вчених на сутність мотиву, як і на визначення потреби, значно різняться. Так, існує визначення мотиву як предмета задоволення потреби. Проте такий підхід, на думку дослідниці, є неправильним, оскільки предмет задоволення потреби слід розглядати як стимул, а не мотив. Визначення мотиву як спонукальної сили не враховує необхідність усвідомленості цього стану. Існує визначення мотиву як внутрішньої усвідомленої спонуки, що відображає готовність людини до дії. Проте цілком слушним є зауваження з приводу того, що визначення мотиву як спонукання до дії також не є цілком коректним, оскільки в людини може бути мотивована відмова щось робити. Отже, підсумовує О. М. Шовгеля, повнішим буде визначення мотиву як внутрішнього психологічного процесу, що спонукає та служить обґрунтуванням усвідомлених дій і вчинків. Зовнішнім спонукачем до дії служать стимули (Шовгеля, 2012, с. 225).

Також щодо питань співвідношення і взаємозв'язку мотивів і стимулів, мотивації та стимулювання слід звернути увагу на думку М. В. Загірняка та П. П. Перерви, які справедливо стверджують, що «мотивація – це довготерміновий вплив на працівників з метою зміни за заданими параметрами структури ціннісних орієнтацій та інтересів, формування відповідної мотиваційної системи і розвиток на цій основі трудового потенціалу. Стимулю-

вання як тактика розв'язання проблем є орієнтацією на фактичну структуру ціннісних орієнтацій та інтересів працівника, на більш повну реалізацію наявного трудового потенціалу. Мотивація і стимулювання як методи управління працею є протилежними за напрямками: перший спрямований на зміну наявного стану, другий – на його закріплення, проте вони доповнюють один одного. Стимулювання повинно відповідати потребам, інтересам і здібностям працівника. Мотивація – це процес свідомого вибору людиною того чи іншого типу поведінки, що визначається комплексним впливом зовнішніх (стимули) і внутрішніх (мотиви) чинників. Стимулювання праці передбачає створення умов, за яких активна трудова діяльність дає певні, раніше зафіксовані результати, стає необхідною і достатньою умовою задоволення значних і соціально зумовлених потреб працівника, формування у нього мотивів до праці» (Загірняк, Перерва, Маслак, 2015, с. 210).

На думку О. О. Дьякової, мотив є результатом (продуктом) «зустрічі» зовнішнього (стимул) та внутрішнього (системи потреб або мотивів, які склалися в минулому), тобто мотив – це матеріалізована потреба. Тому, доходить висновку О. О. Дьякова, під впливом відповідних матеріальних і нематеріальних стимулів мотиви втілюються в певну практичну діяльність, яка має конкретні показники та результати, які, власне, і дають змогу оцінити дієвість стимулювання і мотивації. Мотиви, так само як і стимули, є складовими процесу мотивації трудової діяльності. При цьому стимул не лише активізує трудову діяльність, а й формує безліч різноманітних мотивів, які змінюватимуть один одного в міру зростання соціальної та духовної зрілості працівника й утворять мотиваційну сферу особистості (Дьякова, 2017, с. 134).

Згадані вище погляди науковців на необхідність розрізнення мотивації та стимулювання підтримують і інші дослідники з галузей права, теорії державного управління та управління персоналом (Артеменко, 2016; Кича, 2013; Артеменко, Гончарук, 2013; Малиновський, 2003; Овсяк, 2014; Бондар, 2012; Коваленко, 2020).

Отже, враховуючи зазначені вище наукові думки, можемо стверджувати, що з правового погляду стимулювання праці державних службовців – це врегульована нормами чинного законодавства діяльність, спрямована на забезпечення матеріальних і нематеріальних умов, необхідних для спонукання державних службовців до високоякісного та високоєфективного виконання своїх посадових функцій і

повноважень. Тобто основним завданням стимулювання є створення необхідних умов і надання держслужбовцю можливостей для реалізації своїх матеріальних і нематеріальних потреб та інтересів. У свою чергу, мотивація орієнтується на забезпечення формування в державного службовця відповідних потреб і позитивних установок, вироблення бажання їх досягати і керуватися ними у своїй службовій діяльності. Що ж стосується заохочення, то воно є специфічним інструментом стимулювання та мотивації, який застосовується з метою відзначення особливих професійних досягнень державного службовця, його значного особистого внеску в діяльність із формування та/або реалізації державної політики, у процес удосконалення та розвитку державних інститутів тощо.

Для того щоб бути максимально дієвим, механізм стимулювання праці державних службовців мусить мати відповідне нормативно-правове підґрунтя, що встановлюватиме чіткі умови та порядок стимулювання праці державних службовців, гарантуватиме прозорість і справедливість цього процесу. Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що сьгодні організаційно-правові засади досліджуваного стимулювання праці тією чи іншою мірою регламентуються цілою низкою нормативно-правових актів, наприклад Кодексом законів про працю України¹, законами України «Про державну службу»², «Про оплату праці»³, «Про державні нагороди України»⁴, численними відомчими підзаконними актами, що визначають правові засади стимулювання праці окремих груп чи видів державних служ-

бовців (зокрема наказами МВС України «Про заохочення в Національній поліції України»⁵, «Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських»⁶). Однак велика кількість законодавчих актів ще не є запорукою того, що стимулювання праці буде виваженим, дієвим та прозорим, і зміст концепції реформування системи оплати праці державних службовців є тому яскравим підтвердженням. Утім для того щоб досягти високого рівня показників якості й ефективності механізму стимулювання праці державних службовців, недостатньо лише переглянути підхід до оплати їх праці, адже стимулювання, як ми зазначали вище, – це комплексний процес, який передбачає запровадження цілої низки заходів як матеріального, так і нематеріального характеру.

З огляду на зазначене вважаємо, що слід розробити комплексну концепцію стимулювання праці державних службовців, яка б містила засадничі ідеї реформування і розвитку механізму стимулювання праці держслужбовців не лише шляхом удосконалення системи оплати їх праці, адже не менш важливими умовами належного стимулювання праці зазначених працівників є:

- гарантованість кар'єрного зростання і професійного розвитку, тобто ініціативність та ефективність державного службовця, висока професійна і правова культура мають бути ключовими умовами його просування службовими сходами, а не кількість відпрацьованих років чи дружні стосунки із керівництвом; саме професійні й особисті якості державного службовця є визначальними для підвищення ним свого професійного статусу у провідних зарубіжних державах, як-то США, Франція, Німеччина (Кізілов, 2016; Соколова, 2010);

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 01.08.2021).

² Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 01.08.2021).

³ Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр> (дата звернення: 01.08.2021).

⁴ Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000 № 1549-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14> (дата звернення: 01.08.2021).

⁵ Про заохочення в Національній поліції України : Наказ МВС України від 25.04.2019 № 317 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-19> (дата звернення: 01.08.2021).

⁶ Про затвердження Порядку та умов виплати грошового забезпечення поліцейським Національної поліції та здобувачам вищої освіти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.04.2016 № 260 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-16> (дата звернення: 01.08.2021).

– гарантованість застосування заохочення за особливі трудові здобутки і досягнення незалежно від кількості відпрацьованих років на посадах державної служби, зрозумілі та справедливі критерії заохочення; необхідність удосконалення підходу до заохочення державних службовців як важливого інструменту їх стимулювання і мотивації обумовлюється тим, що сьогодні застосування заохочення повністю залежить від волі керівника, а самовіддана, сумлінна й високоефективна праця ще не є запорукою того, що до державного службовця буде застосоване заохочення, адже в законодавстві про державну службу прямо не закріплено саме право державного службовця на заохочення, як не передбачено і кореспондуючий цьому праву обов'язок керівника заохотити службовця, трудовий внесок якого відповідає критеріям застосування заохочення;

– захищеність працівників від протизаконного адміністративного тиску з боку керівника (керівників), зокрема у вигляді загрози притягнення до дисциплінарної відповідальності; досягнення високих показників ефективності в роботі державних службовців не має бути наслідком протиправного тиску на них та порушення етики відносин між керівником і підлеглим (підлеглими); не може бути засобом стимулювання і, тим більш, заохочення працівника загроза його притягнення до відповідальності, якщо він належним чином виконує свої обов'язки, однак не виявляє якихось особливих успіхів у виконанні службових завдань і функцій;

– раціональна організація робочого процесу (Вакарюк, 2017): робочий процес слід організувати таким чином, щоб, з одного боку, мінімізувати професійне вигорання службовця, можливість виникнення у нього професійного стресу, а з іншого, – спонукати його виконувати роботу з максимальною віддачею;

– проведення освітньої та правовиховної роботи, покликаної впливати на мотиваційну

сферу державних службовців, спонукати їх до високопрофесійної та високоморальної поведінки, суворого дотримання вимог законності та професійної етики як необхідних умов належного виконання службових обов'язків (Нестеренко, 2019; Хаварівська, 2020).

ВИСНОВКИ. Отже, резюмуючи викладене вище, ще раз наголосимо на тому, що стимулювання являє собою комплексний механізм, який не може і не має зводитися лише до забезпечення грошової зацікавленості державного службовця як умови його належної праці. Безумовно, матеріальні стимули є одними з ключових, однак вони виявляються не такими вже й дієвими інструментами впливу на службово-трудова активність, якщо державний службовець не бачить перспектив кар'єрного зростання, якщо заохочення застосовуватиметься як інструмент відзначення або найбільш «наближених» до керівника працівників, або тих, до кого, так би мовити, дійшла черга; якщо дисципліну побудовано на суто авторитарних відносинах керівника з підлеглими; якщо службова етика та гарантії прав і законних інтересів державних службовців як працівників мають формальний характер; якщо одним із ключових аргументів у питанні спонукання службовців до ефективної службово-трудова діяльності є загроза застосування дисциплінарного стягнення. Тільки зважене та раціональне поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів здатне забезпечити стабільну зацікавленість державних службовців у тому, щоб виконувати свої службові функції та повноваження краще і продуктивніше, ніж це обумовлено трудовими відносинами (Загірняк, Перерва, Маслак, 2015; Druskienė, Sarkiunaite, 2018). З огляду на зазначене вважаємо, що слід активізувати і консолідувати наукові зусилля в напрямі розроблення комплексного підходу до визначення концептуальних засад стимулювання та мотивації праці державних службовців.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Артеменко Н. Ф. Особливості мотивації персоналу у сфері державної служби. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 4–5 (30–31). С. 37–47. DOI: <https://doi.org/10.15421/151617>.
2. Артеменко Н. Ф., Гончарук Н. Т. Мотивація персоналу у сфері державної служби України: проблеми та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 2 (2). С. 48–54.
3. Бондар В. Д. Дослідження мотивації діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування у науковій літературі. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 4. С. 298–306.
4. Вакарюк Л. В. Щодо режиму робочого часу на підприємствах, установах, організаціях. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10 (260). С. 91–94.
5. Гусаров С. М. Окремі аспекти реформування державної служби. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Вип. 27, № 1. С. 14–25. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(1\).2020.14-25](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(1).2020.14-25).
6. Друскене А., Саркиунайте І. Стимулювання державних службовців у муніципалітетах Литви. *Публічна політика та адміністрація*. 2018. Вип. 17, № 3. С. 344–370. DOI: <http://doi.org/10.5755/j01.praa.17.3.21952>.

7. Дьякова О. О. Мотивація як суб'єктивний чинник протидії правовому нігілізму в діяльності поліції. *Форум права*. 2017. № 5. С. 132–137. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1194584>.
8. Економіка підприємства: магістерський курс : підручник : у 2 ч. / за ред. М. В. Загірняка, П. П. Перерви, О. І. Маслак. Кременчук, 2015. Ч. I. 736 с.
9. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців у сучасних умовах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4, т. 2. С. 234–238.
10. Кича Л. М. Особливості закордонного досвіду мотивації праці. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2013. № 26. С. 72–76.
11. Кізілов Ю. Ю. Зарубіжний досвід проходження державної служби та можливості його використання в Україні в умовах адміністративної реформи. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 6–7. С. 57–65.
12. Климчук А. О., Михайлов А. М. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С. 218–234. DOI: <https://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-16>.
13. Коваленко К. В. Правове регулювання стимулювання праці поліцейських. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (91). С. 59–68.
14. Малиновський В. Функція мотивації управлінської праці. *Вісник Української академії державного управління при Президентіві України*. 2003. № 3. С. 165–170.
15. Нестеренко О. Підвищення рівня правової та етичної культури державних управлінців як один із пріоритетів правового виховання в умовах соціальної мобільності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 230–234.
16. Овсяк Н. В. Мотивація та стимулювання праці: сутність понять та відображення їх в обліку. *Інноваційна економіка*. 2014. № 4. С. 314–318.
17. Самійленко Г. М. Мотиваційні аспекти праці в системі органів державної та місцевої влади. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2019. № 1 (7). С. 51–65.
18. Система державного управління та державна служба в Україні: перехід до європейських стандартів / С. К. Хаджирадева, М. В. Сіцінська, Н. В. Коваленко та ін. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Вип. 27, № 4. С. 84–106. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.84-106](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.84-106).
19. Слоньовський М. В. Мотивація як основний принцип розвитку людських ресурсів системи публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1 (54), ч. 1. С. 56–61. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.54.2018.146224>.
20. Соколова Т. А. Підвищення ефективності державної служби – як важливий чинник інноваційно-інвестиційного розвитку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Duur_2010_9_17.pdf (дата звернення: 01.08.2021).
21. Хаварівська Г. С. Правове виховання в управлінській діяльності. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 2 (63), ч. 1. С. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.63.2020.212638>.
22. Швець Д. В. Мотивація як засіб підвищення професійності в Національній поліції // Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю каф. труд. та господар. права Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 3 листоп. 2017 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 58–60.
23. Шовгеля О. Мотивація державних службовців: теоретичні аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 3 (14). С. 223–231.
24. Щегорцова В. М. Мотивація державних службовців в архетипному підході: теорія та проблемні питання. *Публічне урядування*. 2018. № 4 (14). С. 373–384.
25. Якименко К. П. Мотивація як метод підвищення ефективності праці в органах державної влади України. *Економіка і організація управління*. 2016. № 4 (24). С. 406–411.

Надійшла до редакції: 03.08.2021

ИВАНОВ А. А. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

Акцентируется внимание на том, что одним из актуальных и неотложных вопросов реформирования в Украине государственного управления в целом и института государственной службы в частности является совершенствование механизма стимулирования труда государственных служащих. На основании анализа действующего законодательства определены основные направления развития системы стимулирования труда государственных служащих в Украине. Рассмотрены точки зрения исследователей на понимание сущности стимулирования труда и его соотношение с такими смежными явлениями, как мотивация и поощрение. Обращено внимание на проблемные моменты

законодательного регулювання стимулювання труда державних службовців і визначені можливі кроки на покращення його ефективності.

Ключевые слова: *державне управління, державний службовець, стимулювання службово-трудової діяльності, мотивація працівників, поощрення державних службовців.*

IVANOV A. O. TOPICAL ISSUES OF STIMULATING THE WORK OF CIVIL SERVANTS

Emphasis is placed on the fact that one of the topical and urgent issues of reforming the system of public administration in Ukraine in general and the institution of civil service in particular is to improve the mechanism of stimulating the work of civil servants. It is noted that the approach chosen by the official authorities to improve the effectiveness of incentives for civil servants is limited mainly to the revision of approaches to their remuneration. At the same time, such important elements of the mechanism of stimulating employment, such as guaranteed career growth, protection from administrative pressure and illegal disciplinary action, guaranteed application of incentives and rational organization of the work process, do not receive due attention and development. It is emphasized that one of the problems of improving the incentives for civil servants is the lack of a clear understanding of the nature and objectives of incentives, its relationship with such phenomena as motivation and encouragement of employees.

Scientific views on the understanding of the essence and content of work incentives, as well as its relationship with such related phenomena as motivation and encouragement are considered. Attention is paid to the conceptual and legislative principles of stimulating the work of civil servants. The problematic aspects of the legislative regulation of stimulating the work of civil servants are identified, as well as the important conditions, the implementation of which is necessary to ensure effective stimulation of the work of civil servants, are outlined. Attention is paid to the role of professional growth and guaranteed career advancement as important elements of stimulating employment. It is emphasized that the requirements of legality and professional ethics cannot be violated for reasons of ensuring high efficiency and effectiveness of civil servants. Particular attention is paid to strengthening legislative guarantees for incentives for civil servants who have made a significant personal contribution to the activities of the state bodies where they work, to reforming and developing the public administration system in general and the civil service in particular.

Key words: *public administration, civil servant, stimulation of service and labor activity, motivation of employees, encouragement of civil servants.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Іванов А. О. Актуальні питання стимулювання праці державних службовців. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.15>.

Citation (APA): Ivanov, A. O. (2021). Topical Issues of Stimulating the Work of Civil Servants. *Law and Safety*, 3(82), 136–143. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.15>.

УДК 336.1001.25(447)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.16>

ІРИНА ВАЛЕРІЇВНА КИРЄЄВА,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення господарської діяльності;

 <https://orcid.org/0000-0001-5447-4314>,

e-mail: 48.105996a@gmail.com;

АНДРІЙ ІГОРОВИЧ ДЕНИСОВ,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення господарської діяльності;

 <https://orcid.org/0000-0002-6256-0172>,

e-mail: andriidenysov1990@gmail.com

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ФІНАНСОВОМУ ТЕРОРИЗМУ

Досліджено правове регулювання основ протидії фінансовому тероризму у взаємозв'язку із забезпеченням фінансової безпеки. Установлено, що фінансовий тероризм є багатоаспектним явищем і потребує відповідних різнопланових правових заходів протидії. Вивчено погляди науковців щодо змісту і сутності фінансової безпеки, на підставі чого зроблено висновок щодо характерних рис, властивих фінансовій безпеці як стану попередження фінансового тероризму. Проаналізовано зміст основних нормативно-правових актів, які визначають основні засади протидії фінансовому тероризму в контексті принципів правового регулювання податкової, зовнішньоекономічної та іншої економічної діяльності як засобів становлення фінансової безпеки. Зроблено висновок, що протидія фінансовому тероризму – це система правових, організаційних, фінансово-економічних і методологічних заходів, спрямованих на забезпечення стану захищеності фінансових інтересів держави як фінансової основи її життєдіяльності, попередження реальних та прогнозованих загроз. Зауважено, що впровадження реформ щодо європейської інтеграції України є можливим лише за умов правового закріплення, деталізації та дотримання правових основ протидії фінансовому тероризму в тих нормативно-правових актах, якими регулюється питання фінансової безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, фінансова безпека, фінансовий тероризм, протидія тероризму, сталий економічний розвиток.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Необхідність вирішення питань протидії тероризму, зокрема фінансовому, лежить у підґрунті державної безпеки країни. Наразі конфлікт на сході, окупація територій країни з одночасною економічною кризою, спричиненою пандемією, актуалізують необхідність широкого підходу до забезпечення національної безпеки в усіх сферах суспільного буття. Особливо важливе значення має фінансова сфера забезпечення національної безпеки, оскільки саме через фінанси можна завдати стратегічно значущої шкоди інтересам національної безпеки в умовах гібридної війни, яка нині триває проти України. Як зазначає О. Остапенко, на протидію тероризму впливають економічні чинники й умови внаслідок дії економічних законів та права власності на знаряддя праці й засоби виробництва. Найпоширенішим проявом тероризму автор вважає посягання на право власності людини і громадянина, яке водночас зачіпає інтереси

особи та держави. Автор наголошує на загарбницькому характері політики керівництва РФ у сфері економіки, про що свідчить те, що відсутність визнання захоплених нею територій і створених на цих територіях держав, які мають маріонетковий характер (Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, Придністров'я), не є перепорою для їх вступу в міжнародно-правові відносини, серед іншого провадити зовнішньоекономічну діяльність (Остапенко, 2015, с. 300). Отже, захист економічної цілісності держави, зокрема недопущення проникнення капіталу з боку ворожої держави, має неocenенне значення в умовах агресії. Також суттєвою загрозою національній безпеці через економічно-фінансову сферу в літературі визнається відмивання грошових коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом (Лугіна, Омельян, 2019, с. 161). У Стратегії національної безпеки України однією з поточних загроз національній безпеці та

національним інтересам України названо низький рівень добробуту, який породжує зневіру і невпевненість у майбутньому, провокує насильство, що гальмує розвиток та консервує відсталість. До особливо небезпечних явищ віднесено вкорінення радикальних суспільних настроїв, які є основою для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань і поширення тероризму. Злочинність загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави¹. Отже, забезпечення високого рівня добробуту населення є одним із факторів попередження поширення тероризму.

Разом із цим забезпечити добробут населення неможливо без підтримання належного рівня фінансової безпеки.

Актуальність визначення правових основ протидії фінансовому тероризму полягає в тому, що вони виступають фундаментальними засадами врегулювання та впровадження антитерористичних заходів, спрямованих на захист економічної безпеки країни. Також вони мають визначальне значення для правових норм, присвячених забезпеченню фінансової безпеки. Протидія фінансовому тероризму, вочевидь, охоплює доволі широке коло діяльності, спрямованої на забезпечення фінансової незалежності держави, можливості її протистояння як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, які через фінансову сферу можуть підірвати її суспільно-економічну безпеку. Тому дослідження правових основ протидії фінансовому тероризму має враховувати багатоаспектність його проявів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є виокремлення поняття правових основ протидії фінансовому тероризму, визначення їх значення та диференціація. Завданням є визначення сутності фінансового тероризму, дослідження основних джерел правового регулювання основ протидії фінансовому тероризму.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Слід указати на те, що самому поняттю та сутності фінансового тероризму в правовій літературі не приділяється достатньо уваги. Зокрема, А. Внукова (2018) вважає, що фінансовий тероризм – спосіб насильницького домінування власників великого капіталу, у підґрунтя якого покла-

дено експлуатацію вищим класом нижчого для задоволення своїх потреб та примноження статків. Разом із цим таке розуміння поняття фінансового тероризму, на наш погляд, є доволі обмеженим. Фінансовий тероризм як багатоаспектне явище безпосередньо пов'язаний з економічною та фінансовою безпекою держави. Тому під час дослідження правових основ протидії фінансовому тероризму ми приділили увагу аналізу правової літератури з питань фінансової безпеки. Зокрема, розглянуто напрацювання таких учених, як І. Гапонюк, А. Лазарева, І. Ревак, О. Томчук та ін. У працях учених фінансова безпека розглядається як самостійне явище, зазначені автори не висвітлюють зв'язок фінансової безпеки з протидією фінансовому тероризму.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Із використанням філософських, загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання під час наукового дослідження було зроблено обґрунтування висновків з роботи. На основі використання *діалектичного методу* було проаналізовано взаємозв'язок протидії фінансовому тероризму з економічною та національною безпекою країни, що дало змогу наголосити на тому, що протидія фінансовому тероризму є необхідною складовою механізму забезпечення національної безпеки. Для вирішення завдань, визначених у роботі, було використано такі наукові методи пізнання: *аналіз і синтез* – під час добору теоретичного матеріалу для вивчення питань сфер застосування заходів протидії фінансовому тероризму, а також під час аналізу нормативно-правових актів стосовно визначення ними основ протидії фінансовому тероризму; *формально-логічний метод* – для узагальнення характерних рис, властивих фінансовій безпеці як необхідній умові протидії фінансовому тероризму; *метод документального аналізу* – під час розгляду зовнішньоекономічної, податкової, а також бюджетної сфер забезпечення фінансової безпеки держави; *логіко-семантичний метод* – для визначення змісту і сутності поняття правових основ протидії фінансовому тероризму; *абстрактно-логічний метод* – під час узагальнення висновків стосовно необхідності правового закріплення, деталізації та дотримання правових основ протидії фінансовому тероризму в тих нормативно-правових актах, якими регулюється питання фінансової безпеки. Також були дотримані вимоги формальної логіки стосовно послідовності, конкретної визначеності та неупередженості під час формулювання висновків відповідно до поставленої мети і завдань дослідження.

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 16.08.2021).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Фінансовий тероризм можна розглядати як явище, що має різносторонній характер, і через це він є вкрай небезпечним для національних економічних інтересів. Фінансовий тероризм полягає насамперед у загрозі економічним інтересам держави, а отже, загрожує національній безпеці в цілому. До фінансового тероризму доцільно віднести і безпосередньо фінансування терористичних актів на території країни, що особливо актуально в умовах окупації окремих територій України та гібридної війни. Фінансовий тероризм охоплює і доволі широку діяльність з тінізації доходів, виведення доходів з-під податкового впливу, захоплення капіталу України фінансовими активами держави-агресора тощо. Фінансовий тероризм є основним фактором підриву як національної безпеки взагалі, так і економічної безпеки зокрема.

Розглянемо правові основи, які визначають саму проблематику фінансової безпеки як частини національної безпеки країни щодо запобігання фінансовому тероризму. Правові основи протидії фінансовому тероризму – це передбачені правовими нормами комплексні шляхи щодо гарантування державою стану захищеності фінансових інтересів держави, за якого стає можливим упровадження реформ для подолання проблемних сфер суспільного життя як основи європейського майбутнього України.

У підґрунті протидії фінансовому тероризму лежить принципова необхідність забезпечення фінансової безпеки. Саме для її забезпечення як основи протидії фінансовому тероризму у Стратегії національної безпеки України було визнано необхідність ухвалення Стратегії економічної безпеки, яка має визначати шляхи й інструменти реалізації національної безпеки країни в економічній сфері. У серпні 2021 р. цю Стратегію було затверджено Указом Президента України. Слід відмітити як позитивний той факт, що до Стратегії економічної безпеки як складовий елемент включено і фінансову безпеку. Зокрема, зазначається, що незадовільність стану фінансової безпеки протягом останнього десятиріччя пояснюється значним дефіцитом державного бюджету, значним навантаженням за борговими обов'язками та відсутністю достатнього обсягу довгострокового інвестиційного кредитування економіки та фондового ринку¹. Пере-

лічені причини є основою фінансово-економічної кризи останніх років і, відповідно, чинниками, які слід усунути у подальшому шляхом реформування української економіки як фактора зростання добробуту населення.

У літературі існують різноманітні підходи до розуміння поняття та значення фінансової безпеки як стану попередження фінансового тероризму. Як справедливо підкреслює О. Томчук, сьогодні фінансова безпека є радше метою, аніж дієвим, ефективно працюючим інструментом. Шляхами вдосконалення фінансової безпеки авторка називає такі: розроблення та запровадження дієвих механізмів попередження загроз, модернізацію законодавства, запобігання впливу російського капіталу у будь-яких формах на внутрішньодержавні процеси в Україні (Томчук, 2017). На думку І. Рєвак (2009, с. 240), «фінансова безпека держави – це такий динамічний стан фінансових відносин, за якого б створювались сприятливі умови та необхідні ресурси для розширеного відтворення, економічного росту та підвищення життєвого рівня населення, удосконалення національної фінансової системи для успішної протидії внутрішнім і зовнішнім факторам дестабілізації фінансового стану в державі. Забезпечення фінансової безпеки – це діяльність держави і всього суспільства, спрямована на реалізацію загальної національної ідеї, на захист національних цінностей та національних інтересів через підтримку фінансової стабільності внаслідок збалансованості фінансів, достатньої ліквідності та наявності необхідних фінансових ресурсів». І. Гапонюк (2014, с. 83) наголошує на тому, що забезпечення фінансової безпеки держави ґрунтується на системі організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави, зокрема таких, як об'єктивний і всебічний моніторинг економіки і фінансової сфери з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки, розрахунок порогових, гранично допустимих значень фінансових та соціально-економічних показників, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу; діяльність держави щодо виявлення і

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на пері-

од до 2025 року»: Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021 // Президент України 6 офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення: 16.08.2021).

попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці. До елементів фінансової безпеки А. Лазарева (2014, с. 93) відносить такі: ефективність самої фінансової системи, її незалежність як самостійності держави у визначенні цілей, механізмів та шляхів функціонування фінансової системи, її конкурентоспроможність. На основі цих визначень можна зробити висновок, що фінансовій безпеці притаманні такі риси, як спрямованість у майбутнє, динамічність, спрямованість на стаке зростання, пріоритетність національних економічних інтересів, економічна самостійність держави, її незалежність від впливу зовнішнього капіталу, що є особливо актуальним в умовах зовнішньої агресії.

Основними викликами та загрозами у сфері фінансової безпеки Стратегія економічної безпеки називає такі: відсутність високого рівня бюджетної дисципліни, неспроможність розпорядників бюджетних коштів розробляти довгострокові плани діяльності, які перевищують річний термін, недостатність розвитку зв'язків між бюджетним плануванням та визначеними пріоритетними напрямками державного розвитку; надзвичайно високий рівень дефіциту державного бюджету, який є вищим, ніж установлені Бюджетним кодексом України 3 % прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на поточний рік; низький рівень фінансового залучення; проблеми з вирішенням долі активів та фінансових зобов'язань на тимчасово окупованих територіях держави; значна тінізація економіки; недоотримання доходів бюджету, як наслідок – контрабанда, розвиток маніпулятивних схем ухилення від оподаткування; недоліки правового забезпечення податкових відносин, відсутність традицій довгострокового кредитування в Україні, надмірне навантаження на пенсійну систему в умовах демографічної кризи й розвиток легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом¹. Перелічені негативні явища безпосередньо стосуються як проявів фінансового тероризму, так і негативних впливів на рівень фінансової безпеки держави взагалі.

Фінансова безпека як головна умова протидії фінансовому тероризму має ґрунтуватися серед іншого й на тих засадах, які лежать у підґрунті правового регулювання економічної безпеки країни в цілому. Доцільно підкреслити справедливості думки О. Резніка (2019, с. 43), що визначальним фактором економічно розвинених країн є їх економічна безпека. У пра-

вовій літературі до принципів державного управління у сфері економіки відносять об'єктивність (забезпечення дотримання в усіх процесах державного регулювання вимог об'єктивних закономірностей і реальних можливостей розвитку економічних систем), універсальність (можливість використовувати напрацювання науки державного регулювання в усіх сферах управлінської діяльності), законність (пріоритет закону, створення міцних правових засад в основних сферах державного регулювання, чітке дотримання всіма суб'єктами цієї діяльності норм права), достатність (зачухування до сфери державного регулювання лише тих напрямів господарювання, які не забезпечують ринкові механізми через їхню неспроможність або недостатню ефективність), поступовість розвитку (необхідність поступової заміни адміністративних методів державного регулювання правовими та економічними) (Сенишин, Горинь, Кундицький, 2014, с. 18).

Фінансовий тероризм як багатогранне явище вимагає й адекватних цьому явищу заходів протидії в бюджетній, податковій, інформаційній, зовнішньоекономічній та інших видах діяльності, які є об'єктом загроз фінансового тероризму. Зокрема, до правових основ регулювання економіки в контексті протидії фінансовому тероризму варто віднести і принципи правового регулювання бюджетної діяльності як складового елементу фінансової безпеки, серед іншого принципи публічності та прозорості (інформування громадськості з питань бюджетної політики тощо), справедливості й неупередженості (справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами), цільового використання бюджетних коштів, обґрунтованості, самостійності, збалансованості, єдності тощо². Правовими основами протидії фінансовому тероризму у сфері зовнішньоекономічної діяльності є принципи її провадження, серед яких принцип суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва, принцип юридичної рівності й недискримінації, принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності тощо³. Правові основи податкової

² Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 16.08.2021).

³ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // БД

¹ Там само.

сфери протидії фінансовому тероризму містяться у Податковому кодексі України, серед них варто підкреслити обов'язковість сплати податків, соціальну справедливість, рівність усіх платників перед законом, економічність оподаткування, стабільність, фіскальну достатність, невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства тощо¹.

Розвиток цифровізації у всіх сферах суспільного життя, зокрема і в економіці, породжує нові загрози протиправних дій, що висуває вимоги до створення адекватних їм правових основ протидії. Окремі науковці підкреслюють той факт, що навіть за сучасних умов швидкісного Інтернету існують проблеми, пов'язані з тривалим очікуванням обробки транзакцій, стягненням високих комісій, нерівнозначністю платежів для різних країн та роботою фінансових установ в умовах «закритих графіків» (Панасюк, Смерека, Шухманн, 2021, с. 116–117), зазначене може слугувати платформи для інтернет-шахраїв. А. Макурін (2020, с. 130–131) серед загроз інформаційній безпеці називає протизаконну діяльність економічних структур у сфері формування, поширення і використання інформації.

Робота Європейського центру боротьби з тероризмом та радикалізацією в Інтернеті є фактором боротьби як з фінансовим тероризмом, так і з іншими проявами терористичної діяльності (Місюра, 2017). Прикладом протиправних дій, що сприяють розвитку фінансового тероризму в інтернет-просторі, є фішинг – поширений у сфері онлайн-шахрайства вид кіберзлочинності в системі інтернет-банкінгу, головною причиною розповсюдженості якого називають низький рівень поінформованості населення про такий феномен, а також недовідченість у користуванні Інтернетом, довірливість жертви, нерозсудливість тощо (Plchenko et al., 2019). Для безпечного користування інтернет-простором, особливо в економічно-фінансовому середовищі, від користувачів вимагаються гнучкість мислення, мобільність, уміння навчатися впродовж життя, соціальні навички (Soft Skills) (Голей, Волкова, 2020, с. 61), що властиво не всім

суб'єктам провадження фінансової діяльності в цифровому середовищі. До основ протидії фінансовому тероризму в інформаційній сфері можна віднести такі принципи, на яких ґрунтуються інформаційні відносини, серед іншого і в економічній сфері: об'єктивність, повнота, послідовність, інтерпретація, перевіреність, достовірність (Aristova et al., 2019, p. 2247).

Окрім цього, правові основи протидії фінансовому тероризму містяться безпосередньо у Стратегії економічної безпеки у вигляді завдань у сфері фінансової безпеки: забезпечення функціонування Бюро економічної безпеки України як засобу посилення ефективності боротьби з економічними злочинами, впровадження політики зменшення дефіциту державного бюджету на основі розвитку взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями, збільшення ефективності податкового регулювання діяльності контрольованих іноземних компаній, створення стимулів для банків щодо кредитування малого та середнього підприємництва, підтримання незалежності Національного банку України як окремого інституту, сприяння розвитку та конкурентоздатності національного фондового ринку, вжиття заходів щодо захисту фінансової системи України від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, приведення національного законодавства, насамперед Митного кодексу України, у відповідність до положень митного законодавства ЄС на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС тощо². Такі завдання мають спеціальний характер та визначають основи для подальшого їх впровадження у сферу нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки як основи механізму протидії фінансовому тероризму.

Окремої уваги також заслуговують норми Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», які встановлюють необхідність здійснення фінансового моніторингу як

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 16.08.2021).

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 16.08.2021).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення: 16.08.2021).

сукупності заходів зі збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається до спеціально уповноваженого органу суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу й іншими державними органами та відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та/або фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або з іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів із перевірки такої інформації згідно із законодавством України та інших заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії тероризму¹.

Перелічені нормативно-правові акти містять правові основи протидії фінансовому тероризму в контексті тієї чи іншої сфери суспільно-економічних відносин, що безпосередньо впливають на економічну, а отже, й на національну безпеку країни.

ВИСНОВКИ. Правові основи протидії фінансовому тероризму можна розглядати як систему визначених нормативно-правовими актами основоположних засад правового регулювання фінансової діяльності в державі, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки. Фінансова безпека є невід'ємною частиною економічної безпеки як складового елементу державної безпеки. Протидія фінансовому тероризму – це система правових, організаційних, фінансово-економічних і методологічних заходів, спрямованих на забезпечення стану захищеності фінансових інтересів держави як фінансової основи її життєдіяльності, попередження реальних та прогнозованих загроз.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Внукова А. Фінансовий тероризм // Bitlex : сайт. 2018. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/finansovyy_teroryzm (дата звернення: 16.08.2021).
2. Гапонюк І. О. Фінансова безпека держави та шляхи її забезпечення. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 27. С. 81–87.
3. Голей Ю. М., Волкова Д. А. Переваги працівників покоління Z в епоху цифровізації // *Гуманітарна наука XXI століття: сучасні виклики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук : матеріали заоч. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 6 листоп. 2020 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський ; Акад. Держ. пенітенціарної служби. Чернігів, 2020. С. 61–63.*
4. Лазарева А. П. Фінансова безпека країни: загрози та основні напрями зміцнення. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Вип. 27. С. 88–94.
5. Лугіна Н. А., Омелян М. В. Кримінологічна характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 2. С. 158–165.

¹ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення: 16.08.2021).

6. Макурін А. А. Проблеми ідентифікації в обліку користувачів криптовалюти. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 60. С. 130–135.
7. Місюра А. О. Іноземний досвід протидії тероризму: висновки для України : аналіт. записка // Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. 03.02.2017. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/inozemniy-dosvid-protidii-terorizmu-visnovki-dlya-ukraini> (дата звернення: 16.08.2021).
8. Остапенко О. І. Принципи правового регулювання протидії тероризму в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 299–305.
9. Панасюк В., Смерека С., Шухманн В. Фінансовий інструментарій технології блокчейн: перспективи обліку та оподаткування. *InterConf*. 2021. № 52. С. 116–125. DOI: <https://doi.org/10.51582/interconf.21-22.04.2021.013>.
10. Ревак І. О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. 2009. Вип. 2. С. 238–247.
11. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.
12. Сенишин О. С., Горинь М. О., Кундицький О. О. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2014. 334 с.
13. Томчук О. Фінансова безпека України: ключові виклики та завдання // Вісник. Офіційно про податки : сайт. 21.11.2017. URL: www.visnuk.com.ua/uk/news/100006350-finansova-bezpeka-ukrayini-klyuchovi-vikliki-ta-zavdannya (дата звернення: 16.08.2021).
14. Fishing as a cybercrime in the Internet banking system: economic and legal aspects / O. Ilchenko, V. Chumak, S. Kuzmenko et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Spec Iss 2. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9396?locale-attribute=en> (дата звернення: 16.08.2021).
15. Legal Status of Local Self-government Authorities of Ukraine in the Conditions of Information Society Development: Research Methodology / I. V. Aristova, S. I. Zapara, D. M. Bielov et al. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, No. 8. Pp. 2244–2252. DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8\(46\).02](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.8(46).02).

Надійшла до редакції: 18.08.2021

КИРЕЕВА И. В., ДЕНИСОВ А. И. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСОВОМУ ТЕРРОРИЗМУ

Исследовано правовое регулирование основ противодействия финансовому терроризму во взаимосвязи с обеспечением финансовой безопасности. Установлено, что финансовый терроризм является многоаспектным явлением и требует соответствующих разноплановых правовых мер противодействия. Изучены взгляды ученых относительно содержания и сущности финансовой безопасности, на основе чего сделан вывод о характере черт, присущих финансовой безопасности в контексте предупреждения финансового терроризма. Проанализировано содержание основных нормативно-правовых актов, определяющих принципы противодействия финансовому терроризму в контексте принципов правового регулирования налоговой, внешнеэкономической и прочей экономической деятельности как средств установления финансовой безопасности. Сделан вывод, что противодействие финансовому терроризму – это система правовых, организационных, финансово-экономических и методологических мероприятий, направленных на обеспечение состояния защищенности финансовых интересов государства как финансовой основы его жизнедеятельности, предупреждение реальных и прогнозируемых угроз. Отмечено, что внедрение необходимых для европейской интеграции Украины реформ возможно лишь при условии правового закрепления, детализации и соблюдения правовых основ противодействия финансовому терроризму в тех нормативно-правовых актах, которые регулируют вопросы финансовой безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, финансовый терроризм, противодействие терроризму, устойчивое экономическое развитие.

KYRIEIEVA I. V., DENYSOV A. I. LEGAL BASES FOR COUNTERACTING FINANCIAL TERRORISM

The legal regulation of the basics for counteracting financial terrorism in connection with financial security has been studied. It has been established that financial terrorism can be

considered as a multifaceted phenomenon, and therefore it is extremely dangerous for national economic interests. Financial terrorism is primarily a threat to the economic interests of the state, and therefore threatens national security in general. The fight against financial terrorism is directly linked to financial security. It has been established that financial security is an integral element of economic security, which, in turn, is a part of the national security of the state. The views of scientists on the content and essence of financial security have been studied, on the basis of which a conclusion has been made about the characteristics of financial security as a state of prevention of financial terrorism. It has been concluded that financial security has the following features: future orientation, dynamism, focus on sustainable growth, priority of national economic interests, economic independence of the state, its independence from the influence of external capital, which is especially relevant in external aggression. The content of the main normative legal acts, which determine the basic principles of counteraction to financial terrorism in the context of the principles of legal regulation of tax, foreign economic and other economic activity as a means of financial security, has been analyzed. It has been concluded that the fight against financial terrorism is a system of legal, organizational, financial, economic and methodological measures aimed at ensuring the protection of the financial interests of the state as the financial basis of its activities, prevention of real and projected threats. The classification of legal bases for counteracting financial terrorism on specificity of a direction has been offered; the general economic bases and financial and legal bases which are those guiding principles which are revealed in regulation of financial and legal relations, and also financial and security bases have been allocated. It has been noted that the implementation of reforms on Ukraine's European integration becomes possible only under the conditions of legal consolidation, detailing and observance of the legal bases of counteraction to financial terrorism in those normative and legal acts, which regulate the issues of financial security.

Key words: *economic security, financial security, financial terrorism, counteraction to terrorism, sustainable economic development.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кирєєва І. В., Денисов А. І. Правові основи протидії фінансовому тероризму. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 144–151. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.16>.

Citation (APA): Kyrieieva, I. V., & Denysov, A. I. (2021). Legal Bases for Counteracting Financial Terrorism. *Law and Safety*, 3(82), 144–151 <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.16>.

УДК 343.98:343.61(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.17>

ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ КІКІНЧУК,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової експертології
та домедичної допомоги;

 <https://orcid.org/0000-0003-2241-6384>,
e-mail: vasili41900@gmail.com;

ТЕТЯНА ВІТАЛІЇВНА БІЛИК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5975-7951>,
e-mail: t04754352@gmail.com

**ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНОГО ВБИВСТВА ЗАРУЧНИКА
АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ**

Вивчено основні наукові дослідження та практику органів досудового слідства щодо особи злочинця, який скоїв убивство заручника або викраденої людини. Проаналізовано наукові думки, які розкривають поняття та сутність особи злочинця, який скоїв убивство заручника або викраденої людини, визначено конкретні ознаки особи такого злочинця. Крім того, проаналізовано сутність та розкрито поняття особи злочинця, який вчиняє навмисне вбивство заручника або викраденої людини, а також виокремлено типологію особи такого злочинця. На підставі проведеного дослідження запропоновано визначення і розкрито зміст поняття особи злочинця і типології особи злочинця, який вчинив умисне вбивство заручника або викраденої людини.

Ключові слова: особа, злочинець, умисне вбивство, заручник, викрадена людина.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Особа злочинця є невід'ємним та основним елементом у структурі криміналістичної характеристики вбивств заручника або викраденої людини. Аналізуючи статистичні дані за останні роки, ми можемо спостерігати тенденцію зростання кількості злочинів проти життя та здоров'я людини. Вивчаючи проблему збільшення умисних убивств, зокрема заручника або викраденої людини, можемо припустити, що їх поширеність зростає у зв'язку із соціально-економічними, політично-правовими та культурними чинниками. Крім того, це зумовлено і тим, що останніми роками способи скоєння злочинів швидко змінюються внаслідок розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, спостерігається підвищення рівня підготовки виконавця злочину тощо. Відповідно до цього вивчення відомостей про особу злочинця, який скоїв умисне вбивство заручника або викраденої людини, надає необхідну інформацію для більш швидкого й ефективного розслідування злочинів.

Нашу статтю присвячено вивченню особи злочинця, який скоїв убивство заручника або викраденої людини, його соціальних, психологічних і професійних якостей, що відрізняються наявністю окремих ознак від загальних

якостей осіб злочинців, які скоїли злочини проти життя і здоров'я особи. У зв'язку із цим треба розглянути ознаки, притаманні особі злочинця, який скоїв убивство заручника або викраденої людини, та сформулювати її типологію, що допоможе у практичній діяльності.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У зв'язку з наявністю достатньої кількості досліджень, присвячених вивченню нашої теми у широкому розумінні, *метою* статті є дослідити й описати ознаки особи злочинця у разі вбивства заручника або викраденої людини, проаналізувати їх за певною типологією. *Завдання* дослідження полягають у тому, щоб: 1) проаналізувати наявні наукові думки та судово-слідчу практику щодо з'ясування виникнення специфічності особи злочинця, який вчинив убивство заручника або викраденої людини; 2) вивчити сутність ознак особи такого злочинця та з'ясувати причинно-послідовний зв'язок виникнення обставин, за яких така особа скоює вбивство заручника або викраденої людини; 3) розробити типологію та проаналізувати основні ознаки особи злочинця, який вчинив убивство заручника або викраденої людини.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час дослідження застосовувались такі загально-

наукові та спеціально-наукові методи: формальної логіки – для детального вирішення поставлених завдань та з метою пізнання особи злочинця у загальнокриміналістичному аспекті; методи опису – для визначення поняття та виокремлення типології особи злочинця, який вчинив умисне вбивство заручника або викраденої людини; статистичний метод – для узагальнення результатів вивчення статистичних даних про злочини, передбачені ч. 3 ст. 115 КК України, результати їх розслідування, а також кримінальних проваджень і матеріалів слідчої та судової практики.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС і Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України за 2017–2021 рр., матеріали кримінальних проваджень та судових рішень, винесених у 2017–2021 рр., а також досвід практичної роботи автора в органах досудового розслідування МВС (НП) України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю¹. Останніми роками спостерігається значна кількість тяжких злочинів проти життя і здоров'я особи, що заподіяли особливо тяжкі наслідки – смерть потерпілого. Без особи злочинця не буде злочину. Антисоціальна поведінка злочинця суттєво відрізняється від поведінки законослухняних громадян. Для практичної складової та попередження злочинів необхідно вивчити детальніше особу злочинця за криміналістичними аспектами. Особа злочинця досліджується у різних науках: соціології, психології, біології, психіатрії, кримінальному праві та криміналістиці. Зацікавленість у цьому обумовлюється тим, що особа для суспільства відіграє велику роль. Під впливом соціальних, економічних, психологічних, біологічних, релігійних і політичних факторів формується особистість. За таких умов важливо розглянути причини, умови і механізм антисуспільних дій особи злочинця, спрямованих проти життя та здоров'я особи. На думку Є. Хижняк, А. Ханькевича й І. Назаренка (2021, р. 41), умисні вбивства у світі частіше скоюють чоловіки – у 90–95 % випадків.

Убивства, які вчиняють жінки, становлять 5 %, і переважно ці злочини вчиняються на протидію домашньому насильству чи захисту дітей. Особливості жертв убивств у всьому світі відрізняються залежно від рівня суспільства, але більшу частку з них становлять чоловіки, це приблизно 79 % від загальної кількості жертв. Дослідженням цієї теми займалися науковці в галузі криміналістики, серед них Ю. Атонян, С. Абельцев, Р. Белкін, А. Зелінський, А. Лазурський, А. Сахаров, В. Шепітько й інші. У сучасній криміналістиці не існує одностайної думки щодо визначення поняття особи злочинця та її типології.

А. Зелінський (2000, с. 57) вважає, що особистість злочинця – це сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних характеристик, які притаманні людям, винним у злочинній діяльності певного типу. На думку І. Даньшина (2003, с. 65), особа злочинця є сукупністю істотних і стійких соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у конкретному вчиненому злочині. Ю. Антонян (2019, с. 119) визначає, що особа злочинця є продуктом мозку і міжособистісного спілкування певного соціального і психологічного типу, який формується в соціальному середовищі. Ми погоджуємося з думками цих авторів і вважаємо, що злочинець, який вчинив убивство заручника або викраденої людини, є суб'єктом злочину, що під впливом правових і соціальних факторів скоїв дії з прямим умислом, спрямовані на захоплення заручника або викрадення людини, які в подальшому призвели до смерті останніх.

Особа вбивці має комплекс ознак, специфічних для кожного виду вбивств, бо відображає мотиви скоєння злочину, спосіб його здійснення, особливості характеру і темпераменту, навички, які використовуються в повсякденному житті (педантичність, охайність, неохайність), і професійні навички, наприклад лікаря, м'ясника, фельдшера, хіміка у разі розчинення частин трупа, електрика, підривника в разі використання для вбивства електричних приладів і вибухових пристроїв тощо (Коновалова, 2001, с. 24).

У сучасній криминології існує загальна структура ознак особи злочинця: 1) за біологічними характеристиками; 2) за психологічними характеристиками; 3) за соціальними характеристиками (Тіщенко, 2003, с. 105). У свою чергу, Л. Керик (2015, с. 167) пропонує вивчати особу злочинця зі структурою демографічних, професійних та службових ознак у

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 30.07.2021).

сукупності зв'язків із жертвою, схильності до скоєння злочинів, фізичного розвитку, психічного стану тощо. Розглянемо детальніше з урахуванням специфіки навмисного вбивства заручника або викраденої людини соціально-демографічні, соціально-рольові, моральні, психологічні, емоційні та кримінально-правові ознаки.

Передусім зазначимо, до соціально-демографічних ознак належать відомості про стать, вік, освіту, сімейний стан, професію тощо. Відповідно до статистичних даних убивство за ч. 3 ст. 115 КК України¹ у 85 % випадків скоюють особи чоловічої статі, у 15 % – жінки. Вік особи відіграє велику роль: можемо спостерігати, що особи віком 18–28 років становлять основу кримінальної злочинності, а особи 40–60 років і 14–17 років – мінімальну її частку. Аналіз судової практики злочинів проти життя та здоров'я особи показує, що ці особи не мають вищої освіти, найчастіше мають середню спеціальну й добре володіють професійними навичками. Крім того, цікавим фактом є те, що більшість із цієї категорії осіб виростили в неповних сім'ях та на момент скоєння злочину не мали родини, не мали дітей, не були одружені чи були розведені, не працюють або не мають постійного місця роботи. До осіб, які скоюють вбивства на замовлення, можна віднести чоловіків у віці від 25 до 38 років, які мають вищу чи спеціальну освіту, мають професійну підготовку та спеціальні навички. Злочинці цієї категорії користуються підробленими документами, зазвичай не мають родини (Левченко, 2015, с. 7).

До соціально-рольових ознак належать взаємовідносини злочинця із суспільством, взаємодія з навколишнім середовищем, наявність психологічних чи психічних розладів, зловживання алкогольними напоями або наркотичними речовинами. Убивства заручника або викраденої людини на побутовому рівні зазвичай скоюють в алкогольному чи наркотичному сп'янінні у 30 % випадків. Особи, які страждають на психічні розлади здоров'я, частіше за все перебувають на обліку в лікаря та скоюють злочини спонтанно, не готуючись до них та не маючи остаточної кінцевої мети у 10 % випадків (Левченко, 2015, с. 8).

Моральні, психологічні та правові ознаки злочинця характеризуються ігноруванням

етичних норм соціуму та відсутністю світогляду, відданням переваги своїм корисливим інтересам перед інтересами інших для отримання незаконного збагачення, негативним ставленням до людей та суспільства і відсутністю релігійних переконань, ігноруванням норм права, що виявляється під час формування злочинних дій. На думку Р. Гомес-Леаль (2021, р. 79), останніми роками спостерігається зростання цікавості до вивчення факторів, які можуть допомогти зменшити негативні наслідки психопатичних якостей, що впливають на поширення злочинної поведінки. Дослідження особи злочинця привертає підвищену увагу останнім десятиліттям через високу поширеність насильства й агресії у світі.

Ще однією ознакою особи злочинця, який вчинив убивство заручника або викраденої людини, є емоційні якості. Крім того, на тип поведінки людини впливають біологічні особливості. Науковці провели дослідження щодо типу тіла злочинців, схильних до скоєння тяжких злочинів, та виокремили такі види: 1) ендоморфний тип фігури з круглою і товстою статурою та м'яким і пухким тілом; 2) мезоморфний тип фігури з мускулистими добре фізично розвиненими м'язами; 3) ектоморфний тип фігури, до яких відносять худих, тендітних, з обвислими плечами і маленьким обличчям (Ebisike, 2007, р. 44). Психологічні особливості впливають на особу злочинця (холерик в однаковій життєвій ситуації поведеться інакше, ніж флегматик чи сангвінік, але в цілому їхні вчинки диктуються ще і ступенем соціальної вихованості) (Сміян, Нікітін, 2010, с. 90).

Ми згодні з попередньою думкою науковців і вважаємо, що необхідно звернутися за класифікацією емоційних якостей особи злочинця до психології, зокрема А. Лазурський (1921, с. 64) розробив таку типологію злочинців за емоційними якостями: 1) поміркований або слабовільний тип особи злочинця, серед яких апатичний, байдужий до суспільства, такі, кого легко переконати виконати суспільно небезпечні дії; 2) емоційний тип особи, якому притаманні бажання влади, черствий, ревнивий, і злопам'ятний характер, для таких осіб є важливими особиста вигода і матеріальний інтерес; 3) імпульсивний тип особи, який не контролює свої емоції, легко кривдить людей, легковажний; такі особи можуть зловживати спиртними напоями чи наркотичними засобами; 4) активний тип особи: жорсткий, агресивний, озлоблений, схильний до насильства з дитинства.

Необхідно зазначити, що науковці поряд з ознаками виділяють криміналістичну типологію

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 30.07.2021).

особи злочинця. Для типології головною такою ознакою виступає мотив – внутрішнє бажання, потреби та поведінка і кінцевий результат, на досягнення якого спрямовано дії злочинця. Кримінологічна типологія злочинців зазвичай будується на двох підставах: на характері анти-суспільної спрямованості особи і ціннісних орієнтаціях, глибині та стійкості її антисоціальної та на ступені її суспільної небезпечності. Зокрема, виділяють такі типи: а) зневажливі особи; б) корисливі особи; в) антисоціальні особи; г) легковажні особи (Сміян, Нікітін, 2010, с. 85). Крім того, О. Джужа (2001, с. 80) поділяє злочинців за ступенем небезпечності особи на три типи, а саме на послідовно криміногенний, ситуативно криміногенний і ситуативний. На думку А. Сахарова (1973, с. 11), типологію злочинців можна здійснювати: 1) за характером учинених злочинів (насилницькі, корисливі, з необережності); 2) за глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості (злісні, випадкові, ситуативні, нестійкі злочинці).

На думку американських учених, особу злочинця можна ідентифікувати за поведінкою, тому вони пропонують поділяти злочинців на організованих, які вбивають у разі відчуття тригера, який випливає із сексуальних, економічних чи психологічних відносин (Sharma, 2018, р. 8). Як правило, такий тип має високий або середній інтелект, це люди працелюбні, соціально досвідчені, до злочину готуються і мають сформований план.

Інший тип осіб злочинців – неорганізовані. Вони мають середній інтелект, є соціально неадаптованими, не працюють, не обмежуються в поведінці, часто оголюють тіло привселюдно, мають проблеми психологічного складу, жертву обирають серед своїх знайомих, які живуть поблизу. На відміну від організованих злочинців часто залишають на місці злочину сліди та предмети злочину. До злочину не готуються, мають спонтанний план, не мають чіткої кінцевої мети.

Останній тип – змішаний. Цей тип неможливо легко розпізнати, як вищевказані. До цього типу відносять як кваліфікованих убивць, так і непередбачуваних, які скоїли вбивство у стані наркотичного або алкогольного сп'яніння, що призвело до тяжких наслідків. До цього типу відносять і випадки, коли злочин вчиняє більше однієї особи.

Ми погоджуємося з цими думками науковців і вважаємо, що кожна з них є по-своєму важливою та актуальною. Розглянуті вище класифікації є типовими моделями загальнокримінальних злочинів типології особи злочинця. На нашу думку, необхідно виокремити

типологію особи злочинця, що вчиняє умисне вбивство заручника або викраденої особи. Як зазначалось вище, мотив є головною ознакою, яка відображає причину внутрішнього спонукання до скоєння злочину. Особа, яка скоїла умисне вбивство заручника або викраденої людини, усвідомлює, що її умисні дії спрямовано на захоплення заручника або викрадення людини і що вони в подальшому передбачають і бажають настання смерті цих осіб. До цієї категорії ми відносимо такі типи злочинців: 1) корисливі особи; 2) патологічно жорсткі особи; 3) ситуаційні особи. Розглянемо кожен тип окремо.

Корисливі злочинці. На нашу думку, це особа злочинця, який здійснює злочину діяльність з метою одержання матеріальної вигоди, майнового блага чи отримання іншого немайнового права шляхом убивства особи потерпілого. Вчиняючи корисливі злочини, особа злочинця задовольняє свої матеріальні потреби за рахунок життя особи потерпілого. Як свідчить судово-слідча практика, корисливі злочинці мають високий соціальний рівень, багатий життєвий досвід, обіймають певні керівні посади, можуть бути наділені властивими повноваженнями і користуються зв'язками у суспільстві, серед яких і кримінальні зв'язки. Зазвичай така категорія осіб самостійно злочини не скоює, вони використовують найманих убивць і є замовниками злочину. Так само і наймані вбивці, які отримують «гонорар» за вбивство заручника або викраденої людини, є виконавцями злочину. На думку В. Шепітька (1998, с. 30), «наймані вбивці – це професіонали, яких можливо поділити на: 1) одиночек, які виконують замовлення від випадку до випадку 2) кілерів професіоналів, які перебувають на постійному утриманні того чи іншого злочинного угруповання. Такі особи проходять спеціальну підготовку, займаються спортом, стрільбою, постійно перебувають у відповідній формі. Вони здійснюють вбивство групою, що складається з двох-трьох осіб».

Прикладом може слугувати вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 24 вересня 2020 р. Для забезпечення виконання свого злочинного умислу, спрямованого на вчинення вбивства особи А., особа Б. звернувся за допомогою до свого зятя, особи Д., який, у свою чергу, з метою полегшення вчинення злочину залучив до його вчинення, як виявилось, неповнолітніх. 18 березня 2015 р. в особи Б. з мотивів помсти особі А. у зв'язку з його професійною діяльністю як представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з

наданням правової допомоги, виник злочинний умисел спрямований на його вбивство¹.

Наступним типом особи злочинця, що вчиняє вбивство заручника або викраденої людини, є патологічно жорсткі особи. Цей тип характеризується тим, що свої егоїстичні бажання психологічного, психічного чи сексуального характеру спрямовує на заподіяння фізичної шкоди для життя, здоров'я, честі і гідності потерпілого, заподіяння йому страждань. Характерні риси цих осіб: агресія, егоїзм, цинізм, егоцентризм, прагнення вирішувати конфлікти фізичною силою, зловживання алкоголем, наркотичними речовинами, наявність психічних захворювань тощо. Для таких осіб характерно бути виконавцями злочину чи скоювати їх одноосібно.

Прикладом можна вважати вирок Дніпровського апеляційного суду від 13 листопада 2020 р. 13 травня 2013 р. близько 01:40 год. у процесі скоєння розбійного нападу в обвинувачених особи А., особи Б., особи В. та особи Ж. виник умисел на протиправне заподіяння смерті неповнолітньому особі Р. та особі М. з метою досягнення матеріальної вигоди шляхом заволодіння майном, яке належало останнім. Діючи за попередньою змовою групою осіб, близько 02:00 год. особа А, завдаючи неповнолітньому потерпілому особі Р. та особі М. психічних та моральних страждань, під погрозою продовження фізичного насильства та за вказівкою особи Б примусив останніх здійснювати маніпуляції зі статевими органами потерпілих і в подальшому вступити в статевий контакт неприродним шляхом, спостерігаючи за чим обвинувачені насміхались, тобто глумилися, завдаючи душевних переживань та принижуючи гідність неповнолітнього особи Р. та особи М. Продовжуючи реалізацію свого злочинного наміру, спрямованого на протиправне заподіяння потерпілим шкоди, діючи з особливою жорстокістю за попередньою змовою групою осіб з корисливих мотивів, вони примусили потерпілих одягти жіночу білизну, в якій ті були вимушені примусово продемонструвати танець у кімнаті квартири, за яким спостерігали обвинувачені, завдаючи цим психічних та моральних страждань потерпілим. Після цього, діючи за попередньою змовою групою осіб, обвинувачені завели не-

повнолітнього особу Р. та особу М. до ванної кімнати та почали за ними почергово спостерігати, перешкоджаючи вихід, тобто примусово утримувати їх, а особа А., бажаючи продовження заподіяння особливих страждань потерпілим, що відображалось у раніше нанесених численних ударах руками та ногами в життєво важливі частини тіла та голови, продовжував такі дії протягом тривалого часу. Умисні злочинні дії обвинувачених потягли за собою смерть потерпілого в зазначеній квартирі².

Останнім, на нашу думку, є ситуаційний тип особи. Характерними його ознаками є схильність до кримінальних злочинів (у неповнолітньому віці такі особи скоювали дрібні правопорушення), це особи, які під впливом різних факторів були втягнуті до злочинної діяльності. Притаманні їм риси: постійне порушення норм соціальної поведінки, перебільшене почуття помсти, ревнощі, аморальна поведінка. Згідно зі статистичними даними такі злочини частіше відбуваються на побутовому ґрунті. Намір на скоєння злочину виникає спонтанно і ситуативно, під впливом алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Злочинці цього типу скоюють вбивство одноосібно і виступають у ролі виконавців. Прикладом є вирок Зміївського районного суду Харківської області від 30 січня 2020 р. про те, що 12 серпня 2019 р. близько 14:00 години особа А., будучи в стані алкогольного сп'яніння, перебував у квартирі свого знайомого особи Д., де вони спільно вживали спиртні напої. У процесі вживання спиртних напоїв між ними стався конфлікт, під час якого в особи А. раптом на ґрунті особистих неприязних стосунків виник умисел на протиправне заподіяння смерті іншій людині. Реалізуючи зазначений умисел, у процесі конфлікту особа А. умисно наніс особі Д. кілька ударів кухонним ножом у ділянку голови, після чого взяв у руку розвідний металевий ключ та наніс ним ще декілька ударів у ділянку голови особи Д., тобто в життєво важливий орган, внаслідок чого потерпілий помер³.

² Вирок Дніпровського апеляційного суду від 13.11.2020 : справа № 207/3904/13-к, провадження № 11-кп/803/98/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92998090> (дата звернення: 30.07.2021).

³ Вирок Зміївського районного суду Харківської обл. від 30.01.2020 : справа № 610/3020/19, провадження № 1-кп/621/77/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87259496> (дата звернення: 30.07.2021).

¹ Вирок Дніпровського районного суду м. Київ від 24.09.2020 : справа № 361/6846/15-к, провадження № 1-кп/755/388/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91831326> (дата звернення: 30.07.2021).

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки, що особа злочинця є суб'єктом злочину, який у притаманній йому манері поведінки, що сформувалась під впливом соціально-політичних, морально-етичних, біологічних, економічних, психологічних і правових норм у поєднанні з іншими обставинами, маючи прямий умисел, скоїв дії, спрямовані на захоплення заручника або викрадення людини, що в подальшому призвели до смерті потерпілих. Первинна інформація про особу злочинця заручника або викраденої людини може бути виявлена під час огляду

місця події, що сприятиме швидкому встановленню особи злочинця відповідно до характерних для нього соціальних, демографічних, моральних, психологічних, емоційних і кримінально-правових ознак. Подальша інформація отримується у процесі проведення слідчих дій.

Розглядаючи ознаки особи злочинця, який вчинив убивство заручника або викраденої людини, ми вивчили його характерні риси і на підставі цих даних пропонуємо таку типологію: 1) корисливі особи; 2) патологічно жорсткі особи; 3) ситуаційні особи.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Антонян Ю. М. Личность преступника и исправление осуждённых. *Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право»*. 2019. № 2. С. 117–127.
2. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодєд О. В. Кримінологія. Загальна та особлива частини : підручник / за заг. ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.
3. Джу́жа О. М., Моїсеєв Е. М., Васи́левич В. В. Кримінологія : навч. посіб. Київ, 2001. 368 с.
4. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Рубікон, 2000. 240 с.
5. Керик Л. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 162–168.
6. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Харків : Факт, 2001. 311 с.
7. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Нац. акад. управління, 2010. 496 с.
8. Лазурский А. Ф. Классификация личностей. СПб., 1921. 401 с.
9. Левченко Ю. О. Кримінологічне вчення про особу злочинця : конспект лекції. Київ, 2015. 124 с.
10. Сахаров А. Б. Личность преступника и типология преступников. *Социалистическая законность*. 1973. № 3. С. 11–15.
11. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 360 с.
12. Шепітько В. І. Особливості криміналістичної характеристики вбивств на замовлення // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 листоп. 1997 р.). Харків, 1998. С. 25–31.
13. Ebisike N. The Use of Offender Profiling Evidence in Criminal Cases : A Dissertation Submitted for the Degree of Doctor of Juridical Science. California, 2007. 338 p. URL: <https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=theses> (дата звернення: 30.07.2021).
14. Gomez-Leal R., Megias-Robles A., Sanchez-Lopez M. T., Fernandez-Berrocal P. Psychopathic Traits and Ability Emotional Intelligence in Incarcerated Males. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. 2021. Vol. 13, No. 2. Pp. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.5093/ejpalc2021a8>.
15. Model of operational search prediction of intentional homicide by criminal police / Ye. Khyzhniak, A. Khankevych, I. Nazarenko et al. *Amazonia investiga*. 2021. Vol. 10, No. 40. Pp. 37–44. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.4>.
16. Sharma M. The Development of Serial Killers: A Grounded Theory Study. Illinois : Eastern Illinois University, 2018. 106 p. URL: <https://thekeep.eiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4722&context=theses> (дата звернення: 30.07.2021).

Надійшла до редакції: 02.08.2021

КИКИНЧУК В. В., БИЛЫК Т. В. ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМЫШЛЕННОГО УБИЙСТВА ЗАЛОЖНИКА ИЛИ ПОХИЩЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Изучены основные научные исследования и практика органов досудебного следствия относительно личности преступника, совершившего убийство заложника или похищенного человека. Рассмотрены научные идеи, раскрывающие понятие и сущность личности преступника, совершившего убийство заложника или похищенного человека. Определены конкретные признаки личности такого преступника. Кроме того, проанализирована сущность и раскрыто понятие личности преступника, совершившего умышленное убийство заложника или похищенного человека, а также выделена типология личности такого преступника.

На основе исследования предложено определение и раскрыто суть личности преступника, а также предложена типология личности преступника, совершившего умышленное убийство заложника или похищенного человека.

Ключевые слова: *лицо, преступник, умышленное убийство, заложник, похищенный человек.*

KIKINCHUK V. V., BILYK T. V. THE IDENTITY OF THE OFFENDER AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF PREMEDITATED MURDER OF A HOSTAGE OR A KIDNAPPED PERSON

Scientific research and forensic practice on the identity of the offender who committed the premeditated murder of a hostage or a kidnapped person are analyzed. The content of such a criminal person's typology in the system of forensic characteristics of crimes against human life and health is revealed. A review of modern definitions is made, the essence and concept of the person of the criminal who committed premeditated murder of the hostage or kidnapped person is analyzed, as well as its main features are analyzed and the typology of the person of the criminal who committed premeditated murder of the hostage or kidnapped person is developed.

Based on research using the method of generalization of practice and statistics, the following definition of the offender who committed the premeditated murder of a hostage or kidnapped person is proposed: the offender is a subject of crime, which in his or her inherent manner of behavior, formed under the influence of socio-political, moral and ethical, biological, economic, psychological and legal norms in combination with other circumstances, with direct intent, committed actions aimed at hostage-taking or kidnapping, which subsequently led to the death of the victims.

It is concluded that as of now this issue is not fully disclosed. Although the identity of the perpetrator of premeditated murder has been repeatedly investigated in the forensic aspect, usually within the general framework of crimes against life and health of a person, but domestic science does not sufficiently cover the identity of the offender who killed a hostage or kidnapped person, its concept and typology are still insufficiently studied. Based on a comprehensive comparative study, the following typology of the identity of the offender who committed the premeditated murder of a hostage or kidnapped person is proposed: 1) selfish persons; 2) pathologically rigid persons; 3) situational persons. At the same time, their content is revealed.

It is noted that in practice, knowledge about the identity of the offender who committed the premeditated murder of a hostage or kidnapped person is important and necessary, especially at the stage of prevention and prevention of juvenile delinquency, especially among those who have previously been prosecuted.

Key words: *person, criminal, premeditated murder, hostage, kidnapped person.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кікінчук В. В., Білик Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства заручника або викраденої людини. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 152–158. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.17>.

Citation (APA): Kikinchuk, V. V., & Bilyk, T. V. (2021). The Identity of the Offender as an Element of Forensic Characteristics of Premeditated Murder of a Hostage or a Kidnapped Person. *Law and Safety*, 3(82), 152–158. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.17>.

ДАР'Я ВІКТОРІВНА КОРОБЦОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-2571-8433>;

ЛІНА ВОЛОДИМИРІВНА МІЩЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4906-8287>

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ БЮДЖЕТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Досліджено бюджетно-правові відносини, які складаються на рівні формування бюджетів об'єднаних територіальних громад, і визначено фінансово-правові підстави формування спроможних бюджетів. Уточнено поняття «бюджет ОТГ» і сутність поняття «спроможний бюджет». Спираючись на історичний досвід розвитку бюджетних відносин в Україні та зарубіжний досвід, доведено необхідність формування спроможних бюджетів за рахунок альтернативних надходжень, а саме шляхом надання ОТГ прав щодо встановлення непрямих податків, регулювання пільг і податкових ставок, отримання доходів від господарської діяльності, а також від використання міжбюджетних трансфертів у потрібних обсягах та на визначені цілі. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення фінансового законодавства стосовно термінології та сутності бюджетної діяльності.

Ключові слова: місцевий бюджет, фінансова спроможність, доходи бюджетів, податкові надходження, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти.

Оригінальна стаття

ВСТУП. В умовах реформування бюджетної системи України з метою наближення суспільних благ та послуг до споживачів є актуальним питання формування фінансово спроможних місцевих бюджетів на сучасній правовій базі. Правову базу формування доходів місцевих бюджетів закладено у Бюджетному кодексі України (далі – БК України), Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та в інших нормативно-правових актах, які містять новели законодавства, що встановлюють повноваження територіальних громад щодо формування та використання бюджетних коштів. Проте сутність місцевих бюджетів, зокрема бюджетів об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), залишається законодавчо не врегульованою, також важливо уточнити нові повноваження територіальних громад щодо ефективного формування та розподілу місцевих фінансових ресурсів.

У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р (далі – Концепція), наголошується на принципах правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Украї-

ні. Відповідно до Концепції виконання повноважень органів територіальної влади будуватиметься на визначенні достатньої податкової бази, що дасть змогу забезпечити виконання органами місцевого самоврядування власних повноважень з урахуванням об'єктивних критеріїв фінансування державою делегованих повноважень¹.

Податкова база доходів бюджетів ОТГ встановлюється законом, а реалізація бюджетних повноважень забезпечується процесуальними нормами, які надають органам місцевого самоврядування широке коло повноважень. Наприклад, відповідно до Концепції передбачено право органів територіальної влади на недопущення надання іншими органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади податкових пільг, які зменшують власні доходи місцевих бюджетів. Однак

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> (дата звернення: 25.08.2021).

податкові відносини на рівні місцевих бюджетів залишаються об'єктом регламентації держави. Отже, потребують вирішення питання формування спроможних бюджетів територіальних громад на сучасній фінансово-правовій основі.

Під час установаження достатньо широкого кола повноважень щодо наповнення бюджетів ОТГ слід ураховувати, що податкові надходження в Україні встановлюються виключно державою, а види й обсяги місцевих податків та зборів порівняно з державними не є суттєвими, що визначає залежність місцевих бюджетів, серед іншого і бюджетів ОТГ, від державних податків, зокрема від податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО). За даними аналітиків, через місцеві бюджети в Україні перерозподіляється обсяг податків та зборів, еквівалентний 6,5 % ВВП, що більше, ніж у розвинутих європейських країнах, а також через місцеві бюджети проходить 23,6 % усіх податкових надходжень, майже як у Франції (28,3 %). В Угорщині, Чехії і Словаччині на місцеві бюджети припадає менше 10 % усіх зібраних податків та зборів¹. Це свідчить про відсутність стабільної та універсальної системи місцевого оподаткування в Україні та про залежність бюджетів ОТГ від державної податкової політики. Досвід розвинутих країн засвідчує, що місцеві бюджети успішно виконують заплановані функції під час формування доходної бази на основі місцевих податкових надходжень і мінімальної залежності від державних податків.

Актуальним для вирішення цих питань є обґрунтування повноважень ОТГ як суб'єктів бюджетної діяльності щодо формування та використання бюджетних коштів на новій правовій основі, що враховує баланс публічних фінансових та місцевих інтересів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає у вдосконаленні чинного бюджетного законодавства України щодо повноважень територіальних громад із формування місцевих бюджетів.

Завданням статті є дослідити фінансове законодавство з питань формування місцевих бюджетів та виявити шляхи його вдосконалення.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблеми фінансово-правового регулювання бюджетних відно-

син досліджувалися у працях Л. Воронової (2006), О. Гетманець (2018), О. Кузьменко (2011), П. Латковського (2019), О. Музики-Стефанчук (2016), В. Чернадчука (2011), Н. Якимчука та ін. У роботах учених наголошується на впровадженні принципів субсидіарності та самостійності як визначальних для організації бюджетної діяльності. Проте впровадження цих принципів наштовхується на норми чинного законодавства, що обмежує самостійність місцевих органів влади. Так, О. Музика-Стефанчук (2016, с. 327) визначає, що для формування фінансово спроможних місцевих бюджетів слід визначити доцільність залежності доходів бюджетів ОТГ від дотацій та субсидій із Державного бюджету, цієї ж думки дотримуються Х. Блохлігер (2009, с. 20) та І. Волохова (2013, с. 106–110).

Дійсно, фінансова залежність сприяє організаційній залежності органів місцевої влади від органів державної влади і породжує питання, потрібно чи ні спиратися під час формування бюджетів ОТГ на фінансову підтримку органів центральної влади.

У працях учених аналізуються правові основи формування доходної частини бюджету за рахунок як податкових, так і неподаткових надходжень та фінансування окремих видів витратків. Розглядаючи бюджетні відносини, Я. Крупко (2014, с. 87–88) виявляє тенденцію, що зараз у місцевих бюджетах усіх рівнів спостерігається постійне розходження доходної та витраткової частин. Аналогічної думки дотримуються Т. Латковська (2013), А. Монаєнко (2009) та О. Наголюк (2014). Разом із цим залишаються поза увагою дослідників повноваження ОТГ з отримання бюджетних доходів з альтернативних традиційним джерелам і доцільність фінансування окремих видів витратків, зокрема на виконання зобов'язань адміністрації місцевого самоврядування стосовно надання послуг населенню, а саме їх залежність від фінансування з Державного бюджету.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У процесі дослідження використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, що надало можливість зробити обґрунтовані висновки. Так, *діалектичний метод* пізнання процесів застосовано під час аналізу структури доходів місцевих бюджетів та повноважень суб'єктів бюджетної діяльності з їх установаження та стягнення, що дало змогу розглянути їх у розвитку та взаємозв'язку, виявити усталені напрями і закономірності в цілому й обґрунтувати необхідні зміни до законодавства стосовно впровадження прав органів місцевого самоврядування на

¹ На чому заробляють місцеві бюджети в країнах Європи та в Україні? // Ціна держави : сайт. 11.07.2019. URL: <https://cost.ua/news/744-na-chomu-zaroblyayut-mistsevi-byudzhety-v-krayinakh-evropy-ta-v-ukrayini/> (дата звернення: 25.08.2021).

отримання «власних» доходів від господарської діяльності, які зараховуватимуться до місцевих бюджетів. Для вирішення поставлених завдань застосовано такі наукові методи пізнання: *логіко-семантичний* – для формулювання понятійного апарату й уточнення змісту окремих категорій, зокрема «бюджет ОТГ», «спроможний» бюджет, «бюджетні повноваження»; *історико-правовий* – під час дослідження історії формування бюджетів ОТГ на теренах України та особливостей становлення їх фінансової спроможності; *аналізу й синтезу* – у процесі роботи над проблемою від добору теоретичного матеріалу й аналізу нормативно-правової бази щодо правового регулювання доходів бюджетів ОТГ в Україні до балансу співвідношення прямих та непрямих податків у доходах місцевих бюджетів; *формально-логічний* і *прогностичний* – для теоретичного узагальнення та розроблення пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України з метою встановлення повноважень учасників бюджетної діяльності щодо формування саме спроможних місцевих бюджетів; *абстрактно-логічний* – для теоретичного узагальнення і формулювання науково-практичних висновків щодо зміни структури доходів місцевих бюджетів завдяки введенню права на отримання власних доходів від господарської діяльності ОТГ як додаткового джерела доходів місцевих бюджетів, що обґрунтовує необхідність внесення змін до бюджетного законодавства; *документального аналізу* – з метою розгляду механізму реалізації процесуальних податкових норм та уточнення доцільності визначення видів непрямих податків у регіонах; *порівняльно-правовий* метод – для порівняння правових явищ, виявлення спільних і відмінних ознак щодо формування доходів місцевих бюджетів в Україні та країнах світу; *структурно-логічний* і *системно-функціональний* – для систематизації даних щодо міжбюджетних відносин за останні п'ять років розвитку економіки України, що надало обґрунтованості сформульованим пропозиціям щодо доцільності використання міжбюджетних трансфертів у вигляді цільових субвенцій та дотацій як складової формування фінансово незалежних місцевих бюджетів. Вимоги формальної логіки до послідовності, визначеності та неупередженості дотримано у процесі формування висновків і пропозицій відповідно до мети дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У чинному законодавстві існують різні визначення понять «бюджет», «бюджет місцевого самоврядування», «мінімальний

бюджет», «поточний бюджет», проте не уточнюється значення та сутність поняття «бюджет ОТГ». Ураховуючи дефініції Бюджетного кодексу України, бюджет ОТГ – це бюджет місцевого самоврядування, що утворює фінансовий план, кошти якого становлять обсяг фінансових ресурсів, що є в розпорядженні місцевої влади, на потреби громади.

Слід ураховувати, що на початок реформування місцевого самоврядування, тобто на 2014 р., в Україні більшість населених пунктів, за винятком деяких обласних, мали настільки слабку матеріально-фінансову базу, що були неспроможні надавати необхідні публічні послуги на відповідних територіях, а також виконувати повноваження органів місцевого самоврядування. Система місцевих бюджетів, що склалася на початок 2015 р., тобто на початок проведення реформи децентралізації влади та створення нових ОТГ, характеризувалася низькою спроможністю бюджетів, їх залежністю від Державного бюджету, а також нерозвинутими міжбюджетними зв'язками. Бюджетні відносини на ті часи, як правило, залежали від так званої вертикальної підпорядкованості, тобто нижчі бюджети і, відповідно, органи влади залежали від більш спроможних районних, обласних або міст обласного значення бюджетів і коштів з бюджету держави. Дотаційність місцевих бюджетів суттєвим тягарем лягала на фінанси держави, що обмежувало фінансування загальносуспільних потреб.

Створення ОТГ та реформування територіальної організації влади спирається на систему міжбюджетних відносин, метою регулювання яких, як встановлено п. 2. ст. 81 БК України, є забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень¹. Бюджети ОТГ мають передбачати, що виконання делегованих повноважень та повноважень органів влади на місцях залежить від обсягу коштів, надання яких регулюється міжбюджетними відносинами, і фінансується за рахунок коштів як державного, так і місцевих бюджетів.

Проблема щодо створення саме спроможних бюджетів ОТГ вирішується шляхом формування збалансованої та обґрунтованої доходної і видаткової частин бюджетів в обсязі,

¹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 25.08.2021).

достатньому для виконання поставлених завдань. І з цього погляду важливо встановити як достатню кількість джерел доходів, так і вирішальні напрями їх використання.

Дефініція «спроможний» за змістом визначається як здатний виконувати, здійснювати, робити що-небудь¹. Отже, для формування бюджетів, здатних фінансувати виконання завдань та функцій у цьому регіоні, тобто створення спроможних бюджетів ОТГ, слід визначити обсяги фондів коштів, джерела їх формування та напрями витрат у достатній кількості. Держава фінансово підтримує спроможність бюджетів ОТГ шляхом надання субвенцій, розмір яких відповідно до ст. 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» залежить від площі територіальної громади, кількості сільського населення та обсягу коштів у Державному бюджеті, здатному підтримувати місцеві бюджети².

Традиційно формування доходів бюджетів, зокрема і бюджетів ОТГ, складається з двох джерел, які умовно можна визначити як «власні надходження» та «залучені». До власних надходжень відносять податки, збори й інші обов'язкові платежі, а також неподаткові надходження, які, за оцінкою експертів, становлять 10 % загальної суми доходів місцевих бюджетів (штрафи, плата за видачу ліцензій, орендна плата, держмити тощо)³, а також інші надходження, що надходять від продажу основних фондів, інвестицій тощо. До «залучених» належать міжбюджетні трансферти, тобто державні дотації та субвенції (традиційно це освітня та медична субвенція). Кількість місцевих бюджетів, які отримують міжбюджетні трансферти, щорічно збільшується: у 2019 р. їх було 1403 (зокрема бюджетів ОТГ – 872), у 2020 р. – 1453 (бюджетів ОТГ – 782), у 2021 р. – 1952 (бюджетів ОТГ – 1469). Проте сума дотаційних коштів зменшується: у 2019 р. вона

становила 261, 4 млрд грн, у 2020 р. – 161,0 млрд грн, у 2021 р. (січень–серпень) – 104 199, 7 млн грн. При цьому видатків місцевих бюджетів порівняно з минулим роком надано менше на 88,1 млрд грн, або на 15,6 %⁴. Незважаючи на те, що у чинному фінансовому законодавстві акцент у доходах бюджетів ОТГ припадає саме на податкові надходження, практика бюджетної діяльності свідчить про залежність фінансової спроможності місцевих бюджетів від державних дотацій і про необхідність пошуку альтернативних джерел доходів

Здійснення в Україні адміністративно-територіальної реформи сприяло зміні міжбюджетних зв'язків із трьохступеневих на двохступеневі, що призвело до структурних змін у бюджетній системі, а саме, починаючи із 2015 р., бюджетне законодавство встановлює прямі зв'язки між Державним бюджетом та бюджетами ОТГ, бюджетами міст обласного значення та районів, тобто фінансові можливості бюджетів місцевого самоврядування, у минулому найбідніших, та інших місцевих бюджетів урівнялися, але ще не набули фінансової спроможності та незалежності. Для узгодження цього питання, тобто формування достатніх доходів бюджетів ОТГ, доцільно звернутися до світового досвіду.

Зарубіжний досвід засвідчує, що в структурі податкових надходжень до місцевих бюджетів, на відміну від України, у більшості держав ставка робиться на непрямі податки, тобто на податок на додану вартість, акцизи, податок на нерухомість, серед іншого і на землю. У структурі податкових надходжень місцевих бюджетів Угорщини, Франції та Італії непрямі податки становлять 77 %, 20,4 % і 13 % відповідно, а в Україні – лише 6 %⁵, що свідчить про відсутність власного виробництва, низький товарообіг, нерозвинену платоспроможність і низький рівень доходів. У більшості країн світу доходи місцевих бюджетів складаються з місцевих податків, а саме з податку на майно і податку на землю. У Словаччині, Чехії, Франції, Польщі й Італії податки на нерухомість (зокрема на землю) становлять

¹ Спроможний // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/spromozhnyj> (дата звернення: 25.08.2021).

² Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 25.08.2021).

³ Доходи та видатки місцевих бюджетів: коротко про головне // Ціна держави : сайт. 31.01.2019. URL: <https://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets/> (дата звернення: 25.08.2021).

⁴ Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 25.08.2021).

⁵ На чому заробляють місцеві бюджети в країнах Європи та в Україні? // Ціна держави : сайт. 11.07.2019. URL: <https://cost.ua/news/744-na-chomu-zaroblyayut-mistsevi-byudzhet-y-v-krayinakh-evropy-ta-v-ukrayini/> (дата звернення: 25.08.2021).

65 %, 57 %, 44 %, 30 % і 18,5 % у структурі податків місцевих бюджетів відповідно, а в Україні – 13 %. Отже, використання місцевого податку на майно (землю) в Україні надасть можливість розширити власну податкову базу надходжень, що потребує внесення змін у законодавство. Також використання ПДФО як головного джерела надходжень до бюджетів ОТГ потребує наявності зайнятого населення та робочих місць. Отже, актуальною є диверсифікація податкових надходжень як бази формування власних доходів бюджетів ОТГ.

Цілком слушним є висновок зарубіжних аналітиків, що за структурою податкових надходжень місцеві бюджети України найбільше подібні до польських. Однак в Україні, на відміну від Польщі, вага ПДФО перевищує три чверті усіх зібраних до місцевих бюджетів через податки і збори коштів. Така висока питома вага цього податку пояснюється тим, що єдиний податок у країнах Європи не існує¹.

Отже, отримання власних доходів органами місцевого самоврядування для формування відповідного бюджету потребує розширення податкових повноважень, насамперед шляхом удосконалення державної податкової політики щодо диверсифікації місцевих податків та зборів за рахунок розширення повноважень адміністрації ОТГ щодо:

- надання прав на підприємницьку діяльність у регіоні, що приведе до розширення видів місцевих податків як джерел доходів бюджетів завдяки запровадженню права стягувати в місцевий бюджет непрямі податки з окремих видів товарів, а саме податку на додану вартість та акцизів (із товарів та продуктів, що виготовляються або реалізуються в цій місцевості);

- установлення права на визначення ставки податку на нерухомість (землю), який зараховуватиметься до місцевого бюджету;

- регулювання надання пільг щодо місцевих податків та зборів.

Чинне законодавство України таких повноважень щодо формування місцевих бюджетів не визначає. Указані заходи потребують також більш ґрунтовного дослідження правового механізму формування бюджетів ОТГ за рахунок як податкових, так і «залучених» доходів.

У фінансово-правових дослідженнях як додаткові джерела доходів місцевих бюджетів під час їх формування розглядаються й інші доходи, що перебувають у власності територіальних громад. Учений І. Патока в роботі, присвяченій фінансовому забезпеченню об'єдна-

ної територіальної громади, констатує факт запровадження нової бюджетної моделі, спрямованої на забезпечення фінансової децентралізації, а саме збільшення обсягу фінансових ресурсів у розпорядженні органів місцевого самоврядування. При цьому наголошується на тому, що значну частину бюджетів місцевого самоврядування формуватимуть надходження від податків, механізм справляння яких належним чином не відпрацьовано (Патока, 2015). Хоча вказане дослідження акцентує на вдосконаленні механізму податкових надходжень до місцевих бюджетів ОТГ, поза його увагою залишаються альтернативні джерела формування фінансової самостійності бюджетів ОТГ.

Важливо враховувати, що формування бюджетів ОТГ потребує не лише вдосконалення структури податкових надходжень, а й аналізу залучених доходів. Використання міжбюджетних трансфертів як важливих додаткових доходів бюджетів ОТГ у сучасних наукових дослідженнях є предметом дискусії.

У фахівців немає одностайності стосовно необхідності державної фінансової підтримки бюджетів ОТГ. На думку Н. Якимчук (2013, с. 297), право одержувати фінансову підтримку можна розглядати лише як окрему гарантію фінансового забезпечення місцевого самоврядування, серед іншого і стосовно виконання делегованих повноважень. Цілком можна погодитися з ученою, що фінансування делегованих повноважень має відбуватися за кошти Державного бюджету, як це передбачено нормами БК України. Проте в науковій літературі існують й інші думки. Так, фінансовий аналітик Я. Казюк (2018), підсумовуючи огляд змін у системі місцевих бюджетів під час проведення реформи децентралізації, доходить висновку, що «головним завданням є зміцнення фінансової спроможності вже створених ОТГ та формування нових об'єднаних громад з орієнтацією на мінімальну залежність від дотаційного ресурсу з державного бюджету».

Наразі, враховуючи необхідність виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень, а також диференціацію природних, економічних, трудових і соціальних умов, у яких перебувають адміністративно-територіальні одиниці, що об'єдналися, фінансова підтримка держави бюджетів ОТГ у вигляді субвенцій, дотацій та інших залучених коштів для вирівнювання їх спроможності є необхідною.

ВИСНОВКИ. Вирішення проблеми формування спроможних бюджетів ОТГ залежить від таких заходів:

¹ Там само.

– удосконалення дефініцій, уніфікування категорій і термінів, зокрема введення дефініції «бюджет ОТГ», а також установа сутності поняття «спроможний бюджет» у чинному законодавстві;

– забезпечення спроможності бюджетів ОТГ на основі формування бази податкових надходжень шляхом реформування системи місцевого оподаткування і введення права на стягнення непрямих податків як альтернативних джерел доходів місцевих бюджетів, а також установа правових умов формування доходів місцевих бюджетів завдяки залученню інших видів доходів від господарської діяльності;

– використання фінансової підтримки держави для забезпечення спроможності бюджетів ОТГ за рахунок базових дотацій, дотацій вирівнювання та субвенцій з урахуванням їх цільового призначення та диференційованих умов розвитку адміністративних одиниць, що об'єдналися.

Отже, формування спроможних бюджетів, якими мають бути бюджети ОТГ, потребує внесення змін у законодавство. Зокрема, ст. 10 «Фінансова підтримка державою добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад» Закону України «Про

добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII слід доповнити п. 7 «Бюджет об'єднаної територіальної громади – це фінансовий план, що містить систему соціально-економічних заходів, які здійснюються органами місцевого самоврядування у визначених законом процедурі та формі, що забезпечують виконання завдань і функцій протягом бюджетного періоду у відповідній територіальній громаді», а також доповнити п. 7 ст. 10 вказаного Закону положенням такого змісту: «Бюджет об'єднаної територіальної громади визнається спроможним за наявності фінансових ресурсів, які у запланованому обсязі забезпечують фінансування видатків бюджету».

У розглянутих прикладах наукових досліджень ідеться про різні аспекти місцевих фінансів як чинників, що впливають на формування, розподіл та використання загальнодержавних бюджетних коштів, як правового інституту, як певного базису для порівняльної характеристики вітчизняної та закордонної практики складання місцевих бюджетів тощо. При цьому недостатньо уваги приділяється комплексному дослідженню формування місцевих фінансів та їх розвитку в умовах адміністративно-територіальних перетворень в Україні, що і потребує більш детального дослідження у майбутньому.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. Київ : Прецедент ; Моя книга, 2006. 448 с.
2. Казюк Я. Чи є фінансово спроможними громади, які отримують дотацію з державного бюджету: коментар експерта // Децентралізація дає можливості : сайт. 10.01.2018. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/7991> (дата звернення: 25.08.2021).
3. Крупко Я. М. Принципи розподілу видатків між ланками бюджетної системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 85–88. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2014/26.pdf (дата звернення: 25.08.2021).
4. Кузьменко О. А. Правовий розподіл бюджетних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування: проблемні питання. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 63–70.
5. Латковська Т. А. Бюджетне законодавство: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право України*. 2013. № 1-2. С. 57–64.
6. Латковський П. П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні : монографія. Чернівці : Технодрук, 2019. 268 с.
7. Монаєнко А. О. Бюджетне право України : навч. посіб. Запоріжжя : КПУ, 2009. 412 с.
8. Наголюк О. Є. Органи місцевого самоврядування України як суб'єкти бюджетного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 20 с.
9. Патока І. В. Фінансове забезпечення сталого розвитку об'єднаних територіальних громад як складова ефективної децентралізації влади в Україні. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2015/109.pdf (дата звернення: 25.08.2021).
10. Правові проблеми місцевих фінансів України: теоретико-прикладне дослідження : монографія / за заг. ред. О. А. Музики-Стефанчук. Каменець-Подільський : Друкарня Рута, 2016. 386 с.
11. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: поняття, класифікація та особливості структури : монографія. Суми : Університетська книга, 2011. 172 с.
12. Якимчук Н. Я. Фінансові основи місцевого самоврядування: стан конституційно-правового закріплення в Україні та зарубіжних країнах. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 293–303.
13. Blochliker H., Rabesona J. The fiscal autonomy of sub-central governments: an update. Paris, 2009. 20 p.
14. Financial and legal Guaranteeing of medical insurance in Ukraine / O. Getmatets, A. Matviichuk, D. Korobtsova et al. *Georgian Medical News*. 2018. № 11 (284). С. 149–154.

15. Volokhova I. S. Methodology of determination of degree of financial decentralization on profits. *European Applied Sciences*. 2013. No. 1. Pp. 106–110.

Надійшла до редакції: 27.08.2021

КОРОБЦОВА Д. В., МИЩЕНКО Л. В. ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СПОСОБНЫХ БЮДЖЕТОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН

Исследованные бюджетно-правовые отношения, которые складываются на уровне формирования бюджетов объединенных территориальных общин, и определены финансово-правовые основания формирования способных бюджетов. Уточнены понятие «бюджет ОТО» и сущность понятия «способный бюджет». Опираясь на исторический опыт развития бюджетных отношений в Украине и зарубежный опыт, доказана необходимость формирования способных бюджетов за счет альтернативных поступлений, а именно путем наделения ОТО правами по установлению косвенных налогов, регулированию льгот и налоговых ставок, получению доходов от хозяйственной деятельности, а также от использования межбюджетных трансфертов в нужных объемах и на определенные цели. Обоснованы предложения по совершенствованию финансового законодательства в отношении терминологии и сущности бюджетной деятельности.

Ключевые слова: *местный бюджет, финансовая состоятельность, доходы бюджетов, налоговые поступления, неналоговые поступления, межбюджетные трансферты.*

KOROBTSOVA D. V., MISHCHENKO L. V. FINANCIAL AND LEGAL BASES FOR THE FORMATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES CAPABLE BUDGETS

The formation of UTC budgets requires not only the improvement of the structure of tax revenues, as well as the analysis of revenues, but currently the use of intergovernmental transfers as important additional revenues of UTC budgets in modern research is the subject of discussion.

The budgetary and legal relations which are formed at the level of formation of budgets of the united territorial communities are investigated, and the financial and legal bases of formation of capable budgets are defined. Examples of scientific research on various aspects of local finance as factors influencing the formation, distribution and use of national budget funds, as a legal institution and as a basis for comparative characteristics of domestic and foreign practice of local budgeting, etc. are considered. The main problems that arise in the way of optimizing the revenue policy of local budgets of the united territorial communities in the conditions of financial decentralization are described.

The set of tasks on which the provision of financial capacity of the territorial community depends is analyzed. The main steps that the state must take to implement the budget decentralization reform effectively are identified. It is stated that during the formation of a promising united territorial community it is important to calculate its financial capacity in advance, which will allow to assess the benefits and risks of such association, determine the need for additional funds and streamlining expenditures, and to envisage its further functioning for the purpose of its socio-economic development. The concept of "UTC budget" and the essence of the concept of "capable budget" are specified. Based on the historical experience of budget relations in Ukraine and foreign experience, the need to form viable budgets at the expense of alternative revenues, namely by providing UTC rights to establish indirect taxes, regulate benefits and tax rates, income from business activities, and the use of intergovernmental transfers in the required amounts and for specific purposes is proved.

Philosophical, general scientific and special methods of scientific cognition are used, and also formation of the balanced and substantiated income and expense parts of budgets in the volume sufficient for performance of the set tasks is found out. The legal bases for formation of the revenue part of the budget at the expense of both tax and non-tax revenues and financing of certain types of expenditures are analyzed. Proposals for improving the financial legislation regarding the terminology and essence of budget activities are substantiated.

Key words: *local budget, financial capacity, budget revenues, tax revenues, non-tax revenues, intergovernmental transfers.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Коробцова Д. В., Мищенко Л. В. Фінансово-правові засади формування спроможних бюджетів територіальних громад. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 159–165. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.18>.

Citation (APA): Korobtsova, D. V., & Mishchenko, L. V. (2021). Financial and Legal Bases for the Formation of Territorial Communities Capable Budgets. *Law and Safety*, 3(82), 159–165. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.18>.

МАРИНА ЮРІЇВНА КРЕПАКОВА,*кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;* <https://orcid.org/0000-0001-5705-5027>,*e-mail: krepakovamarina@gmail.com***ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОКРЕМІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ**

Проаналізовано сучасний стан правового регулювання адміністративної відповідальності за залучення неповнолітнього в антисоціальну поведінку таких республік, як Казахстан, Таджикистан, Білорусь, Узбекистан і Латвія. На підставі дослідження окреслено шляхи імплементації зарубіжного досвіду в Україні, сформульовано пропозиції до Кодексу України про адміністративні правопорушення, спрямовані на врегулювання питань залучення неповнолітнього у процес уживання тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, і пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, реалізація яких забезпечить удосконалення адміністративного законодавства. Наголошено на тому, що вказані протиправні дії стосовно неповнолітніх мають тягти за собою юридичну відповідальність.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, неповнолітній, правовий захист.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Конституцією України визначено головний принцип державної політики щодо забезпечення прав людини і громадянина: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»¹. Боротьба за здорову людину має починатися з раннього дитинства, тому захист дітей та їх здоров'я завжди буде пріоритетним напрямом діяльності держави.

Як влучно зазначає І. В. Дегтярова, забезпечення прав дитини належить до глобальних проблем сучасності, у вирішенні якої зацікавлена вся світова спільнота. Це пояснюється визначальною роллю памолоді в гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку (Дегтярова, 2011). На сьогодні у сфері охорони дітей існує багато складнощів: загострення проблеми здоров'я дітей, зростання антисоціальної поведінки неповнолітніх тощо. Найпоширенішим прикладом є куріння серед неповнолітніх. Так, щоденно близько 200 дітей в Україні починають вживати тютюнові вироби внаслідок недоста-

тньо ефективного антитютюнового законодавства².

Згідно з Глобальним опитуванням молоді щодо вживання тютюну (GYTS) 2017 р., в Україні 18,4 % дітей 13–15 років є теперішніми споживачами електронних сигарет. Крім того, 14,9 % дітей 13–15 років є теперішніми споживачами тютюну (кожна сьома дитина)³.

Дослідження «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD», яке проводилося в Україні у 2019 р., показало, що 7,4 % дітей віком 14–17 років мають досвід вживання тютюнових виробів. На період проведення анкетування їм було 15–16 років (Балакірева та ін., 2019).

Для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина в

² «Діти, приречені на куріння» – громадськість провела акцію на підтримку комплексного анти-тютюнового законопроекту № 4358 // Реанімаційний пакет реформ : сайт. 29.01.2021. URL: <https://rpr.org.ua/news/dity-pryrecheni-na-kurinnia-hromads-kist-provela-aktsiiu-na-pidtrymku-kompleksnoho-antytiutunovoho-zakonoproiektu-4358/> (дата звернення: 11.07.2021).

³ GYTS. Глобальне опитування молоді щодо вживання тютюну // Життя : сайт. URL: <https://center-life.org/wp-content/uploads/2019/03/2.pdf> (дата звернення: 11.07.2021).

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 11.07.2021).

Указі Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 р. «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» ціллю 3 визначено «забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці». Завданням 3.8 цієї цілі є зниження поширеності тютюнокуріння серед населення з використанням засобів інформування про його негативні наслідки¹.

Досить часто неповнолітні курять тютюнові вироби у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної чи міської ради, чим порушують вимоги Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення»² та вчиняють адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 175-1 КУпАП.

Зараз спричинює стурбованість відсоток правопорушень, скоєних неповнолітніми. За статистичними даними Управління превентивної діяльності ГУНП в Харківській області, протягом 2017–2021 років було складено 205 протоколів про адміністративні правопорушення за скоєння адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 175-1 КУпАП, що вчинялися неповнолітніми віком 16–18 років. І це – не враховуючи кількості вчинених неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушень, до відповідальності за які згідно з ч. 3 ст. 184 КУпАП притягнуто батьків або осіб, які їх замінюють. Якщо запитати неповнолітніх, яких виявили під час вживання тютюнових виробів, де вони їх отримали, то більша частина підлітків відповість, що їм придбала та передала тютюнову продукцію незнайома людина за їхнім проханням. Як притягти до юридичної відповідальності зазначену категорію осіб, якщо на сьогодні в країні адміністративна відповідальність осіб, які купують та передають тютюнові вироби неповнолітнім, не передбачено? Так, су-

часне законодавство, що регулює адміністративну відповідальність, має велику кількість недоліків. У Кодексі України про адміністративні правопорушення та в інших законах, які встановлюють адміністративну відповідальність, нерідко містяться прогалини, що призводить до труднощів у застосуванні вказаного законодавства на практиці. Чинний КУпАП зазнав багатьох змін і доповнень з моменту його ухвалення, але все ж таки існують питання, які потребують вивчення. Отже, нормативно-правова база щодо цієї проблематики перебуває в незадовільному стані, що свідчить про необхідність її наукового опрацювання та вдосконалення.

Вирішення проблеми можна забезпечити шляхом порівняльного аналізу адміністративного законодавства зарубіжних країн із законодавством України. Як зазначають В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк та Д. В. Лук'янов (2003), важливість порівняльно-правових досліджень зумовлюється тим, що вони дозволяють вийти за національні кордони своєї правової системи, поглянути під особливим кутом зору на низку традиційних проблем юридичної науки та практики, розширити обрії юридичних пошуків, обміняти правовою інформацією і науковими ідеями, врахувати як позитивний, так і негативний іноземний юридичний досвід. Тому пропонуємо розглянути позитивні зарубіжні здобутки у сфері адміністративної відповідальності та можливості їх використання в Україні.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення особливостей адміністративної відповідальності за залучення неповнолітніх до тютюнопаління, недоліків правового регулювання та надання науково обґрунтованих пропозицій щодо оптимізації положень чинного адміністративного законодавства. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання: проаналізовано стан нормативно-правового регулювання юридичної відповідальності за залучення неповнолітнього у процес вживання тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, і пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства із зазначених питань.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Загальні питання правового регулювання адміністративної відповідальності розглядали у своїх працях такі вчені, як О. І. Безпалова (2020), С. В. Веремієнко (2018), С. М. Гусаров (2017), О. В. Джафарова (2019), А. Т. Комзюк (2017), О. О. Панова

¹ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 11.07.2021).

² Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22.09.2005 № 2899-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15> (дата звернення: 11.07.2021).

(2018), С. А. Резанов (2021), В. С. Селюков (2018), Л. В. Шестак (2019), окремі питання закордонного досвіду вивчали К. Л. Бугайчук (2021), К. О. Чишко (2020) та інші. Водночас аспекти зарубіжного досвіду з обраної проблематики не знайшли свого належного висвітлення в науковій літературі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Відповідно до поставленої мети і завдань з урахуванням об'єкта та предмета дослідження у статті використано сукупність методів та прийомів наукового пізнання. Методологічною основою роботи стали загальнонаукові та спеціальні галузеві методи пізнання, зокрема діалектичний метод пізнання, порівняльно-правовий, історичний, системно-структурний, системно-аналітичний, соціологічний, статистичний, формально-логічний тощо. Застосування концептуальних положень діалектики дало змогу з'ясувати різні питання стосовно предмета цієї статі, визначити наявні єдності та суперечності суттєвих для дослідження явищ і фактів, суджень та умовиводів. Порівняльно-правовий метод використовувався для вивчення системи законодавства зарубіжних країн, яке регулює юридичну відповідальність за залучення неповнолітніх в антисоціальну поведінку, процес уживання тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згорання тощо. Історичний метод дозволив з'ясувати стан розвитку окремих теорій, концепцій та пропозицій щодо вказаної проблематики. Системно-структурний метод використовувався для розроблення та формулювання основних положень попередження та протидії правопорушенням. Метод системного аналізу застосовувався під час вивчення та опрацювання різноманітних джерел, які лягли в підґрунтя фактологічного матеріалу нашого дослідження. Соціологічний метод використовувався для збору, аналізу та узагальнення емпіричних даних. Статистичний метод дав змогу виявити статистичні показники вживання тютюну неповнолітніми та кількість адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 175-1 КУпАП, що ними вчиняються. За допомогою методів формальної логіки здійснювалось формулювання понять, висувались наукові гіпотези і теоретичні судження, робились умовиводи, аргументувались авторські пропозиції та думки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Під час розгляду Кодекс про адміністративні правопорушення Республіки Білорусь було з'ясовано, що у вказаному нормативно-правовому акті відсутня відповіда-

льність за залучення неповнолітнього у процес вживання тютюнових виробів. Кодекс передбачає відповідальність за втягнення неповнолітнього в антигромадську поведінку (ст. 19.4), а саме: втягнення неповнолітнього в антигромадську поведінку шляхом купівлі для нього алкогольних, слабоалкогольних напоїв або пива, а також інше залучення особою, яка досягла віку вісімнадцяти років, завідомо неповнолітнього у вживання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або пива або в невідчужуване вживання сильнодіючих чи інших одурманюючих речовин, а так само втягнення неповнолітнього в участь у зборах, мітингу, вуличній ході, демонстрації, пікетуванні, іншому масовому заході, що проводяться з порушенням установленого порядку, тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'яти до тридцяти базових величин¹.

Схожа норма міститься в Кодексі про адміністративну відповідальність Республіки Узбекистан². Згідно із ст. 188 відповідальність настає у разі втягнення неповнолітнього в антисоціальну поведінку. У змісті ч. 1 ст. 188 йдеться про втягнення неповнолітніх у вживання спиртних напоїв, речовин або засобів, які не є наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами, але впливають на інтелектуально-вольову діяльність, що тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти базових розрахункових величин. Втягнення неповнолітніх у вживання спиртних напоїв, речовин або засобів, що не є наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами, але впливають на інтелектуально-вольову діяльність, вчинене після застосування адміністративного стягнення за такі ж само дії, тягне за собою кримінальну відповідальність у вигляді штрафу від ста до двохсот базових розрахункових величин або обов'язкових громадських робіт до трьохсот шістдесяти годин чи виправних робіт до двох років або обмеження волі від одного року до трьох років чи позбавлення волі до трьох років. Слід зазначити, що згідно зі ст. 13 Закону Республіки Узбекистан щодо обмеження поширення і вживання алкогольної продукції

¹ Кодекс Республіки Беларусь об административных правонарушениях от 21.04.2003 № 194-3 // WIPO : сайт. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=230041#LinkTarget_5987 (дата звернення: 11.07.2021).

² Кодекс Республіки Узбекистан об административной ответственности : от 22.09.2021 // LexUZ : сайт. URL: <https://lex.uz/docs/97661> (дата звернення: 11.07.2021).

і тютюнових виробів¹ заборонено реалізацію тютюнових виробів особам, які не досягли двадцятирічного віку.

Щодо Кодексу про адміністративні правопорушення Республіки Казахстан варто зауважити, що у ст. 441-1 встановлено відповідальність за вживання тютюнових виробів, серед іншого виробів, що нагріваються тютюном, тютюну для кальяну, кальянної суміші, систем для нагріву тютюну, електронних систем споживання і рідин для них, в автомобільному транспортному засобі під час перебування в них неповнолітніх осіб². На нашу думку, було б доречно запозичити цю норму до КУпАП для більш повного й ефективного забезпечення зменшення куріння тютюнових виробів, обмеження доступу до них дітей та охорони здоров'я населення від шкоди, що завдається їхньому здоров'ю.

У Кодексі про адміністративні правопорушення Латвійської Республіки відповідальність за втягнення неповнолітнього у вживання алкогольних напоїв і куріння об'єднано з відповідальністю за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння у ст. 172³. Цікавим є те, що в ч. 1 зазначеної статті відповідальність настає за втягнення неповнолітнього у вживання алкогольних напоїв і куріння, а в ч. 3 виділено окремий склад правопорушення, такий як передання алкогольних напоїв або тютюнових виробів, рослинних курильних продуктів, електронних курильних приладів або ємностей для їх заповнення в розпорядження неповнолітнього таким чином, що ці речовини стали вільно доступними для використання неповнолітньою особою. В Україні відповідальність за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння передбачає ст. 180 КУпАП⁴.

¹ Закон Республіки Узбекистан об ограничении распространения и употребления алкогольной и табачной продукции : от 05.11.2011 № ЗРУ-302 // LexUZ : сайт. URL: <https://lex.uz/docs/1880047> (дата звернення: 11.07.2021).

² Кодекс Республіки Казахстан об административных правонарушениях : от 05.07.2014 № 235-V // Legislationline : сайт. URL: https://www.legislationline.org/download/id/9355/-file/KAZ_Code%20on%20Admin%20Offences_ru.pdf (дата звернення: 11.07.2021).

³ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss : Latvijas Republikas Likums pieņemts 07.12.1984 // Likumi : сайт. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=89648> (дата звернення: 11.07.2021).

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X ВР // БД «Законодавство України» / ВР

На нашу думку, вдало та широко розкрито положення, які стосуються відповідальності за залучення неповнолітнього до вживання тютюнових виробів, у Кодексі про адміністративні правопорушення Республіки Таджикистан. Зокрема, у ч. 1 ст. 129 «Втягнення неповнолітніх у вживання тютюнових виробів, алкогольних напоїв або речовин, що викликають звикання» зазначено, що втягнення неповнолітніх у вживання спиртних напоїв або одурманюючих речовин, включно з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх прекурсорами, за відсутності ознаки злочину тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'яти до десяти показників для розрахунків. У ч. 2 вказано, що та сама дія, вчинена батьками або іншими законними представниками неповнолітніх, а також особами, на яких покладено обов'язки з їх навчання, виховання та лікування, тягне за собою накладення штрафу в розмірі від двадцяти до тридцяти показників для розрахунків⁵. Слід звернути увагу й на те, що в ч. 2 цієї статті йдеться про підвищення адміністративної відповідальності для батьків або осіб, що їх замінюють. Уважаємо це підвищення для зазначеної категорії осіб виправданим, оскільки саме батьки або особи, які їх замінюють, повинні закладати у дітей негативне ставлення до споживання тютюну.

Підсумовуючи викладене, порівняльний аналіз норм адміністративного законодавства зарубіжних країн дає змогу зробити висновок про спільне бажання законодавців усіх країн захистити неповнолітніх від негативного впливу дорослих осіб.

Питання вдосконалення захисту неповнолітніх від протиправних дій дає нам змогу запропонувати таке.

1. Доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення новою статтею такого змісту: «Стаття 175-3. Залучення неповнолітнього у процес вживання тютюну.

Залучення неповнолітнього у процес вживання тютюнових виробів, електронних сигарет та рідин, що використовуються в електронних сигаретах, і пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згорання, шляхом придбання для них або передання їм тютюнових виробів або тютюнової продукції,

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 11.07.2021).

⁵ Кодекс Республіки Таджикистан об административных правонарушениях. URL: http://mmk.tj/ru/library/+k_rt_ob_admin_pravonarusheniyah.doc (дата звернення: 11.07.2021).

пропозиції, вимоги вжити тютюнові вироби у будь-який спосіб – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягнуть за собою накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

До цієї статті слід також додати окрему частину такого змісту: «Ті самі дії, вчинені батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють». Крім того, доцільно збільшити санкції, що тягтимуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Повноваження щодо складання протоколу про адміністративне правопорушення пропонуємо покласти на уповноважених на те посадових осіб органів Національної поліції.

3. Розгляд справ про адміністративне правопорушення пропонуємо покласти на суддів районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів.

Ухвалення запропонованих змін дозволить запровадити запобіжні заходи для належного здійснення попередження та зменшення куріння неповнолітніми в Україні, а як наслідок і зменшення правопорушень.

4. Внести зміни до ст. 15-3 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», зокрема ч. 1 ст. 15-3 викласти в такій редакції: «забороняється продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових, тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згорання, залучення дітей до процесу вживання тютюну шляхом придбання для них або передання їм тютюнових виробів або тютюнової продукції, пропозиції, вимоги вжити тютюнові вироби в будь-який спосіб».

Указані пропозиції, на нашу думку, не дадуть змоги особам, які придбають та передають неповнолітнім тютюнові вироби, уникнути адміністративної відповідальності.

Також як превентивний метод добре було б у закладах торгівлі розмістити інформаційні буклети з написом: «Стій! Не купи неповнолітнім тютюнові вироби! Штраф – 850–3400 гривень. Діти – наше майбутнє! Будь свідомим громадянином!»

ВИСНОВКИ. Отже, на нашу думку, доцільно закріпити на законодавчому рівні положення, що особа, яка залучає неповнолітнього до вживання тютюну, є правопорушником.

Подальшої оптимізації у світлі розглядуваного питання потребують Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» й Кодекс України про адміністративні правопорушення, які мають установити відповідальність за залучення неповнолітнього у процес споживання тютюну. Об'єктом правопорушення виступатиме здоров'я населення. Об'єктивною стороною цього правопорушення вважатиметься здійснення дій із залучення неповнолітнього у процес споживання (куріння) тютюну у вищевказані способи. Суб'єктивна сторона правопорушення характеризуватиметься наявністю вини у формі умислу. Суб'єктом правопорушення виступатимуть батьки неповнолітніх, особи, які їх замінюють, або інші особи, яким виповнилося 18 років.

Зарубіжну практику щодо правового регулювання адміністративної відповідальності за залучення неповнолітнього у споживання тютюнових виробів можна імплементувати до національного законодавства шляхом унесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна визнати дослідження нормативних підстав щодо застосування кримінальної відповідальності за залучення неповнолітнього у процес споживання тютюнових виробів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бугайчук К. Л. Закордонний досвід правового регулювання відповідальності за образу працівників поліції та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.01>.
2. Веремієнко С. В., Шестак Л. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: проблеми правового регулювання та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2018. № 1 (4). С. 47–51
3. Гусаров С. М., Комзюк А. Т., Салманова О. Ю. Деякі актуальні проблеми реформування інституту адміністративної відповідальності. *Форум права*. 2017. № 5. С. 112–119. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1193982>.

4. Дегтярьова І. В. Порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Форум права*. 2011. № 1. С. 246–249. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_45.pdf (дата звернення: 11.07.2021).
5. Комзюк А. Т., Липій Є. А. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: деякі проблеми правового регулювання. *Право і безпека*. 2017. № 2 (65). С. 34–38.
6. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : за результатами дослідження 2019 року в межах міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.), Д. М. Павлова, Н-М. К. Нгуєн та ін. Київ : Обнова Компані, 2019. 214 с.
7. Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : Панов, 2018. 510 с.
8. Ткаченко В. Д., Погребняк С. П., Лук'янов Д. В. Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. В. Д. Ткаченка. Харків : Право, 2003. 274 с.
9. Чишко К. Зарубіжний досвід адміністративно-правової кваліфікації правопорушень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 185–191. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.31>.
10. Шестак Л. В. Обставини, що пом'якшують адміністративну відповідальність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 359–362.
11. Gurzhii T., Gurzhii A., Seliukov V. Public Administration of Personal Data Protection in Modern Ukraine. *In Politické vedy*. 2018. Vol. 21, No. 2. Pp. 138–158. DOI: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2018.21.2.138-158>.
12. Implementation of the Right to the Anti-corruption Expertise as a Strategy for the Protection of Business / S. Vashchenko, Y. Riabchenko, O. Dzhafarova et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Spec. Iss. 2. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/implementation-of-the-right-to-the-anticorruption-expertise-as-a-strategy-for-the-protection-of-business-8449.html> (дата звернення: 11.07.2021).
13. Land use and protection: legal regulation and foreign experience / Ye. Leheza, S. Tiutchenko, O. Stanina et al. *Revista de la universidad del zulia*. 2021. Vol. 12, No. 33. Pp. 70–81. DOI: <http://doi.org/10.46925//rdluz.33.06>.
14. Legal aspects of migration regulation as a factor of national security / K. Buhaichuk, N. Varenia, V. Khodanovych et al. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2021. Iss. 8 (3). Pp. 402–419. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(26\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(26)).
15. Muzychuk O. M., Bezpalova O. I., Rudoi K. M., Kalenichenko L. I. International experience of ensuring public safety and order by police forces during mass events and the possibility of its application in Ukraine. *Amazonia investiga*. 2020. Vol. 9, No. 25. Pp. 493–499.

Надійшла до редакції: 14.07.2021

КРЕПАКОВА М. Ю. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ОТДЕЛЬНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Проанализировано современное состояние правового регулирования административной ответственности за вовлечение несовершеннолетнего в антисоциальное поведение таких республик, как Казахстан, Таджикистан, Беларусь, Узбекистан и Латвия. На основании исследования очерчены пути имплементации зарубежного опыта в Украине, сформулированы предложения для внесения в Кодекс Украины об административных правонарушениях, направленные на урегулирование вопросов вовлечения несовершеннолетнего в процесс потребления табачных изделий, электронных сигарет, жидкостей, используемых в электронных сигаретах, и устройств для потребления табачных изделий без их сгорания, реализация которых обеспечит усовершенствование административного законодательства. Отмечено, что указанные противоправные действия в отношении несовершеннолетних должны повлечь за собой юридическую ответственность.

Ключевые слова: административное правонарушение, административная ответственность, несовершеннолетний, правовая защита.

KRIEPAKOVA M. YU. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION FOR SEPARATE OFFENSES ADMINISTRATIVE LIABILITY AND THE POSSIBILITY OF ITS APPLICATION IN UKRAINE

The scientific novelty of the study is that the research is one of the first works that analyzes foreign experience in legal liability for the involvement of a minor in the use of tobacco

products, e-cigarettes, liquids used in e-cigarettes, devices for the consumption of tobacco products without their combustion, and uses the developed results to further improve the national legislation governing administrative liability in Ukraine. In accordance with the purpose and objectives of the study, the article uses a set of general theoretical and special scientific methods and techniques of scientific knowledge. Their use is due to a systematic approach, which makes it possible to explore problems in the unity of their social content and legal form. During the work on the article the methods of modeling, forecasting and others were used. The article analyzes the current state of legal regulation of administrative liability for involving a minor in antisocial behavior of such republics as Kazakhstan, Tajikistan, Belarus, Uzbekistan, Latvia. Based on the study, the ways of implementation of foreign experience in Ukraine are outlined, proposals for amendments to the Law of Ukraine "On state regulation of production and circulation of ethyl alcohol, cognac and fruit, alcoholic beverages, tobacco products, liquids used in electronic cigarettes and fuel" and the Code of Ukraine on Administrative Offenses, aimed at regulating the involvement of a minor in the use of tobacco products, electronic cigarettes, liquids used in electronic cigarettes, devices for consumption of tobacco products without their combustion, the implementation of which improves administrative legislation are formulated.

It is emphasized that these illegal actions against minors should entail legal liability. Addressing gaps in the legislation is one of the priority tasks facing administrative scientists.

Key words: *administrative offense, administrative liability, minor legal protection.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Крепакова М. Ю. Зарубіжний досвід правового регулювання адміністративної відповідальності за окремі правопорушення та можливості його застосування в Україні. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.19>.

Citation (APA): Kriepakova, M. Yu. (2021). Foreign Experience of Legal Regulation for Separate Offenses Administrative Liability and the Possibility of its Application in Ukraine. *Law and Safety*, 3(82), 166–172. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.19>.

ОЛЬГА ВІКТОРІВНА МЕДВЕДЕВА,

кандидат соціологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра педагогіки та психології;

 <https://orcid.org/0000-0003-4445-7355>,
e-mail: medvedieva08@gmail.com

**САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК КОНТЕКСТ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ
У ПРАЦІВНИКІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ**

Подано результати дослідження саморегуляції в контексті критичного мислення у кіберполіцейських. Теоретично доведено, що саморегуляція виступає однією із центральних складових критичного мислення, а взаємодія цих феноменів посилює ефективність функціонування кожного з них. Зазначено, що особливого значення розвинуті критичне мислення та саморегуляція набувають у професійній діяльності поліції.

Методичний інструментарій: тест критичного мислення, методика дослідження самоуправління, методика діагностики фокуса регуляції. Вибірка: першу групу склали 47 кіберполіцейських, другу – 51 цивільний ІТ-фахівець. Емпірично виявлено, що кіберполіцейські демонструють вірогідно більшу вираженість самомотивації, афективного самоконтролю, здатності до концентрації, інтеграції суперечностей і фокуса профілактики та вірогідно менші показники самовизначення, саморелаксації та фокуса просування.

Ключові слова: кіберполіцейські, критичне мислення, поліція, саморегуляція, фокус регуляції.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Мінливість сучасного світу стає викликом фахівцям, які для збереження та зростання ефективності власної професійної діяльності стикаються з необхідністю постійно нарощувати нові знання відповідно до нових вимог щодо результатів їхньої праці та умов життєдіяльності в цілому – як у соціальному, так і у психологічному аспекті. Здатність до професійного й особистісного саморозвитку визначається не лише готовністю до змін та комплексом індивідуальних характеристик. Особливої значущості набуває здатність критично оцінювати наявні знання, навички та стереотипи поведінки, зіставляти їх з тими різноманітними трансформаціями, які є характерними для сучасного суспільства, що обумовлює зорієнтованість на оновлення вже відомої інформації та забезпечує спрямованість на професійне самовдосконалення суб'єкта праці. Важливою в цьому сенсі якістю стає критичне мислення, яке виступає вагомим чинником успіху фахівців у високотехнологічних професіях (Елин, 2015; Živković, 2016) і тих видах діяльності, представники яких стикаються з широким діапазоном критичних інцидентів, зокрема у поліціюванні (Deckha, 2020; Mabry, 2017). О. Шемчук (2019), розглядаючи проблему професійного мислення, звертає увагу на критичне мислення як невід'ємну

його складову та, спираючись на наукові напрацювання сучасних дослідників, констатує, що критичному мисленню притаманною є розумова діяльність оцінного характеру, яка стає підґрунтям для вдосконалення професійної компетентності фахівця, його здатності здійснювати конструктивні перетворення, адекватні сутності тих трансформаційних процесів, які відбуваються у просторі життєдіяльності суб'єкта. Л. Ларсон і Т. Міллер (2011) констатують, що на початку XIX століття Міжнародне товариство технологій в освіті зосередило фокус уваги на низці найважливіших у цифрову епоху навичок, до яких, крім засвоєння технологічних концепцій та операцій, готовності до інновацій, креативності, здатності вирішувати проблеми та ухвалювати рішення, увійшли також і навички критичного мислення.

Одним із провідних компонентів критичного мислення сучасні науковці вважають здатність особистості до саморегуляції (Kitsantas, Baylor, Hiller, 2019; Lau, 2015; Lutfiyana, Ardini, Setyorini, 2021). Дослідники пов'язують рівень ефективності критичного мислення зі ступенем розвитку здатності до саморегуляції (Leasa, Corebima, Batlolona, 2020; Maksim et al., 2020) та визначають критичне мислення як медіатор її розвитку (Arslan, 2018;

Sukartiningasih, Sarmini, Jacky, 2019). П. Фачіоне і Н. Фачіоне (2013), виходячи з результатів детального розгляду різних концепцій критичного мислення, розглядають цей феномен як саморегуляцію процесів оцінювання, що поєднують такі компоненти, як інтерпретація, аналіз, оцінювання, формулювання висновків, а також дослідження та розкриття змісту фактів, який може бути прихованим, із застосуванням концептуальних та методологічних критеріїв, доказів і контексту ситуації, на чому ґрунтується ухвалення рішення. У межах цього підходу до розуміння змісту феномена критичного мислення інтерпретацію визначають як уміння розуміти та вербалізувати значення ситуацій, фактів, суджень, переконань, подій або процедур. Аналіз передбачає наявність уміння виявляти логічно встановлені зв'язки між твердженнями, свідченнями, питаннями та іншими варіантами презентації різноманітної інформації. Оцінювання розуміють як уміння виявляти ступінь вірогідності висловлювання або якісну вагу аргументу. Здатність до формулювання висновків обумовлює спроможність суб'єкта вміння визначати інформаційні елементи, необхідні для логічних висновків. Дослідження та розкриття змісту фактів забезпечується розвинутим умінням вичерпно викладати та пояснювати результати, детально розкривати ланцюжки мисленнєвої процедури та наводити аргументи.

Отже, саморегуляція виступає механізмом самоусвідомлення когнітивного досвіду, який посилює процеси критичного мислення (Leasa, Corebima, Batlolona, 2020). Спираючись на досвід зарубіжних науковців, О. Євдокімова та І. Ламаш (2019) констатують, що досконалі навички критичного мислення серед іншого виступають інструментом ефективного вирішення поліцейськими службових завдань та дають змогу успішно долати інциденти критичного характеру, які неодноразово виникають у діяльності працівників поліції різних підрозділів. О. Головіна (2019) визначає, що осучаснення системи підготовки фахівців юридичного профілю потребує формування в них критичного мислення як однієї з базових професійних компетенцій. В. Філіпс та Д. Барель (2009) підкреслюють особливу значущість критичного мислення для поліціантів, які працюють у сфері протидії та попередження кіберзлочинності, кіберзагроз та кібертероризму. Науковці вказують, що ефективне критичне мислення кіберполіцейських передбачає розвинуту здатність долати та усвідомлювати упередження, хибні припущення, міфи та хибні парадигми, які спричи-

няють спотворення інформації, можуть перешкоджати ефективному ухваленню рішень та мають наслідком ті чи інші прояви протиправної або віктимної поведінки. Удосконалення критичного мислення потребує від фахівців підрозділів кіберполіції розвитку здатності до продукування різноманітних шляхів вирішення проблем, спроможності поставити під сумнів та оскаржити сильні, на перший погляд, боки запланованих рішень, а також виявити переваги й оцінити практику ухвалення рішень. На думку дослідників (Phillips, Burrell, 2009), професіонали у галузі забезпечення кібербезпеки повинні сприймати цю ідею як стратегію критичного мислення, яка забезпечить цілеспрямоване та саморегульоване вирішення службових завдань.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета дослідження полягає у виявленні специфіки саморегуляції працівників кіберполіції в контексті критичного мислення.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань:

1. визначення особливостей вияву складових самоуправління у працівників підрозділів кіберполіції в контексті критичного мислення;

2. установлення специфіки фокуса регуляції у працівників підрозділів кіберполіції в контексті критичного мислення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета і завдання дослідження обумовили вибір відповідного психодіагностичного інструментарію та методів математико-статистичної обробки даних.

Для діагностики критичного мислення було застосовано методика Л. Старкі (2004) в адаптації О. Луценко, що являє собою тест здібностей об'єктивного характеру та містить 27 завдань, що передбачають чотири форми відповіді якісного змісту, з яких лише одна є коректною. Отриманий загальний індекс критичного мислення дає змогу виявити рівень його розвитку (Луценко, 2014).

Використання опитувальника Дж. Кахл та А. Фурман (1998) «Методика дослідження самоуправління», валідацію та апробацію якого здійснили О. Мітіна та О. Рассказова, дало можливість диференціювати компоненти процесу саморегуляції, а саме такі блоки, як «Саморегуляція», «Самоконтроль», «Розвиток волі», «Чутливість до себе» та «Переживання загального життєвого стресу». Блок «Саморегуляція» містить 12 тверджень, які розподіляються за трьома шкалами: «Самовизначення», «Самотивація» та «Саморелаксація». Блок «Самоконтроль» охоплює 8 тверджень, розподілених за

такими шкалами, як «Когнітивний самоконтроль» та «Афективний самоконтроль». У блоці «Розвиток волі» 12 тверджень, що відповідають шкалам «Ініціативність», «Вольова активність» і «Здатність до концентрації». Блок «Чутливість до себе» складається з 12 тверджень, розподілених за шкалами «Орієнтація на дії після невдач», «Конгруентність до власних почуттів» та «Інтеграція суперечностей». До блоку «Відчуття загального життєвого стресу» належить 8 тверджень, з яких сформовано 2 шкали: «Подолання невдач» та «Орієнтація на дію в очікуванні успіху» (Митина, Рассказова, 2019).

Вивчення фокуса саморегуляції здійснювалось за допомогою опитувальника «Методика діагностики фокуса регуляції», створеного Е. Т. Хігінсом і Ф. Пінеллі (2020), процедура валідації та апробації якого була проведена В. Гершкович зі співавторами. Основний концепт теорії фокуса регуляції визначає, що регуляція цілеспрямованої поведінки здійснюється за рахунок таких систем саморегуляції, як фокуси просування та профілактики (відповідні шкали містять 6 та 5 питань), які передбачають якісні відмінності шляхів саморегуляції, спрямованої на досягнення бажаних результатів (Гершкович і др., 2019).

Математико-статистична обробка даних здійснювалася з використанням таких методів: для порівняння усереднених показників було застосовано t-критерій Стьюдента (для незалежних груп), для порівняння частоти вияву досліджуваної ознаки між двома вибірками було використано кутове перетворення Фішера.

У дослідженні взяли участь 98 респондентів з високим рівнем критичного мислення за методикою Л. Старкі: до першої групи ввійшло 47 працівників кіберполіції, до другої – 51 цивільна особа, працівники ІТ-компаній з високою освітою за спеціальністю «Кібербезпека».

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Дослідження передбачало декілька етапів. На першому етапі ми виявляли рівень критичного мислення у 135 респондентів. Серед 63 працівників поліції високий його рівень продемонстрували 47 осіб (74,6 %), серед 72 цивільних працівників ІТ-сфери його було виявлено у 51 досліджуваного (70,8 %). Середній рівень критичного мислення було встановлено у 16 поліцейських (25,4 %) та 21 цивільного ІТ-спеціаліста (29,2 %). Аналіз частоти вияву високого рівня критичного мислення не виявив вірогідних відмінностей між групами ($\varphi = 0,493$, відмінності не досягають рівня значущості). На наступних етапах ви-

вчення саморегуляції в контексті критичного рівня були задіяні досліджувані з високим його рівнем.

Високий рівень критичного мислення відбивається у розвиненості операціональних його ланок, здатності контролювати емоційні стани, які деструктивно впливають на аналіз інформації та процеси ухвалення рішень, спроможності розпізнавати маніпулятивний характер різних повідомлень та відрізняти припущення від реально підтверджених фактів, здатність розуміти причини й наслідки певних подій, встановлювати зв'язок між ними, об'єктивно оцінювати власні можливості, виявляти толерантність до невизначеності та сформованість навичок ухвалювати ефективні рішення в її умовах, реалістичність у формулюванні мети та виборі засобів для її досягнення (Луценко, 2014). Першу групу становили працівники кіберполіції, другу – цивільні ІТ-спеціалісти.

На думку Т. Курмі (2021), незважаючи на те, що критичне мислення вважається необхідною умовою ефективної діяльності поліції, кількість емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення чинників цього феномена, є досить обмеженою. Для практики поліціювання необхідним стає більш детальне розуміння того, яким чином функціонує критичне мислення у різних видах поліцейської діяльності. Якщо вважати таке мислення складовою професійної майстерності працівника поліції, пов'язаною з ухваленням рішень, тоді важливо більш глибоко розуміти те, яким чином регулюються зусилля, спрямовані на реалізацію необхідного рівня критичного мислення поліціанта, що забезпечує виконання службових завдань належним чином відповідно до поставлених цілей. Це обумовлює необхідність розглянути різні чинники, пов'язані з критичним мисленням. Дослідниця підкреслює, що глибокий аналіз критичного мислення передбачає визнання того, що існують різні його аспекти, які можуть впливати на результативність окремої особи у вирішенні завдань.

Другий етап дослідження було присвячено вивченню компонентів процесу саморегуляції. У науковій літературі саморегуляцію узагальнено визначають як здатність особистості контролювати та цензурувати власну активність, що передбачає формування мети, застосування, обмірковування та вибудовування стратегій досягнення поставлених цілей, контроль процесу наближення до мети і внесення необхідних коректив. Саморегуляція відіграє важливу роль у реалізації критичного

мислення, оскільки для того щоб систематично аналізувати ідеї та уникати необдуманих суджень, є необхідною здатність здійснювати довільні зусилля та спроможність самостійно регулювати власні зусилля (Lau, 2015). Стосовно діяльності поліціювання, яка потребує розвинутих навичок критичного мислення, О. Федоренко (2019) вказує на значущість розвитку саморегуляції як важливої умови формування професійної культури сучасних працівників поліції.

Провідним поняттям у моделі саморегуляції, яку пропонує Дж. Кахл (2021), виступає самоуправління, що інтегрує складні когнітивні процеси вищого рівня, які залежно від фокуса спрямованості розподіляються за компонентами, зміст яких дає змогу диференціювати механізми саморегуляції.

За блоком «Саморегуляція» було виявлено, що працівники кіберполіції порівняно із цивільними досліджуваними демонструють вірогідно більші показники за шкалою «Самотивація» ($11,59 \pm 0,42$ та $10,03 \pm 0,37$; $t = 2,79$, $p \leq 0,01$) та вірогідно менші – за шкалами «Самовизначення» ($9,63 \pm 0,55$ та $11,37 \pm 0,61$; $t = 2,12$, $p \leq 0,05$) і «Саморелаксація» ($9,46 \pm 0,70$ та $11,29 \pm 0,53$; $t = 2,08$, $p \leq 0,05$). Отже, кіберполіцейські є більш спроможними підтримувати позитивну емоційну забарвленість діяльності та зберігати мотивацію навіть у ситуації монотонних, одноманітних дій, що посилює здійснення дій за межами стресової ситуації у рутинних процесах праці. Цивільні ІТ-фахівці відрізняються більшою відповідністю мети діяльності внутрішній позиції власного «Я», потребам суб'єкта, його бажанням, більшою автономністю та зорієнтованістю на досягнення особисто значущих цілей. Також цим досліджуваним притаманна здатність коригувати рівень власної активності з метою оптимізації процесів виконання поставлених завдань.

За блоком «Самоконтроль» показник такої його складової, як «Афективний самоконтроль» є вірогідно більш вираженим у групі кіберполіцейських ($13,69 \pm 0,84$ та $11,14 \pm 0,91$; $t = 2,06$, $p \leq 0,05$), тоді як за шкалою «Когнітивний контроль» істотно більший показник визначено у групі цивільних ІТ-працівників, на відміну від поліціантів ($27,98 \pm 0,72$ та $25,49 \pm 0,94$; $t = 2,10$, $p \leq 0,05$). Більша схильність до афективного контролю дає змогу характеризувати досліджуваних першої групи як більш здатних в умовах стресу зберігати орієнтацію на певну мету, долати тривогу, планувати та здійснювати діяльність незалежно від впливу екстремальних умов. Предста-

вники другої групи демонструють більшу вираженість когнітивного контролю, який реєструється через здатність до планування, планомірного формування системи цілей, деталізацію шляхів їх досягнення, прогнозування можливих перешкод та поетапне конструювання шляхів їх подолання.

І. Клименко (2017) підкреслює, що як здатність до саморегуляції, так і здатність до самоконтролю є професійно важливими характеристиками для працівників поліції, оскільки ці якості обумовлюють рівень ефективності їх професійної взаємодії та поведінки в екстремальних умовах діяльності й виступають чинником формування оптимальних варіантів реагування на різноманітні ситуації під час виконання службового обов'язку.

У блоці «Розвиток волі» відмінності між досліджуваними групами не досягають рівня значущості за шкалами «Ініціативність» ($11,27 \pm 1,16$ та $11,35 \pm 0,89$; $t = 0,05$) та «Вольова активність» ($21,16 \pm 0,86$ та $21,48 \pm 1,04$; $t = 0,24$), тоді як за шкалою «Здатність до концентрації» у першій групі ($12,26 \pm 0,47$) виявлено показники вірогідно більші, ніж у другій ($10,51 \pm 0,52$), за $t = 2,50$, $p \leq 0,01$. У системі саморегуляції вольові зусилля актуалізуються та залучаються у реалізацію дій після формування намірів, створення плану, що стає підґрунтям для трансформації наміру в дію та подальше підтримання активності. Отримані відмінності свідчать, що працівники кіберполіції є більш здатними концентруватися на здійсненні діяльності, виводити за межі уваги ті стимули, які відвертають їх від виконання завдань, що стає перешкодою для подразників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, які заважають досягненню поставленої мети. Водночас респонденти обох груп виявилися однаково ініціативними, здатними витратити необхідну для виконання завдань енергію, мобілізувати себе для ініціації діяльності попри те, що її мета може бути значущою або для них самих, або для інших людей, спроможними підтримувати необхідний рівень енергії й витратити сили для успішного продовження діяльності, протистояння пасивності та втілення намірів у дію та досягнення мети.

За блоком «Чутливість до себе» показник за шкалою «Інтеграція суперечностей» у першій групі ($33,09 \pm 1,28$) вірогідно перевищує показник за цією шкалою у другій групі ($29,22 \pm 1,17$), за $t = 2,23$, $p \leq 0,05$. Разом із цим досліджувані групи не виявляють відмінностей за шкалами «Орієнтація на дії після невдач» ($10,96 \pm 1,18$ та $11,05 \pm 0,97$; $t = 0,06$) та «Конгруентність до власних почуттів»

($8,87 \pm 1,07$ та $10,38 \pm 1,14$; $t = 0,97$). Саме чутливість до себе забезпечує процеси інтеграції та переробки різноманітних емоцій і досвіду, який може мати як позитивний, так і негативний зміст, усвідомлення, аналіз та реінтерпретацію суперечливих аспектів подій. Працівники кіберполіції виявляють більшу здатність до інтеграції суперечностей, яка забезпечує спроможність сприймати суперечливі за змістом думки й емоційні переживання, засвоювати суперечливий досвід як складову реального буття та сенсовно пов'язувати його із системою власних цінностей. До того ж усі досліджувані виявилися однаково зорієнтованими на дію після невдачі, що передбачає конструктивне ставлення до ситуацій неуспіху, готовність підтримувати орієнтацію на дію і враховувати досвід помилок у подальшій діяльності. Крім того, представники обох груп не відрізняються у виявах конгруентності до власних почуттів, є однаково здатними відізнати важливі для себе аспекти життєдіяльності від тиску та бажань інших осіб, узгоджувати свої дії з власними цінностями та нормами всупереч зовнішньому пресингу.

У блоці «Відчуття загального життєвого стресу» показники за шкалою «Орієнтація на дію в очікуванні успіху» у групі працівників кіберполіції є вірогідно більшими порівняно з групою цивільних ІТ-фахівців ($12,01 \pm 0,59$ та $10,08 \pm 0,42$; $t = 2,66$, $p \leq 0,01$). За іншою складовою цього блоку – «Подолання невдач» – вірогідні відмінності між групами встановлені не були ($10,93 \pm 0,76$ та $11,12 \pm 0,85$; $t = 0,17$). Складові цього блоку інтерпретуються не за ознаками зовнішнього стресу, а через психологічний простір самоврядування, виходячи з того, що складові вимог і погроз наближаються за змістом до розуміння феноменів орієнтації на дію або стан у важких ситуаціях чи ситуаціях неуспіху (Митина, Рассказова, 2019). Виходячи з отриманих відмінностей, досліджувані першої групи є більш зорієнтованими на дію в очікуванні успіху в складних ситуаціях, пов'язаних із подоланням сильного тиску. Водночас респонденти обох груп рівною мірою виявляють налаштованість на подолання невдач, готовність до конструктивного вирішення проблемних ситуацій, яка виявляє тісний зв'язок із прагненням аналізувати та враховувати попередні помилки під час виконання завдань у перспективі.

Т. Курмі (2021), вказує, що наявність навичок критичного мислення не обов'язково означає, що суб'єкт здатен гнучко застосовувати навички критичного мислення відповідно до змісту різноманітних ситуацій з варіа-

тивним контекстом; він визнає необхідність використовувати критичне мислення у кожній ситуації; суб'єкт здатен спонукати себе використовувати навички критичного мислення у тих чи інших ситуаціях. Крім того, людина, яка не усвідомлює необхідності реалізувати свої навички критичного мислення, не є підготовленою до регуляції процесу критичного мислення і може за таких обставин бути неуспішною у вирішенні професійних або життєвих завдань, навіть якщо оцінка її здатності до критичного мислення свідчить про наявність відповідних умінь і навичок.

Стосовно результатів, отриманих у нашому дослідженні, вважаємо за необхідне підкреслити, що, незважаючи на низку відмінностей між працівниками кіберполіції та цивільними ІТ-фахівцями з високим рівнем критичного мислення, показники складових саморегуляції в обох групах відповідали нормативним даним, запропонованим авторами відповідної психодіагностичної методики.

Як було зазначено вище, важливу роль у процесах саморегуляції відіграє фокус її спрямованості. Саме ця теза обумовила зміст третього етапу нашого дослідження, який було присвячено вивченню фокуса регуляції працівників кіберполіції з високим рівнем критичного мислення.

Автор теорії фокуса регуляції Е. Хіггінс вважає, що фокус регуляції ґрунтується на досить специфічних базових механізмах. Унаслідок цього вся система регуляторного фокуса складається з базових механізмів, які генерують своєрідну налаштованість особистості на сприйняття, оцінювання та переробку інформації, тоді як афективна забарвленість цих процесів виступає джерелом інформації стосовно ступеня ефективності чи неефективності здійснюваних дій, спрямованих на досягнення цілей. Активність особистості регулюється відповідно до орієнтації на досягнення бажаної кінцевої мети, при цьому орієнтація може бути спрямована на рух уперед, тобто просування, або на попередження, профілактику можливих перешкод і неприємностей. Ці два ракурси розгортання процесів саморегуляції передбачають можливість реалізації активної або надмірно пильної стратегії досягнення мети. Використання активної стратегії передбачає певні гарантії отримання позитивних результатів та уникнення безуспішного завершення ситуації. Пильність як стратегія передбачає прагнення суб'єкта знайти підтвердження відсутності негативного результату, а також попередити саму можливість його виникнення у межах подій, що відбуваються (Higgins, Pinelli, 2020).

У нашому дослідженні було встановлено, що за шкалою «Фокус просування» показник у групі працівників кіберполіції ($21,37 \pm 0,79$) є вірогідно меншим, ніж у групі цивільних ІТ-фахівців ($24,19 \pm 1,02$), за $t = 2,19$, $p \leq 0,05$. Отже, для другої групи характерною є більша актуалізованість фокуса просування, який дає змогу вбачати у меті натхнення або реалізацію надії, що обумовлює вибір стратегій поведінки з певною часткою ризику. Фокус просування респондується у відчутті задоволеності успіхом та невдоволення від відсутності позитивних результатів. Особи, яким притаманний фокус просування, виявляють наполегливість та високий рівень мотивації, якщо завдання діяльності семантично оформлено у контексті сенсів просування, вони характеризуються більшою чутливістю до успіху та позитивних результатів діяльності. Це визначає специфіку регуляції дій, яка полягає у високій готовності до ефективної діяльності, що дає змогу успішно досягати її мети, що розцінюється суб'єктом як перемога чи певна форма виграшу. За шкалою «Фокус профілактики» показники, встановлені у групі кіберполіцейських, вірогідно перевищують показники за цією шкалою, визначені у групі цивільних працівників ІТ-сфери ($18,74 \pm 1,20$ та $15,91 \pm 0,66$; $t = 2,07$, $p \leq 0,05$). Тобто досліджувані першої групи відрізняються більш істотною активністю фокуса профілактики, яка в уявленнях суб'єкта наближає досягнення мети і виконання обов'язку, що потребує пильності у виконанні дій і впорядкованої системи профілактики помилок, які стають необхідною суб'єктивною умовою в досягненні окресленої мети. Регулятивні механізми, що забезпечують фокус профілактики, забезпечують такі афективні наслідки діяльності, як відчуття задоволеності за умови відсутності негативних наслідків чи різних втрат, а також незадоволеність у разі їх наявності. Саме це визначає чутливість осіб, які тяжіють до фокуса профілактики у регуляції діяльності, до наявності або відсутності негативних наслідків дій та ініціацію пильності, спрямованої на нейтралізацію вірогідних втрат або шкоди. Слід додати, що вираженість цього фокуса регуляції виступає чинником високого рівня мотивації активності суб'єкта у вирішенні поставлених завдань, якщо їх зміст задано термінологічною системою, яка відбиває сутність і мету профілактичних зусиль. Уважаємо доцільним зазначити, що варіативність зафіксованих в обох групах показників фокуса регуляції не відхиляється від нормативів, отриманих у процедурі валідації та

стандартизації використаної нами психодіагностичної методики.

М. Молінес, М. Міфсад і А. Перье (2020) у дослідженні мотивації працівників поліції та умов їх оптимальної залученості до процесу виконання службових завдань запропонували розглядати перспективи саморегуляції через детальне вивчення фокуса регуляції, який, на думку цих науковців, виступає провідним компонентом у генерації необхідного рівня мотивації та залучення фахівців, сутність професійної діяльності яких відбивається у тезі «Служити та захищати». Було досліджено, яким чином фокус регуляції (просування чи профілактики) впливає на здатність до самопожертви як центральної складової цілісної системи мотивації в діяльності поліціювання і ступінь залученості фахівців до цієї діяльності. На вибірці, що складалася більш ніж із півтори тисячі поліціантів, було отримано результати, які підтвердили, що як фокус просування, так і фокус профілактики позитивно впливають на здатність до самопожертви та мотивацію суспільного служіння, що підкреслює значущу роль саморегуляції в цілому та фокуса регуляції зокрема для стимулювання мотивації поліцейських.

Отримані нами результати порушують питання щодо ефективності фокуса просування та фокуса профілактики у професійній діяльності, зокрема у діяльності поліціювання. Наукові напрацювання сучасних дослідників свідчать про те, що як фокус просування, так і фокус профілактики є індивідуально своєрідними чинниками адаптації працівників поліції до невизначеності в умовах реформування та організаційних змін. Ці наукові факти підкреслюють особливу роль фокуса регуляції в усвідомленні та прийнятті інноваційних змін у процесі перебудовування традиційних принципів діяльності поліцейської організації (Tseng, Kang, 2008). У дослідженні, присвяченому виявленню впливу фокуса регуляції на формування реакції на злочин, дослідники (O'Brien, Ouserman, 2010) вказують на ймовірність того, що особи з фокусом просування та фокусом профілактики у сприйнятті та відповіді на злочин приймуть на себе різні ролі. За висловом цих авторок, перші візьмуть до рук «меч звинувачення», другі – «щит оборони», що свідчить про зв'язок фокуса просування із впевненістю у необхідності знайти та покарати злочинця, тоді як фокус профілактики є пов'язаним із прагненням попередити злочин та захистити жертву.

Для Національної поліції України провідною функцією, серед іншого, виступає протидія

злочинності. Крім діяльності, пов'язаної з виявленням злочинів та їх розслідуванням, виявленням осіб, які вчинили злочинні дії, та притягненням їх до відповідальності згідно із законом, діяльність поліцейських передбачає також здійснення превентивної діяльності, спрямованої на профілактику правопорушень, віднесеної до основних повноважень поліції та її провідних цілей у демократичному суспільстві. Крім патрульної поліції, одним із важливих завдань якої виступає превентивна діяльність, повноваженнями щодо попередження злочинності були наділені також й інші підрозділи, зокрема кіберполіція, яка вносить значущий внесок у втілення державної політики стосовно як протидії правопорушенням, які здійснюються у кіберпросторі, так і їх попередження та профілактики (Коваленко, 2016). Зважаючи на це, цілком логічною є активність фокуса профілактики в системі саморегуляції працівників кіберполіції, які взяли участь у нашому дослідженні.

На нашу думку, важливо також у контексті досліджуваної проблеми звернути увагу на емпіричні дані, отримані Д. Локса й А. Ко (2016), які виявили, що професійна діяльність в ІТ-сфері потребує саморегуляції для планування програмних рішень, а накопичення конструктивного досвіду програмування обумовлюється високим рівнем самоконтролю. Тренінгова підтримка розвитку навичок саморегуляції збільшує успіх у вирішенні ІТ-фахівцями професійних завдань, а також забезпечує зростання продуктивності, самоефективності й удосконалення критичного мислення. Науковці підкреслюють, що саморегуляція є однією з ключових характеристик, необхідних для успішного програмування. Автори фокусують увагу на тих недоліках саморегуляції, які перешкоджають ухваленню ефективних рішень у галузі програмування й ІТ-технологій, та зауважують, що такі недоліки полягають у відсутності послідовної, дисциплінованої саморегуляції під час вирішення проблем та недостатності критичного мислення.

Отже, крім суто професійної підготовки, накопичення професійних знань та формування вмінь і навичок, набуває актуальності психологічний моніторинг ступеня розвитку професійно важливих якостей, до яких слід віднести здатність критично мислити, спроможність підтримувати оптимальне функціонування всіх ланок саморегуляції та баланс її фокуса.

ВИСНОВКИ. Теоретичний аналіз наукових публікацій дає змогу стверджувати, що

такі психологічні феномени, як саморегуляція та критичне мислення, є актуальним предметом досліджень сучасних науковців. Саморегуляція виступає однією із центральних складових критичного мислення, а взаємодія цих феноменів посилює ефективність функціонування кожного з них. Дослідники висловлюють думку, що критичне мислення є особливою формою саморегуляції, яка стосується процесів, що забезпечують здатність особистості оцінювати якість інформації, спроможність виявляти її приховані сенси та відповідність реальним фактам, протистояти маніпулятивним впливам різного характеру, об'єктивно оцінювати себе і сукупність умов професійної діяльності та життєдіяльності в цілому. Особливого значення розвинуті критичне мислення та саморегуляція як його психологічне підґрунтя набувають у професійній діяльності поліції, зокрема тих її підрозділів, які не лише стикаються з великою кількістю критичних інцидентів, але й працюють у тій сфері поліціювання, яку пов'язано з використанням найсучасніших високих технологій.

Результати, отримані у власному емпіричному дослідженні саморегуляції в контексті критичного мислення у працівників підрозділів кіберполіції, свідчать про якісну своєрідність низки компонентів саморегуляції цих респондентів порівняно із цивільними працівниками, зайнятими в ІТ-сфері. Було встановлено, що кіберполіцейські є більш зорієтованими на дію в очікуванні успіху в складних ситуаціях, пов'язаних із подоланням сильного тиску; вони характеризуються більш досконалою здатністю зберігати позитивний емоційний настрій і не втрачати мотивацію в рутинній діяльності, а також є більш здатними концентруватися на процесі діяльності й залишати поза увагою зовнішні та внутрішні подразники, які перешкоджають виконанню завдань. Працівники кіберполіції виявляють більш істотну орієнтацію на дію, сподіваючись на успіх у вирішенні ситуацій із сильним зовнішнім тиском, більшу спроможність підтримувати оптимальне функціонування всіх ланок саморегуляції в екстремальних умовах, переборювати тривогу та залишатися цілеорієнтованими у стресових ситуаціях. Ці досліджувані виявляють більшу успішність в інтеграції суперечностей, що дає змогу їм реалістично оцінювати різну суперечливу інформацію та сприймати суперечливий досвід як ознаку реального буття, критично пов'язувати його з власними цінностями та сенсами. Представникам цієї групи більш притаманні вияви фокуса профілактики в саморегуляції,

яку кіберполіцейські вважають оптимальним шляхом досягнення мети, що обумовлює необхідність усвідомленості, критичності та пильності в ухваленні рішень, системності в оцінюванні, перевірці та профілактиці помилок, які виступають суб'єктивно значущими умовами досягнення оптимального результату. Актуалізація фокуса профілактики у системі саморегуляції працівників кіберполіції породжує позитивну емоційну забарвленість результатів виконаних дій за відсутності негативних їх результатів або в разі наявності негативних наслідків стає джерелом негативних афективних переживань, що обумовлює ініціацію пильності, спрямованої на нейтралізацію імовірних втрат. Цивільним IT-фахівцям притаманна більш виражена відповідність мети діяльності суб'єктивній особистій позиції, власним потребам і бажанням, прагненням до досягнення значущих для них цілей, що поєднується з автономністю та орієнтацією на корекцію ступеня власної активності, що сприяє оптимізації процесів виконання поставлених завдань, яка реалізується шляхом планування дій та планомирного визначення послідовності цілей, конкретизації засобів їх досягнення, прогнозування вірогідних перешкод та поетапного вибудовування прийнятних стратегій їх подолання.

Отже, отримані результати свідчать про те, що критичне мислення у працівників кіберполіції та цивільних IT-спеціалістів функціо-

нує в різних саморегуляційних контекстах, специфіка яких виражається у різній активності низки компонентів саморегуляції, самоконтролю, розвитку волі, чутливості до себе, переживання загального життєвого стресу та фокуса регуляції.

Проведене нами дослідження дало змогу отримати низку нових наукових фактів, які фокусують увагу на досить новому для сучасної юридичної психології дослідницькому питанні. Водночас репрезентоване дослідження має певні обмеження. По-перше, бажано було б залучити до нього більшу кількість досліджуваних та сформувані вибірки відповідно до рівнів критичного мислення. По-друге, ми дослідили лише окремі вияви саморегуляції, тоді як цей феномен у психологічному розумінні характеризується багатовимірністю. Саме подолання цих обмежень і визначає напрями подальшої дослідницької роботи з вивчення окресленої проблеми та більш детальний аналіз особливостей функціонування і взаємодії таких психологічних феноменів, як критичне мислення та саморегуляція у представників поліцейської професії. Розгортання подальших досліджень в обраному напрямі не лише збагатить теоретичне розуміння розробленої проблеми, але й надасть можливість використати отримані емпіричні дані у прикладній психології поліціювання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гершкович В. А., Морошкина Н. В., Кулиева А. К., Наследов А. Д. Адаптация опросника Е. Т. Хиггинса по диагностике фокуса регуляции на русскоязычной выборке. *Психология*. 2019. Т. 16, № 2. С. 318–340. DOI: <https://doi.org/10.17323/1813-8918-2019-2-318-340>.
2. Головина О. Формирование критического мышления как образовательной компетенции в современной системе подготовки юристов. *Legea și Viața*. 2019. № 7/2. С. 27–30. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/27-30_25.pdf (дата звернення: 30.05.2021).
3. Евдокимова Е. А., Ламаш И. В. Полицейское образование и образованность полицейских: зарубежный опыт. *Psychology. Educology. Medicine*. 2019. № 2. С. 65–89. URL: <http://pem.esrae.ru/23-244> (дата звернення: 30.05.2021).
4. Елин Е. Н. Аналитическое мышление как особенность компетентности специалиста IT. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2015. № 2–1. С. 78–81. URL: <https://journal.tltsu.ru/rus/index.php/Vectorscience/article/view/287/289> (дата звернення: 30.05.2021).
5. Клименко І. В. Становлення індивідуально-стильової саморегуляції та толерантності до невизначеності у поліцейських в процесі професійної підготовки. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 2. С. 80–86. URL: <http://journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/1015/972> (дата звернення: 30.05.2021).
6. Коваленко А. В. Поліція як суб'єкт діяльності щодо запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 24. С. 110–113.
7. Луценко Е. Л. Адаптация теста критического мышления Л. Старки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. 2014. № 1110. С. 65–70. URI: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9999> (дата звернення: 30.05.2021).
8. Митина О. В., Рассказова Е. И. Методика исследования самоуправления Ю. Куля и А. Фурмана: психометрические характеристики русскоязычной версии. *Психологический журнал*. 2019. Т. 40, № 2. С. 111–127. DOI: <https://doi.org/10.31857/S020595920004061-3>.

9. Федоренко О. І. Сутність і складові професійної культури працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10594/Sutnist%20i%20skladovi_Fedorengo_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 30.05.2021).
10. Шемчук О. М. Психологічні особливості професійного мислення фахівця. *Молодий вчений*. 2019. Т. 70, № 6. С. 103–108. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-22>.
11. Achievement orientations from subjective histories of success: Promotion pride versus prevention pride / E. T. Higgins, R. S. Friedman, R. E. Harlow et al. *European Journal of Social Psychology*. 2001. Vol. 31, No. 1. Pp. 3–23. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.27>.
12. Arslan S. Social emotional learning and self-regulation: the mediating role of critical thinking. *International Journal of Learning and Change*. 2018. Vol. 10, No. 2. Pp. 101–112. DOI: <https://doi.org/10.1504/IJLC.2018.090935>.
13. Curmi T. Investigative Decision Making and Its Association With Critical Thinking Skills, Thinking Styles, and Law Enforcement Experience : Ph.D. Dissertation : Psychology. New York, 2021. 193 p. URL: https://academicworks.cuny.edu/gc_etds/4196 (дата звернення: 30.05.2021).
14. Deckha N. The fourth Industrial Revolution, human skills, and online learning: Notes from the higher educational experiences of police officers. *International Journal on Innovations in Online Education*. 2020. Vol. 4, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1615/IntJInnovOnlineEdu.2020030824>.
15. Facione P. A., Facione N. C. Critical thinking for life: Valuing, measuring, and training critical thinking in all its forms. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*. 2013. Vol. 28, No. 1. Pp. 5–25. DOI: <https://doi.org/10.5840/inquiryct20132812>.
16. Higgins E. T., Pinelli F. Regulatory focus and fit effects in organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 2020. Vol. 7. Pp. 25–48. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-012119-045404>.
17. Impact of self leadership on student critical thinking / A. Maksum, D. Safitri, N. Ibrahim et al. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*. 2020. Vol. 12, No. 3. Pp. 284–304. URL: [http://sipeg.unj.ac.id/repository/upload/jurnal/12333_Maksum_2020_E_R\(2\).pdf](http://sipeg.unj.ac.id/repository/upload/jurnal/12333_Maksum_2020_E_R(2).pdf) (дата звернення: 30.05.2021).
18. Kitsantas A., Baylor A. L., Hiller S. E. Intelligent technologies to optimize performance: Augmenting cognitive capacity and supporting self-regulation of critical thinking skills in decision-making. *Cognitive Systems Research*. 2019. Vol. 58. Pp. 387–397. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cogsys.2019.09.003>.
19. Kuhl J., Fuhrman A. Decomposing self-regulation and self-control: The Volitional Components Inventory // *Motivation and Self-Regulation Across the Life Span* / ed. by J. Heckhausen, C. Dweck. New York : Cambridge University Press, 1998. Pp. 15–49. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527869.003>.
20. Kuhl J., Quirin M., Koole S. L. The functional architecture of human motivation: Personality systems interactions theory. *Advances in Motivation Science*. 2021. Vol. 8. Pp. 1–62. DOI: <https://doi.org/10.1016/bs.adms.2020.06.001>.
21. Larson L. C., Miller T. N. 21st century skills: Prepare students for the future. *Kappa Delta Pi Record*. 2011. Vol. 47, No. 3. Pp. 121–123. DOI: <https://doi.org/10.1080/00228958.2011.10516575>.
22. Lau J. Y. F. Metacognitive Education: Going beyond Critical Thinking // *The Palgrave Handbook of Critical Thinking in Higher Education* / ed. by M. Davies, R. Barnett. New York : Palgrave Macmillan, 2015. Pp. 373–389. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137378057_23.
23. Leasa M., Corebima A. D., Batlolona J. R. The effect of learning styles on the critical thinking skills in natural science learning of elementary school students. *Ilkogretim*. 2020. Vol. 19, No. 4. Pp. 2086–2097. DOI: <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2020.763449>.
24. Loksa D., Ko A. J. The Role of Self-regulation in Programming Problem Solving Process and Success // *Proceedings of the 2016 ACM Conference on International Computing Education Research (Melbourne, Australia, September 8–12, 2016)*. New York : Association for Computing Machinery, 2016. Pp. 83–91. DOI: <https://doi.org/10.1145/2960310.2960334>.
25. Lutfiyana E., Ardini S. N., Setyorini A. An analysis of higher students' critical thinking skills. *Unnes-Teflin National Seminar*. 2021. Vol. 4, No. 1. Pp. 243–251. URL: <http://utns.proceedings.id/index.php/utns/article/view/107> (дата звернення: 30.05.2021).
26. Mabry K. Why today's police officer should be required to be college-educated. *Campus Security Report*. 2017. Vol. 14, No. 3. Pp. 6–7. DOI: <https://doi.org/10.1002/casr.30282>.
27. Molines M., Mifsud M., Perrier A. Motivated for Serving: the Impact of Self-Regulatory Focus on Self-Sacrifice and Engagement. *Academy of Management Proceedings*. 2020. No. 1. DOI: <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2020.12157abstract>.
28. O'Brien B., Oyserman D. The shield of defense or the sword of prosecution? How self-regulatory focus relates to responses to crime. *Journal of Applied Social Psychology*. 2010. Vol. 40, No. 8. Pp. 1849–1867. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2010.00642.x>.

29. Phillips W. E., Burrell D. N. Decision-Making Skills That Encompass a Critical Thinking Orientation for Law Enforcement Professionals. *International Journal of Police Science & Management*. 2009. Vol. 11, No. 2. Pp. 141–149. DOI: <https://doi.org/10.1350/ijps.2009.11.2.118>.

30. Starkey L. Critical thinking skills success. New York : Learning Express, 2004. 169 p. URL: http://www.ergen.gr/images/CRITICAL_THINKING_SKILLS.pdf (дата звернення: 30.05.2021).

31. Sukartiningsih S., Sarmini S., Jacky M. What is Discovery Learning Can Grow Critical Thinking Skills? *The Indonesian Journal of Social Studies*. 2019. Vol. 2, No. 2. Pp. 87–94. DOI: <https://doi.org/10.26740/ijss.v2n2.p87-94>.

32. Tseng H. C., Kang L. M. How does regulatory focus affect uncertainty towards organizational change? *Leadership & Organization Development Journal*. 2008. Vol. 29, No. 8. Pp. 713–731. DOI: <https://doi.org/10.1108/01437730810916659>.

33. Živković S. L. A model of critical thinking as an important attribute for success in the 21st century. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2016. Vol. 232. Pp. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.10.034>.

Надійшла до редакції: 02.06.2021

МЕДВЕДЕВА О. В. САМОРЕГУЛЯЦИЯ КАК КОНТЕКСТ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У РАБОТНИКОВ КИБЕРПОЛИЦИИ

Представлены результаты исследования саморегуляции в контексте критического мышления у киберполицейских. Теоретически доказано, что саморегуляция выступает одной из центральных составляющих критического мышления, а взаимодействие этих феноменов усиливает эффективность функционирования каждого из них. Отмечено, что особое значение развитые критическое мышление и саморегуляция приобретают в профессиональной деятельности полиции.

Методический инструментарий: тест критического мышления, методика исследования самоуправления, методика диагностики фокуса регуляции. Выборка: первую группу составили 47 киберполицейских, вторую – 51 гражданский IT-специалист. Эмпирически установлено, что киберполицейские демонстрируют достоверно большую выраженность самомотивации, аффективного самоконтроля, способности к концентрации, интеграции противоречий и фокуса профилактики и достоверно меньшие показатели самооопределения, саморелаксации и фокуса продвижения.

Ключевые слова: киберполицейские, критическое мышление, полиция, саморегуляция, фокус регуляции.

MEDVEDIEVA O. V. SELF-REGULATION AS A CONTEXT OF CRITICAL THINKING IN CYBERPOLICE OFFICERS

The results of a study of self-regulation in the context of critical thinking in cyberpolice are presented. It is theoretically proven that self-regulation is one of the central components of critical thinking, and the interaction of these phenomena enhances the effectiveness of each of them. It is noted that the developed critical thinking and self-regulation acquire special significance in the professional activity of the police.

The following methodological tools were used: test of critical thinking, methods of self-management research, methods of diagnostics of regulation focus. The sample: the first group consisted of 47 cyber police officers, the second - 51 civilian IT specialists. It has been empirically found that cyber police officers are more action-oriented in anticipation of success in difficult situations involving overcoming strong pressure; they are characterized by a better ability to maintain a positive emotional mood and not lose motivation in routine activities, and can better concentrate on the process of activity and ignore external and internal stimuli that interfere with the tasks. Cyberpolice officers show a greater focus on action, hoping for success in dealing with situations of strong external pressure, greater ability to maintain the optimal functioning of all parts of self-regulation in extreme conditions, overcome anxiety and remain focused in stressful situations. These subjects are more successful in integrating contradictions, which allows them to realistically evaluate various contradictory information and perceive contradictory experiences as a sign of real existence, to critically connect it with their own values and meanings. Representatives of this group are more characterized by the focus of prevention in self-regulation, which cyber police consider the best way to achieve the goal, which necessitates awareness, criticality and vigilance in decision-making, systematic evaluation, verification and prevention of errors, which are subjectively significant conditions. Actualization of the focus of prevention in the system of self-regulation of cyberprofessional workers causes

a positive emotional coloration of the results of actions in the absence of negative results, and in case of negative consequences becomes a source of negative affective feelings, which initiates vigilance to neutralize probable losses. It is noted that the deployment of further research in the chosen direction will not only enrich the theoretical understanding of the problem, but also provide an opportunity to use the obtained empirical data in the applied psychology of policing.

Key words: *cyberpolice, critical thinking, police, self-regulation, focus of regulation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Медведєва О. В. Саморегуляція як контекст критичного мислення у працівників кіберполіції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 173–183. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.20>.

Citation (APA): Medvedieva, O. V. (2021). Self-Regulation as a Context of Critical Thinking in Cyberpolice Officers. *Law and Safety*, 3(82), 173–183. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.20>.

ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА ПАНОВА,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

доцент кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0002-3533-5076>,

e-mail: panova_oksana@ukr.net;

МАРГАРИТА ОЛЕКСАНДРІВНА ЩЕРБИНА,

Харківський національний університет внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ОФІЦЕРА ГРОМАДИ ІЗ СТРУКТУРНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Визначено теоретико-правові засади взаємодії поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству. Установлено, що процес взаємодії поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству, визначається як багатоаспектний та систематичний. Запропоновано створити механізм, за якого одна інституція суспільства доповнюватиме іншу у процесі взаємодії та реалізації своїх повноважень у сфері запобігання і протидії домашньому насильству. Акцентовано увагу на тому, що у процесі взаємодії поліцейського офіцера громади з іншими суб'єктами запобігання та протидії домашньому насильству її передумовою мають виступати ініціатива однієї зі сторін або факт учинення протиправного діяння.

Ключові слова: запобігання та протидія, домашнє насильство, поліцейські офіцери громади, взаємодія, Національна поліція.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Актуальність дослідження взаємодії поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству, обумовлюється тим, що саме явище домашнього насильства чинить особливий вплив на приватне та публічне життя особи, створює реальну загрозу побудові демократичного суспільства, де кожен має право на гідне ставлення, та реалізації принципу рівноправ'я. Гуманістичний розвиток українського суспільства потребує переосмислення ролі державних і недержавних інституцій громадянського суспільства та їх поєднаного взаємозв'язку, спрямованого на досягнення єдиної мети – подолання рефлексії причин та умов, що сприяли такому негативному явищу суспільства, як домашнє насильство.

Як негативне явище, породжене низкою міфів і стереотипів, домашнє насильство потребує комплексного підходу, адже статистика України говорить, що тенденція до збільшення виявлення фактів домашнього насильства зростає щороку. Так, у 2018 р. кількість заяв і пові-

домлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, становила 115 473, у 2019 р. – 141 814, а в 2020 р. лише за I квартал було зафіксовано 46 997 випадків учинення домашнього насильства (Степанюк, Мельниченко, 2020, с. 11–12). Як бачимо, кількість звернень з року в рік лише зростає, але це може пояснюватися не лише збільшенням випадків учинення зазначених правопорушень, але й розвитком суспільства, адже з ухваленням низки нормативно-правових актів і проведенням агітаційно-роз'яснювальної роботи щодо нетерпимості до будь-яких проявів домашнього насильства переважна більшість членів нашого суспільства почала замислюватися щодо дій, які вчиняються стосовно них, і саме вихід зазначеного правопорушення з розряду «латентних» дав підстави говорити про помірковану політику, взаємодію всіх інституцій суспільства та розроблення подальшого механізму такої взаємодії, відзначаючи особливу роль органів і підрозділів Національної поліції та окремо поліцейських офіцерів громади на місцях.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є визначення теоретико-

правових засад взаємодії поліцейського офіцера громади зі структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству, а також вироблення авторського розуміння механізму взаємодії між ними.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) аналіз наявної системи суб'єктів, що здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству; 2) розмежування всього масиву суб'єктів, що здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству залежно від належності до держаних органів та ролі, яку вони відіграють під час попередження і протидії домашньому насильству; 3) формування авторської думки на підставі аналізу; 4) виділення актуальних прийомів і методів, використовуваних поліцейськими офіцерами громади під час взаємодії зі структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству; 5) окреслення основних проблем, що виникають під час взаємодії поліцейського офіцера громади зі структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Відповідно до мети і завдань дослідження в роботі використано сукупність як загальнотеоретичних, так і спеціальних наукових методів і прийомів наукового пізнання. За допомогою гносеологічного методу дослідження було визначено сутність запобігання та протидії домашньому насильству, охарактеризовано зміст правовідносин із взаємодії поліцейського офіцера громади зі структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству. Із використанням логіко-семантичного методу сформульовано низку понять, зокрема таких, як «взаємодія», «поліцейський офіцер громади» й «загальні та спеціальні суб'єкти забезпечення протидії та попередження домашнього насильства». Використання методу системного аналізу дало змогу охарактеризувати «інші органи та установи, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству» та з'ясувати місце серед них органів і підрозділів Національної поліції України, опрацювати систему критеріїв та показників, що використовуються під час запобігання і протидії домашньому насильству. Порівняльно-правовий метод використано

з метою визначення спільних та відмінних функцій і повноважень органів Національної поліції та інших суб'єктів, що здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, розроблення рекомендацій щодо оптимізації взаємодії поліцейського офіцера громади зі структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють указані заходи.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання зазначеного дослідження становлять наукові праці фахівців, зокрема зарубіжних дослідників, у галузі філософії, теорії управління, загальної теорії держави і права, адміністративного права й інших галузевих правових наук. Нормативною основою дослідження є Конституція України й чинні законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що визначають правові засади запобігання та протидії домашньому насильству. Інформаційну й емпіричну основу дослідження становлять узагальнення практики діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, окремих місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, довідкові видання і статистичні матеріали.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Визначивши особливе місце феномена «домашнє насильство» серед факторів, які сприяють деградації суспільства, необхідно визначити і розглянути становлення процесу взаємодії поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству.

Так, насамперед, на нашу думку, потребує додаткового визначення саме явище «взаємодія». Пропонується розглянути його в декількох аспектах, а саме доктринальному та етимологічному.

Зокрема, І. Білодід (1970, с. 346) наголошує на тому, що взаємодія визначається як взаємний зв'язок між предметами в дії, а також узгоджена дія між ким-, чим-небудь. Таке енциклопедичне тлумачення зазначеного процесу дає лише загальне уявлення і створює передумову для визначення та побудови бази для нашого дослідження, визначаючи пріоритетними певні відносини.

Щодо доктринального тлумачення, запропонованого різними вченими з багатьох галузей наук, вважаємо за необхідне звернути свою увагу на погляди вчених-адміністративістів у зазначеній галузі.

Автори підручника «Теорія управління органами внутрішніх справ» (Плішкін, 1999,

с. 498) зазначають, що термін «взаємодія» неодноразово згадується у багатьох нормативно-правових актах та юридичній літературі, наголошуючи, що процес взаємного впливу різних об'єктів один на одного створює передумову розвитку прямої або опосередкованої, зовнішньої або внутрішньої відносини, зв'язку. Отже, звертається увага на те, що під час взаємозв'язку, який виникає між різними об'єктами, не лише створюється передумова для обміну інформацією і взаємної допомоги, але й обумовлюються та встановлюються недоліки, суперечності в організації діяльності та функцій, які вони виконують.

О. Процких (2015, с. 50–51) наголошує, що «взаємодія є ознакою, притаманною всім різновидам правоохоронної діяльності – як адміністративній, оперативно-розшуковій, так і кримінально-процесуальній, за своїм змістом вона має управлінське призначення та об'єднує зовнішньосистемні (правоохоронні) та внутрішньосистемні (організаційні) зв'язки учасників суспільних відносин, що характеризуються певними особливостями залежно від видів завдань та функцій правоохоронної діяльності Національної поліції України». Зазначене формулювання відображає когнітивний зв'язок органів і підрозділів Національної поліції з іншими державними та недержавними інституціями суспільства, що насамперед може залежати від тих суспільних відносин, під час реалізації яких і виникає зазначений зв'язок між різними суб'єктами. У межах нашого дослідження це зв'язок щодо запобігання та протидії домашньому насильству.

У свою чергу, О. Бандурка (1998, с. 77), окреслюючи основні принципи організації управлінської діяльності, акцентує свою увагу на тому, що взаємодія уявляється як погодження, координація та систематизація спільної мети індивіда або цілої групи з використанням певних методів для виконання поставленого перед ними завдання. Таке визначення дає змогу говорити про взаємообумовлене значення взаємодій, що демонструє загальну мету, яка стоїть перед виконавцями зазначеного процесу.

А. Подоляка (2009, с. 339) наголошує на такій ознаці взаємодії, як «погодженість діяльності», тобто вважає головним механізмом реалізації взаємодії такий момент, як координація та злагодженість у роботі. Натомість В. Плішкін (1999, с. 503) у своїх міркуваннях більшу увагу приділяє визначенню різновидів взаємодії, виділяючи позитивну та негативну взаємодію, що розмежовуються залежно від цілепостановочного методу управління, у під-

грунті якого лежить визначення цілей і завдань перед кожним учасником процесу взаємодії, тобто, говорячи про позитивну взаємодію, слід передбачати визначення єдиної мети та шляхів її досягнення між усіма суб'єктами взаємовідносин, натомість негативна взаємодія характеризується різноманітністю цілей і методів їх досягнення в тому ж самому напрямі. Укладачі підручника «Адміністративна діяльність органів поліції України» (Безпалова та ін., 2017) аналогічно визначають головною метою взаємодії саме встановлення єдності дій та взаємодопомоги.

Ураховуючи вищевикладене, слід визначити, що взаємодія поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству, це взаємообумовлений вплив різнобічних суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, що виявляється в інформаційній допомозі, обміні досвідом і накопиченими ресурсами та в активних діях щодо популяризації суспільних цінностей, у недискримінації тощо.

На підтримку зазначеної тези слід згадати міркування О. Герасімова (2004, с. 133), який зазначає, що у «взаємодії органів внутрішніх справ та органів державної безпеки виокремлюються такі пріоритетні напрями взаємодії, як: обмін інформацією про незаконно утворені озброєні формування, можливі захоплення заручників, різні прояви тероризму та інші напрямки і сфери взаємних інтересів з метою вжиття запобіжних заходів; практичне відпрацювання конкретних спільних дій (заходів) щодо боротьби з тероризмом, замовними вбивствами, захопленням заручників та іншими проявами організованої злочинності; тимчасовий або постійний обмін працівниками; застосування оперативно-технічних засобів під час проведення спільних заходів; проведення спільних навчань і тренувань; створення тимчасових або постійних координаційних органів управління силами і засобами; обмін передовим досвідом боротьби зі злочинністю тощо».

Отже, процес взаємодії поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству, є багатоаспектним та систематичним.

Розглядаючи в межах нашого дослідження відносини, які виникають між поліцейським офіцером громади та структурними підрозділами Національної поліції й іншими

суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, слід звернутися до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає, що до інших органів та установ, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать: 1) служби у справах дітей; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 6) суди; 7) прокуратура; 8) уповноважені органи з питань пробації¹.

М. Легенька (2019, с. 158) дає авторське визначення поняття суб'єктів адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства. На думку дослідниці, це «наділені відповідними повноваженнями державні органи, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування та їх структурні підрозділи, об'єднання громадян, підприємства, установи та організації, а також фізичні особи – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які наділені відповідною правосуб'єктністю і вступають в адміністративно-правові відносини у зв'язку з вчиненням такого насильства і спрямовані на його припинення, недопущення в подальшому та покарання кривдника». Підтримує зазначену теорію і К. Гурковська (2020, с. 216).

Розглянемо детальніше кожного з визначених суб'єктів, що вступають у взаємовідносини з поліцейськими офіцерами громади щодо запобігання та протидії домашньому насильству, виокремивши особливості зазначених відносин.

Взаємодія поліцейського офіцера громади зі службою у справах дітей. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» служби у справах дітей здійснюють низку профілактичних заходів, а саме інформування постраждалої дитини та її матері про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися; бесіди щодо недопустимості вживання спиртних напоїв і насилля в родині; роз'яснення алгоритму

захисних дій у разі повторного факту насилля та відповідальності за ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків². У невідкладних випадках, якщо заходи превентивного характеру не призвели до покращення загального сімейного клімату, органи опіки і піклування ініціюють позбавлення батьків їх батьківських прав.

Отже, взаємодія поліцейського офіцера громади зі службою у справах дітей може відбуватися в межах двох векторів, а саме запобігання (профілактики) вчиненню домашнього насильства (агітаційно-роз'яснювальна робота) та протидію домашньому насильству (складання протоколу про адміністративне правопорушення, аналіз і збір інформації та даних, що свідчать про порушення прав дитини, тощо).

Взаємодія поліцейського офіцера громади з уповноваженими підрозділами органів Національної поліції. П. Біленко (2019, с. 159) слушно зазначає, що «виходячи із повноважень, які визначені у відомчих нормативно-правових актах Міністерства внутрішніх справ України, що визначають адміністративно-правовий статус підрозділів Національної поліції України, до уповноважених підрозділів Національної поліції України, які здійснюють запобігання та протидії домашньому насильству, можна віднести: Департамент превентивної діяльності Національної поліції України; патрульну службу МВС України; підрозділи ювенальної превенції; службу дільничних офіцерів поліції». Отже, автор визначив конкретні підрозділи Національної поліції, що безпосередньо реалізують свої повноваження у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Виходячи з того, що поліцейські офіцери громади є частиною організаційної будови підрозділів дільничних офіцерів поліції, у межах взаємодії дільничного з підрозділами ювенальної служби можна виокремити такі основні засади: гарантування та дотримання прав і свобод людини та громадянина (Panova et al., 2020), визначення запобігання та протидії домашньому насильству як єдиної цілі у взаємодії зазначених суб'єктів і підтримання думки, що домашнє насильство в загальнодержавних межах є правопорушенням, спрямованим на дестабілізацію суспільства в межах негативного соціального явища, що сприяє підризу загальної системи національної безпеки (Shapoval et al., 2018); спільна діяльність щодо запобігання злочинності (Klyumenko et al., 2020) у конкретно визначених сферах надання поліцейських послуг тощо.

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата 03.07.2021).

² Там само.

Отже, зазначена категорія взаємодії характеризується однаковою системою не лише завдань, що стоять перед згаданими підрозділами Національної поліції, але й однаковим механізмом використання прийомів і засобів такої взаємодії, що безпосередньо пов'язано з єдиною нормативно-правовою базою, яка використовується під час указаної взаємної діяльності.

Взаємодія поліцейського офіцера громади з органами управління освітою, навчальними закладами, установами та організаціями системи освіти. Зазначена взаємодія відбувається у межах профілактичних заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Зокрема, за ініціативою самого поліцейського офіцера громади можуть проводитися бесіди, роз'яснювальна робота тощо серед учнів закладів освіти. Проте не слід забувати, що заклад освіти може виступати суб'єктом, який виявляє факти вчинення домашнього насильства, в межах цієї діяльності поліцейського офіцера громади запрошують, щоб з'ясувати справжні обставини у справі, а в подальшому, якщо факт насилля буде підтверджено, – для складання відповідних процесуальних документів.

Взаємодія поліцейського офіцера громади з органами охорони здоров'я, установами та закладами охорони здоров'я. Так, Інструкцією з організації діяльності дільничних офіцерів поліції чітко визначено, що в разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини на підставі рішення районної, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчого органу міської, районної у місті ради служби у справах дітей ці офіцери разом із представниками закладу охорони здоров'я вживають заходів щодо відібрання дитини у батьків і тимчасово влаштовують її відповідно до чинного законодавства¹. Отже, органи охорони здоров'я разом із поліцейським офіцером громади можуть ухвалити рішення щодо вилучення дитини з родини за наявності відповідних законодавчих підстав.

Взаємодія поліцейського офіцера громади із центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги. У межах зазначеної взаємодії поліцейський офіцер громади повинен забезпечити своєчасне інформування центрів

з надання безоплатної вторинної правової допомоги про затримання осіб, а також у разі потреби проінформувати постраждалу особу, що вона має право користуватися безоплатними послугами адвокатів центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Отже, взаємодія поліцейського офіцера громади із вказаними центрами визначається межами інформаційно-роз'яснювальної роботи.

Взаємодія поліцейського офіцера громади із судом (суддями). Щодо ролі суду у процесі запобігання та протидії домашньому насильству в межах нашого дослідження цікавим є спостереження, відображене в навчальних курсах для суддів, де на загальному рівні зазначається пріоритетна роль суду у розгляді й вирішенні справи по суті, тобто розгляді та вирішенні адміністративних і кримінальних проваджень щодо вчиненого домашнього насильства. Взаємодія суду з поліцейськими офіцерами громади у цьому аспекті відбувається на стадії аналізу доказів, визначення підстав і допустимості розгляду зазначеної категорії справ, а поліцейський офіцер громади, у свою чергу, стає відповідальним за доставлення особи правопорушника до суду (за необхідності) та супроводження зібраних ним матеріалів на всіх стадіях судового розгляду.

Взаємодія поліцейського офіцера громади з органами прокуратури. Як слушно наголошує у своєму дослідженні І. Брус (2018), органи прокуратури, на жаль, вступають у взаємовідносини з іншими суб'єктами запобігання та протидії домашньому насильству виключно в межах кримінальної юстиції. Тому його роль обмежується процесуальним керівництвом. У зв'язку з цим взаємодія поліцейського офіцера громади з органами прокуратури обмежується межами кримінального провадження.

Взаємодія поліцейського офіцера громади з уповноваженими органами з питань пробації. У межах нашого дослідження щодо взаємодії органів і підрозділів поліції та уповноважених органів з питань пробації є слушним таке зауваження Я. Лакійчук (2019, с. 99): «Відповідний орган (підрозділ) поліції при надходженні з установи виконання покарань (слідчого ізолятора) повідомлення про звільнення засудженого проводить перевірку прибуття звільненого до обраного ним місця проживання, про що робиться відмітка у журналі контролю за прибуттям і постановленням на облік раніше судимих осіб. За наявності технічних можливостей журнал контролю ведеться в електронному вигляді в підсистемі інформаційно-телекомунікаційної системи. Протягом місяця після звільнення засудженого орган (підрозділ) поліції

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 03.07.2021).

інформує установу виконання покарань (слідчий ізолятор) про його прибуття та взяття на облік в органі (підрозділі) поліції. У разі неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання протягом десяти днів після звільнення орган (підрозділ) поліції інформує про це установу виконання покарань (слідчий ізолятор)». Зазначена взаємодія відбувається саме після звільнення кривдника з місць позбавлення волі.

ВИСНОВКИ. Дослідження дало змогу сформулювати низку пропозицій і зауважень щодо взаємодії поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству.

По-перше, необхідною передумовою ефективної взаємодії є узгодженість діяльності, що визначається особливою природою поліцейських офіцерів громади та приналежністю їх до правоохоронних органів. Взаємодія щодо узгодження діяльності характеризуватиметься використанням спільних форм і методів або таких, що доповнюють одне одного.

По-друге, під час взаємодії до зазначеного процесу одночасно долучається декілька суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, що якраз і визначає особливість зазначеного процесу.

По-третє, необхідно створити механізм, за якого одна інституція суспільства доповнюватиме іншу у процесі взаємодії та реалізації своїх повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. За такої системи передумовою взаємодії має виступати ініціатива однієї зі сторін.

По-четверте, взаємодія поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, має відбуватися на засадах партнерства, що визначається незалежністю та рівністю сторін.

По-п'яте, під час реалізації своїх повноважень і скерування дій у процесі взаємодії всі сторони повинні діяти в межах закону та на його виконання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, В. А. Троян та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2017. 432 с.
2. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 1998. 368 с.
3. Біленко П. Уповноважені органи Національної поліції України як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 157–161. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/27.pdf> (дата звернення: 03.07.2021).
4. Брус І. Роль прокуратури у запобіганні та протидії домашньому насильству. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4/2 (58). С. 32–44.
5. Герасимов А. В. Органы государственной безопасности в механизме правового государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Краснодар, 2004. 214 с
6. Гурковська К. А. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 214–216. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/53.pdf (дата звернення: 03.07.2021).
7. Лакійчук Я. О. Взаємодія поліції з державними органами, установами та громадськістю щодо забезпечення превентивних заходів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4, т. 2. С. 97–102.
8. Легенька М. Суб'єкти адміністративно-правового реагування на вчинення домашнього насильства та їх повноваження. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 153–159.
9. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина / упоряд. О. Степанюк, О. Мельниченко. Київ, 2020. 316 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/6/471033.pdf> (дата звернення: 03.07.2021).
10. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.
11. Подоляка А. М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 2. С. 338–344. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_53.pdf (дата звернення: 03.07.2021).
12. Процких О. Ю. Інформаційна взаємодія Національної поліції України з органами публічної влади та громадськістю. *Право і Безпека*. 2015. № 4 (59). С. 50–55.
13. Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. 846 с.
14. Klymenko I. V., Shvets D. V., Tsyhanov O., Mohilevska L. H. Services provided by public authorities: features of legal regulation in Ukraine and the European Union. *Amazonia Investiga*. 2020 Vol. 9, Iss. 31. Pp. 44–51. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.31.07.4>.

15. Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Aliksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.8>.

16. Shapoval R. V., Nastyuk V. Y., Bezpalova O. I., Khystynchenko N. P. Path towards national security in the European Union: genesis and further development processes. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2018. Vol. 8, No. 1. Pp. 45–54. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1(4)).

Надійшла до редакції: 06.07.2021

**ПАНОВА О. А., ЩЕРБИНА М. А. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПОЛИЦЕЙСКОГО
ОФИЦЕРА ОБЩИНЫ СО СТРУКТУРНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ И ДРУГИМИ СУБЪЕКТАМИ,
ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИМИ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ПРЕДОТВРАЩЕНИЮ
И ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ДОМАШНЕМУ НАСИЛИЮ**

Определены теоретико-правовые принципы взаимодействия полицейского офицера общины со структурными подразделениями Национальной полиции и другими субъектами, осуществляющими мероприятия по предотвращению и противодействию домашнему насилию. Установлено, что процесс взаимодействия полицейского офицера общины со структурными подразделениями Национальной полиции и другими субъектами, которые осуществляют мероприятия по предотвращению и противодействию домашнему насилию, определяется как многоаспектный и систематический. Как вывод предложено создать механизм, при котором одна институция общества будет дополнять другую в процессе взаимодействия и реализации своих полномочий в сфере предотвращения и противодействия домашнему насилию. Акцентировано внимание на том, что в процессе взаимодействия полицейского офицера общины с другими субъектами предотвращения и противодействия домашнему насилию предпосылкой такого взаимодействия должны выступать инициатива одной из сторон либо факт совершения противоправного деяния.

Ключевые слова: предотвращение и противодействие, домашнее насилие, полицейские офицеры общины, взаимодействие, Национальная полиция.

**PANOVA O. O., SHERBYNA M. O. INTERACTION OF THE COMMUNITY POLICE
OFFICER WITH THE STRUCTURAL UNITS OF THE NATIONAL POLICE
AND OTHER ENTITIES THAT IMPLEMENT MEASURES TO PREVENT
AND COMBAT DOMESTIC VIOLENCE**

The purpose of the article was to determine the theoretical and legal basis for the interaction of the community police officer with the structural units of the National Police and other entities that implement measures to prevent and combat domestic violence.

It has been established that the process of interaction of the community police officer with the structural units of the National Police and other entities implementing measures to prevent and combat domestic violence is multifaceted and systematic.

It is determined that the interaction of the community police officer with the service for children can take place within two vectors, namely the prevention (prophylactic measures) of domestic violence (propaganda and explanatory work) and combating domestic violence (drawing up a report on an administrative offense, analysis and collection of information and data indicating violations of children's rights, etc.).

It is emphasized that the educational institution may act as an entity that detects the facts of domestic violence, within this activity the community police officer is invited to find out the real circumstances of the case, and later, if the fact of violence is confirmed, to draw up appropriate procedural documents.

It has been established that the role of the prosecutor in preventing and combating domestic violence is limited by procedural guidance. As a result, the community police officer's interaction with the prosecutor's office is limited to criminal proceedings.

It is argued that the interaction of the community police officer with the authorized bodies on probation takes place after the release of the offender from prison and is to determine the procedure for establishing administrative supervision.

In conclusion, it is proposed to create a mechanism by which one institution of society will complement another in the process of interaction and implementation of its powers in the field of preventing and combating domestic violence. Under such a system, the precondition for interaction should be the initiative of one of the parties or the fact of committing an illegal act.

Key words: *prevention and counteraction, domestic violence, community police officers, interaction, National Police.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Панова О. О., Щербина М. О. Взаємодія поліцейського офіцера громади із структурними підрозділами Національної поліції та іншими суб'єктами, що здійснюють заходи із запобігання і протидії домашньому насильству. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 184–191. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.21>.

Citation (APA): Panova, O. O., & Sherbyna, M. O. (2021). Interaction of the Community Police Officer with the Structural Units of the National Police and Other Entities that Implement Measures to Prevent and Combat Domestic Violence. *Law and Safety*, 3(82), 184–191. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.21>.

ЮЛІЯ КОСТЯНТИНІВНА ПІНЧУК,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики;

 <https://orcid.org/0000-0001-6216-0374>;
e-mail: jusst1985@gmail.com

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ**

Стан злочинності неповнолітніх у державі є показником розвитку громадянського суспільства, його культури і моральності. Формування державної системи попередження правопорушень виступає одним із напрямів молодіжної політики, яку провадить держава. У зв'язку із цим необхідно проаналізувати сучасні соціально-правові аспекти формування системи попередження правопорушень серед неповнолітніх. Метою статті є поглиблений аналіз особливостей сучасної системи попередження правопорушень серед неповнолітніх, визначення особливостей діяльності суб'єктів профілактики правопорушень, а також надання рекомендацій щодо її поліпшення. Розглянуті питання молодіжної політики соціально-правового характеру стосуються як майбутнього країни в цілому, так і кожного неповнолітнього громадянина.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, система попередження правопорушень, ювенальна юстиція.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Стан злочинності неповнолітніх осіб демонструє ступінь соціально-правового розвитку суспільства, рівень його культури і моральності. У зв'язку з цим можна говорити про необхідність постійної копійки роботи державних органів з розроблення і застосування заходів щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Проблема вчинення неповнолітніми злочинів, залучення їх у злочинну діяльність, а також причини скоєння дітьми антигромадських діянь є характерною для будь-якої держави.

Зародження системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх у країнах пострадянського простору на державному рівні розпочалося у 20-х роках ХХ ст. Саме у цей період проявилися наслідки Першої світової війни, революцій та Громадянської війни – це бідність, сирітство, безпритульність, а отже, як результат – сплеск правопорушень серед неповнолітніх. Гостра необхідність вирішення проблем соціального захисту молодого покоління послужила підставою для створення при органах влади різних рівнів відділів соціального виховання. Відділи соціального захисту неповнолітніх займалися освітою і вихованням дітей, які залишилися без піклування батьків і вчиняють правопорушення.

У 1920 р. А. Макаренко організував для неповнолітніх правопорушників «Полтавську трудову колонію ім. М. Горького», головним завданням якої було перевиховання дітей та

недопущення повторення ними протиправних діянь у майбутньому. Отже, можна говорити про зародження державної системи попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Зростання ролі та значення профілактики правопорушень серед дітей у сучасних реаліях зумовлює необхідність постійно оновлювати чинне законодавство в цій сфері й удосконалювати діяльність державних органів щодо попередження злочинності серед неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх відображає певний соціальний настрій громадянського суспільства, недоліки застосування норм закону і законодавчих ініціатив, а також зміст молодіжної політики, яку провадить держава. Участь держави в житті молоді, підтримка молодого покоління є невід'ємним постулатом соціальної політики. Турботу про майбутнє покоління ми спостерігаємо в багатьох ухвалених Україною законодавчих актах. Так, Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 19 грудня 2017 р. № 1044, дає основні поняття профілактики адміністративних правопорушень серед дітей і визначає особливості організації роботи, завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України¹.

¹ Про затвердження Інструкції з організації

Питання причин скоєння правопорушень неповнолітніми досліджували І. Пінчук та С. Толстоухова (2000), в результаті чого було виявлено, що причинами скоєння злочинів самі підлітки вважають таке: неусвідомлення наслідків своїх вчинків – 67 %, недостатні виховання та увага з боку батьків – 59 %, вплив друзів, негативної компанії – 50 %, надмірне вживання алкоголю, наркотиків – 28 %, тяжке матеріальне становище – 18 %, незнання законів України – 5 %.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні проблем попередження правопорушень серед неповнолітніх, уточненні соціально-правових аспектів формування системи попередження правопорушень серед неповнолітніх і вдосконаленні методів профілактики правопорушень неповнолітніх.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головною метою дослідження є аналіз наявних соціально-правових аспектів формування системи попередження злочинності неповнолітніх.

У зв'язку з поставленою метою визначено такі завдання: встановити особливості злочинності неповнолітніх, розглянути вікові особливості вказаної категорії осіб, визначити основні чинники, що впливають на формування злочинної поведінки у неповнолітніх, проаналізувати положення законодавства України стосовно профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, щоб виявити і запропонувати дієві методи профілактики, не враховані законодавцем.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблематика попередження злочинності серед неповнолітніх розглядається багатьма вченими-правознавцями. Зокрема, В. Оржеховська (1996) досліджувала питання наслідків скоєння правопорушень неповнолітніми; Ю. Заросинський та О. Заросинський (2004) – причини й умови злочинності неповнолітніх; М. Гричанюк (2018), Ю. Ємець (2010), А. Кіраль (2017), О. Кудерміна (2015) – проблематику профілактики правопорушень неповнолітніх; О. Крукевич (2014), І. Остапович (2018) – тенденції розвитку ювенальної юстиції за кордоном.

Реформуванню ювенальної юстиції присвятили свої роботи С. Оверчук (2014) та В. Бринцев (2013); наукові дослідження проблемних питань спеціалізації судової системи

репрезентуються у працях Г. Омеляненко (2002), І. Бондаренко (2002) та низки інших науковців.

Проблемі попередження злочинності присвячено численні наукові дослідження імених авторів і молодих учених, однак, незважаючи на велику кількість досліджень та на актуальність тематики, багато аспектів цієї теми залишаються дискусійними та потребують додаткового комплексного дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У статті використано такі методи: діалектичний метод дослідження правових явищ, за допомогою якого встановлено особливості формування системи попередження правопорушень серед неповнолітніх, саме цей метод сприяв розгляду та дослідженню проблеми в єдності її юридичної форми і соціального змісту, також він дав змогу системно проаналізувати правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх; формально-юридичний метод – для розгляду нормативно-правових актів, що регулюють діяльність суб'єктів профілактичної діяльності, а також для визначення прогалин та недоліків правових засад відповідної діяльності, завдяки йому окреслено напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання попередження правопорушень у дитячому середовищі з урахуванням соціальних змін; історико-правовий – для надання оцінки процесам становлення та розвитку системи попередження правопорушень серед неповнолітніх, для отримання нового знання за допомогою проведення порівнянь історичних систем протидії злочинності серед дітей суб'єктами профілактики правопорушень як на державному, так і на міжнародному рівні; системно-структурний метод – для дослідження питань чинників протиправної поведінки неповнолітніх та виявлення шляхів їх подолання, а також для аналізу сучасного переліку суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх та з'ясування їх місця в системі та взаємодії між собою; порівняльно-правовий – для виявлення особливостей попередження правопорушень серед неповнолітніх в Україні та зарубіжних країнах, а також для оцінювання можливостей упровадження іноземного досвіду у вітчизняну правозастосовну практику.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується постійними змінами, які охоплюють усі сфери життя. Карантинні обмеження, запровадження дистанційного навчання замість денної та заочної форм навчання, військові дії на Донбасі,

---

роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 21.07.2021).

економічна нестабільність у суспільстві – це лише поверхневий перелік змін, на тлі яких саме діти перебувають у найтяжчому становищі. Процеси, які нині відбуваються, впливають на зростання злочинності серед молоді, й більшість з них досі взагалі не досліджено. Неадекватна реакція молоді на події навколишнього життя виникає внаслідок ще не сформованої власної системи моральних переконань та ціннісних орієнтацій. Тому зараз ми спостерігаємо процес «омолодження» злочинності.

Так, кожне 9 правопорушення в Україні вчиняється неповнолітнім, а кількість підлітків, які вчинили їх повторно, збільшилась на 19 % за останні роки. Тому саме запобігання таким правопорушенням має посідати одне з головних місць у подоланні цього негативно-го явища.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства дуже часто зустрічаються теорії так званої «фрустрації», за якою девіантні відхилення в поведінці неповнолітніх пояснюються особливостями та закономірностями психіки підлітків. Така поведінка є реакцією неповнолітнього на втручання в його життя. Американська дослідниця Л. Берковіца (2002, с. 382) стверджує, що негативні емоції в неповнолітнього викликає неможливість або нездатність досягти бажаних результатів, а накопичення цих емоцій, у свою чергу, переростає в агресію, наслідки якої саме і призводять до скоєння протиправних дій. Виходячи із цього, можна стверджувати, що неповнолітні, які є більш інтелектуально розвинутими та спроможними, мають змогу отримати бажане, а отже, є стійкішими до спокус учинення протиправних дій. Не випадково понад 40 % осіб із неповнолітніх, які вчинили протиправні діяння, – це ті, які не були зайняті навчанням.

Аналіз наукової літератури зарубіжних країн, що стосується впровадження ювенальної юстиції, показав гостру необхідність зміни системи покарання неповнолітніх. Насамперед ці зміни мають стосуватися профілактики і попередження правопорушень.

І. Остапович (2018, с. 262) справедливо вказує: «Реабілітаційний аспект роботи з малолітніми повинен бути спрямований на радикальну зміну ситуації, того унікального середовища, що є приводом скоєння правопорушення, щоб у подальшому виключити можливість рецидиву».

Україна забезпечує захист прав і законних інтересів неповнолітніх. Попередження бездоглядності, безпритульності, правопорушень і антигромадських дій неповнолітніх, негайне

виявлення й усунення причин, що сприяють цьому, мають бути головним завданням держави.

Основні напрями діяльності ювенальної юстиції в Україні визначено Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, яка передбачає запровадження такої системи заходів:

- забезпечення дієвого правосуддя;
- соціально-виховні та реабілітаційні програми для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом;
- профілактичні та освітні програми;
- адресні соціальні послуги, що можуть допомогти дитині набути навичок розв'язання соціальних, побутових проблем¹.

У своїй діяльності щодо профілактики правопорушень неповнолітніх держава в особі своїх спеціальних державних органів спирається на загальноновизнані принципи, такі як законність, демократизм, гуманне поводження з неповнолітніми, а також підтримка сім'ї та взаємодія з нею і, що найбільш важливо, застосування індивідуального підходу до кожного неповнолітнього.

Під профілактикою злочинності розуміємо сукупність заходів соціально-правового, педагогічного і культурного характеру, спрямованих на виявлення та усунення причин, що сприяють правопорушенням і антигромадським діям неповнолітніх.

Для ефективної діяльності щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх була сформована ювенальна поліція, до функціональних обов'язків якої включено важливі аспекти профілактичної діяльності.

Профілактика адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей – діяльність підрозділів Національної поліції України, спрямована на виявлення та усунення причин та умов, що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень².

¹ Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p> (дата звернення: 21.07.2021).

² Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 21.07.2021).

Профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, а також ужиття заходів для їх усунення, є головним завданням підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Профілактична робота щодо попередження правопорушень серед неповнолітніх охоплює:

- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць;

- проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин та умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;

- складання плану заходів з індивідуальної профілактики на підставі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;

- відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень¹.

Підтримка молодого покоління у важкій життєвій ситуації є пріоритетним напрямом діяльності будь-якої держави. Система профілактики правопорушень неповнолітніх має бути спрямована насамперед на недопущення правопорушень та усунення причин злочинності, а для цього потрібна співпраця між усіма суб'єктами превенції.

Законодавчим шляхом визначено коло суб'єктів профілактики, що належать до сфери державного управління. Так, згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 грудня 1995 р. профілактику правопорушень осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, здійснюють:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

- уповноважені підрозділи органів Національної поліції;

- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;

- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

- притулки для дітей;

- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка)².

Підрозділи ювенальної превенції взаємодіють з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції України, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями³.

Отже, кількість суб'єктів профілактичної діяльності щодо неповнолітніх є великою, однак спостерігається низька їх взаємодія між собою, що призводить до дублювання їхніх функцій. Гостро постає питання про чітке розмежування профілактичних функцій між державними соціальними службами, громадськими об'єднаннями та правоохоронними органами, але з обов'язковою їх тісною взаємодією.

Указана система органів профілактики має, на думку законодавця, забезпечити проведення важливої роботи у сфері превентивної діяльності щодо запобігання правопорушенням неповнолітніх, формуючи при цьому ювенальну політику держави загалом. Відсутність взаємодії між різними суб'єктами профілактичної діяльності робить цю систему неефективною.

Особливе місце в системі органів профілактичної діяльності стосовно неповнолітніх

² Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 21.07.2021).

³ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 21.07.2021).

¹ Там само.

осіб посідають органи внутрішніх справ, саме вони займаються виправленням і перевихованням неповнолітніх, які вчинили правопорушення. Попереджувальна діяльність органів внутрішніх справ передбачає обов'язкове залучення в неї інших суб'єктів профілактики.

У процесі попереджувальної діяльності органи внутрішніх справ повинні спрямовувати свої зусилля на виявлення причин та умов, які сприяють правопорушенням неповнолітніх, а також на їх усунення, обмеження і нейтралізацію. Із цією метою органи внутрішніх справ організують взаємодію з державними та громадськими організаціями та установами, які беруть участь у попереджувальній діяльності, проводять комплексні операції, рейди, цільові перевірки та інші заходи¹.

Профілактична діяльність у широкому розумінні розглядається як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою ліквідації детермінант злочинності, як взаємодія заходів економіко-соціального, виховно-педагогічного, організаційного та правового характеру та як поєднання різних рівнів попередження злочинності. Ця система заходів має забезпечити діяльність усіх суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх, спираючись на відповідну інформаційно-аналітичну базу та маючи достатнє фінансування з бюджетних коштів.

Однак, незважаючи на широке поле правових приписів, що регламентують діяльність суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх, вони характеризуються неузгодженістю взаємодії між собою, а також суперечливістю змісту нормативно-правових актів.

Проаналізувавши діяльність суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх, можна визначити дублювання їх функцій, що неодмінно створює організаційні суперечки всередині системи. На нашу думку, для більш ефективного виконання функцій суб'єктів профілактичної діяльності є необхідними точність у законодавчому визначенні компетенцій та чітке розмежування функцій суб'єктів профілактичної діяльності. Нормативно-правові акти, що діють у цій сфері, мають ураховувати специфіку сучасного стану

правапорушень серед неповнолітніх та бути адаптованими до сучасного політичного курсу держави. Система попередження правопорушень серед неповнолітніх мусить мати цілісний характер та здійснювати превентивну діяльність комплексно. У цьому контексті особливої ваги набуває питання ухвалення самостійного та базового Закону України «Про систему попередження правопорушень серед неповнолітніх», який став би нормативно-правовою основою діяльності відповідних суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Запропонований нормативно-правовий акт має регулювати сам механізм протидії правопорушенням підлітків у цілому, усунути конкуренцію між нормами законів та відповідними правовими актами органів місцевого самоврядування, відповідати потребам захисту державних, суспільних та особистих інтересів неповнолітніх.

Варто погодитися з деякими науковцями, які вважають перспективним напрямом у реалізації діяльності ювенальної юстиції створення нових спеціалізованих судів, зокрема ювенальних. У законодавчій практиці світу ювенальні суди вважаються класичним зразком спеціалізованих судів.

Так, перші спеціалізовані суди у справах неповнолітніх були створені ще в 1890 році в Австралії, подальшого розвитку ювенальні суди набули у Канаді – 1894 р., США – 1899 р., Португалії – 1911 р. Автономна судова система у справах неповнолітніх свого часу була створена в Японії, Греції, Румунії, Польщі та багатьох інших державах.

Україна, обравши шлях до Європейського Союзу, зобов'язана уніфікувати своє законодавство відповідно до міжнародно-правових актів, які були нею ратифіковані. До таких актів можна віднести Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 р., Правила Організації Об'єднаних націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14 грудня 1990 р., Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх, ухвалені та проголошені відповідно до Резолюції 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р., та низку інших.

Виходячи з цього, вважаємо, що впровадження спеціалізованого ювенального суду в Україні є міжнародним зобов'язанням нашої держави.

На думку С. Оверчука (2014), головною ознакою, за якою визначається юрисдикція ювенальних судів, є вік обвинуваченого (підсудного). Справи за цією ознакою можна виділити в окрему категорію, за якою є право-

¹ Щодо профілактичної роботи з запобігання правопорушенням та злочинності серед дітей та учнівської молоді : Лист МОН України від 11.02.2013 № 1/9-96 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9-96736-13> (дата звернення: 21.07.2021).

мірним застосування персональної підсудності. Необхідність виділення цього виду підсудності обумовлюється віковими особливостями суб'єкта, його фізичним, розумовим і психічним розвитком.

Створення та функціонування ювенальних судів в Україні, на нашу думку, сприятиме, по-перше, нівелюванню негативного впливу дорослих злочинців на неповнолітніх, які скоїли правопорушення, а по-друге, забезпеченню можливості судді правильно зрозуміти психічний стан неповнолітнього обвинуваченого під час вчинення діяння і правильно вирішити питання про його вину.

Необхідність турботи з боку держави про неповнолітніх, які вчинили правопорушення, визначається характерними для них особливостями формування особистості, зокрема наявністю специфічних психічних особливостей: беззахисністю, недостатністю життєвого досвіду, податливим негативним сприйняттям і схильністю до наслідування.

Висловлюється думка про те, що головною метою створення в державі системи спеціалізованих судів у справах неповнолітніх є прагнення суспільства уникнути подальшої криміналізації особистості дитини і сприяти її соціальній реабілітації та її виправленню, виключивши наявний процес відчуження дитини від сім'ї, навчального колективу і суспільства в цілому.

Завдання правосуддя у справах цієї категорії осіб полягає в тому, щоб застосувати до неповнолітнього, який вступив у конфлікт із законом, з урахуванням його індивідуальності розвитку, особливостей сімейних відносин і виховання та інших обставин, що характеризують його особу і виховання, таких заходів покарання, які б забезпечили його виправлення. Винесення гуманного і справедливого покарання неповнолітньому правопорушнику має забезпечити захист усіх його цивільних прав.

Заходи, вжиті стосовно неповнолітнього, мають служити цілям виправлення його особистості, забезпечити неприпустимість вчинення ним правопорушень у подальшому. Теоретична ідея ювенальної юстиції, для якої особистість правопорушника важливіша, ніж саме правопорушення, на нашу думку, має втілюватися у правову норму. І цю ідею висловлюють фахівці в галузі ювенального права (Оверчук, 2014).

Злочинність неповнолітніх нерідко порівнюють із хворобою суспільства, яку не слід запускати, а треба вчасно застосовувати щодо неї профілактичні заходи. Щороку зростає кі-

лькість злочинів, скоєних неповнолітніми, знижується вік правопорушників і, відповідно, зростає кількість неповнолітніх, до яких застосовуються заходи впливу.

Мікросередовище сім'ї є головним соціально-психологічним фактором формування і розвитку особистості дитини. Від характеру взаємовідносин членів сім'ї залежить розвиток системи ціннісних орієнтацій особистості дитини та її подальша доля в соціумі. Не секрет, що більшість підлітків-правопорушників є вихідцями з неблагополучних сімей, в яких батьки страждають на алкоголізм або наркоманію, де є насильство у стосунках, і відсутня елементарна повага між членами сім'ї.

Сцени насильства, складні відносини з батьками, обтяжені пияцтвом близьких людей, у подальшому можуть послужити причинами скоєння неповнолітніми злочинів насильницького характеру.

Етап дорослішання підлітка пов'язано з пошуком своєї особистості, формуванням соціальних і психологічних властивостей. Відповідно, навколишнє середовище чинить сильний вплив на формування особистості дитини. Діти наслідують взаємини своїх батьків, поведінку однолітків і переносять їх, як матрицю, у своє життя. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб діти росли у благополучних сім'ях, в атмосфері любові і взаєморозуміння, щоб їх оточували хороші люди, і вони бачили приклади законослухняної поведінки в повсякденному житті.

Виділення злочинності неповнолітніх як частини загальної злочинності дає змогу більш глибоко вивчати її особливості та розробляти заходи спеціального попередження. Ми підтримуємо цю думку і вважаємо, що виділення специфічних, властивих лише їй, характеристик допоможе в детальнішому розгляді зазначеної проблеми та надасть змогу виробити більш ефективні заходи попередження.

Виражаємо впевненість, що комплексний профілактичний вплив на всі негативні явища в соціальних сферах, що ґрунтуватиметься на захисті прав і свобод неповнолітніх, безумовно, дасть позитивний результат щодо попередження злочинності.

ВИСНОВКИ.

1. Попередження правопорушень серед неповнолітніх – діяльність, спрямована на охорону прав і свобод людини й громадянина, громадського порядку та безпеки, власності, довкілля та конституційного устрою України від протиправних посягань неповнолітніх осіб.

2. Законодавство у сфері профілактики правопорушень неповнолітніх не є ідеальним,

у ньому є прогалини та колізії, не враховано деякі особливості, на які вказують численні дослідження цього питання. Нормативні акти, що регламентують питання роботи з підлітками в такій важливій сфері, мають бути бездоганними, оскільки вони торкаються долі молодого покоління, іміджу держави щодо формування інституту ювенальної юстиції. У зв'язку із цим наголошено на необхідності ухвалення Закону України «Про систему попередження правопорушень серед неповнолітніх».

3. Установлено, що проблему підліткової та дитячої злочинності можна вирішити лише за умов створення і розвитку системи служб,

які впроваджують у життя соціальні програми з профілактики правопорушень серед неповнолітніх, а також становлення особливого інституту ювенальної юстиції – судів у справах неповнолітніх.

4. Профілактика злочинності неповнолітніх має будуватися на дотриманні принципів охорони і захисту прав та інтересів дитини відповідно до міжнародних стандартів. До системи суб'єктів профілактики мають входити державні органи та представники громадськості, які надають соціально-правову, психологічну, медичну та педагогічну допомогу дітям і їхнім сім'ям.

СПИСОК БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб. : Прайм-Еврознак ; Нева ; М. : Олма-Пресс, 2002. 510 с.
2. Бондаренко І. Судова система України та її реформування у сучасних умовах. *Право України*. 2002. № 8. С. 37–41.
3. Бринцев В. Д. Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 116–120.
4. Гачак-Величко Л. А. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2021. 9 с.
5. Гричанюк М. В. Механізм протидії злочинності неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 19 с.
6. Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 18 с.
7. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення. *Право України*. 2004. № 3. С. 64–68.
8. Кіраль А. Й. Принципи побудови цілеспрямованого психологічного впливу на формування здатності підлітків до протистояння криміналізації. *Український психологічний журнал*. 2017. № 3 (5). С. 113–123.
9. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя щодо неповнолітніх у країнах романо-германського та англо-американського типів правових систем. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4 (51). С. 143–148.
10. Кудерміна О. І., Черней В. В. Дефекти політико-правової свідомості сучасної молоді. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 3–13.
11. Оверчук С. В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2 (10). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14osvpss.pdf> (дата звернення: 21.07.2021).
12. Омеляненко Г. Адаптація кримінального законодавства України про судочинство у справах неповнолітніх до міжнародних мінімальних стандартів. *Право України*. 2002. № 5. С. 79–83.
13. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. Київ : ВіАН, 1996. 351 с.
14. Остапович І. П. Зарубіжний досвід діяльності ювенальної превенції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 261–264. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/70.pdf (дата звернення: 21.07.2021).
15. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / за заг. ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 276 с.

Надійшла до редакції: 23.07.2021

ПИНЧУК Ю. К. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Состояние преступности несовершеннолетних в государстве является показателем развития гражданского общества, его культуры и нравственности. Формирование государственной системы предупреждения правонарушений выступает одним из направлений

проводимой государством молодежной политики. В связи с этим необходимо проанализировать современные социально-правовые аспекты формирования системы предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних. Целью статьи является углубленный анализ особенностей современной системы предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних, определение особенностей деятельности субъектов профилактики правонарушений, а также предоставление рекомендаций по ее улучшению. Рассмотрены вопросы молодежной политики социально-правового характера, касающиеся как будущего страны в целом, так и каждого несовершеннолетнего гражданина.

Ключевые слова: *преступность несовершеннолетних, система предупреждения правонарушений, ювенальная юстиция.*

PINCHUK YU. K. SOCIO-LEGAL ASPECTS OF FORMATION OF THE SYSTEM OF PREVENTION OF OFFENSES AMONG MINORS

The state of juvenile delinquency in the state is an indicator of the development of civil society, its culture and morality. The formation of the state system of crime prevention is one of the directions of the state youth policy. In this regard, there is a need to analyze the current socio-legal aspects of the formation of a system of prevention of juvenile delinquency. The purpose of the article is an in-depth analysis of the features of the modern system of juvenile delinquency prevention, identification of the features of the activities of crime prevention entities, as well as providing recommendations for its improvement. The following methods are used in the article: dialectical method of research of legal phenomena, by means of which the peculiarities of formation of the system of crime prevention among minors are established; formal-legal method – for consideration of normative-legal acts regulating activity of subjects of preventive activity, as well as to identify gaps and shortcomings in the legal framework of the relevant activities; historical and legal – to assess the processes of formation and development of the system of prevention of juvenile delinquency. The current state of juvenile crime prevention is considered. It is noted that preventive activities are a set of socio-legal, pedagogical and cultural measures aimed at identifying and eliminating the causes that contribute to delinquency and anti-social actions of minors. It is determined that the existing system of juvenile delinquency prevention is ineffective, it has no integrity, preventive activities are not comprehensive. Emphasis is placed on the need for cooperation between all subjects of preventive activities, the direction of the system of juvenile delinquency, primarily to eliminate the causes of crime, prevention of offenses. The need to create an autonomous subsystem of juvenile courts was emphasized.

Key words: *juvenile delinquency, crime prevention system, juvenile justice.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Пінчук Ю. К. Соціально-правові аспекти формування системи попередження правопорушень серед неповнолітніх. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 192–199. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.22>.

Citation (APA): Pinchuk, Yu. K. (2021). Socio-Legal Aspects of Formation of the System of Prevention of Offenses Among Minors. *Law and Safety*, 3(82), 192–199. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.22>.

ВІКТОР СТАНІСЛАВОВИЧ СЕЗОНОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України,
відділ автотехнічних досліджень та криміналістичного
дослідження транспортних засобів;
 <https://orcid.org/0000-0002-2580-2953>,
e-mail: sv26031985@gmail.com

ПОНЯТТЯ ДОКУМЕНТА В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Документ – це багатозначне узагальнене поняття для всіх важливих джерел інформації. Сьогодні не існує одностайної думки щодо класифікації юридичних документів. На нашу думку, документ в юриспруденції має такі властивості: є носієм і джерелом необхідної інформації, саме в документах інформація фіксується вперше; має правову вагу та господарське значення, може слугувати письмовим доказом, засобом засвідчення чогось; передбачає можливість збереження та вилучення в разі потреби інформації з архівів і її обробки в поточній діяльності. Як основна одиниця справочинства документ виконує певні функції і має відповідати визначеним вимогам щодо його укладання. Усі документи за способом викладу матеріалу поділяються на документи з низьким рівнем стандартизації та документи з високим рівнем стандартизації.

Ключові слова: правовий документ, юридичний документ, класифікація документів, інформація, фіксація інформації.

Оригінальна стаття

ВСТУП. На сучасному етапі розвитку криміналістичної техніки досліджень документів відчувається необхідність розширити поняття документа з використанням досягнень різних галузей знань.

Будь-який юридичний документ виконує водночас кілька функцій, що і дає змогу задовольнити різноманітні людські потреби. Така властивість юридичного документа характеризує його як поліфункціональний об'єкт, тобто об'єкт, який виконує водночас декілька функцій. Документи можуть виконувати різні функції: функції, що забезпечують процес управління; функції, що мають культурно-історичний характер, тощо. Як основна одиниця справочинства документ виконує певні функції і має відповідати певним вимогам щодо його укладання. Основні функції документа можна поділити на загальні (інформаційна, комунікативна, культурна функції) та специфічні (правова, управлінська, історична функції). Дедалі частіше юридичні джерела визначають документ як носій інформації та відображають багатоваріантний перелік способів фіксації цієї інформації. Остаточної класифікації документів, їх властивостей і способів дослідження для потреб юриспруденції сьогодні не існує, що і зумовлює необхідність дослідження вищезазначених питань.

Слід зазначити, що проблема дослідження поняття документа в юриспруденції вивчала-

ся у працях І. К. Білодіда, В. Т. Бусела, А. В. Коржа, А. В. Красницької, С. О. Лісіна, С. В. Стародубцева, І. В. Царьової, Г. М. Швецової-Водки, М. Г. Щербаковського та інших. Більшість досліджень вирішували проблеми судової експертизи паперових документів як теоретичного, так і практичного змісту. Зокрема, науковці розглядали питання основ почеркознавства (Дмитренко, Захаріяш, 2004) еволюції методів досліджень підроблених документів (Лисиченко, 1998), теоретичні та методологічні питання судових експертиз у кримінальному процесі (Щербаковський, 2016), властивості й атрибутику ділових документів та правових паперів (Бибик, 2012). Проте комплексного дослідження поняття, класифікації, видів та способів фіксації інформації в юриспруденції в період незалежності України взагалі не проводилось.

Слід зауважити, що юридичне тлумачення поняття «документ» і взагалі розуміння цього поняття є необхідним компонентом сучасного стану юридичного справознавства, оскільки зміна форм фіксації інформації з паперової на цифрову (електронну) потребує кардинально нового підходу до тлумачення поняття документа в юриспруденції. Поява нових видів документів певним чином змінила способи їх використання та сфери застосування. Зафіксовані в законодавчих актах певних країн світу норми щодо невизнання паперових документів (наприклад сертифікатів щеплень від COVID-19)

узагалі руйнують класичні правові поняття документа і змушують внести певні зміни в їх класифікацію. Також необхідно дослідити питання щодо електронних документів та їх класифікації. Вітчизняне законодавство не є досконалим у цьому питанні й потребує суттєвих змін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є аналіз сучасного стану юридичного документознавства, яке ґрунтується на вивченні виникнення і зародження поняття документа у правовій сфері та дослідженні сучасних правових джерел, які осучаснюють і розширюють поняття документа для вирішення окремих проблем в юриспруденції. Завданням цього дослідження є узагальнення та уніфікація поняття документа на сучасному етапі розвитку суспільства, що є підставою розширення криміналістичних знань стосовно документів як носіїв інформації.

Стаття є однією з перших спроб комплексного дослідження юридичного документа, насамперед як носія інформації, та подальшого розширення і деталізації наявних наукових положень стосовно класифікації документів та їх характеристик. Історико-правове дослідження поняття документа і характеристика його сучасного стану є підставою вдосконалення методики криміналістичних досліджень документів для вирішення правових питань.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для визначення і трансформації об'єкта дослідження, а саме юридичного документа, використовувались загальнонаукові методи пізнання, зокрема методи діалектичної і формальної логіки. За їх допомогою сформульовано загальні форми, властивості, класифікацію та сфери застосування юридичних документів. Порівняльно-правовий метод дослідження використовувався під час попереднього ознайомлення з літературою та визначення проблемних питань, які необхідно вирішити. Методологічні принципи історизму, всебічності та комплексності дали змогу визначити шляхи й форми вдосконалення вітчизняного законодавства щодо осучаснення правових положень, які стосуються юридичних документів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Виходячи із чіткого академічного визначення ділового папера, можемо дати таке пояснення терміна «документ».

Документ – це основний вид писемної ділової мови, який широко використовується в повсякденній діяльності як джерело та носій інформації. Якщо інформацію в ньому зафіксовано, то це забезпечує її зберігання і накопичення, можливість передання іншій особі,

багаторазове використання та повернення до інформації з часом.

Аналізуючи зміст сучасних джерел спеціальної інформації, є підстави констатувати, що в сучасному розумінні термін «документ» має кілька значень:

1) матеріальний об'єкт, у якому міститься та чи інша інформація, призначений для передавання у просторі та часі (фотоплівка, перфокарта);

2) паперовий документ, який підтверджує факт або право, які мають юридичне значення;

3) правовий документ – складений відповідно до закону акт, що засвідчує факти, які мають юридичне значення (диплом про освіту, заповіт);

3) офіційне посвідчення особи (паспорт, посвідчення водія);

4) історичні писемні джерела (грамота, акт, малюнок).

Отже, документ – це матеріальний носій інформації, який закріплює події, факти і явища матеріального світу та розумової діяльності людини в певній формі за визначеним стандартом або способом документування.

Властивості документа – це відмінні риси документа. Як зазначає Г. М. Швецова-Водка (2011, с. 37), до них відносять знаковість, семантичність, відображення розумової діяльності людини, а також об'єктивної дійсності, дискретність, безперервність, здатність збереження змісту і матеріальної форми документа під час його використання.

Більшість науковців, які розглядали питання документознавства, виокремлює дві сутності документа: інформаційну та матеріальну. Із цього факту випливають дві головні властивості документа – інформаційна та експлуатаційна. Під інформаційною властивістю документа розуміють його здатність містити в собі, зберігати та надавати інформацію. Під експлуатаційною властивістю документа розуміють спроможність матеріального носія залишатись неушкодженим у разі механічних, світлових та інших несприятливих зовнішніх дій (Руколянська, 2016).

За іншою думкою, основними властивостями документа є атрибутивність, функціональність і структурованість (Охотников, Булавина, 2005, с. 136). Атрибутивність відображає наявність необхідних складових (атрибутив) для складання документа. Функціональність забезпечує можливість передання документа у просторі й часі. Структурованість (разом з атрибутивністю) забезпечує логічність і єдність елементів документа та його цілісність (Охотников, Булавина, 2005, с. 136).

Текст – це об'єкт, який розглядається багатьма науковими галузями, деякі з них вивчають текст як основний об'єкт досліджень, інші досліджують його окремі властивості залежно від завдань конкретної науки.

Тексти, які використовують як юридичний документ, поділяють на класи, об'єднані спільною ситуацією, вони визначають типову поведінку суб'єктів, мають схожу цільову установку, однакові стилістичні риси та формальні атрибути. Юридичний документ обумовлює бажану поведінку суб'єктів. Юридичні тексти, такі як договори, контракти, зобов'язання та ін. визначають поведінку адресатів (громадян, організацій, країн), описують повноваження та поведінку людей в реальному світі (Birks, Descheemaeker, 2016).

Завданням юридичного тексту є владний вплив, спонукання до певних дій, переконання, наказ, оголошення певної інформації. Юридичні тексти оголошують норми суспільного життя і відображають правові норми, виконуючи таким чином регулятивну функцію. Особливістю юридичних текстів є чіткість, конкретність та однозначність розуміння. Залежно від функціонального призначення кожен із них має свої структурно-композиційні та семантико-сміслові особливості.

Юридичні тексти обов'язково мають свою сферу застосування. Тексти нормативно-правових актів застосовуються на всій території країни, тексти правозастосовної діяльності регулюють конкретні суспільні відносини або ситуації.

Тексти правозастосовної діяльності є важливим джерелом криміналістичної інформації. Це тексти, які збираються під час кримінального провадження та оперативно-розшукових заходів і фіксуються на матеріальних носіях під час проведення слідчих та інших процесуальних дій. Також указана категорія текстів містить інформацію, яка має важливе доказове значення для визначення обставин правопорушення. Такі тексти є предметом дослідження різних судових експертиз: авторознавчої, фоновскопичної (дослідження відео-, звукозапису), техніко-криміналістичної експертизи документів тощо.

Отже, документ асоціюється передусім із папером, хоча право загалом і юриспруденція зокрема розглядають можливість фіксації інформації на будь-якому матеріальному носії. Комп'ютеризація суспільного життя останніми роками зробила документообіг більш ефективним, пожвавила його, однак не знівелювала уявлення про документ як папір, складений людиною власноруч. Більш того, на міжнародному

рівні сьогодні фактично нема єдиної загальновизнаної дефініції поняття «документ», адже як в актах міжнародного права, так і в законах різних країн, державних і галузевих стандартах і наукових працях подається значна кількість визначень того ж самого поняття. На міжнародному рівні узвичаєно вважати документом будь-який інформаційний об'єкт, який можна використати в документальному процесі. Відповідно до стандартів ІСО інформація може бути записана у будь-який спосіб, тобто за допомогою не лише знакового письма, але й зображення, звуку тощо. Таке визначення надає можливість додати до категорії документів усі матеріальні об'єкти, які можна використати для передання інформації в суспільстві¹.

Тому документ – це, по суті, складна система, про що свідчить наявність значної кількості його елементів та зв'язків між ними. Документ має чітку будову, тобто є структурно завершеним, має свої ознаки, відповідає певним параметрам. Вивчати документ – це досліджувати його будову, вивчати всі елементи його структури, встановлювати ознаки і параметри. Усі суспільні процеси супроводжуються отриманням, обробленням та переданням інформації.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за редакцією академіка НАН України Ю. С. Шемшученка (2012, с. 218) поняття «документ» визначається як матеріальна форма відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили.

«Інформація» у перекладі з латинської мови означає «роз'яснення». Ми розуміємо інформацію як задокументовані чи відтворені усно публічні відомості про події чи явища, що сталися у суспільстві чи державі, за допомогою знакової системи – мови чи безпосередньо системи графічних знаків. Рух інформації фактично є її базовою функціональною властивістю. Усе, що має людство, чого воно досягло, що винайшло, – це наслідок інформаційного поступу і прогресу, адже, крім праці у буквальному сенсі, розвиток людства органічно переплітається ще й із процесами обігу інформації.

¹ ДСТУ 4163-2003. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055609-03> (дата звернення: 03.07.2021). Скасавано.

Інформація у наш час – це рушій усіх перетворень, знаряддя успіхів і поразок, основа суспільного життя, основний об'єкт інформаційного суспільства. Її роль важко недооцінити й переоцінити. Інформація ретранслює об'єктивну реальність, інтегрується в усі сфери і напрями діяльності людини і держави, забезпечує виконання функцій і завдань, що постають перед владними структурами, юридичними і фізичними особами тощо (Демкова, Фігель, 2004).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Частина 1 ст. 4 Закону України «Про інформацію» називає суб'єктами інформаційних відносин фізичних осіб, юридичних осіб, об'єднання громадян і суб'єктів владних повноважень; ч. 2 ст. 4 визначає об'єктом інформаційних відносин інформацію. Зазначений закон у ст. 9 відносить до основних видів інформаційної діяльності створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації. Також у ст. 10 подається класифікація інформації за змістом. Розрізняють інформацію про фізичну особу, довідково-енциклопедичного характеру, про стан довкілля, про товар (роботу, послугу), науково-технічну, податкову, правову, статистичну, соціологічну та інші види інформації. Ст. 26 визначає джерела інформації, якими є встановлені законом документи та інші матеріальні носії інформації¹.

Отже, інформація має бути достатньою для ухвалення управлінського рішення; оперативною, а саме такою, що лишатиметься незмінною у процесі обробки; актуальною, правдивою й об'єктивною (має ґрунтуватися на фактичних даних, бути на часі й лишатися вичерпною); також за своїми характеристиками вона мусить мати ясний (зрозумілий) зміст, доступну для сприйняття і засвоєння форму, не суперечити закону і, відповідно, бути здобутою законним шляхом. Варто зазначити, що найціннішими властивостями документа є достовірність, цінність та актуальність його змісту, адже вони свідчать про рівень інформації, відтвореної у ньому, її вагу та відповідність тенденціям сучасності.

Отже, документ – це обов'язковий та невід'ємний елемент будь-якої діяльності. Це закріплення у певний спосіб (графічний (писемний), усний, картографічний, топографічний, стенографічний, живописний, нотний, образотворчий, аудіовізуальний тощо) інформації на певному матеріальному носії: папері, фото-, відео- чи аудіоносії, фото-, кіноплівці, електронному накопичувачі інформації (flash-карті), диску, дискеті, касеті, перфокарті тощо.

В оригіналі документа (першому примірнику) інформація фіксується вперше. У цьому полягає унікальність документа, адже в решті джерел інформацію можуть подавати в зміненому, переробленому, переінакшеному вигляді. Документи є історично достовірними писемними пам'ятками. Вони надають можливість зберігати інформацію й передавати її в часі та просторі, допомагають встановлювати історичну правду, справедливість, пізнавати об'єктивну реальність. Документ – це, по суті, багатозначне, узагальнене поняття для всіх важливих джерел інформації. Він є узагальненою назвою для будь-якого джерела інформації, яка має правове значення.

Тож, на нашу думку, документ має такі властивості: є об'єктом і джерелом інформації, чинить правовий вплив, може слугувати засобом засвідчення чого-небудь, є засобом збереження інформації в архівах.

Усі ділові папери різняться за своїм призначенням і конкретною функцією, тому ступінь їх регламентації та стандартизації буде різним. Стандартизація мови документів – це встановлення правил добору слів і термінів, правил побудови синтаксичних конструкцій; процес установлення і застосування оптимальних норм оформлення документації, ухвалених в установленому порядку для загально-го й багаторазового їх використання.

Усі документи за способом викладу матеріалу поділяються на документи з низьким та високим рівнем стандартизації.

Низький рівень стандартизації передбачає лише найзагальнішу інформацію, а спосіб викладу залежить від змісту того, про що йтиметься в кожному конкретному документі, та від ситуації ділового спілкування.

За способом викладу матеріалу тексти документів низького рівня стандартизації поділяються на такі види: розповідь, опис, міркування.

Порядок викладу інформації в таких документах може бути прямим (обставини (причини) появи документа + мета укладання документа) або зворотним (мета укладання документа + пояснення, факти).

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 03.07.2021).

У документах високого рівня стандартизації наперед визначено не лише їх формуляр, а й уживані слова, словосполучення і речення, крім інформації, що стосується кожного конкретного випадку, для якої на заздалегідь заготовлених бланках залишають місце для заповнення (Kevelson, 1988).

Процес укладання документів з високим рівнем стандартизації відбувається за такими етапами:

- добір стандартних конструкцій, доречних у кожному окремому випадку;
- заповнення формуляра;
- побудова синтаксичних конструкцій (за ухваленими зразками), не передбачених формулярами бланків.

Необхідно зауважити, що юридичне тлумачення поняття «документ» і взагалі розуміння цього поняття відрізняється від усіх наведених вище визначень. Як зазначила А. В. Красницька (2006, с. 41), юридичний документ – це письмовий акт, який складається згідно з правовими вимогами та містить правову інформацію (підтвердження прав, обов'язків або підтвердження юридичних фактів, подій чи дій, що тягнуть за собою виникнення певних прав та обов'язків).

Але існує недокументована правова інформація, інформація не зафіксована будь-яким стандартним засобом. Матеріальна форма документа може не надавати документу властивість тривалого зберігання: наприклад, документ на цифровому носії можна легко видалити.

Є і дещо альтернативні визначення зазначеного поняття. Так, юридичний документ визначають як письмовий акт, який встановлює, розвиває або припиняє певні правовідносини або фіксує юридично значущі факти, дії чи події (Бибики, 2012, с. 89). Належність документа до певної класифікаційної групи визначається на підставі аналізу його змісту, в якому також полягає і його сила, що доводиться до адресата за допомогою мови. Залежно від сфери правового регулювання поділяється питома вага юридичних документів. Більша їх кількість укладається та обертається у правоохоронній сфері, полярно менша – у сфері політики чи в соціальній сфері, за винятком фіксації розподілу державних коштів; у сфері економіки обговорення різних проблемних питань теж відбувається подекуди без фіксації на матеріальному носії, а часто в усній формі.

Слід зазначити, що сьогодні не існує однозначної класифікації юридичних документів. У правничій сфері документація державного рівня поділяється на певні групи залежно від сфе-

ри дії: міжнародні документи (пакти, договори, угоди), внутрішньодержавні (конституція, закони, укази, постанови), процесуальні (протоколи, постанови, вироки), службові документи (рапорт, наказ, звіт). Інший варіант класифікації передбачає поділ за ступенем важливості на основні процесуальні документи (постанови, протоколи, ухвали, вироки, заяви тощо), допоміжні та службові процесуальні документи (допоміжні: акти, висновки, рапорти, пояснення, подання, заява, службовий лист, довідка тощо; службові: наказ, розпорядження, договір, доповідна записка, звіт, зведення, план тощо) (Токарська, Кочан, 2008, с. 57).

У свою чергу, в загальній теорії права пропонується така градація документів залежно від регуляторного впливу:

- нормативні документи;
- документи, що містять рішення індивідуального характеру;
- документи, що фіксують юридичні факти;
- гроші й цінні папери;
- документи, що фіксують факти-докази (Марченко та ін., 1998, с. 366).

Також пропонуються і інші варіанти класифікації юридичних документів:

- нормативні акти;
- акти застосування права;
- договори;
- інші види юридичних документів (Красницька, 2006, с. 44).

Крім того, можна говорити про документи як результат правотворчої роботи – це сукупність законів та інших правових актів держави, що засвідчують правове регулювання суспільних відносин на її території. Ці акти залежно від своєї юридичної сили утворюють певну ієрархічну систему, яку об'єднує конституція держави. Крім конституції, до цієї системи входять закони, ухвалені представницьким органом влади (парламентом), які регулюють найважливіші суспільні відносини та мають після конституції держави найвищу юридичну силу, а також акти глави держави, акти уряду, нормативні акти міністерств, нормативні акти органів місцевої влади тощо.

Укладання юридичного документа згідно з вимогами-правилами юридичної техніки дає змогу отримати якісний, повноцінний документ. Удосконалення та доповнення правил юридичної техніки у зв'язку з появою нових видів документів потребує додаткового дослідження.

Серед властивостей юридичних документів слід виокремити такі:

- 1) юридичний документ є інформацією, закріпленою на матеріальному носії;

2) юридичний документ створюється у практичній діяльності суб'єктів права;

3) без юридичного документа не може здійснюватись правове регулювання.

В адміністративному праві в юридичних документах відбиваються форми та повноваження різних адміністративних органів, відображається зміст актів управління у визначених формах і реєструються акти громадянського стану.

У кримінальному праві документи виступають в різних варіаціях. Документ може являти собою правозастосовний акт визначеного нормами права змісту. Він може бути об'єктом учинення правопорушень, тобто підроблення документів, унесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження¹.

У трудовому праві юридичний документ відбиває факт, строки та інші умови виникнення трудових відносин, переведення, переміщення та надання певній особі відпустки; можуть бути внутрішні документи організації, трудові книжки тощо.

У цивільному праві юридичні документи регулюють різноманітні цивільно-правові відносини через складання відповідних угод (договорів, зобов'язань, заповітів тощо).

Однак, на відміну від вищеописаних документів, електронні документи мають зовсім іншу природу. Інформація, яка становить суть електронного документа, обмежується поняттям «файл», під яким у науковій літературі розуміється визначене місце на машинному носії зі своїм специфічним ім'ям. При цьому електронний документ може існувати як у формі одного файлу, так і у вигляді сукупності файлів.

Для того щоб ідентифікувати електронний документ, його треба певним чином персоніфікувати, тобто наділити особливими атрибутами, за якими в подальшому можна буде здійснити його ідентифікацію. Роль персоні-

фікувальних атрибутів електронного документа виконують його реквізити, до яких належать: 1) ім'я файлу, яке присвоюється йому цілеспрямовано творцем інформації або автоматично без його волі; 2) формат файлу, який визначається програмним забезпеченням, за допомогою якого він був створений або збережений; 3) розмір файлу, що являє собою обсяг пам'яті, який займає файл; 4) дата і час створення або редагування файлу.

Крім персоніфікувальних реквізитів, електронний документ може містити захисні або посвідчувальні реквізити. Наприклад, одним із факультативних реквізитів електронного документа, який водночас є персоніфікувальним, захисним і посвідчувальним, можна назвати електронний цифровий підпис. Електронний документ не може існувати без носія інформації. До того ж мають значення ідентифікувальні ознаки носія інформації, які містять найменування типу, марки, моделі, індивідуального серійного номера тощо машинного носія, на якому записано файл.

Прогрес у галузі інформаційних технологій розширив форми та сфери використання електронних документів, які мають юридичне значення. З'явилися захищені бази даних, в яких зберігається інформація, що має юридичне значення, засвідчує певні факти та відображає юридичні документи. Доступ до цієї інформації здійснюється на основі спеціально розроблених алгоритмів (як правило, він багатоступеневий, з використанням паролів, верифікації за допомогою номерів телефонів, номерів банківських карток, фото обличчя користувача тощо) Прогрес у цьому напрямі лише пришвидшуватиметься. Способи доступу до такої інформації також еволюціонують дуже швидко. Так, мобільні додатки та QR-коди відносно недавно увійшли в обіг юридичних документів.

Під юридичним документом в електронній формі в контексті цього дослідження є сенс розуміти об'єкт, що містить інформацію, яка має смислове значення та існує лише в електронному середовищі.

При цьому під електронним (цифровим) середовищем існування ми розуміємо систему об'єктів (комп'ютерних засобів і систем), які взаємодіють на основі формальних правил (архітектури, стандартів, технічних параметрів пристроїв, мови програмування тощо) обробки, зберігання та передавання інформації, поданої в цифровій формі.

Класифікувати юридичні документи в електронній формі можна за такими ознаками.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 03.07.2021).

За формою доступу: матеріальні (файлові) та віртуальні юридичні документи.

Матеріальні – це об'єкти, зафіксовані на електронному носії у вигляді файлу, який можна прочитати чи скопіювати, що має смислове значення у правовому сенсі. Віртуальний документ – документ, який являє собою інформаційний об'єкт, зберігається в затверджених на законодавчому рівні базах даних та має визначений алгоритм доступу.

За джерелами походження електронні документи можна поділити на створювані користувачем, державними або муніципальними органами, організаціями й міжнародними організаціями.

За змістом електронні документи можуть бути файлами, що містять текстову інформацію, графіку, анімацію, фоно- або відеоряд, а також інформацію, записану спеціальними машинними кодами.

За ступенем захищеності електронні документи можуть бути відкритими і закритими.

За матеріальним носієм – документи, наявні на фізичних носіях комп'ютерної інформації (пристроях зовнішньої пам'яті), таких як магнітні та лазерні диски, магнітооптичні диски, магнітні стрічки і карти, флеш-карти тощо; на мережних віртуальних дисках з віддаленим доступом та відображені в оперативній пам'яті комп'ютерного пристрою.

ВИСНОВКИ. Юридичний документ – це матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією, що має смислове значення для встановлення правових обставин та існує у відповідних видах і формах.

Юридичний документ – це інформаційний об'єкт, який укладається згідно з правилами юридичної техніки і містить правову

інформацію (нормативний акт, адміністративний припис, процесуальний документ, трудовий договір, акт громадянського стану тощо) та супроводжується виникненням певних прав та обов'язків у суб'єктів правової діяльності.

В адміністративному праві в юридичних документах відбиваються форми та повноваження різних адміністративних органів, відображається зміст актів управління у визначених формах і реєструються акти громадянського стану. У кримінальному праві документи виступають у різних варіаціях. Це може бути правозастосовний акт визначеного нормами права змісту. Також документ може бути об'єктом учинення правопорушень, тобто підроблення документів, унесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей тощо. У трудовому праві юридичний документ відбиває факт, строки та інші умови виникнення трудових відносин, переведення, переміщення працівника та надання йому відпустки; це можуть бути внутрішні документи організації, трудові книжки тощо. У цивільному праві юридичні документи регулюють різноманітні цивільно-правові відносини через складання відповідних угод (договорів, зобов'язань, заповітів тощо).

Основні шляхи осучаснення чинних правових норм і положень, які стосуються юридичного документообігу та справочинства, полягають у затвердженні нових видів юридичних документів в електронному вигляді як таких, що мають таку ж само юридичну силу, як паперові. Окремими положеннями необхідно затвердити сферу їх дії та відповідальність щодо їх захисту.

СПИСОК БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бибик С. П. Ділові документи та правові папери. Харків : Прапор, 2012. 493 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2007. 990 с.
3. Демкова М., Фігель М. Інформація як основа інформаційного суспільства: поняття та правове регулювання // Інформаційне суспільство. Шлях України. Київ : Відродження та ПРООН, 2004. С. 150–163. URL: www.oa.edu.ua/loadnew/000/5.doc (дата звернення: 30.08.2021).
4. Дмитренко А. К., Захар'яш Л. П. Основи почеркознавства. Київ : Вид. М. Дмитренко, 2004. 63 с.
5. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. Київ : Парламентське вид-во, 2006. 538 с.
6. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1974. 233 с.
7. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 1998. Т. 2: Теория права. 408 с.
8. Охотников А. В., Булавина Е. А. Документоведение и делопроизводство. Основы документоведения. Виды, функции документов. Технологии делопроизводства : учеб. пособие. М. : ИКЦ МарТ, 2005. 304 с.

9. Руколяньська Н. В. Конспект лекцій з дисципліни «Юридичне документознавство». Дніпро, 2016. 13 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0912/7.1.pdf> (дата звернення: 03.07.2021).
10. Сезонов В. С. Проблеми формування комплексних експертних досліджень у галузі криміналістичного документознавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 239–242.
11. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів : підручник. Київ : Знання, 2008. 413 с.
12. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 319 с.
13. Щербаківський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 03.07.2021).
14. Birks P., Descheemaeker E. *The Roman law of obligations: the collected papers of Peter Birks*. Oxford : Oxford University Press, 2016. 300 p.
15. Kelson R. *The Law as a system of signs*. Springer. London, 1988. 302 p.

Надійшла до редакції: 06.07.2021

СЕЗОНОВ В. С. ПОНЯТИЕ ДОКУМЕНТА В ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Документ – это многозначное обобщенное понятие для всех важных источников информации. Сегодня не существует единого мнения относительно классификации юридических документов. По нашему мнению, документ в юриспруденции имеет следующие свойства: он является носителем и источником необходимой информации, именно в документах информация фиксируется впервые; он имеет правовой смысл и хозяйственное значение, может служить письменным доказательством, средством удостоверения чего-либо; предусматривает возможность хранения и изъятия при необходимости информации из архивов и ее обработки в текущей деятельности. Как основная единица делопроизводства документ выполняет определенные функции и должен отвечать определенным требованиям касательно составления. Все документы по способу изложения материала делятся на документы с низким уровнем стандартизации и документы с высоким уровнем стандартизации.

Ключевые слова: *правовой документ, юридический документ, классификация документов, информация, фиксация информации.*

SEZONOV V. S. THE CONCEPT OF A DOCUMENT IN JURISPRUDENCE

At the present stage of development of legal document science and forensic document research techniques there is a need to expand the concept of the document using the achievements of various fields of knowledge. A document is a multifaceted, generalized concept for all important sources of information. Today, there is no consensus on the classification of legal documents. In our opinion, a document in jurisprudence has the following properties: it is a carrier and source of necessary information, it is in the documents that information is recorded for the first time; has a legal meaning, economic significance, can serve as written evidence, a means of certifying something; allows you to save and extract from the archives, if necessary, information and its processing in the current activities. As the main unit of clerical correspondence, the document performs certain functions and must meet certain requirements for conclusion. All documents according to the method of presentation of the material are divided into documents with a low level of standardization and documents with a high level of standardization. Legal documents in electronic form have a completely different nature. The information that constitutes the essence of an electronic document is limited to the term "file", which in the scientific literature means a specific place on a computer medium with its own specific name. In addition, an electronic document can exist both in the form of a single file (a set of files) and in the form of a link (on the Internet). Therefore, it is considered appropriate to define a legal document as a material object with information recorded on it, which is meaningful for the establishment of legal circumstances and exists in appropriate forms and forms. A legal document is an information object that is compiled in accordance with legal requirements and contains legal information (confirmation of rights, obligations or confirmation of legal facts, events or actions that give rise to certain rights and obligations). The main ways to modernize the current legal norms and provisions relating to legal documents and records are to approve new types of legal documents in electronic form as having the same legal force as paper. Certain provisions require approval of their scope and responsibility for their protection.

Key words: *legal document, juridical document, classification of documents, information, fixation of information.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сезонов В. С. Поняття документа в юриспруденції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 200–208. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.23>.

Citation (APA): Sezonov, V. S. (2021). The Concept of a Document in Jurisprudence. *Law and Safety*, 3(82), 200–208. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.23>.

ВАЛЕРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>,

e-mail: rector_hnuvs@ukr.net

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Аргументовано, що необхідною передумовою забезпечення національної безпеки держави є забезпечення якісної підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони. Охарактеризовано сучасний стан підготовки кадрів і виокремлено проблемні питання в цій сфері. Наголошено на необхідності оновлення підходів до підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони за допомогою запровадження інтегрованої системи освіти для персоналу сектору безпеки і оборони, в межах якої мають водночас дотримуватися принципи спеціалізації та індивідуалізації підготовки кадрів, орієнтованої на підвищення фахового рівня персоналу, а також запровадження якісно нової культури безпеки персоналу на основі принципів і стандартів Європейського Союзу та НАТО.

Ключові слова: сектор безпеки і оборони, національна безпека, кадри, персонал, освіта, кризові ситуації, підготовка.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Для забезпечення належного функціонування сектору безпеки і оборони в Україні важливого значення набувають створення реальних умов для розвитку безпекових спроможностей нашої держави та формування безпекового середовища, здатного своєчасно реагувати на різноманітні кризові ситуації (ведення гібридної війни, здійснення інформаційного та інформаційно-психологічного впливу, орієнтованого на формування негативного іміджу України на міжнародній арені, спроби Російської Федерації дестабілізувати політичну й економічну ситуацію в Україні, зростання кількості кіберзагроз щодо автоматизованих систем державного та військового управління, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, поширення міжнародного тероризму, поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), недостатній захист права власності тощо). Це потребує вироблення власної цілісної системи реагування на внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці нашої держави (щодо їх виявлення та нейтралізації, а також запобігання їх настанню в майбутньому). У межах функціонування такої системи особлива увага має приділятися: а) належному використанню ресурсів, зокрема людських; б) оптимізації системи управління персоналом, зокрема щодо прогнозування і стратегічного планування діяльності; в) оновленню підходів до організації підготовки персоналу для сектору безпеки і оборони, здатного на якісному рівні виконувати завдання за приз-

наченням і своєчасно реагувати на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці нашої держави як у мирний час, так і в особливий період; г) створенню сучасної системи моніторингу, аналізу, прогнозування, моделювання та підтримки ухвалення рішень у сфері безпеки і оборони за уніфікованими методиками; ґ) виробленню адаптивних стратегій управління персоналом.

Як зазначають С. Сьомін та О. Резнікова (2017, с. 68), нині підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони України здійснюється за загальноосвітніми стандартами й обсягами, не має власної системи оцінювання якості професійного навчання, є обтяженою непотрібним змістовим і часовим навантаженням, а головне – не враховує реальних потреб сил безпеки України. Отже, зважаючи на вищевикладене, важливого значення набуває оновлення підходів до підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони за допомогою запровадження інтегрованої системи освіти для персоналу сектору безпеки і оборони, в межах якої мають водночас дотримуватися принципи спеціалізації та індивідуалізації підготовки кадрів, орієнтованої на підвищення фахового рівня персоналу, а також запровадження якісно нової культури безпеки персоналу на основі принципів і стандартів Європейського Союзу та НАТО. Тобто на перший план виходить питання оптимізації підходів до проведення освітньої діяльності в межах сектору безпеки і оборони, орієнтованої на досягнення показників

бойової підготовки за стандартами НАТО, інтенсифікацію підготовки та професіоналізацію особового складу, що в результаті має призвести до підвищення якості кадрового забезпечення цього сектору в цілому. Власне це і підкреслює актуальність проведення нашого наукового дослідження.

Слід зазначити, що функціонування сектору безпеки і оборони не обмежується одним суб'єктом, його складовими є Міністерство оборони України, Збройні сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна спеціальна служба транспорту України, розвідувальні органи України та Рада національної безпеки і оборони України. Отже, в межах однієї наукової статті практично неможливо охарактеризувати особливості підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони, притаманні кожному із зазначених вище суб'єктів. Наразі важливим питанням є визначення загальних тенденцій, притаманних процедурним питанням, пов'язаним зі здійсненням підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони в цілому, без виокремлення її специфіки в межах окремого суб'єкта вказаного сектору.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у визначенні загальних тенденцій, притаманних процедурним питанням, пов'язаним зі здійсненням підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони в Україні. Зважаючи на сформульовану мету, її завданнями є визначення сучасного стану підготовки кадрів сектору безпеки і оборони, виокремлення проблемних питань у цій сфері, висвітлення сучасних тенденцій щодо оптимізації процесів підготовки кадрів для складових сектору безпеки і оборони та вироблення комплексних заходів, орієнтованих на підвищення професіоналізації служби у складових сектору безпеки і оборони.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблемним питанням, пов'язаним із забезпеченням національної безпеки держави, функціонуванням окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони держави, їх кадрового забезпечення та особливостям підготовки персоналу присвятили свою увагу такі вчені: Р. Шаповал, В. Настюк, О. Безпалова, Н. Христинченко (2018); С. Ващенко, Ю. Рябченко, О. Джафарова, В. Біла,

І. Арістова (2019); С. Шатрава, М. Сморярова, Ю. Гаруст, К. Кривошеев (2019); О. Музичук, О. Безпалова, К. Рудой, Л. Каленіченко (2020); О. Безпалова, С. Онопрієнко, С. Тарасов, Ж. Завальна, М. Старинський (2020); О. Панова, А. Танько, В. Повідиш, О. Алексєєва (2020); О. Безпалова, В. Аброськін, О. Андрійко, О. Синявська (2020); О. Бринець, Р. Шаповал, А. Бахаєва, В. Пчелін, А. Фоменко (2021) та ін. Названі вище науковці ґрунтовно дослідили проблемні питання, пов'язані з теоретико-методологічними засадами забезпечення національної безпеки держави, особливостями протидії загрозам національній безпеці, водночас приділивши увагу питанням оптимізації підготовки кадрів для органів державної влади, діяльність яких пов'язана із забезпеченням національної безпеки як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях. Проте, зважаючи на оновлення підходів до підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони за допомогою запровадження інтегрованої системи освіти для персоналу цього сектору, сьогодні надзвичайно важливого значення набуває проведення наукових досліджень у напрямі вдосконалення професійної підготовки кадрів для нього, а також системи добору, розстановки, професійної підготовки і виховання особового складу. Зважаючи на це, необхідність проведення відповідного наукового дослідження не викликає жодних сумнівів.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У зв'язку з необхідністю досягнення поставленої мети під час дослідження було використано загальнотеоретичні та спеціально-наукові методи наукового пізнання. Використання обраного арсеналу методів дало змогу забезпечити наукову обґрунтованість висновків, відповідність поставлених завдань отриманим висновкам і науково-практичну значущість проведеного дослідження. Метод сходження від абстрактного до конкретного дав можливість усвідомити, що необхідною передумовою забезпечення національної безпеки держави є забезпечення якісної підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони, які будуть здатні своєчасно реагувати на різноманітні кризові ситуації. Використання гносеологічного методу дало змогу дійти висновку про важливість висвітлення сучасних тенденцій оптимізації процесів підготовки кадрів для складових сектору безпеки і оборони та вироблення комплексних заходів, орієнтованих на підвищення професіоналізації служби у складових цього сектору. За допомогою методу узагальнення встановлено коло проблемних питань, що стоять на порядку денному перед сектором

безпеки і оборони у напрямі підвищення ефективності його функціонування та вдосконалення підготовки кадрів. Під час використання методів індукції та дедукції обґрунтовано потребу в необхідності оновлення підходів до підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони за допомогою запровадження інтегрованої системи освіти для персоналу цього сектору, в межах якої мають водночас дотримуватися принципи спеціалізації та індивідуалізації підготовки кадрів, орієнтованої на підвищення фахового рівня персоналу, а також запровадження якісно нової культури безпеки персоналу на основі принципів і стандартів Європейського Союзу та НАТО. Метод аналізу дав змогу зосередити увагу на дискусійних моментах, що виникають у зв'язку з подвійним підпорядкуванням закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання відповідним центральним органам виконавчої влади, в межах відання яких вони перебувають, та Міністерству освіти і науки України, а також необхідності одночасного дотримання вимог, які висуваються Національним агентством з питань забезпечення якості вищої освіти. Порівняльно-правовий і логіко-семантичний методи дали можливість сформулювати пропозиції щодо необхідності розроблення Концепції підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України й окреслити коло питань, що мають знайти в ній своє відображення. У результаті використання методу системного аналізу аргументовано, що для забезпечення якісної підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони важливими є формування якісної системи рекрутингу та комплектування сил безпеки і оборони професійними кадрами, оновлення підходів до проведення процедури відбору (як професійного, так і психологічного, морального) кандидатів на службу до органів сектору безпеки і оборони, підвищення якості підготовки наукових кадрів, які мають спеціалізовані знання, вміння, навички та методи, необхідні для вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням сектору безпеки і оборони; посилення практичної підготовки, зокрема проведення тренінгових навчань, орієнтованих на набуття практичних навичок і вмінь із вирішення конфліктів без застосування спеціальних засобів та зброї; підвищення якості й інтенсивності спільної підготовки сил оборони до ведення стратегічних дій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Одним із необхідних кроків у напрямі забезпечення національної безпеки, захисту прав і свобод громадян є посилення ін-

ституційних, оборонних і безпекових спроможностей органів, що входять до сектору безпеки і оборони. Досягти цього можна, зокрема, через удосконалення рівня підготовки особового складу сектору безпеки і оборони, професіоналізації служби в органах цього сектору, підвищення якості й інтенсивності підготовки його працівників, трансформацію професійної культури, забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, удосконалення кадрового потенціалу сектору безпеки і оборони, впровадження сучасних процедур управління персоналом, удосконалення процедур прийняття на службу до органів сектору безпеки і оборони та просування нею, запровадження стратегічного планування людських ресурсів під час здійснення управління сектором безпеки і оборони, оновлення наявних підходів до підготовки особового складу органів сектору безпеки і оборони з урахуванням стандартів НАТО і країн – членів Європейського Союзу, створення дієвої системи реагування на кризові ситуації, які загрожують національній безпеці, тощо (Сокурєнко, 2021, с. 18). Варто звернути увагу, що саме від рівня підготовки кадрів для органів сектору безпеки і оборони безпосередньо залежать своєчасність і ефективність реалізації зазначених вище заходів. Зважаючи на це, важливого значення набувають висвітлення сучасних тенденцій щодо оптимізації процесів підготовки кадрів для складових сектору безпеки і оборони та вироблення комплексних заходів, орієнтованих на підвищення професіоналізації служби у складових цього сектору.

Як цілком слушно зазначають А. Рибидайло, О. Прокопенко та С. Терещенко (2020, с. 102), особливої актуальності професіоналізація персоналу сектору безпеки і оборони набуває в сучасних умовах ведення збройної боротьби, головними критеріями якої на поточний момент є майстерне володіння сучасними засобами озброєння та військової техніки, досконале управління боєм (операцією) з метою виконання завдання і максимально можливого збереження життя особового складу. Зважаючи на це, особлива увага під час підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони має приділятися питанням вивчення можливих сценаріїв виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці держави.

Кожна країна має свої власні унікальні системи підготовки фахівців у сфері правоохоронної діяльності, які були створені під впливом різних чинників, однак всі вони мають характерні особливості (Shvets et al., 2020, p. 201). На жаль, у реаліях сьогодення системі

підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України притаманна низка недоліків. Так, по-перше, відсутня власна комплексна система оцінювання якості такої підготовки, спостерігається функціонування лише її окремих елементів, які враховують лише частину реальних проблем, що стоять перед сектором безпеки і оборони. Тобто виокремлюється лише частина загроз зовнішній і внутрішній безпековій ситуації, проте немає механізму їх комплексного аналізу та вироблення дієвого алгоритму дій щодо протидії їм. По-друге, зростання кількості й різноманітності гібридних загроз актуалізує потребу в оновленні підходів до організації освітнього процесу під час підготовки кадрів для органів сектору безпеки і оборони, досягти чого оперативного не завжди можливо під час розроблення навчальних програм і планів. Зважаючи на це, вважаємо за можливе підтримати думку С. Сьоміна та О. Резнікової (2017, с. 68), які зазначають, що «аналіз досліджень і публікацій вітчизняних експертів, а також нормативно-правових актів України дозволяє зробити висновок про те, що попри значну кількість документів, які визначають порядок і стандарти здобуття вищої освіти в Україні, зокрема законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, а також постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 “Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти”, підходи до підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони в нашій державі наразі є застарілими та не відповідають потребам забезпечення національної безпеки в сучасних умовах». Звісно, що зазначеними недоліками коло проблемних питань, що стоять на порядку денному перед сектором безпеки і оборони у напрямі підвищення ефективності його функціонування та вдосконалення підготовки кадрів, не обмежується, проте саме вони є ключовими й такими, які слід вирішувати першочергово.

У Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженій 14 березня 2016 р., акцентовано увагу на важливості запровадження інтегрованої системи освіти, бойової та спеціальної підготовки персоналу в секторі безпеки і оборони із залученням викладачів, інструкторів із держав – членів НАТО і ЄС, формування нової культури безпеки зі збереженням за необхідності спеціалізації та індивідуалізації системи підготовки кадрів, підвищення фахового рівня персоналу сектору безпеки і оборони, забезпечення його високої мотивації до належного виконання

завдань за призначенням¹. Слід звернути увагу, що відповідно до вказаної Концепції на перший план виходить завдання щодо застосування в освітньому процесі практичних занять, спрямованих саме на отримання слухачами практичних навичок оперативної роботи, методик моделювання ситуацій, максимально наближених до реальних.

Акцент на необхідності створення системи безперервної підготовки кадрів для задоволення потреб оборонно-промислового комплексу, підвищення мотивації та забезпечення правового і соціального захисту працівників сектору безпеки та оборони робиться і у Стратегії розвитку військово-оборонного комплексу України². Аналіз положень цієї Стратегії дав змогу дійти висновку, що керівництво нашої держави сьогодні зосереджує увагу саме на підвищенні престижності роботи працівників сектору безпеки і оборони.

У Стратегії національної безпеки України, затвердженій Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р., однією із ключових засад забезпечення національної безпеки визначено стримування, тобто розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України³. Досягти дотримання вказаної засади можна лише завдяки посиленню спроможностей складових сектору безпеки і оборони в результаті підвищення якості й інтенсивності підготовки персоналу для органів державної влади, на які покладаються завдання щодо здійснення оперативних, правоохоронних та оборонних заходів

¹ Про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/922016-19832> (дата звернення: 29.06.2021).

² Про Стратегію розвитку військово-оборонного комплексу України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.06.2021 // Рада національної безпеки і оборони України: офіц. сайт. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4960.html> (дата звернення: 29.06.2021).

³ Про Стратегію національної безпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 29.06.2021).

(тобто суб'єктів оборонного і безпекового секторів).

Необхідно звернути увагу на те, що підготовка кадрів для органів сектору безпеки і оборони здійснюється в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, підпорядкованих відповідним центральним органам виконавчої влади. У зв'язку із цим виникає ситуація подвійного підпорядкування, оскільки вказані заклади вищої освіти перебувають одночасно в підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України, а також мають дотримуватися вимог, що висуваються Національним агентством з питань забезпечення якості вищої освіти. Певні труднощі виникають під час поєднання вимог Міністерства освіти і науки України та Національного агентства з питань забезпечення якості вищої освіти зі специфічними умовами навчання в таких закладах, що ускладнює їх реформування в загальному руслі відповідних процесів (Андрєєв, 2017, с. 100). У зв'язку із цим виникає декілька проблемних питань:

- не всі заклади вищої освіти, де здійснюється підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони, можуть забезпечити абсолютно відкритий характер свого функціонування та організації освітнього процесу через наявність підготовки такої категорії працівників, для яких навчання здійснюється за допомогою викладання спеціальних навчальних дисциплін, де містяться відомості під грифом «таємно» та «цілком таємно»;

- неможливо повною мірою забезпечити право закладів вищої освіти, де здійснюється підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони, на автономію (самостійність, незалежність тощо) у зв'язку зі специфікою та організаційною структурою окремих органів, що входять до сектору безпеки і оборони;

- вимоги дотримання принципів відкритості і гласності під час атестації здобувачів вищої освіти в закладах вищої освіти, де здійснюється підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони, не завжди можна повністю реалізувати через наявність навчальних дисциплін, де містяться відомості під грифом «таємно» та «цілком таємно»;

- важко уникнути спеціалізації через існування однакових стандартів вищої освіти (це переважно стосується закладів вищої освіти, де здійснюється підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони, тобто йдеться про специфіку навчання, притаманну конкретному закладу вищої освіти) (Сокурєнко, 2021, с. 18–19).

У зв'язку із цим важливого значення набуває налагодження конструктивної взаємодії

між закладами вищої освіти, які перебувають у межах відання органів державної влади, що є складовими сектору безпеки і оборони, до відання яких належать спеціалізовані заклади вищої освіти, Міністерством освіти і науки України та Національним агентством з питань забезпечення якості вищої освіти. Одним із результатів такої взаємодії може бути розроблення Концепції підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України. У зазначеній Концепції мають знайти своє чітке висвітлення:

- уніфіковані професійні стандарти освітньої підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони, в яких обов'язково має бути вимога до врахування гендерної рівності освітніх програм;

- вимоги до освітніх програм відповідних закладів вищої освіти з урахуванням специфіки підготовки і профілю майбутньої спеціалізації, сформульовані з максимальним дотриманням вимог Міністерства освіти і науки України та Національного агентства з питань забезпечення якості вищої освіти, узгоджених з позицією роботодавця (замовника освітніх послуг);

- освітні програми, які мають чітко окреслювати особливості підготовки офіцерського, сержантського та старшинського складу для органів державної влади, що є складовими сектору безпеки і оборони (зокрема враховувати методичку підготовки до здійснення завдань оборонного та правоохоронного характеру за стандартами НАТО);

- можливість розроблення та ухвалення стандартів вищої освіти не лише для окремої спеціальності, а і з урахуванням специфіки навчання в межах окремого закладу вищої освіти, що підпорядковується конкретному органу державної влади – складовій сектору безпеки і оборони (це зумовлено характером і специфікою здійснення оперативних, правоохоронних та оборонних заходів);

- критерії оцінювання якості підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони;

- межі автономії закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку кадрів для сектору безпеки і оборони;

- процедура здійснення безпосереднього управління закладами вищої освіти тими центральними органами державної влади, в підпорядкуванні яких вони перебувають;

- світові тенденції забезпечення гендерно орієнтованого підходу під час відбору кандидатів на посади у складових сектору безпеки і оборони, їх підготовки, підвищення кваліфікації та просування по службі;

- вимоги до розроблення графіків освітнього процесу, орієнтованих на обов'язкове

поєднання принципів спеціалізації та індивідуалізації підготовки кадрів, дотримання яких дасть змогу підвищити фаховий рівень персоналу;

- вимоги до поєднання принципів гласності (відкритості) і конфіденційності під час організації освітнього процесу (з урахуванням грифу таємності під час викладання окремих навчальних дисциплін), а також проведення атестації здобувачів вищої освіти;

- процедура реалізації принципів доброчесності, прозорості і підзвітності, вироблена відповідно до міжнародних стандартів і практик, установлених для оборонного та безпекового секторів;

- інструменти й механізми виховання і дотримання вимог доброчесності;

- структура кваліфікаційних вимог (компетенційних профілів) для посадових осіб органів сектору безпеки, діяльність яких пов'язана з виконанням завдань військової служби та служби у правоохоронних органах;

- процедура кадрового аудиту сектору безпеки і оборони України, що дасть змогу чітко встановити спеціальності, потребу в яких держава відчуває якнайбільше, та переглянути обсяг державного замовлення на підготовку фахівців такого рівня і напряму тощо.

Важливим аспектом забезпечення підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони також є формування якісної системи рекрутингу та комплектування сил безпеки і оборони професійними кадрами, здатними на належному рівні виконувати покладені на них завдання. Указана система має ґрунтуватися на чітко визначених прозорих і справедливих критеріях добору майбутніх працівників. Створення такої системи дасть змогу провести якісний набір охочих працювати у відповідних органах державної влади, що є складовими сектору безпеки і оборони, й виконувати покладені на них оперативні завдання охоронного та правоохоронного характеру.

У цьому контексті також слід звернути увагу на те, що сьогодні нагальним питанням є посилення морально-психологічної та національно-патріотичної підготовки кадрів для органів сектору безпеки і оборони, що має досягатися за допомогою запровадження ефективної системи соціально-психологічної роботи, військово-патріотичного, духовного та морально-етичного виховання персоналу. У зв'язку із цим потребує перегляду й оновлення підходів до проведення процедура відбору (як професійного, так і психологічного, морального) кандидатів на службу до органів сектору безпеки і оборони нашої держави, під час

якої мають одночасно оцінюватись як потенційні професійні якості кандидата на посаду, так і психологічні та моральні якості. При цьому у процедурі оцінювання мають використовуватись одночасно організаційно-управлінські, ідейно-виховні, мотиваційні та соціальні механізми впливу. У цьому контексті Г. Букур-Марку, Ф. Флурі й Т. Тагаре (2011, с. 144) слушно зазначають, що для забезпечення професійними кадрами сфери національної безпеки та оборони важливе значення має спроможність системи мотивації персоналу успішно конкурувати з іншими видами діяльності й комерційним сектором економіки стосовно можливостей оплати праці фахівців аналогічного рівня кваліфікації та посади.

Одна з особливостей підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони полягає в тому, що до кандидатів на службу на законодавчому рівні висуваються певні вимоги, відповідність яким визначається в результаті проходження кандидатом на посаду системи відбору за допомогою проходження тесту загальних компетентностей. Як цілком слушно зазначає В. Романюк (2017, с. 242), «не вважається дискримінацією права на здобуття вищої освіти встановлення обмежень і привілеїв, що визначаються специфічними умовами здобуття вищої освіти, зумовленими особливостями отримання кваліфікації». Запровадження певних вимог (обмежень і привілеїв для кандидатів на службу в органах сектору безпеки і оборони) в сукупності має призвести до отримання випускником закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання достатньої компетентності (динамічної комбінації знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей та морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність) (Романюк, 2017, с. 242).

Також варто звернути увагу на необхідність підвищення якості підготовки наукових кадрів, що мають спеціалізовані знання, вміння, навички та методи, необхідні для вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням сектору безпеки і оборони, оптимізацією практики ухвалення управлінських рішень, пов'язаних із необхідністю оперативного вирішення кризових ситуацій та мінімізації їх негативних наслідків.

Особливої уваги потребує вирішення питання щодо підготовки / підвищення кваліфікації працівників сектору безпеки і оборони, що працюють на керівних посадах або призначаються на них, оскільки саме ця категорія

працівників повинна в повному обсязі володіти знаннями, вміннями та навичками, необхідними для перебігу управлінських процесів у секторі безпеки і оборони. У межах підвищення кваліфікації працівників сектору безпеки і оборони особлива увага має приділятися практичній підготовці, зокрема проведенню тренінгових навчань, орієнтованих на надання практичних навичок і вмінь вирішення конфліктів без застосування спеціальних засобів та зброї. Тренінгові форми навчання за умови максимальної імітації реальних ситуацій дають змогу більшою мірою адаптувати правоохоронців до типових та екстремальних ситуацій і забезпечують професійність їхніх дій (Долинська, 2020, с. 35).

Неодмінною умовою якісної підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони є налагодження комплексної взаємодії всіх складових цього сектору в зазначеному напрямі. Досягти цього можна завдяки підвищенню якості й інтенсивності спільної підготовки сил оборони до ведення стратегічних дій (стратегічного розгортання територіальної оборони України, руху опору, операцій сил оборони), участь у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки¹. Саме завдяки взаємодії відповідних складових сектору безпеки і оборони можна забезпечити підготовку кадрів, здатних оперативно та злагоджено реалізовувати спільні превентивні дії, вживати оперативних та інноваційних заходів стратегічного і тактичного характеру в напрямі протидії загрозам національній безпеці нашої держави. У свою чергу, це потребує внесення до освітніх програм і навчальних планів закладів вищої освіти, що перебувають у підпорядкуванні складових сектору безпеки і оборони, відповідних змін і доповнень стосовно передбачення проведення спільних навчальних занять і тренувань.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що проблема вдосконалення підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони не втрачає актуальності, оскільки саме на цю категорію працівників покладається завдання щодо забезпечення законності та правопорядку в державі, захисту прав і свобод громадян та інтересів держави від незаконних посягань і забезпечення національної безпе-

ки. Зважаючи на це, всі складові сектору безпеки та оборони, в підпорядкуванні яких перебувають заклади освіти, повинні докладати зусиль для здійснення підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних належним чином виконувати покладені на них завдання правоохоронного та оборонного характеру.

Отже, сьогодні на заклади вищої освіти, що готують кадри для органів сектору безпеки і оборони України, покладається надзвичайно важлива місія: оновити наявні підходи до підготовки своїх кадрів, урахувати позитивний досвід країн Європейського Союзу та НАТО в цій сфері, акумулювати отримані знання та розробити якісні освітні програми, які враховуватимуть ті загрози, що сьогодні стоять перед нашою державою, посягають на її національну безпеку, незалежність і суверенність (Сокурєнко, 2021, с. 19). У зв'язку із цим важливого значення набуває розроблення Концепції підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України, щодо змісту якої було сформульовано власні міркування в цій статті.

На нашу думку, нагальним питанням є реформування системи підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони за допомогою впровадження системних змін у підходах до організації такої освіти, формування її нової парадигми, що ґрунтуватиметься на принципах і стандартах Європейського Союзу та НАТО. Це, у свою чергу, потребує проведення інституційного аудиту наявної системи професійної освіти в секторі безпеки і оборони, імплементації міжнародних стандартів набуття професійних компетентностей працівниками цього сектору протягом усього часу їх служби. У результаті це дасть змогу створити умови для інтеграції спеціалізованої освіти працівників для сектору безпеки і оборони до загальнодержавної системи вищої освіти з урахуванням специфіки її отримання та характеру завдань, що ставляться перед цієї категорією працівників. У зв'язку із цим необхідно переглянути вимоги щодо наявності лише однієї освітньої програми для кадрів сектору безпеки і оборони різних профілів. Це зумовлено значною кількістю складових сектору безпеки і оборони, різними завданнями, що покладаються державою на кожен орган державної влади, й особливостями правових інструментів, використання яких дає змогу виконувати вказані завдання.

На нашу думку, для забезпечення якісної підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони важливо сформувати якісну систему рекрутингу та комплектування сил безпеки і

¹ Про Стратегію воєнної безпеки України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 29.06.2021).

оборони професійними кадрами, оновити підходи до проведення процедури відбору (як професійного, так і психологічного, морально-го) кандидатів на службу до органів сектору безпеки і оборони; підвищити якість підготовки наукових кадрів, що мають спеціалізовані знання, вміння, навички та методи, необхідні для вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням сектору безпеки і оборони; посилити практичну підготовку, зокрема проведення тренінгових навчань, орієнтованих на надання практичних навичок і вмінь вирішувати конфлікти без застосування спеціальних

засобів та зброї; підвищити якість і інтенсивність спільної підготовки сил оборони до ведення стратегічних дій.

З огляду на викладене вище перспективними напрямками наукових досліджень вважаємо вироблення механізму проведення кадрового аудиту сектору безпеки і оборони України, що дасть змогу чітко встановити спеціальності, потребу в яких держава відчуває якнайбільше, та переглянути обсяг державного замовлення на підготовку фахівців такого рівня та напряму.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андреев А. Особливості підготовки поліцейських кадрів у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 100–103.
2. Букур-Марку Г., Флурі Ф., Тагарев Т. Оборонний менеджмент: Ознайомлення. Київ; Женева, 2011. 214 с.
3. Долинська М. С. Проблеми юридичної освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 32–37.
4. Рибидайло А., Прокопенко О., Терещенко С. Концептуальна модель управління кар'єрою військовослужбовців Збройних Сил України. *Збірник наукових праць Центру Воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2020. № 2 (69). С. 102–109.
5. Романюк В. Вплив специфічних умов навчання у ВНЗ МВС України на здійснення підготовки поліцейських // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : зб. наук. ст. і тез доп. наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 242–243.
6. Сокурєнко В. В. Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України // Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), Д. В. Швець (заст. голови), О. М. Бандурка та ін. ; упоряд. В. А. Греченко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 17–20.
7. Сьомін С. В., Резнікова О. О. Проблеми реформування системи підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 67–73.
8. Implementation of the Right to the Anti-corruption Expertise as a Strategy for the Protection of Business / S. Vashchenko, Yu. Riabchenko, O. Dzhafarova et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Spec. Iss. 2. URL: <https://www.abacademies.org/articles/Implementation-of-the-right-to-the-anti-corruption-expertise-as-a-strategy-for-the-protection-of-Business-1544-0044-22-SI-2-378.pdf> (дата звернення: 29.06.2021).
9. Muzychuk O. M., Bezpalo O. I., Rudoi K. M., Kalenichenko L. I. International experience of ensuring public safety and order by police forces during mass events and the possibility of its application in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 25. Pp. 493–499. <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1099> (дата звернення: 29.06.2021).
10. Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Aliksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 30. Pp. 77–83.
11. Problems of intellectual property in the national security system of the country / O. Bryhinets, R. Shapoval, A. Bakhaieva et al. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. Vol. 8, No. 3. Pp. 471–486. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(30\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(30)).
12. Shapoval R. V., Nastyuk V. Ya., Bezpalo O. I., Khystynchenko N. P. Path towards national security in the European Union: genesis and further development processes. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2018. Vol. 8, No. 1. Pp. 45–54. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1\(4\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1(4)).
13. Shatrava S., Smolyarova M., Harust Yu., Kryvosheiev K. Theoretical and legal analysis of the category «financial security of the state». *Asia Life Sciences Supplement*. 2019. No. 21, Iss. 2. Pp. 135–152.
14. State environmental security in national and globalization aspects / O. Bezpalo O. I., Onoprienko, S. Tarasov et al. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9, No. 3. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(6\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(6)).
15. The Essence and Types of Administrative Procedures in the Activities of Higher Education Institutions as Subjects of the Implementation of the Educational Function of the State / O. Bezpalo O. I., V. Abroskin,

O. Andriiko et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Iss. 1. <https://www.abacademies.org/articles/the-essence-and-types-of-administrative-procedures-in-the-activities-of-higher-education-institutions-as-subjects-of-the-implement-9708.html> (дата звернення: 29.06.2021).

16. The New Police Training System: Psychological Aspects / D. Shvets, O. Yevdokimova, I. Okhrimenko et al. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, Iss. 1, Supl. 1. Pp. 200–217. DOI: <https://doi.org/10.18662/по/11.1sup1/130/>.

Надійшла до редакції: 01.07.2021

СОКУРЕНКО В. В. ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ КАК УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Аргументировано, что необходимым условием обеспечения национальной безопасности государства является обеспечение качественной подготовки кадров для сектора безопасности и обороны. Охарактеризовано современное состояние подготовки кадров и выделены проблемные вопросы в этой сфере. Отмечена необходимость обновления подходов к подготовке кадров для сектора безопасности и обороны путем введения интегрированной системы образования для персонала этого сектора, в рамках которой должны быть одновременно соблюдены принципы специализации и индивидуализации подготовки кадров, ориентированной на повышение профессионального уровня персонала, сделан акцент на качественно новую культуру безопасности персонала на основе принципов и стандартов Европейского Союза и НАТО.

Ключевые слова: сектор безопасности и обороны, национальная безопасность, кадры, персонал, образование, кризисные ситуации, подготовка.

SOKURENKO V. V. PERSONNEL TRAINING FOR THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR AS A PREREQUISITE FOR ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

It has been established that one of the necessary steps in the direction of ensuring national security and citizens' protection of rights and freedoms is strengthening the institutional, defense and security capabilities of bodies belonging to the security and defense sector. In this regard, it has been argued that a necessary prerequisite for national security is to ensure quality training of specialists for the security and defense sector, which will be able to respond in a timely manner to various crises.

The current state of such personnel training has been characterized. The range of problematic issues on the agenda of the security and defense sector in the direction of improving the efficiency of its operation and improving education has been identified. It has been established that due to the fact that training for security and defense sector bodies is carried out in higher education institutions with specific training conditions subordinated to the relevant central executive bodies, a situation of double subordination arises: these higher education institutions are simultaneously subordinated to the Ministry of Education and Science of Ukraine, as well as they must comply with the requirements of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education. The attention has been focused on the discussion that arises in connection with such subordination. In this regard, it has been argued the need to develop a Concept of personnel training for the security and defense sector of Ukraine and outlined the range of issues that should be reflected in it.

Emphasis has been placed on the need to update the approaches to personnel preparation for the security and defense sector through the introduction of an integrated education system for security and defense staff, within which the principles of specialization and individualization of the personnel training aimed at improving the professional level of specialists should be observed and the introduction of a qualitatively new culture of personnel safety based on the principles and standards of the European Union and NATO.

It has been emphasized that special attention during training for the security and defense sector staff should be paid to the study of possible scenarios of internal and external threats to national security.

It has been argued that to ensure quality personnel training for the security and defense sector, it is important to form a quality system of recruitment and staffing of security and defense forces with professional staff, updating approaches to the selection procedure (both professional and psychological, moral) of candidates for service in the security and defense sector;

improving the quality of training of scientific personnel who have special knowledge, skills, abilities and methods necessary to solve problems related to the functioning of the security and defense sector; strengthening practical training, in particular conducting trainings focused on providing practical skills and abilities to resolve conflicts without the use of special tools and weapons; improving the quality and intensity of joint training of defense forces to conduct strategic actions.

Key words: *security and defense sector, national security, staff, personnel, education, crisis situations, training.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сокурєнко В. В. Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 209–218. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.24>.

Citation (APA): Sokurenko, V. V. (2021). Personnel Training for the Security and Defense Sector as a Prerequisite for Ensuring the National Security of Ukraine. *Law and Safety*, 3(82), 209–218. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.24>.

ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>,

e-mail: shvetc@ukr.net

ПОЛЕНЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Професійне мислення поліцейських є невід’ємним від розвиненої правосвідомості, а його значущими компонентами виступають критичне мислення та полenezалежність. Полenezалежність та полenezалежність респондуються через індивідуально своєрідні засоби сприйняття, отримання та обробки інформації, що визначає їх як типові для суб’єкта шляхи вирішення проблеми, мислення, сприйняття та запам’ятовування. Емпірично виявлено особливості станів і властивостей особистості й екстраверсії / нейротизму у поліцейських з різною вираженістю полenezалежності / полenezалежності. Висвітлено специфіку їх тривожності.

Ключові слова: когнітивний стиль, екстраверсія, нейротизм, особистість, поліцейські, тривожність.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Ефективність діяльності Національної поліції України прямо залежить від сформованих професійних навичок та компетентності персоналу, оскільки працівники поліції виконують свої обов’язки в умовах постійного контакту з найбільш складними верствами населення, зокрема з правопорушниками, ментально хворими людьми й людьми, які перебувають під дією алкоголю або наркотиків (Bondarenko et al., 2020). Щоразу їм доводиться вирішувати складні службові та життєві завдання. Очевидно, що виконання службових обов’язків вимагає від поліцейського не лише юридичних і психолого-педагогічних знань та спеціальних навичок, а також певних професійно важливих індивідуально-психологічних якостей (психофізіологічних, інтелектуальних, мотиваційних, характерологічних, емоційно-вольових) (Yevdokimova et al., 2020). Однією з найважливіших характеристик виступає розвинуте професійне мислення.

Аналіз наукових праць зарубіжних дослідників із проблеми професійного мислення поліцейських свідчить, що, на їхню думку, воно є невід’ємним від розвиненої правосвідомості, а його значущими компонентами є критичне мислення та полenezалежність (Каширгов, 2021).

Так, П. Кроутер (2010) у теоретичному аналізі проблеми когнітивних стилей указує, що ці психологічні феномени респондуються через індивідуально своєрідні засоби сприйняття, отримання та обробки інформації, що

дає змогу визначити їх як типові для суб’єкта шляхи вирішення проблеми, мислення, сприйняття та запам’ятовування. Залежність від поля відбиває узагальнене сприйняття інформаційного простору, в якому окремі ознаки залишаються злитими в єдине ціле. Полenezалежність обумовлює тенденцію діяти у координатах, заданих ситуацією, виявляти залежність від соціальної ситуації та соціального тиску, що стає чинником певної залежності від соціального оточення. Незалежність від поля знаходить свій вираз у здатності особи сприймати значущі елементи інформації як відокремлені від її генералізованого масиву. Полenezалежним суб’єктам притаманна здатність виявляти сутнісні характеристики події, реконструювати її структуру відповідно до мети діяльності, вони виявляють більшу аналітичність та спроможність протистояти соціальному тиску.

Наявні дослідження засвідчують, що, на відміну від полenezалежних поліціантів, полenezалежні працівники поліції виносять більш точні судження в емоційно напружених умовах розслідування злочинів, а у тренінгових сценаріях моделювання злочину такі поліцейські більш успішно ігнорують стимули, що відвертають увагу, та демонструють вищу точність у рішеннях щодо застосування вогнепальної зброї (McAdams, 2008).

У разі домінуючого когнітивного стилю «полenezалежність» в особистості є вираженими залежність від групи і недостатня здатність

самостійно оцінити ситуацію. У зв'язку з цим когнітивні стилі набувають особливої інструментальної значущості, а їх діагностування та вдосконалення слід розглядати поряд з найбільш актуальними завданнями професійного навчання і розвитку поліціантів. Специфіку когнітивних стилей необхідно взяти до відома як підставу для розроблення спеціалізованих програм додаткової професійної підготовки працівників поліції, зокрема слідчих і керівників слідчих відділів (Дмитриєва, 2016).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою роботи було вивчення психологічних особливостей поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі емпіричні завдання: а) виявити особливості станів і властивостей особистості у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності; б) визначити особливості екстраверсії / нейротизму у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності; в) установити особливості тривожності у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У межах психодіагностичного методу були використані такі методики: методика діагностики когнітивного стилю полenezалежність / полезалежність, створена В. Селівановим та К. Осокіною; модифікована форма опитувальника FPI, призначеного для діагностики станів і властивостей особистості (І. Фаренберг, Х. Зарг, Р. Гампел); особистісний опитувальник Г. Ю. Айзенка й особистісна шкала проявів тривоги Дж. Тейлор. Вірогідність результатів і висновків дослідження забезпечувалася використанням t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок та кутового перетворення Фішера.

Полenezалежність як когнітивний стиль характеризується різними формами автономії, самодостатності особистості, її незалежності від оточення, від зовнішніх стереотипів поведінки, смаків, звичок та інтересів, узвичаєних у суспільстві. Людина має ясне, чітке уявлення про власний внутрішній світ, добре усвідомлює базові компоненти своєї особистості, отже, має і більш високоорганізовані форми саморегуляції психічних процесів, властивостей і станів. Ці параметри полenezалежного когнітивного стилю є тісно пов'язаними з основними характеристиками суб'єкта, такими як самодостатність, цілісність й організованість, високий рівень саморегуляції тощо. Людині з полenezалежною стратегією сприйняття властиві висока самооцінка, прийняття свого «Я», адекватне

уявлення про себе. При цьому полenezалежність визначається як здатність добре диференціювати «Я» від «не Я», отже, людина має непогано окреслене «Я» і, відповідно, аналітичність, деталізованість перцепції. Для неї є характерним уміння висловити повно свою думку, успішно орієнтуватися у всьому новому, оригінальному, перспективному, бути емоційно незалежною від оточення, створювати нові ідеї шляхом комбінування несумісних, на перший погляд, речей (Селіванов, Осокіна, 2015).

Полenezалежність характеризується наявністю в людини заниженої самооцінки, труднощів у прийнятті «Я», недостатньою диференційованістю «Я» від «не Я» та неструктурованим «Я». Полenezалежні особи є веднями, вони більш сприйнятливі до багатьох аспектів соціальних ситуацій. У стресових умовах вони схильні використовувати неефективні види психологічного захисту. Полenezалежна форма поведінки характеризується тенденцією до більш тісної взаємодії з оточенням, такі люди схильні змінювати свої установки і думки відповідно до поглядів інших людей, вони перебувають у більшій залежності від соціуму, зовнішніх норм, правил та установок. Залежні від поля суб'єкти сподіваються на допомогу і підтримку оточення, вони чуйні до інших, що виявляється у здатності співчувати іншим, брати близько до серця їхні проблеми, в умінні поставити себе на місце іншого тощо, до того ж полenezалежні особи часто роблять безліч невірних висновків про оточуючих, про їх індивідуальні характеристики, тому що під час пізнання інших спираються на стереотипи й упередження (Селіванов, Осокіна, 2015).

Досліджуваними виступили поліцейські першого року служби у кількості 77 осіб. Результати 9 досліджуваних, які отримали незадовільні бали за шкалою щирості, були виключені з подальшого дослідження.

Після визначення рівня полenezалежності / полenezалежності поліцейські були розподілені по групах. У групу полenezалежних поліцейських увійшло 28 респондентів. Групу полезалежних поліцейських склали 26 досліджуваних. 14 досліджуваних, які показали змішані результати, що заважали виявити полюс полenezалежності чи полезалежності, у подальшому дослідженні участі не брали.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Потужним напрямом розроблення питань стилю особистості як у вітчизняній, так і в західній психології стало дослідження когнітивних стилів як індивідуально своєрідних способів прийняття та оброблення інформації (Дж. Келлі (1991), Дж. Ройс, А. Пауел (1981), Р. Гарднер (1968) та ін.).

Р. Гарднер зі співавторами розробляли поняття когнітивного контролю та когнітивного стилю (Gardner et al., 1959; Gardner, Loherenz, Shoen, 1968). Під когнітивним контролем вони розуміли психічні утворення, які виступають посередниками між потребова-афективними станами та зовнішніми впливами. Так, когнітивний контроль – це «структурне стримування» стосовно афективних спонукань (наприклад, різні люди відрізняються організацією сприйняття тієї самої ситуації, що впливає на регуляцію потреб та афектів), фактори координування психічних можливостей індивідуума та вимог ситуації, в результаті чого індивідуальна поведінка набуває адаптивного характеру.

За своєю феноменологією когнітивний контроль являє собою індивідуально своєрідні способи аналізу, розуміння та оцінювання подій. Когнітивний контроль – вільний від конфлікту процес, який забезпечує реалістично адаптивні форми відображення і, відповідно, є найоптимальнішим типом поведінки для цієї особистості в певному класі життєвих ситуацій.

Важливо зазначити, що Р. Гарднер, Л. Дж. Лоеренц, Р. Шоен підкреслювали, що за одним певним когнітивним контролем не можна говорити про особистість. Слід брати до уваги комплекс когнітивних контролів – когнітивний стиль. Дослідники відзначали, що, по-перше, когнітивний стиль певної особистості являє собою комбінацію когнітивних контролюючих принципів, тому стиль є більш незалежним від специфічних ситуативних вимог, ніж той чи інший принцип контролю. По-друге, принципи контролю, які утворюють когнітивний стиль, є незалежними один від одного і можуть виявлятися у різних індивідуально специфічних поєднаннях (Gardner, Loherenz, Shoen, 1968). У межах цього підходу когнітивний стиль слід розуміти як багатомірну за своєю природою якість. При цьому він слугує базою для пояснення індивідуальної поведінки особистості, що не можна було здійснити на основі характеристик окремих когнітивних контролів.

Дж. Ройс та А. Пауел, розробляючи мультифакторну теорію індивідуальності, визначали когнітивно-афективний стиль як одну із систем індивідуальності. На їхню думку, когнітивно-афективний стиль особистості є системою, що поєднує та модулює інформацію шляхом координування когнітивної та афективної сфер і за допомогою вибору певних шляхів обробки інформації (Royce, Powel, 1981). У цьому контексті варто пригадати й

теорію особистісних конструктів Дж. Келлі, який припускав, що процес формування світосприйняття відбувається за допомогою набору ідіосинкратичних особистісних конструктів, упорядкованих біполярно та ієрархічно. Конструкт, на думку Дж. Келлі (1991), є узагальненням колишнього досвіду, яке виступає оцінним еталоном, здатним детермінувати поведінку та визначати стратегії взаємодії з оточенням.

У сучасній психологічній науці когнітивні стилі досліджують як індивідуально своєрідні способи переробки інформації, які характеризують специфіку складу розуму конкретної людини й значущі особливості її інтелектуальної поведінки. У когнітивно-стильових студіях у сфокусованій формі представлено питання, осмислення яких є надзвичайно актуальним для сучасної психології, зокрема питання, що стосуються ролі когнітивного чинника у психічній організації індивіда, детермінації його особистісних рис, регуляції індивідуальної поведінки та механізмів різноманіття проявів пізнавальної активності суб'єкта (Палій, 2011).

Різні параметри когнітивного стилю діють на різних рівнях переробки інформації. Наприклад, такий параметр, як полезалежність / полenezалежність виявляється в здатності людини долати вплив контексту, насамперед у неоднозначних, неструктурованих ситуаціях різного змісту (Максименко, Пасічник, 2010).

Полезалежність – поняття, що означає переважну орієнтацію суб'єкта на внутрішні еталони впорядкування зовнішніх вражень в умовах, коли йому нав'язуються неадекватні форми відображення зовнішнього світу. Протилежним полюсом відносно полезалежності є полenezалежність. Полезалежні орієнтуються на спілкування, а полenezалежні є імперсонально орієнтованими. Полезалежні прагнуть добути необхідну інформацію в інших людей і тому докладають багато зусиль для встановлення з ними хороших стосунків, а полenezалежні діють самостійно і демонструють незалежність від оточення. Полезалежні та полenezалежні є рівними за соціальною компетентністю. На перший погляд, полезалежні набагато успішніше встановлюють контакти з іншими людьми, але в разі більш ретельного аналізу з'ясовується, що вони не завжди є бажаними партнерами, в деяких ситуаціях перевага віддається полenezалежним. Як перші, так і другі можуть успішно оволодіти професією, що потребує встановлення міжособистісних відносин. Правда, при цьому кожен обиратиме стиль спілкування, що відповідає його

когнітивному стилю. Полезалежні та полenezалежні перебувають у ситуації взаємодоповнення, компліментарності. З одного боку, полenezалежна людина, та, що самостійно торує шлях до вирішення проблеми, є компетентною, але не дуже товариською; з іншого, – гнучка, товариська й така, що є полenezалежною, готова підхопити чужу ідею і допомогти її реалізувати. Іноді цей тандем виявляється дуже продуктивним (Генералова, 2014).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. З початку 80-х рр. ХХ ст. і дотепер намітилася тенденція до гіперузагальнення поняття «стиль». Зокрема, поняття когнітивного стилю розширюється завдяки появі нових стильових понять, таких як «стиль мислення», «стиль навчання», «стиль педагогічного спілкування», «стиль саморегуляції діяльності», «стиль подолання складних життєвих ситуацій» тощо. З'являються стильові метапоняття («метастилі»).

Полenezалежність / полenezалежність входить до групи когнітивних стилів, що становлять основу феноменології стильового підходу. У вузькому розумінні – це здатність виділяти деталь зі складної фігури. У широкому значенні – це показник рівня психологічної диференціації, а отже, і характеру пізнавальної спрямованості суб'єкта. Такі особливості когнітивної сфери можуть впливати на формування механізму реалізації певного типу розумової діяльності (Місенг, 2020) і відображають ступінь незалежності поведінки суб'єкта від умов та обставин його життєдіяльності.

1. *Особливості станів і властивостей особистості поліцейських з різною вираженістю самостійності / залежності життєвого стилю.* Важливим завданням для сучасної загальної і диференціальної психології виступає по-

шук форм вираження «особистості в пізнавальних функціях» і, навпаки, форм репрезентації «пізнавальних процесів в особистості» (Селиванов, Осокіна, 2015), що пов'язує особистість з проблемою стильової організації життєдіяльності.

На думку А. Палія, сам факт глибокої залученості когнітивних стилів в особистісну організацію є додатковим аргументом на користь припущення про особливу роль стильових властивостей у детермінації психічної активності індивідуальності. Емпіричні й теоретично констатовані зв'язки окремих стильових параметрів з різними особистісними рисами й особливостями соціальної поведінки можна пояснити з урахуванням природи когнітивних стилів (Палій, 2011). Науковець вважає, що соціальні впливи, на основі яких формуються власне особистісні структури, тією чи іншою мірою «опосередковуються» когнітивним стилем у цілому та його окремими складовими. Отже, особистість у контексті когнітивно-стильового підходу є результатом складної взаємодії біологічних і соціокультурних чинників, а когнітивні стилі є однією з детермінант, що виконують наскрізну регуляцію поведінки на всіх рівнях інтегральної індивідуальності й детермінують формування її особистісних рис (Палій, 2011).

Результати дослідження станів і властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки, поліцейських з різною вираженістю полenezалежності / полenezалежності подано в таблиці 1.

Показник за шкалою невротичності у полenezалежних поліцейських становив $4,56 \pm 0,57$, у полenezалежних поліцейських він дорівнював $6,34 \pm 0,65$, відзначено достовірні розходження ($p \leq 0,01$, за $t = 9,7$).

Таблиця 1

Показники станів і властивостей особистості поліцейських з різною вираженістю полenezалежності / полenezалежності ($M \pm m$)

Шкали	Полenezалежні 1 група	Полenezалежні 2 група	t	p
Невротичність	$4,56 \pm 0,57$	$6,34 \pm 0,65$	10,5	0,01
Депресивність	$3,50 \pm 0,25$	$4,90 \pm 0,40$	2,17	0,05
Дратівливість	$5,35 \pm 0,43$	$6,93 \pm 0,38$	3,62	0,05
Урівноваженість	$5,39 \pm 0,34$	$5,75 \pm 0,34$	0,86	-
Сором'язливість	$2,80 \pm 0,3$	$3,89 \pm 0,40$	7,45	0,01
Емоційна лабільність	$5,00 \pm 0,55$	$6,12 \pm 0,40$	6,10	0,01

Рівень невротичності характеризує рівень невротизації особистості, при цьому високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астеничного типу з психосоматичними порушеннями. Отже, вірогідно більший показник невротичності у групі полезалежних поліцейських дає змогу припустити ймовірність у них проявів невротичної симптоматики, що охоплює і прояви емоційної нестабільності.

Аналіз результатів за шкалою депресивності виявив достовірні розходження між групами ($t = 2,17$): у групі полenezалежних респондентів показник становив $3,5 \pm 0,25$, у групі полезалежних досліджуваних – $4,9 \pm 0,4$, що також може свідчити про можливість емоцій-

ної нестійкості. Показник за шкалою дратівливості у групі полenezалежних поліцейських становив $5,35 \pm 0,43$, у групі полезалежних – $6,93 \pm 0,38$, що дало можливість визначити достовірні відмінності ($p \leq 0,05$, за $t = 3,62$).

Для наочності результати вивчення станів і властивостей особистості поліцейських з різною вираженістю самостійності / залежності життєвого стилю репрезентовано на рисунку 1.

Дратівливість є властивістю, протилежною емоційній стійкості. Вірогідно більший показник дратівливості у групі полезалежних осіб дає змогу припустити у представників цієї групи ймовірність нестійкого емоційного стану зі схильністю до афективного реагування.

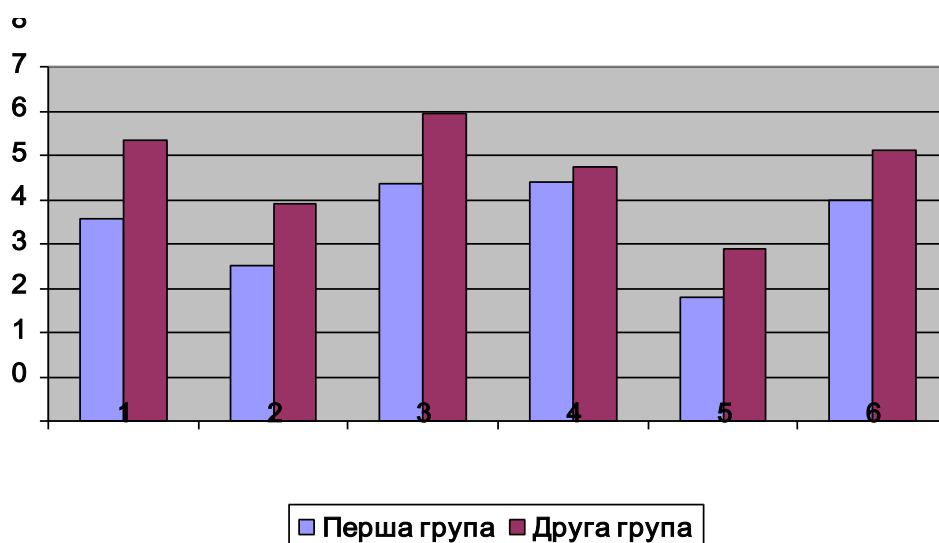

Рис. 1. Показники станів і властивостей особистості полenezалежних та полезалежних поліцейських

Примітка: 1 – невротичність; 2 – депресивність; 3 – дратівливість; 4 – урівноваженість; 5 – сором'язливість; 6 – емоційна лабільність.

За шкалою врівноваженості у полenezалежних поліцейських показник становив $5,39 \pm 0,34$, у групі полезалежних – $5,75 \pm 0,34$, достовірних розходжень не відзначено ($t = 0,86$). Отже, полезалежні й полenezалежні поліцейські не відрізняються у проявах урівноваженості.

Аналіз даних, отриманих за шкалою сором'язливості, дав змогу виявити достовірні відмінності ($p \leq 0,01$, за $t = 7,45$) між групами: у групі полenezалежних поліцейських показник за цією шкалою становив $2,8 \pm 0,3$, у групі полезалежних досліджуваних він дорівнював $3,89 \pm 0,4$. Це може свідчити про більш виражену схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, що відбувається за пасивно-оборонним типом у полезалежних поліцейських.

За шкалою емоційної лабільності у першій групі показник становив $5,0 \pm 0,55$, у другій групі – $6,12 \pm 0,4$. Відзначено достовірні розходження ($p \leq 0,01$, за $t = 6,1$), які свідчать про те, що емоційну лабільність більш істотно виражено у групі полезалежних поліцейських, що може відображати ймовірність частих коливань настрою та нестійкості емоційного стану у представників цієї групи.

Отже, отримані результати дають можливість сформулювати певні висновки.

За шкалою невротичності відзначено вірогідно більші показники у групі полезалежних поліцейських. Рівень невротичності характеризує рівень невротизації особистості, при цьому високі оцінки відповідають вираженому невротичному синдрому астеничного типу

з психосоматичними порушеннями. Отже, результати, отримані за цією шкалою, в групі полезалежних досліджуваних дають змогу припустити ймовірність у них проявів невротичної симптоматики, що охоплює і прояви емоційної нестабільності.

Аналіз результатів за шкалою депресивності виявив вірогідні відмінності між досліджуваними групами. У полenezалежних поліцейських він є вірогідно нижчим порівняно із групою полезалежних респондентів, що може свідчити про можливість проявів емоційної нестійкості в останніх.

Показник за шкалою дратівливості у першій групі є вірогідно нижчим порівняно з другою групою. Дратівливість є властивістю, протилежною емоційній стійкості. Вірогідно більший показник за зазначеною шкалою в групі полезалежних поліцейських дає змогу припустити у представників цієї групи ймовірність нестійкого емоційного стану зі схильністю до афективного реагування.

За шкалою врівноваженості вірогідні відмінності між полenezалежними та полезалежними поліцейськими встановлені не були, що дає можливість вважати, що респонденти обох груп виявляють подібність у мірі вияву досліджуваної психологічної характеристики або, враховуючи, що використану в дослідженні методику побудовано за принципом самозвітту, вважають себе такими.

Аналіз даних, отриманих за шкалою сором'язливості, дав змогу виявити вірогідні відмінності між групами полenezалежних та полезалежних поліцейських. Такі результати дають можливість очікувати більш виражену схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації за пасивно-оборонним типом у полезалежних поліцейських.

За шкалою емоційної лабільності відзначено вірогідні відмінності між досліджуваними групами. Вірогідно більший показник за цією шкалою характеризує полезалежних поліцейських як більш схильних до частих коливань настрою, нестійкості емоційного стану.

Виходячи з вищезазначеного, можна говорити про те, що полезалежні поліцейські характеризуються більш високими показниками за шкалою невротичності, дратівливості, сором'язливості й емоційної лабільності, що, на нашу думку, відображає певну недостатність емоційної стійкості в цій групі.

2. Особливості прояву екстраверсії / невротизму у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності. Щоденні спостереження показують, що одні люди відрізняються врівноваженістю, діють стримано,

не виявляють своїх почуттів, інші ж в аналогічних обставинах одразу спалахують, нервують із приводу незначних подій. Одні є емоційно вразливими, все беруть близько до серця, почуття їх виявляються сильними і довготривалими, інші ж спокійно ставляться до навколишніх подій, емоції їх є менш інтенсивними, неглибокими й нетривалими.

Є люди, які легко пристосовуються до змін в умовах життя, інші ж навпаки. Деякі люди відрізняються стійкістю настроїв, а в інших вони нестійкі. Різним буває й індивідуальний темп перебігу психічної діяльності. Ці особливості людей виявляються в їх практичній і розумовій діяльності. І саме до біологічно обумовлених підструктур особистості насамперед належить темперамент. Згідно із сучасним психологічним словником темперамент – це закономірне співвідношення стійких індивідуальних особливостей особистості, які характеризують різноманітні сторони динаміки психічної діяльності і поведінки (Власенко, 2020).

Слід сказати, що для визначення темпераменту та міжособистісної сумісності важливу роль відіграв опитувальник Г. Айзенка (Миронова і др., 2005).

Г. Айзенк дійшов висновку, що риси, які визначають характер людини, можна виділити за допомогою двох факторів: екстраверсії (або інтроверсії) та невротизму. Коло Айзенка побудовано на осях. Перший визначальний критерій є біполярним і повністю залежить від психологічних складових людини. Крайні точки осей показують спрямованість індивіда на навколишній світ, що є ознакою екстраверсії, або на внутрішні переживання, що характерно для інтровертів. Уважається, що товарицькість, відвертість, теплота і легкість – головні риси екстравертів. Інтровертам же властиві закритість, відчуженість, концентрація на своїх справах, спокій. Фактор номер два, який устанавлює коло Айзенка, – невротизм, що показує людину з погляду її емоційної стійкості, тривожності, власної самооцінки. Ця шкала має два кінці, один з яких означає характеристику зрілої та морально стійкої людини, тоді як другий, навпаки, – крайній ступінь невротизму, моральної нестійкості, невміння адаптуватися. Абсолютна більшість людей займає середнє положення (Айзенк, 1999).

Практично всі сучасні класифікації особистості й темпераменту, створені на основі факторного аналізу, містять у собі властивість (фактор) темпераменту «інтроверсія – екстраверсія» (Суханов, 2017).

Г. Айзенк уважав, що інтроверти – надзвичайно збудливі й найвищою мірою чутливі

до різних подразників, які надходять ззовні. Через це вони уникають ситуацій, які надмірно сильно діють на них. І навпаки, екстраверти недостатньо збудливі і тому нечутливі до подразників, які надходять з навколишнього світу, через що вони постійно вишуковують ситуації, які можуть підвищити їх активність. Г. Айзенк пояснював, що високий рівень чутливості нервової системи в інтровертів вважається причиною того, що вони схильні уникати додаткової зовнішньої стимуляції, яка може вивести їх активацію за оптимальні межі. Через це інтроверти порівняно з екстравертами віддають перевагу більш низькому рівню інтенсивності стимуляції. Отже, інтроверт – той, хто не потребує зайвої сенсорної стимуляції, а для екстраверта така стимуляція є необхідною (Айзенк, 1999).

Інший вимір, запропонований Г. Айзенком, – нейротизм (підвищена емоційна нестійкість) – є вагомою характеристикою емоційності, адже характеризує чутливість людини до емоційних ситуацій (досягнення емоціями такого оптимального ступеня інтенсивності, за якого людина втрачає здатність регулювати свої емоційні стани) (Миронова и др., 2005).

Емоційна стабільність / нейротизм – тенденція людини до емоційного розладу або стабільності. Нестійкий тип виявляє схильність до швидкої зміни емоційного стану, тоді як емоційно стійкий і стабільний індивід схильний мати більш постійний настрій. Фактор нейротизму пов'язується з динамікою вегетативної нервової системи особи. Емоційна стабільність – властивість особистості, не схильної відчувати занепокоєння, здатної викликати прихильність до себе, яка прагне до лідерства та малоздатна до емпатії; сприйняття чужих проблем не спричинює в неї емоційної дестабілізації. Емоційна нестабільність – властивість особистості, схильної до тривожності, чутливості, постійних переживань, глибокої емпатії (Айзенк, 1999).

Результати дослідження екстраверсії / інтроверсії та емоційної стабільності / нестабільності (нейротизму) у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності подано в таблиці 2.

Показник за шкалою «Екстраверсія / інтроверсія» у групі полenezалежних поліцейських становить $14,93 \pm 0,46$, у групі полезалежних поліцейських – $15,71 \pm 0,52$.

Таблиця 2

Показники екстраверсії / інтроверсії та нейротизму / емоційної стабільності у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності (M ± m)

Шкали	Полenezалежні 1 група	Полезалежні 2 група	t	p
Екстраверсія / інтроверсія	$14,93 \pm 0,46$	$15,71 \pm 0,52$	1,12	-
Нейротизм / емоційна стабільність	$7,14 \pm 0,23$	$8,96 \pm 0,61$	2,71	0,01

Вірогідні відмінності між досліджуваними групами встановлені не були ($t = 1,12$).

Відповідно до нормативів тесту показники представників обох груп досягають рівня екстравертованості.

Показник за шкалою «Нейротизм / емоційна стабільність» у групі полenezалежних поліцейських становив $7,14 \pm 0,23$, у групі полезалежних поліцейських – $8,96 \pm 0,61$.

Для наочності результати вивчення екстраверсії / інтроверсії та нейротизму / емоційної стабільності у поліцейських з різною вираженістю полезалежності / полenezалежності показано на рисунку 2.

Математико-статистичний аналіз виявив вірогідні відмінності за цією шкалою між групами полenezалежних та полезалежних поліцейських ($t = 2,71, p \leq 0,01$).

Отримані в дослідженні дані відображають більшу вираженість нейротизму у полезалежних поліцейських.

Відповідно до нормативів тесту полenezалежні поліцейські характеризуються низьким рівнем нейротизму, середньогрупові показники полезалежних поліцейських можуть бути віднесені до середнього рівня.

Отже, як у групі полenezалежних, так і у групі полезалежних поліцейських показники досягають рівня екстравертованості. Щодо нейротизму / емоційної стабільності більшу вираженість нейротизму встановлено у полезалежних поліцейських, до того ж полenezалежні поліцейські характеризуються низьким рівнем нейротизму, середньогрупові показники полезалежних поліцейських можуть бути віднесені до середнього рівня.

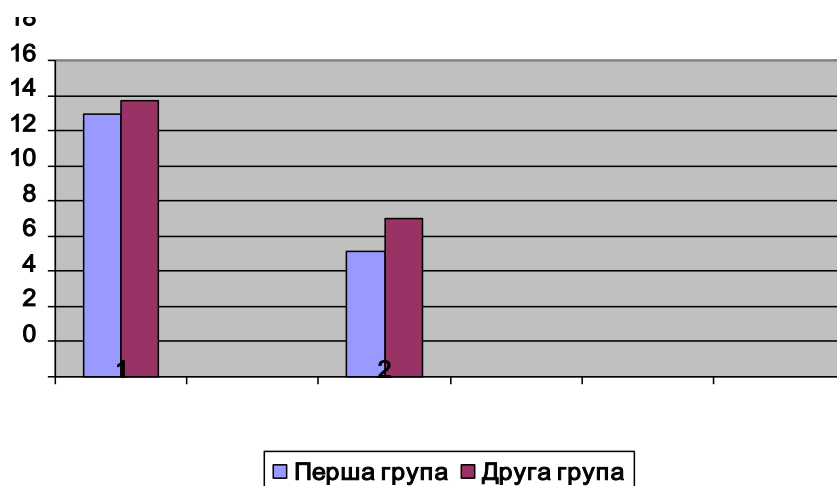

Рис. 2. Показники екстраверсії / інтроверсії та нейротизму / емоційної стабільності у полнезалежних та полезалежних поліцейських

Примітка: 1 – екстраверсія / інтроверсія; 2 – нейротизм / емоційна стабільність.

3. Специфіка тривожності у поліцейських з різною вираженістю полнезалежності / полнезалежності. Тривожність розуміють як індивідуально-психологічну особливість, яка виявляється у схильності людини до переживання стану тривоги в разі очікування несприятливого розвитку подій, а також як гіпотетичну «проміжну змінну», як тимчасовий психічний стан, який виникає під впливом стресових факторів, як фрустрацію соціальних потреб, як властивість особистості, яка дається через опис внутрішніх факторів і зовнішніх характеристик, та як мотиваційний конфлікт (Стрілецька, 2015).

Когнітивні стилі є властивістю, що тягнеться у просторі між суб'єктом і об'єктом і містить у собі як формальний, так і рівневий компоненти пізнавальної діяльності. Значущим є той факт, що когнітивні стилі виявляються переважно в ситуації невизначеності,

що є, як відомо, причиною виникнення (або посилення) тривоги. Д. Ройс та Е. Пауел (1981) запропонували мультифакторну теорію індивідуальності, згідно з якою когнітивним стилям відводяться певні ролі, одна з яких полягає в регуляції тривожності, що перебуває на нижчому рівні.

Результати експериментів показують, що і ситуативна тривога, й особистісна тривожність є пов'язаними з таким параметром стилю, як полнезалежність. Полнезалежні досліджувані у тривогогенних ситуаціях (сенсорної ізоляції, ситуації тестування, ситуації оцінювання соціальних якостей) показують більш високий рівень тривоги порівняно з полнезалежними (Стрілецька, 2015).

Частоту вияву рівня тривожності у групі полнезалежних поліцейських показано на рисунку 3.

Рис. 3. Частота вияву рівнів тривожності у групі полнезалежних поліцейських

Частоту вияву рівнів тривожності у групі полезалежних поліцейських показано на рисунку 4.

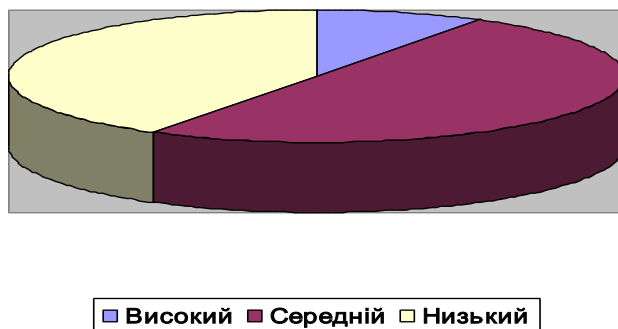

Рис. 4. Частота вияву рівнів тривожності у групі полезалежних поліцейських

Результати дослідження тривожності у залежності / полenezалежності подано поліцейських з різною вираженістю поле- в таблиці 3.

Таблиця 3

Частота вияву рівнів тривожності у поліцейських з різною вираженістю полenezалежності / полenezалежності (%)

Шкали	Полenezалежні 1 група	Полезалежні 2 група	φ	p
Високий рівень тривожності	0	9	0	-
Середній рівень тривожності	32	50	1,18	-
Низький рівень тривожності	68	41	1,73	0,05

Високого рівня тривожності не було виявлено у групі полenezалежних поліцейських, у групі полезалежних поліцейських частка досліджуваних з високим рівнем тривожності становила 9 %.

Аналіз результатів не визначив відмінностей у частоті виявлення середнього рівня тривожності у полезалежних та полenezалежних поліцейських.

Наявність низького рівня тривожності у групі полenezалежних осіб становила 68 %, у групі полезалежних досліджуваних таких осіб було 41 %, $\varphi = 1,73$, що дозволило визначити вірогідно більшу частку досліджуваних з низьким рівнем тривожності у групі полenezалежних досліджуваних.

На рисунку 5 показано результати вивчення рівня показника тривожності у полезалежних та полenezалежних досліджуваних.

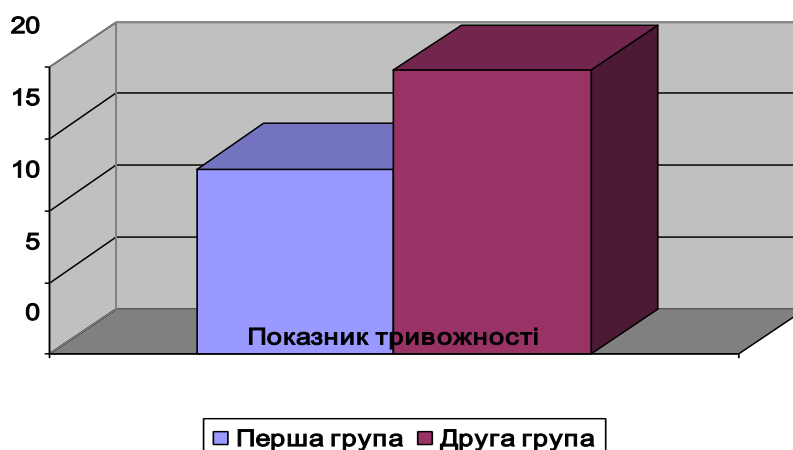

Рис. 5. Показник тривожності у полезалежних та полenezалежних поліцейських

Показник тривожності у групі полнезалежних поліцейських становив $12,9 \pm 3,19$, у групі полезалежних – $19,8 \pm 2,21$, зафіксовано вірогідні відмінності за $t = 4,6, p \leq 0,01$.

Ми припускаємо, що істотно більший показник тривожності у групі полезалежних суб'єктів може бути проявом зафіксованих вище психологічних особливостей, що свідчать про ймовірну емоційну нестійкість представників цієї групи. Емоційна нестійкість виражається в порушенні оптимального рівня емоційного збудження, найчастіше у бік перебудження і переоцінки в цьому разі чинників, що породжують тривогу, оскільки полезалежні особи зазнають труднощів у виокремленні значущих елементів не лише у когнітивному, але й у міжособистісному, діяльнісному та поведінковому вимірах життєдіяльності.

ВИСНОВКИ. Стильові особливості життєдіяльності поліцейських багато в чому специфікуються особливостями їх когнітивного стилю, зокрема ступенем полнезалежності / полезалежності, що визначає рівень самостійності або залежності від умов та змісту життєвих практик.

Установлено, що поліцейські, яким притаманні прояви полезалежності, є більш схильними до невротичного реагування, депресивного настрою, проявів дратівливості та нестійкості емоційного стану зі схильністю до афективного реагування на звичайні життєві ситуації.

Виявлено, що поліцейські, яким притаманна полезалежність, виявляють більш виражений нейротизм, що обумовлює більшу емоційну лабільність у межах середнього рівня, на відміну від поліцейських, які характери-

зуються проявами полнезалежності, емоційна лабільність яких є низькою.

Установлено, що поліцейські, яким притаманні прояви полнезалежності, частіше виявляють низький рівень тривожності та характеризуються меншою тривожністю в цілому. Поліцейські, яким притаманні прояви полезалежності, є більш тривожними й частіше характеризуються середнім рівнем тривожності, що пояснюється труднощами, які ці досліджувані відчувають у виокремленні значущих елементів не лише в когнітивному, але й у міжособистісному, діяльнісному та поведінковому вимірах життєдіяльності.

Останні зміни в соціально-економічній та політико-правовій сферах, в умовах функціонування правоохоронної системи визначають необхідність постмодерністських підходів до підготовки поліцейських, перегляду стереотипів у їх системі відбору та навчання. Психологічна й емоційна стабільність фахівців, їх мотивація до ефективної професійної діяльності, вміння приймати рішення в нових складних умовах стають питаннями, значення яких зростає (Shvets et al., 2020). У цьому контексті отримані в дослідженні результати можуть бути використані у процесі психодіагностики під час відбору кандидатів на службу, а також під час психологічного забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських для формування індивідуального педагогічного підходу до роботи з курсантами, яким притаманні прояви незалежності або залежності життєвого стилю, а також у психопрофілактичній та психокорекційній роботі з ними, яку здійснюють психологи.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Айзенк Г. Структура личности. СПб. : Ювента ; М. : КСП+, 1999. 464 с.
2. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання поліцейських : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 42 с.
3. Власенко А. А. Когнитивная компонента личности человека в контексте его биологических особенностей. *Молодий вчений*. 2020. Т. 84, № 8. С. 45–51.
4. Генералова О. М. Полезалежність / полнезалежність як детермінанта індивідуально-стильових особливостей спілкування // Актуальні проблеми науки та освіти : зб. матеріалів XVI підсумк. наук.-практ. конф. викладачів МДУ / за заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2014. С. 314–316.
5. Гордия Н. Д. Аналіз проблеми когнітивних стилів у наукових дослідженнях. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 1. С. 159–163.
6. Дмитриева Л. А. Когнитивные стили как фактор профессионального развития сотрудников Следственного комитета. *Юридическая психология*. 2016. № 2. С. 12–15.
7. Каширгов А. Х. Структурные элементы профессионального мышления сотрудников полиции // Интеграция методической (научно-методической) работы и системы повышения квалификации кадров : материалы XXII Междунар. науч.-практ. конф. (г. Челябинск, 20 апреля 2021 г.). Челябинск : Изд-во ЧИППКРО, 2021. С. 72–79.
8. Личностный опросник Айзенка // Сборник психологических тестов. Часть I / сост. Е. Е. Миронова. Минск : ЭНВИЛА, 2005. С. 21–24.

9. Максименко С. Д., Пасічник І. Д. Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Психологія і педагогіка*. 2010. № 14. С. 3–10.
10. Місенг Д. В. Вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2020. 286 с.
11. Палій А. Когнітивні стилі як детермінанти формування особистісних рис. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. № 16 (2). С. 58–65.
12. Селиванов В. В., Осокіна К. А. Диагностика когнитивного стиля с помощью опросника ТСОВ-4. *Вестник практической психологии образования*. 2015. № 4 (45). С. 31–35.
13. Стрілецька І. І. Тривожність як індивідуальна властивість особистості (теоретичний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 1 (46). С. 266–272.
14. Суханов В. Ю. Властивість темпераменту інтроверсія–екстраверсія: основи класифікації та психологічна сумісність. *Молодий вчений*. 2017. № 8. С. 179–185.
15. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні практики особистості: варіанти життєконструювання. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2012. Вип. 103, т. 2. С. 143–146.
16. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. СПб. : Питер, 2004. 384 с.
17. Cognitive control. A study of individual consistencies in cognitive behavior / R. W. Gardner, P. S. Holzman, G. S. Klein et al. *Psychological Issues*. 1959. Vol. 1, No. 4. Pp. 1–186.
18. Gardner R. W., Loherenz L. J., Shoen R. A. Cognitive control of differentiation in perception persons and objects. *Perceptual and Motor Skills*. 1968. Vol. 26. Pp. 311–330.
19. Kelly G. *The Psychology of Personal Constructs*. London : Routledge, 1991. 447 p.
20. Kroutter P. J. The influence of field dependence / independence, gender, and experience on navigational behavior and configurational knowledge acquisition in a desktop virtual reality environment : Ph.D. dissertation : Science in Criminal Justice. Oklahoma, 2010. 217 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/215290634.pdf> (дата звернення: 16.06.2021).
21. McAdams D. P. *The person: An introduction to the science of personality psychology*. New York, 2008. 624 p.
22. Professional Skills and Competencies of Future Police Officers / V. Bondarenko, I. Okhrimenko, O. Yevdokimova et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, No. 5. Pp. 35–43. URL: <http://ijaep.com/Journal/vol.9.5.pdf> (дата звернення: 16.06.2021).
23. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer / O. Yevdokimova, V. Ostapovich, V. Barko et al. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, No. 3. Pp. 120–133.
24. Royce J., Powel A. An Overview of a Multifactor-System Theory of Personality and Individual Differences: The Factor and System Models and the Hierarchical Factor Structure of Individuality. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1981. No. 41. Pp. 818–829.
25. Spence D. P. Cognitive control. A study of individual consistencies in cognitive behavior. *Psychological Issues*. 1959. Vol. 1, No. 4. Pp. 1–186.
26. The New Police Training System: Psychological Aspects / D. Shvets, O. Yevdokimova, I. Okhrimenko et al. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, Iss. 1, Supl. 1. Pp. 200–217. DOI: <https://doi.org/10.18662/по/11.1sup1/130>.

Надійшла до редакції: 18.06.2021

ШВЕЦ Д. В. ПОЛЕНЕЗАВИСИМОСТЬ КАК ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Профессиональное мышление полицейских неотделимо от развитого правосознания, а его значимыми компонентами выступают критическое мышление и полнезависимость. Полезность и полнезависимость респондируются через индивидуально своеобразные средства восприятия, получения и обработки информации, что определяет их как типичные для субъекта пути решения проблемы, мышления, восприятия и запоминания. Эмпирически выявлены особенности состояний и свойств личности и экстраверсии / нейротизма у полицейских с разной выраженностью полнезависимости / полнезависимости. Отражена специфика их тревожности.

Ключевые слова: когнитивный стиль, экстраверсия, нейротизм, личность, полицейские, тревожность.

SHVETS D. V. FIELD-INDEPENDENCE AS A CHARACTERISTIC OF POLICE OFFICERS' VITAL ACTIVITY

The professional thinking of police officers is integral to the developed legal consciousness, and its significant components are critical thinking and field-independence. Field-dependence and field-independence are respond through individually unique means of perception, receipt and processing of information, which defines them as typical for the subject ways of solving problems, thinking, perception and memorization. It is empirically revealed the features of states and personality traits and extraversion / neuroticism in police officers with varying severity of field-dependence / field-independence.

Probably a higher rate of neuroticism in the group of field dependent police officers suggests that they are likely to show neurotic symptoms. Apparently, a higher rate of irritability in this group suggests that members of this group are likely to have unstable emotional states with a tendency to react affectively, because irritability is a property opposite to emotional stability.

Also, a higher rate of shyness indicates a greater tendency to stress response to normal life situations, which occurs in the passive and protective type in the subjects of this group.

In addition, these respondents have significantly higher rates of emotional lability, which may reflect the likelihood of frequent mood swings and emotional instability.

Based on the results, it can be said that field dependent police officers are characterized by higher scores on the scales of neuroticism, irritability, shyness and emotional lability.

Regarding the manifestations of extraversion / introversion, the studied groups do not differ from each other, the indicators of both groups reach the level of extroversion. Regarding the manifestations of neuroticism / emotional lability, it was found that field-dependent police officers have higher rates of neuroticism.

The study groups did not differ in the frequency of moderate anxiety. A high level of anxiety was not found in the group of field-independent respondents, in the group of field-dependent subjects the high level is 9 %. Low levels of anxiety are likely to be more common in the group of field-independent subjects, who show a probably lower rate of anxiety.

Key words: *cognitive style, extraversion, neuroticism, personality, police officers, anxiety.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Швець Д. В. Поленезалежність як характеристика життєдіяльності поліцейських. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 219–230. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.25>

Citation (APA): Shvets, D. V. (2021). Field-Independence as a Characteristic of Police Officers' Vital Activity. *Law and Safety*, 3(82), 219–230. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.25>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;

– у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! *Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.*

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (зареєструвати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Розрізняють звичайну анотацію (включає в себе інформацію про основні ідеї та висновки дослідження) і розширену (повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, враховуючи перелік методів, які були використані під час написання статті).

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Мовою публікації подають звичайну анотацію (обсяг від 80 до 100 слів). Таку саму анотацію подають російською мовою, якщо мовою публікації є українська або англійська, або українською мовою, якщо мовою публікації є російська. Розширена анотація подається в кінці статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська чи російська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг розширеної анотації має становити 250–300 слів (без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів).

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Структура анотацій. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора (авторів через кому), назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище й ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою в паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наведені в таблиці транслітерації українського та російського алфавітів латиницею тут.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегель, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегель, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою саме метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю **APA**.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською або російською мовами, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю APA). При оформленні ***References*** автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю APA можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («**References**»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну

реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначити не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,*
Г. Я. Ступницької
Внесення правок *С. С. Тарасової, К. О. Сологуб*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 28.09.2021. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 27,53. Тираж 50 прим. Зам. № 2021-12.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.